

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

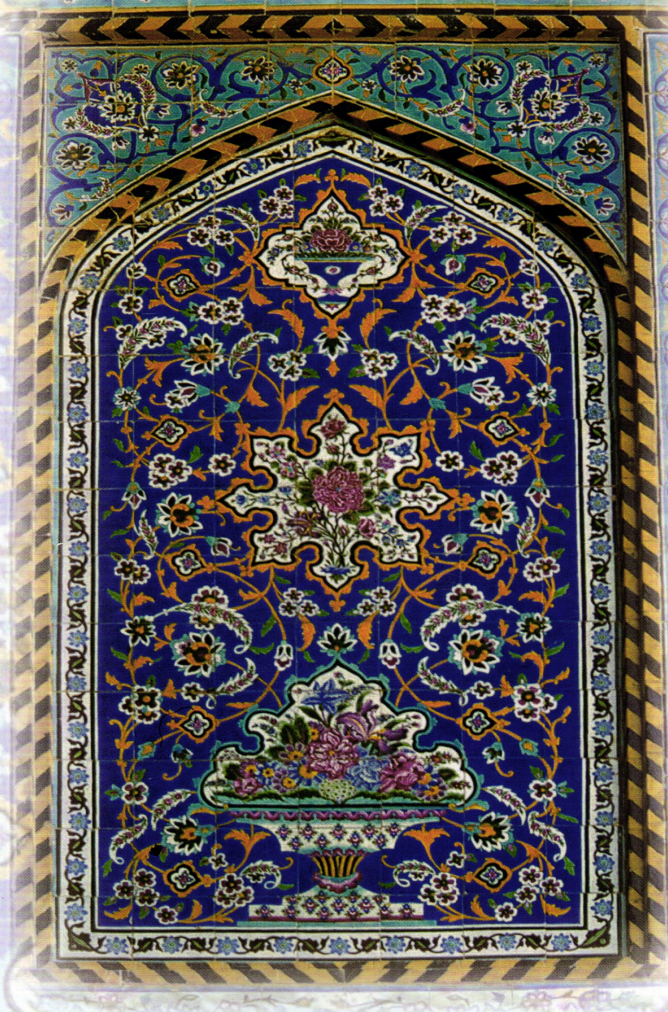

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

سجده نصیب

محمود مایرآش

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسجد سید اصفهان

نویسنده:

محمود ماهرالنقش

ناشر چاپی:

مولف

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۹	مسجد سید اصفهان
۹	مشخصات کتاب
۹	اشاره
۱۵	سپاسگزاری
۱۹	پیشگفتار
۲۵	مقدمه
۲۷	زندگی‌نامه
۴۱	فصل اول: فضای داخلی
۴۱	اشاره
۴۳	صحن بزرگ
۴۶	مهنابیهای طرفین حوض
۴۷	حوضخانه
۵۴	سنگاب
۶۴	فصل دوم: سردرها
۶۴	اشاره
۶۶	درهای ورودی مسجد
۶۸	سردر شمالی
۱۰۰	سردر جنوب شرقی
۱۱۳	سردر جنوب غربی
۱۲۰	فصل سوم: مهنابیها
۱۲۰	اشاره
۱۲۳	مهنابی شمال شرقی
۱۲۸	مهنابی جنوب شرقی

۱۴۱	مهتابی شمال غربی
۱۴۵	مهتابی جنوب غربی
۱۴۸	فصل چهارم: ایوانها
۱۴۸	اشاره
۱۵۰	ایوان شمالی
۱۷۲	ایوان شمال شرقی
۱۹۰	ایوان شمال غربی
۲۰۷	ایوان جنوبی
۲۲۵	برج ساعت
۲۳۱	ایوان شرقی
۲۳۸	ایوان غربی
۲۴۳	فصل پنجم: شبستانها
۲۴۳	اشاره
۲۴۵	شبستان زیر گنبد
۲۵۰	شبستان شرقی
۲۵۲	شبستان غربی
۲۵۹	فصل ششم: محرابها
۲۵۹	اشاره
۲۶۱	محراب بزرگ
۲۷۳	محراب چهلستون غربی
۲۷۵	محراب چهلستون شرقی (طاقنمای وسط)
۲۷۵	مهراب چهلستون شرقی (طاقنمای شرقی و غربی)
۲۷۸	فصل هفتم: چهل ستونها
۲۷۸	اشاره
۲۸۰	چهلستونهای جنوب شرقی و غربی
۲۹۰	فصل هشتم: نماها

۲۹۰	اشاره
۲۹۲	نمای شمالی
۳۰۵	نمای جنوبی
۳۰۸	نمای شرقی
۳۱۰	نمای غربی
۳۱۳	فصل نهم: مقبره
۳۱۳	اشاره
۳۱۵	مقبره
۳۱۷	سردر
۳۲۲	رواق
۳۴۲	سقف رواق
۳۴۵	بقعه
۳۶۴	فصل دهم: هنرمندان، مدرسین، مؤذنین و...
۳۶۴	اشاره
۳۶۶	معمار مسجد سید
۳۶۷	خطاطان مسجد سید
۳۶۸	شعراى مسجد سید
۳۷۱	مدرسین مسجد سید
۳۷۳	مؤذنین مسجد سید
۳۷۸	مؤذنه
۳۷۹	سید سعید
۳۷۹	ناودان، جان پناه و آب رو مهتابیها
۳۸۲	نصب ستون سنگی
۳۸۲	چراغانی مسجد سید
۳۸۴	مکتب خانه
۳۸۶	فصل یازدهم: سایر توضیحات

۳۸۶----- اشاره

۳۸۸----- وقفنامه

۳۹۹----- لغتنامه

۴۰۱----- منابع

۴۰۲----- درباره مرکز

سرشناسه : ماهرالنقش، محمود، ۱۳۰۱ -

عنوان و نام پدیدآور : مسجد سید اصفهان/محمود ماهرالنقش.

مشخصات نشر : تهران: محمود ماهرالنقش، ۱۳۸۶.

مشخصات ظاهری : ۲۱۹ ص.:مصور، نمونه.

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۰۴۱۲۰-۷-۷

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

موضوع : مسجد سید، اصفهان.

موضوع : زیارتگاه های اسلامی -- ایران -- اصفهان.

رده بندی کنگره : BP۲۶۱/م۱۵م۵ ۱۳۸۶

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۷۵

شماره کتابشناسی ملی : ۱۱۶۰۰۳۲

ص:۱

اشاره

عنوان : معماری مسجد سید اصفهان

تألیف : محمود ماهر النقش

ناشر : محمود ماهر النقش

ویراستار: زهرا سید عرب

گرافیسٹ : ملیحه حجتی

خطاط : محمد حیدری

رایانہ : حسن ماہر النقش

ناظر فنی چاپ : حسن ماہر النقش

چاپ اول : ۱۳۸۶

قیمت : ۹۵۰۰ تومان

شابک : ۷-۷-۰۴۱۲۰-۹۶۴-۱۹۷۸ این کتاب در ۳۰۰۰ نسخه در لیتوگرافی پیچاز و چاپخانه ایبانه چاپ شده است.

کلیه حقوق محفوظ

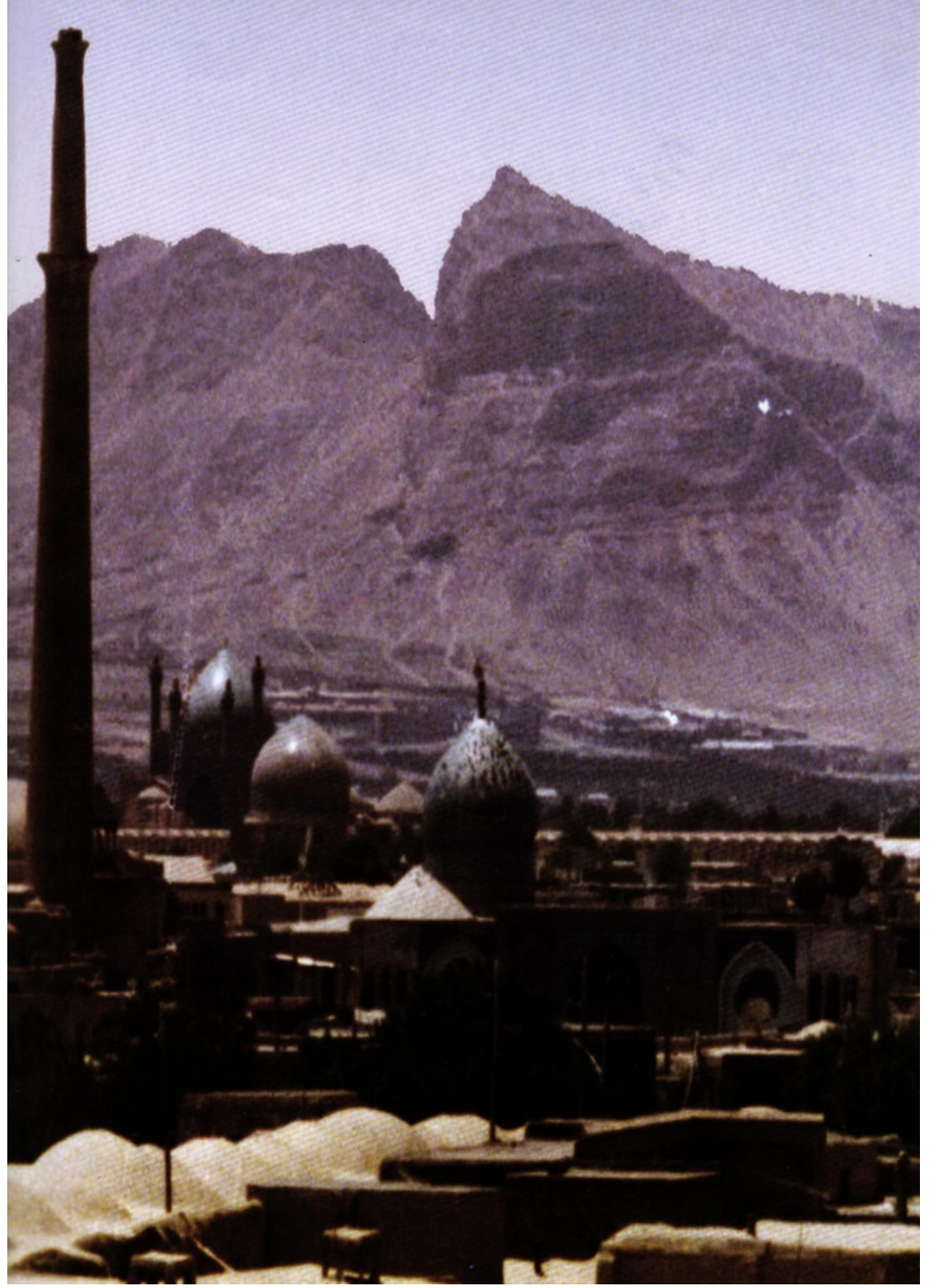
ص:۴

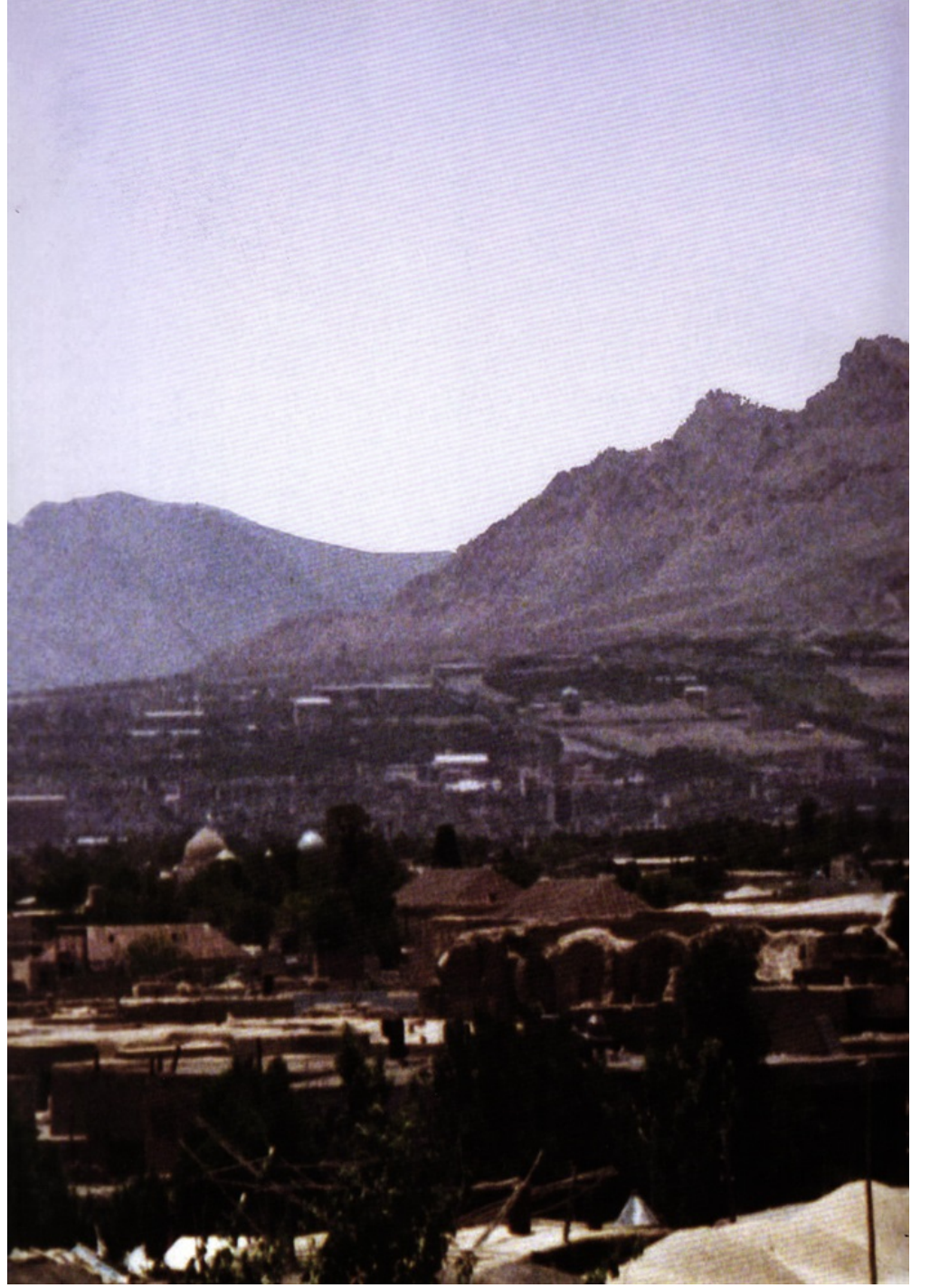
جا دارد از آقای مهندس حسین کوشافر، مدیر عامل مهندسين مشاور ماهر و همکاران، که سالیان سال دستی در معماری ایران داشته و علاقه وافری به معماری گذشته از خود نشان داده اند سپاسگزاری کنم. ایشان قبول زحمت کردند و مخارج نشر این کتاب را عهده دار شدند که علاوه بر اینکه خدمت شایسته ای به هنر این مملکت است، اجری را نیز برای خود پایدار ساختند.

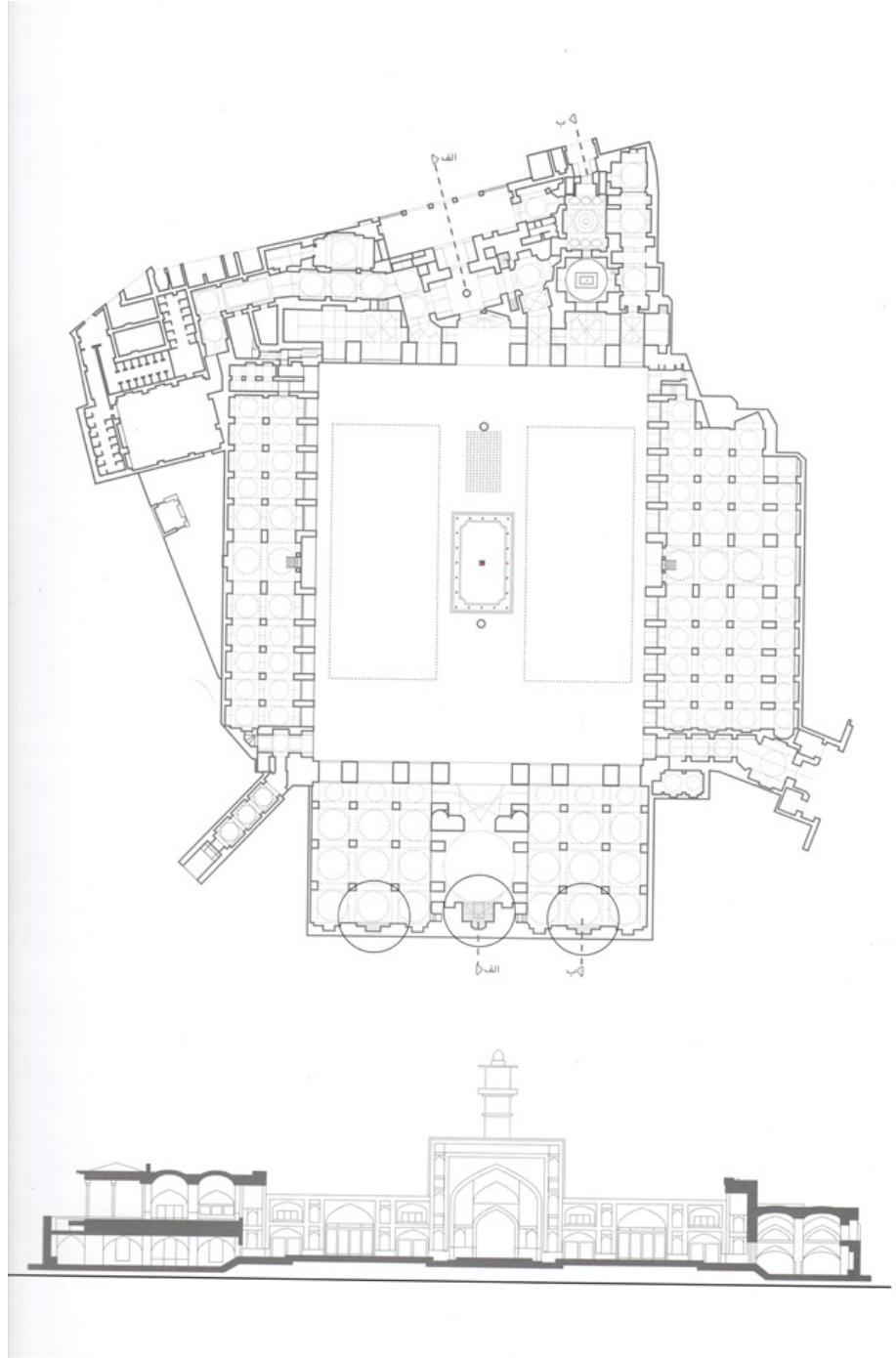
آقای مهندس حسین کوشافر ثبت آثار گذشته را سرلوحه کار خود قرار دادند و سرمشقی نوشت که آثار بسیار مطلوبی در پی دارد. امید است سرمشق نوشته شده هیچ وقت پاک نشود و مورد توجه دیگر مشاوران قرار گیرد.

محمود ماهر النقش

ص: ۷

بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله رب العالمين و الصلوه و السلام على محمد و آل طاهرين و لعنه الله على اعدائهم اجمعين. با سپاس و شکرگزاری به درگاه حضرت احدیتش، با توان و کوششی که در خود یافتیم بعد از حدود هشت سال رفت و آمدهای مکرر، تا آنجا که عقل یاری داد، توانستم برداشت خود را به هر چند کوتاه از معماری و هنرهای به یادگار مانده مسجد سید به تحریر در آورم. این مسجد که نشان دهنده معماری اصیل ایرانی در دوره قاجاریه در اصفهان است یکی از بناهای نادر زمان محسوب می شود. امید است این جمع آوری در نظر دوستان مفید افتند. همچنین از کسانی که در تهیه این کتاب حقیر را یاری دادند تشکر می کنم.

مسجد سید اصفهان با هنرهای نهفته در خود از بناهایی است که به دست توانای حجه الاسلام حاج سید محمد باقر گیلانی (شفتی) در زمانی که معماری ایران افول کرده بود و دوره فترت را می گذراند بنا گردید.

در دوره قاجاریه و پیش از آن، با دست به دست شدن حکومتها و درگیریهای قومی، و نامن بودن محل زندگی و رکود بازار، می توان گفت هنرمندان از دل و دماغ افتاده و پشتگرمی خود را از دست داده بودند.

حکومت بی کفایت ظل السلطان و هرج و مرجها در آن زمان اصفهان را ناامن کرده بود. حجه الاسلام شفتی پس از آرامشی که به اصفهان داد مسجدی بنا کرد که در زمان خود بی نظیر بود و چهارمین مسجد جامع اصفهان به شمار رفت.

اصفهان را دارای چهار مسجد جامع می دانند: اول مسجد جامع بزرگ یا مسجد جمعه که مربوط به دوره اول اسلام می شود و بعد در

زمان سلجوقیان و دنباله آن تا امروز برجا مانده و زیانزد جهانیان است و سیاحان و جهانگردانی را به خود می طلبد. دوم مسجد عباسی که در دوران سلطنت شاه عباس کبیر پایه ریزی و ساخته شد و یکی از مساجد بزرگ و زیبایی دوره صفویه به شمار می آید. سوم مسجد حکیم که در زمان صفویه به دست حکیم داود در انتهای بازار رنگرزان و در خرابه های مسجد جوجیر ساخته شد. (ناگفته نماند که مسجد جوجیر خود جزو مساجد جامع و از زیباییهایی برخوردار بود که به نام مسجد جامع صغیر معروف گردید و پس از مدت زمانی ویران شد که هنوز سردری از آن باقی مانده است و در گوشه شمال غربی مسجد حکیم قرار دارد.) چهارم مسجد سید که به دست حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی در محله بیدآباد پایه ریزی شد و امروز یکی از مفاخر و بناهای اسلامی و یادگاری از هنرمندان دوره قاجاریه به شمار می آید.

مسجد سید اصفهان مجموعه ای است از محل نمازگزاران در زمستان و تابستان به منظور دور بودن از گزند سرما و گرما، باد و باران، ولذت بردن از هوای بهار و تابستان، و رفت و آمد مردمانی از محلهای به محله دیگر، و یادآور علم برای کسانی که نیاز به تعلیم داشته اند، و مدرسی که مُدرسینی به خود دیده بود، و جماعتی که در نمازهای پنجگانه در صفهای طولانی به هم پیوند می خوردند و راز و نیازهایی با خدای خود داشتند و پس از نماز با همنشینی در کنار یکدیگر و دوستی و محبت و گپ زدن به درد دل هم گوش فرا می دادند و یار و یاور یکدیگر می شدند. و صلتهایی که در این جماعتها و گردهمایی ها صورت می گرفت از گسترش اقوام خیر می دهد.

چه بزرگانی که در این مسجد به منبر رفتند و به هدایت مردم

پرداختند. حجه الاسلام شفتی با این کار خود در محله بیدآباد آرامشی بین قلبها به وجود آورد و هرج و مرج را از شهر اصفهان زدود. او اتحاد و اتفاق را در میان مردم رواج داد و در این مسجد به تعلیم و تعلم پرداخت.

بنای مسجد سید هنرمندان زمان خود را سر شوق آورد و هرچه در چنته داشتند در طبق اخلاص نهادند و مسجدی در شأن اسلام ساختند و خلاء معماری را پر کردند. در آن زمان به تبعیت از حجه الاسلام شفتی مساجد دیگری در اصفهان ساخته شد؛ مانند مسجد رحیم خان، مسجد حاج محمد جعفر آباچه ای و دیگر مساجد دوره قاجاریه.

هنرمندان معمار در آن زمان توانستند معماری خوبی برای مسجد پیش بینی و طراحی کنند و هنرمندان دیگری توانستند پیکر این مسجد را با نمای زیبایی بیاریند و ادامه آن را تا به امروز به دست هنرمندان زمان بسپارند. از این رو مسجد سید توانست معماری سنتی گذشته ایران را با دوره معاصر پیوند دهد.

حجه الاسلام شفتی در زمان حیات با جدیت کار را دنبال کرد و سپس ادامه آن را پسران با کفایت او به دست گرفتند و از عهده این مهم خوب برآمدند.

یادآور می شوم که روند تعمیرات و نوسازی بعضی از قسمتهای مسجد تا دو دهه گذشته به خوبی انجام می گرفت ولی از آن به بعد به مسجد رسیدگی نشده است.

در دوران جمهوری اسلامی رسم بر این بوده که در ماه رمضان مساجد غبارروبی شوند تا برای پذیرایی از مهمانان خدا آمادگی داشته باشند، ولی مسجد سید اصفهان در این امر مشارکت نداشته و تمام کاشیهای مسجد پر از گرد و غبار است. ایوان شمالی آن، پس از تعویض کاشیهای کف و پاشیده شدن مصالح بنایی به در و دیوار، منظره ناهنجاری به خود گرفته است. زمانی که می خواستیم برای کتاب عکاسی کنیم با مشکل روبه رو بودیم و اگر به تصویرها توجه کنید گرد و غباری که سالها روی کاشیها نشسته کاملاً مشهود است.

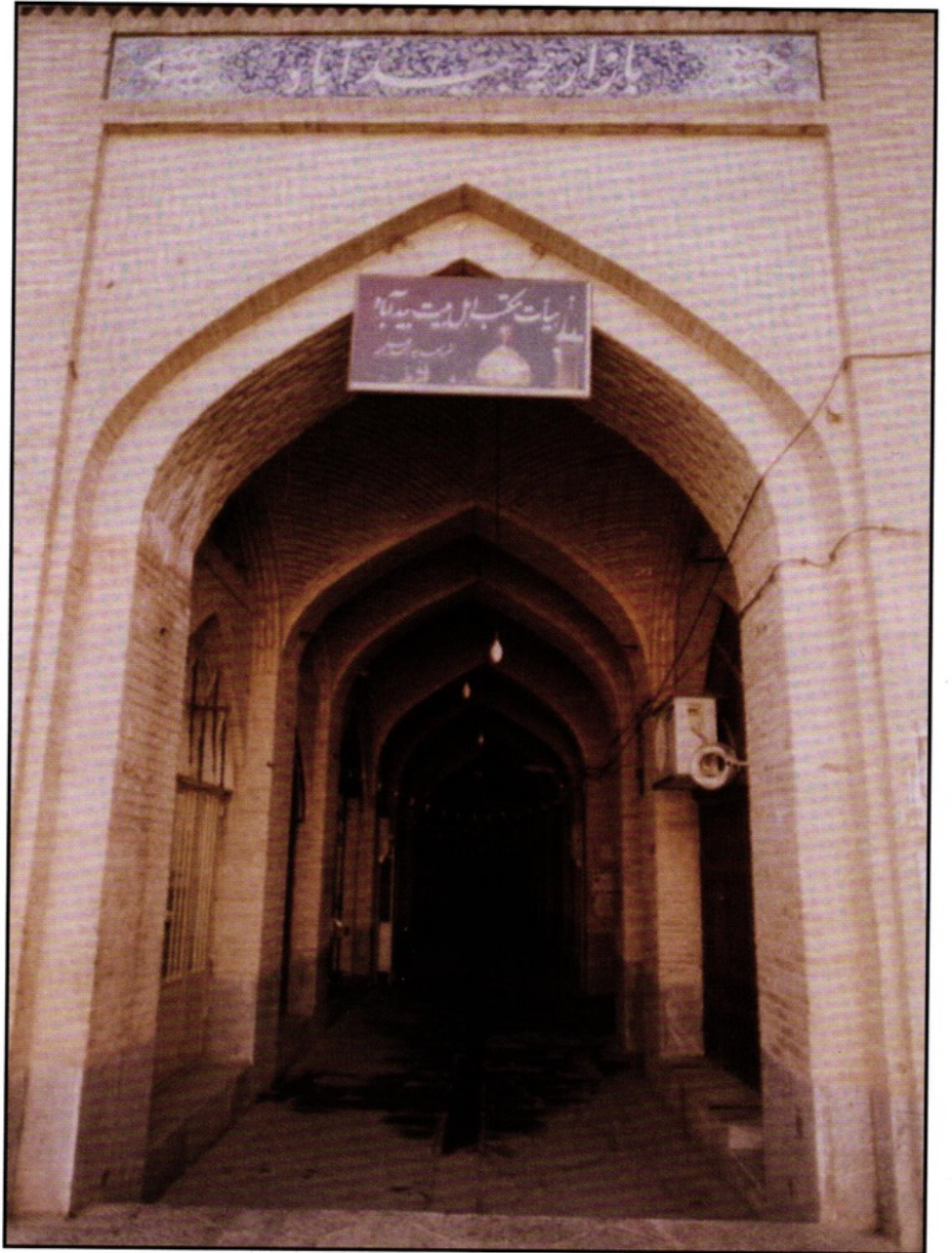
شش سال است که داربست مؤذنه کاملاً بسته شده ولی از تعمیرات خبری نیست. چوبهای مؤذنه کاملاً پوسیده شده و ایوان جنوبی بر اثر بد بودن لعاب کاشیها به کلی سفید شده است و هیچ گونه تعمیری انجام نمی گیرد. ارسی های اتاق طلاب یکی پس از دیگری در حال ویرانی است اما کسی به آن توجهی ندارد.

مسجد سید به تعمیرات اساسی نیاز دارد. این بنا جزو آثار ملی و فرهنگی و دینی مردم محسوب می شود که بر اثر بی توجهی در حال نابودی است و اگر به آن رسیدگی نشود، حدود ده تا پانزده سال آینده به صورت خرابه ای در خواهد آمد. آن زمان جوابگو کیست؟

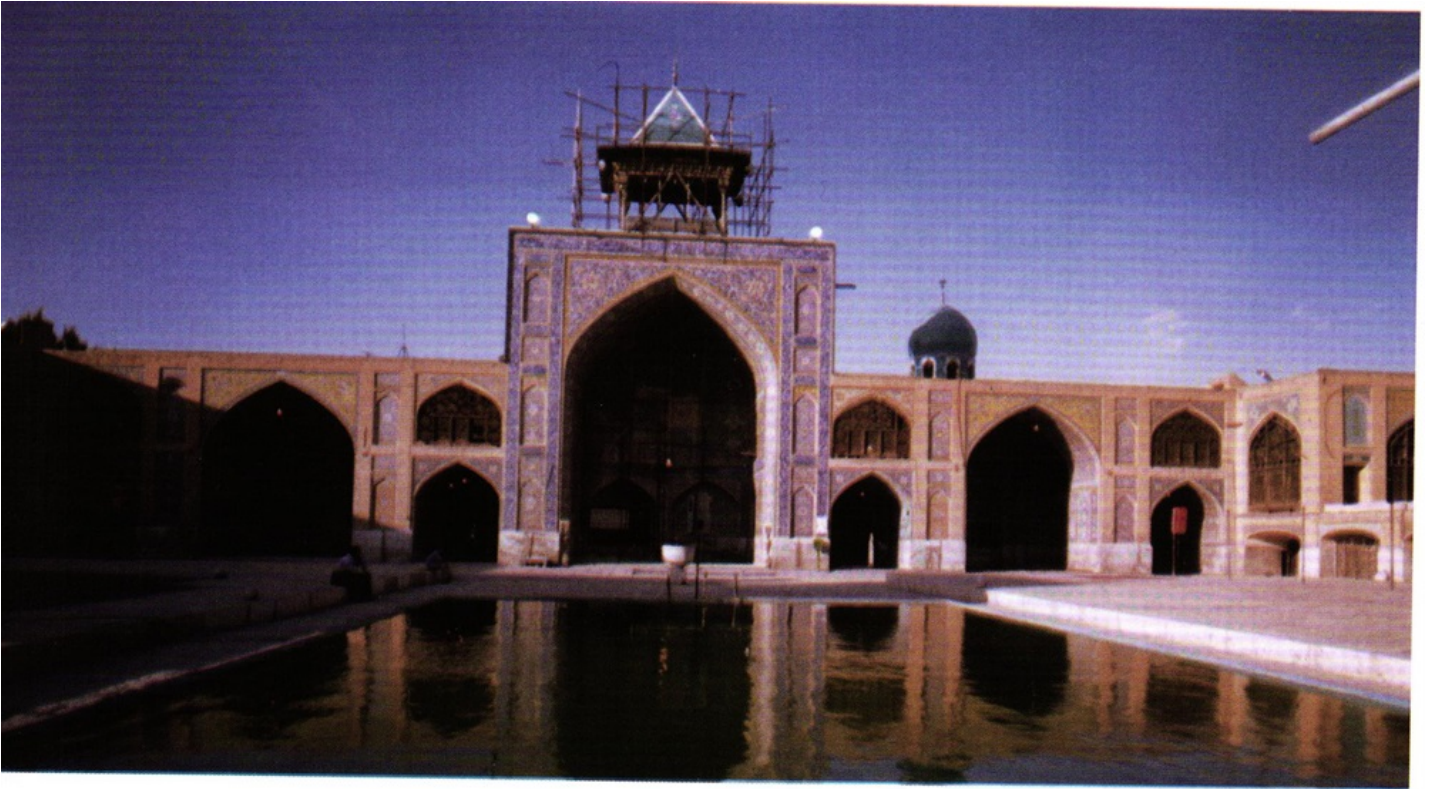
محمود ماهر النقش

جلو خان مسجد سید

بازار بيد آباد

نمایی از مسجد سید

اصفهان را دارای چهار مسجد جامع می‌شناسند. مسجد جامع مشهور اصفهان که بنای آن از قرن دوم ه ق شروع شده و به تدریج گسترش یافته و از تزیینات زیبای آجرکاری، کاشیکاری، گچبری، همراه خطوط مختلف بهره برده که نمای مسجد را دوچندان کرده است و توجه جهانگردان و گردشگران بسیاری را به خود جلب می‌کند.

دومی مسجد شاه یا مسجد عباسی است که به دستور شاه عباس در ضلع جنوبی میدان نقش جهان ساخته شده و از تزیینات کاشیکاری و سبکهای دوره صفویه تبعیت کرده و معماری آن در نوع خود نمونه است.

سومی مسجد حکیم که بر خرابه های مسجد جوجیر یا مسجد جامع صغیر به دستور حکیم داود، طبیب شاه عباس، بنا شده و با آجر کاریهای متنوع و تزیینات گره کشی و خط بیانی معقلی همراه بوده و در انتهای بازار رنگرزان واقع است.

چهارم مسجد سید که به دستور حجه الاسلام شفتی در سال ۱۲۴۵ ه ق و در زمان حکومت فتحعلیشاه قاجار ساخته شده و با تزیینات هنری مختلفی همراه است، اما عمر حجه الاسلام شفتی کفاف تمام کردن آن را نداد.

بید آباد قبل از سکنا گزیدن حجه الاسلام شفتی بیرون شهر بود و کمتر کسی به آن توجه داشت. میرزا باقر نامی مسجد و حمامی برای رضای خدا و نیاز مردم نماز گزار می‌سازد که از آجر کاری و مختصری کاشیکاری برخوردار بود و تا مدتی رونق خوبی داشت.

در سال ۱۲۴۵ ه ق حجه الاسلام شفتی تصمیم به ساختن مسجدی می‌گیرد که به جز پادشاهان، کمتر کسی توان پرداخت

هزینه آن را داشته است. وسعت مسجد سید را حدود هشت جریب و کسری نوشته اند که معادل هشت هزار و اندی متر مربع زمین می‌شود. فاصله بین مسجد سید و مسجد میرزا باقر بسیار کم و شاید به درازای حدود سیصد متر باشد.

پس از ساختن مسجد سید، مسجد میرزا باقر تحت الشعاع آن قرار گرفت، زیرا بعد از دوران صفویه مسجدی به وسعت و باشکوهی مسجد سید ساخته نشده بود و به همین علت توجه مردم به آن بیشتر شد.

این مسجد بین سه محله قرار گرفته است و از شمال به بازار بید آباد و بازارچه حبیب الله خان و از شرق و جنوب به مدرسه میرزا حسین و کوچه مشایخ و از غرب به محله کوچه باغ کلم و بازارچه شاطر باشی محدود می‌شود.

مسجد دارای چهار در ورودی با هشتی های لازم و راهها، حوضخانه، نمازخانه های متعدد، مهتابیها، اتاقهای طلاب، مدرس، شبستانها، چهل ستونها و شبستان قبله است که در این کتاب هریک جداگانه توضیح داده می‌شود.

حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی بنا به قولی در سال ۱۱۷۵ ه ق در یکی از دهات رشت به نام چرزه که در ده فرسنگی شفت (جنوب غربی رشت) واقع است دیده به جهان گشود و در هفت سالگی به شفت رفت. گفته اند نسبت او با بیست و یک واسطه به امامزاده حمزه بن موسی الکاظم میرسد.

حجه الاسلام شفتی در اوان کودکی هوش سرشاری داشت و علاقه وافری به دانستیها از خود نشان می داد. او تحصیلاتش را در شفت، موطن خود، شروع کرد و تا هفده سالگی به تحصیل مقدمات مشغول بود. سپس در ۱۹۹۲ ه ق برای ادامه تحصیل و تکمیل دانسته های خود عازم عتبات عالیات شد و در حوزه علمیه نجف اشرف به تحصیل ادامه داد و در درس علمای بزرگ امامیه مانند سید مهدی بحرالعلوم طباطبایی بروجردی (۱۱۵۵. ۱۲۱۲) و میر سید علی طباطبایی (۱۱۴۰. ۱۲۳۱) صاحب الریاض یعنی شرح کبیر و شیخ جعفر نجفی (متوفی به سال ۱۲۲۷)، معروف به کاشف الغطاء، و ملا محمد مهدی نراقی (متوفی به سال ۱۲۰۹) به تلمذ پرداخت و سپس به محضر آقا محمد باقر بهبهانی مشرف شد. آن گاه پس از آنکه از محضر علمای زمان خود توشه ای برچید و اندوخته های علمی خود را پربار کرد و در مقابل هر سؤالی جوابگو شد، توانست از محضر علمای اعلام اجازه اجتهاد بگیرد و پس از هشت سال اقامت و ریاضت کشیدن در سنه ۱۲۰۰ ه ق با دستی پر به ایران بازگشت.

حجه الاسلام شفتی پس از مراجعت از نجف به شهر مقدس قم به خدمت میرزا ابوالقاسم قمی گیلانی (۱۲۳۱. ۱۱۳۰) که شفتی الاصل و صاحب کتاب معروف قوانین بود شرفیاب شد و مدتی در مجلس درس او حضور یافت و بر دانسته های خود افزود. سپس از

میرزای قمی درجه اجتهاد گرفت و به شهر کاشان مسافرت کرد و در درس و بحث مرحوم ملامهدی نراقی صاحب جامع السعادات شرکت نمود.

حجه الاسلام شفتی در سال ۱۲۰۷ ه ق راهی اصفهان شد که آب و هوای خوبی داشت و در آنجا رحل اقامت گزید و اصفهان را محل دائم زندگی خود قرار داد و تا زنده بود در اصفهان زیست و به عبادت و اجرای حد و حدود الهی و تألیف کتب مختلف و امور جاری و تجارت پرداخت.

حجه الاسلام شفتی برای زندگی محله بیدآباد را برگزید که خارج از محدوده شهر در شمال اصفهان قرار داشت و از باغهای بسیار و آب و هوای مناسبی برخوردار بود و در ضمن مشایخ شهر هم در این محل سکنا گزیده بودند. او تا پایان عمر محل زندگی خود را تغییر نداد و مسجد و مقبره ای برای خود در آنجا ساخت.

حجه الاسلام سید شفتی در اصفهان با حاجی محمد ابراهیم کرباسی (متوفی به سال ۱۲۶۲) که در نجف به اتفاق ادامه تحصیل می دادند نشست و برخاستی داشت و تا زنده بود این دوستی قطع نشد. چنانکه مشهور است، آیت اله کرباسی در زهد و تقوا زبانزد خاص و عام بود و پس از فوت، نامبرده را مقابل در شرقی مسجد حکیم به خاک سپردند و مقبرهای زیبا برای او ترتیب دادند.

حجه الاسلام شفتی در زهد و تقوا شهرت داشت و گویند بیشتر اوقات به نماز و دعا و تضرع به درگاه باری تعالی می پرداخت و اغلب از خوف خدا غش می کرد و اوقات فراغت را به تجارت و خرید و فروش مشغول بود. از آنجا که شهرت امانتداری او تا دوردست پیچیده و مورد اعتماد مردم قرار گرفته بود، هر کس در حدّ توانایی

خود مال یا ثروتی را به او می سپرد تا در تجارت به کار گیرد. حجه الاسلام شفتی از کثرت معاملات بتدریج به ثروتی هنگفت دست یافت، تا آنجا که نوشته اند سالی هفتاد هزار تومان به دیوان حکومت مالیات می داده است. معاصرین وی در شرح حالش نوشته اند که از زمان ائمه اطهار تا آن عهد هیچ یک از علمای امامیه چنین مکتب و ثروتی به دست نیاورده بودند. متمولین شفت و آنهایی که آواز، دیانت و تقوای حجه الاسلام را شنیده بودند مالهای گزافی به اصفهان فرستادند تا او مقداری را خود تصرف کند و بقیه را در راه تجارت به کار گیرد و منافعی را خود بردارد و اصل مال را، پس از فوت صاحب آن، صرف امور خیریه کند. حجه الاسلام هم به همین طریقی عمل می کرد.

گفتیم آوازه تقوا و دیانت حجه الاسلام سید شفتی به دیارهای دوردست هم رفته بود. بنابراین گذشته از بلاد ایران که ثروتمندان قسمتی از مال خود را برای خمس و سهم امام به خدمت او می فرستادند، از هندوستان، قفقاز و ممالکی که شیعه نشین داشت، مبالغ بسیاری از جانب شیعیان به عنوان سهم امام فرستاده می شد و حجه الاسلام شفتی قسمتی را می بخشید و قسمتی را به تصرف خود در می آورد.

ثروت حجه الاسلام شفتی به قدری شده بود که غالباً اعیان و اشراف و حکام و حتی سلاطین زمان به او غبطه می خوردند و بیشترشان به او مقروض بودند و در مواقع خالی بودن خزانه یا ضرورتهای کاری از او استمداد مالی می کردند.

جمع شدن مال نزد یک پیشوای مذهبی و اطاعت عجیب عامه مردم از او، قدرت حجه الاسلام را چنان بالا برده بود که هیچ حاکمی در اصفهان در مقابل نفاذ امر او قدرتی نداشت. حاکمان جدید یا مسئولانی که به اصفهان می آمدند برای آشنایی به دیدن او می رفتند، ولی سید هیچ گاه به دیدن حاکمی نرفت. فقط زمانی که فتحعلیشاه و محمد شاه به اصفهان آمدند، سید به دیدن آنان رفت و با محمد شاه مناظره ای داشت که جداگانه به شرح آن می پردازیم.

کلاس درس شاگردان و تألیفات

حجه الاسلام شفتی در بدو ورود به اصفهان حجره ای در مدرسه چهارباغ در اختیار گرفت و به تدریس علوم دینی مشغول شد. این مکان برای تدریس کوچک بود

زیرا شاگردان بسیاری گرد او جمع شده بودند، در ضمن مُدّرس قدیم مدرسه به او حسادت می ورزید و عاقبت هم سید را از حجره اخراج کرد. در آن زمان حجه الاسلام از شهرت و مکتبی برخوردار شده و لقب حجه الاسلام برازنده اش بود. در منزل آقامحمد بیدآبادی مستقر شد و مستقلاً درس خود را شروع کرد، به طوری که از بلادهای دوردست طرفداران تشیع پای جلسات درس او حاضر می شدند و از محضر سید استفاده ها بردند، و چون بذل و بخشش سید زیاد بود از مال او متنعم می شدند. بنابراین حوزه درس او رونقی یافت و طلاب همیشه گرد او جمع بودند. از میان شاگردان او، عده ای از طلاب به مراحل عالی رسیدند، به طوری که گفته اند شماری از مشاهیر امامیه از همین شاگردان بودند که معروف ترین آنها عبارتند از: آقا مهدی کرباسی پسر بزرگ حاج محمد ابراهیم کرباسی، حاج محمد ابراهیم قزوینی، حاج محمد جعفر آبادهای (متوفی به سال ۱۲۸۰ ه ق)، سید باقر قزوینی (۱۲۳۱ - ۱۲۸۶)، سید محمد باقر عراقی، میرزا محمد تنکابنی صاحب قصص العلماء (۱۲۳۵ - ۱۳۰۲)، میرزا محمد باقر خوانساری اصفهانی مؤلف روّضات الجنّات (۱۲۲۶ - ۱۳۱۳ ه ق)، حاج سید ابراهیم شریعتمداری سبزواری، ملاعلی اکبر خوانساری، ملا محمد جعفر فشارکی اصفهانی، سید محمد شفیع جاپلقی، ملا محمد کاظم هزار جریبی، حاج محمد رفیع گیلانی و عده ای دیگر.

گویند حجه الاسلام شفتی در تدریس بی نهایت دقت و متانت از خود نشان می داده و نهایت تفضیل اقول فقها را می داده و در تفهیم کردن وجوه احتمالات سعی وافر داشته و درس را چندین بار تکرار می کرده است.

حجه الاسلام هفته ای دو تا سه روز در مدرّس حاضر می شده و بعضی اوقات هم، به علت آماده نبودن خود، درس را تعطیل می کرده است.

حجه الاسلام شفتی مردی عالم و فاضل و دارای چندین درجه اجتهاد و مسلط به علوم و فنون مختلف بود. در نوشتن مهارت خاصی داشته، چنانکه تألیفات بسیاری از خود به یادگار گذاشته است. تألیفات حجه الاسلام شفتی بیشتر کتب فقهی و اصول و شماری در باب رجال و نحو و ادب است و مشهورترین آنها مطالع الانوار بوده که در شرح کتاب شرایع نوشته است.

حجه الاسلام شفتی همان اندازه که وقت صرف تجارت و کسب مال می کرده، به علم و جمع آوری کتب نفیس و نایاب عشق

می ورزیده و در این راه از هیچ گونه خرجی دریغ نداشته و برای جمع آوری این گونه کتابها زحمت بسیاری متحمل شده است، به طوری که گفته اند کتابخانه سید در زمان حیاتش بی نظیر بوده است و شاگردانش می توانستند از این کتابخانه بهره برند

ارزش کتابخانه سید حجه الاسلام شفتی چنان بود که بعد از مرگش و تقسیم ارث، یکی از پسرانش فقط به تملک کتابخانه قناعت کرد و بقیه اموال را برای وارثان دیگر گذاشت.

فوت حجه الاسلام شفتی را روز یکشنبه دوم (یا به قولی سوم) ربیع الثانی سال ۱۲۶۰ ه ق بر اثر مرض استسقاء و حبس بول نوشته اند. پس از مرگ او پسر بزرگش آیت الله حاج سید اسدالله شفتی بر او نماز گزارد و جسدش را در بقعه ای که خود در شمال شرقی مسجد بنا کرده بود به خاک سپردند. این محل از آن روز زیارتگاه مؤمنین شده است و شبهای جمعه مردم از راههای دور و نزدیک برای زیارت و ادای نذورات گرد ضریح آن مرحوم تجمع می کنند.

نوشته اند که در زمان حجه الاسلام شفتی اکثر ممالک اسلامی همانند عراق و دیگر کشورهای شیعه نشین به عزا نشستند و در بعضی شهرها یک سال عزاداری می کردند. مرحوم حاج محمدباقر ثانی نوه حجه الاسلام شفتی ضریحی پولادین بر قبر جد خود قرار داد که فوق العاده زیبا و با نوشته هایی همراه است که به شرح آن خواهیم پرداخت.

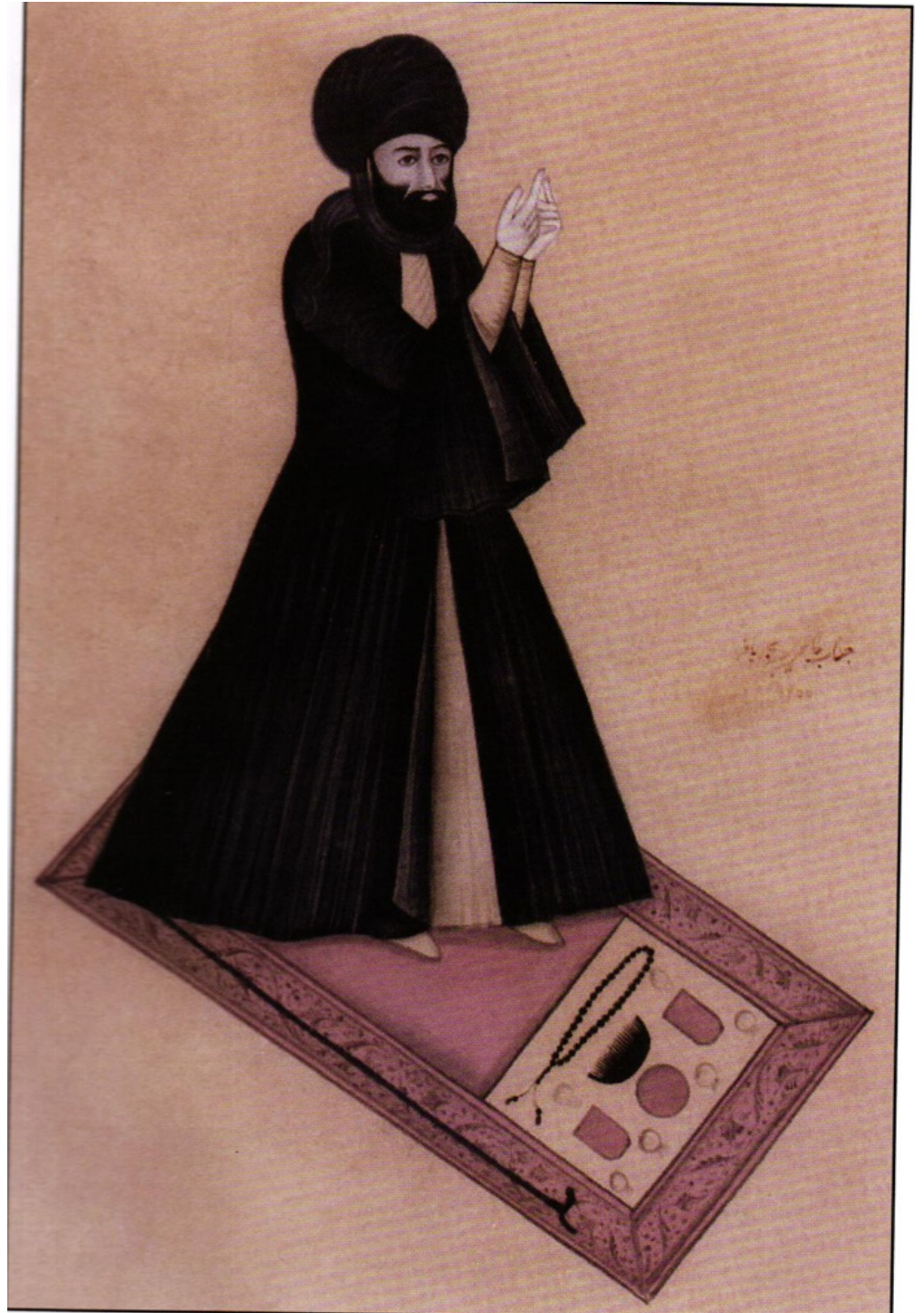
حجه الاسلام شفتی دارای ده پسر و سه دختر بود که هر کدام

از آنها به طور مستقل زندگی می کرده اند و برای هر اولاد زندگی راحتی با اندرونی و بیرونی و مخارج جداگانه پیش بینی کرده بود. نوشته اند فرزند بزرگ ایشان آقا میرزا زین العابدین از رفاه بیشتری برخوردار بوده و در اصطبل خود هفت رأس اسب از بهترین اسبهای زمان خود را نگهداری می کرده است.

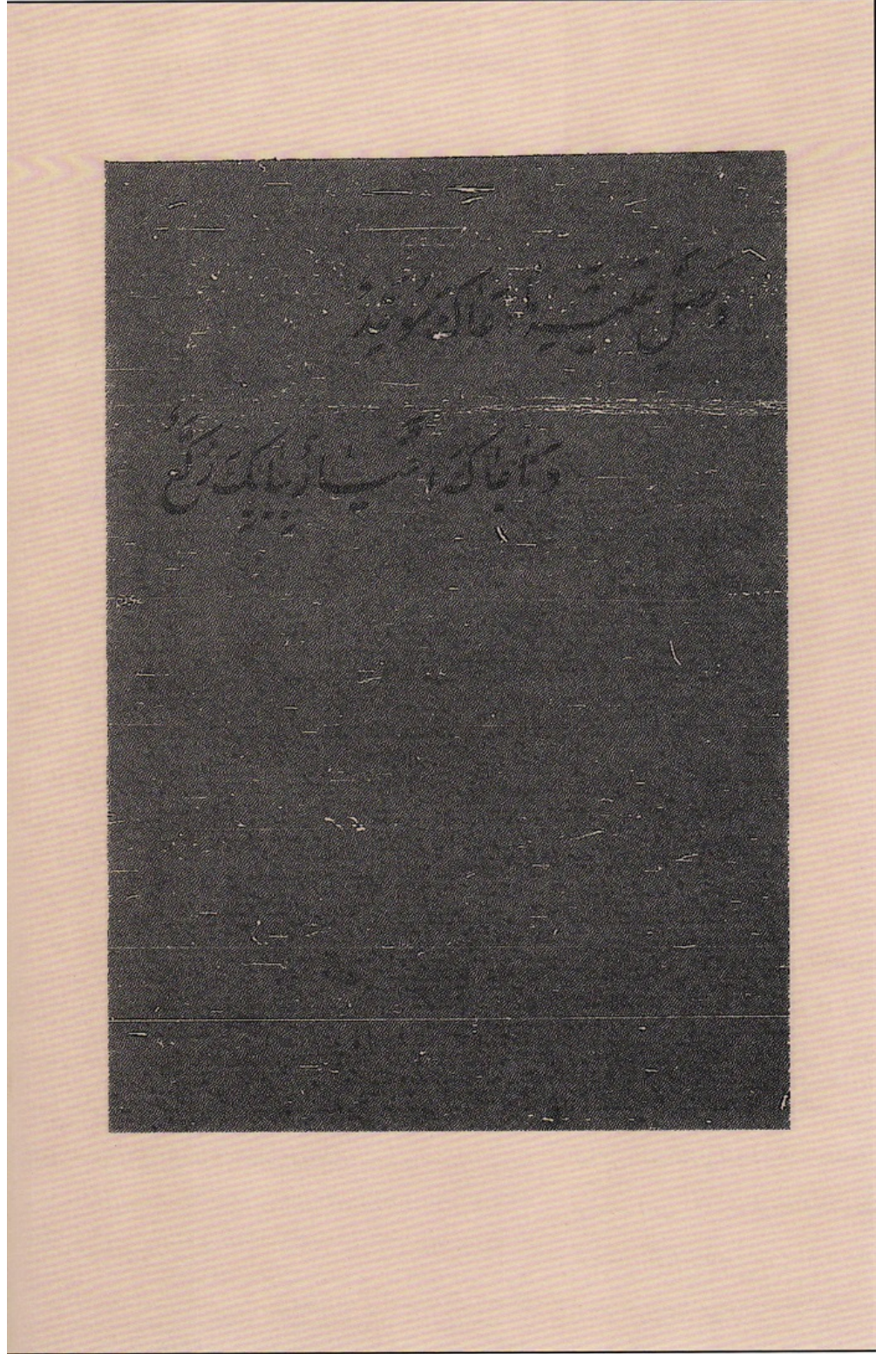
جمع خانواده حجه الاسلام شفتی بالغ بر یکصد نفر به شمار آمده که شامل خانواده ها، خادمان و کنیزان می شدند.

مناظره شاه باسید

در کتابخانه آستان قدس رضوی مجموعه ای است به نام: «جنگ مفصل» به شماره ۴۴۸۵ که مشتمل است بر مرقعات و بعضی رسایل و تصاویر و احادیث و اخبار و نوشته های مختلف و متفرق با انواع خطوط به تازی و پارسی، خطی و چاپی، که اوراقی پراکنده بوده است و همه را در یک دفتر بین الدفتین فراهم آورده اند. «جنگ مفصل» عنوانی است که در کتابخانه به آن داده شده و متجاوز از یک هزار برگ است. از محتویات آن، مناظره شاهنشاه اعظم ... با جناب ... مجتهد العصر و الزمان حاجی سید محمدباقر گیلانی است که از صفحه ۱۸ تا صفحه ۲۷ مجموعه و ناقص الاخر می باشد (ص ۲۶۱ یکم از مجله هفتم فهرست کتابخانه). نویسنده گوید: ظاهرا این مناظره عبارت از گفتگوها و سخنهایی است که مابین مرحوم حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی و محمد شاه در سفر اصفهان انجام گردیده است.

حجه الاسلام مرحوم آيت الله شفتى

مناظره شاه با سید

مناظره شایسته اعظم ملک الملوک عالم خاقان صاحبقران کورستان
 خلد الله ملکه باجناب افضل الفضلاء و افقه الفقهاء مجتهد العصر والزمان حاجی سید محمد باقر کلباسی
 یکی از خصایص ذات بابرکات شایسته ظل الله ملک الملوک عالم صاحبقران
 اعظم آنست که بفظانت اصلی و ذکاوت جلی و ذوق سلیم و رای سقیم پواسط
 کسب و تعلیم در ادراک مشکلات مسائل حکمت و غامضات مطالب معرفت چنان
 اسحاق نظر و اصابت اندیشه دارند که در هر سئله از حقایق حکم و دقائق شرع که با
 علمای ذی فن ایراد مناظره و اصدار مباحثه اقد طرف خلاف مغلوب و بنقص
 دانش منسوب آید چنانکه در این عهد میمون که ازین تربیت همایون در اکتساب
 فضائل و اقتنای معالم و آثار علوم دین و اعتلای بجا رجحان و یقین عامه
 و خاصه را توفیقی تمام و سعادت بزرگ دست داده پیشوایان دین و علمای
 مجتهدین را که در سواف عمود و سوابق آیام در کل بلاد اسلام اصداد از احاد و تجاوزه
 نیک کرد اکنون در هر بلده و شهری از محالک محروسه صنوف او نادشان از احاد
 مالوف رسیده و انامل حجاب را از شمار تعدادشان عقد و قوف نه اعلم علمای
 عهد و افقه مجتهدین عصر جناب حاجی سید محمد باقر روزی بشرف صحبت
 شایسته بشرو حکایت باین سئله منجر شد که دنیا که در حصول ثوابت است و

آنست که در وصول بر جهان کدام یک را است جناب شاد الیه بر پرت
 آنست و لایل چند اقامت کرد و رای رزین فوسکرتین پادشاهی که
 بناییدات الکی فاروق حق باطل و مضاح کشایش عقدهای هر شکل است
 بخت نکت و کتاب تو احد شری مستطاب نقض آن لایل فرمود
 بر جهان دنیا بر آنست حج و بر این قاطعه که بزبان الهام پذیر تیر
 افتاد اینست دلیل اول که بقتل تمام شود اینک در مرتبه ایمان اول جبهه
 موجود حضرت خاتم پیغمبران است و ما سوا الله از دنیا و آخرت از پرتو
 وجود مبارک آنحضرت موجود اند هر گاه مسکنی بهتر ازین عالم و خلقی اشرف
 ازین خلق بود آنحضرت مبعوث بران عالم و بران خلق میشد و دیگر در ای
 که نوع بشر اشرف انواع مخلوقات علوی و سفلی میباشد مخفی است ایشان
 در این نشا و آن عالم داشتن دلیل است بر اینکه این عالم اشرف
 عوالم خواهد بود و دیگر است بر جهت که ضروری دین اسلام است یکی
 از عظم فضلهای پروردگار عالم بخاتم پیغمبران و آل اطهار او صلوات
 الله علیه اجمعین رجوع ایشان است در آخر زمان بدار دنیا و کرامت
 سلطنت رومی زمین با ایشان بخو که در احادیث رحمت موطأ

مذکور است تا یک نوع اولویت و بر جهان در مرجع نباشد العیاذ بالله کاری
 لغو خواهد بود و دیگر هر یک از عوالم ملک و ملکوت و جبروت و لاهوت و نباتات
 نباتات اختلاف احادیث که چه هزار عالم یا بیشتر یا کمتر است ترکیب از
 چار عنصر و از مذ و مخلوقی جدا گانه اند که عنصر و خلق هر عالم از سنخ آن عالم
 است مثل اینکه مخلوق این عالم و عنصر آن عالم خاک باد آب و آتش است
 این عالمت عنصر و خلق عوالم عقول نفوس و ارواح و سایر عوالم از جنس
 آن عالم خواهد بود و درین سکی نیست که مخلوق عالم آخرت مثل خوردن و طعمان
 سایر نعمت های بهشت از سنخ آن عالم خواهد بود و ایشان سمت بندی و ملکیت
 نسبت بخلق این عالم دارند و این بدینست که مالک اشرف از ملک و مولا
 اشرف از بنده است و در این صورت شرف این عالم بر آن عالم هویدا
 و تسلسل و دویم از احادیث و اخبار و خطب از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم
 که در شام مدینه و دنیا را که او خوب شهرت از برای مردم مومنین که با آن یک
 بخیر و دور میشد از شر و دیگر از حضرت امیر المؤمنین صلوات الله علیه و آله و سلم
 که هر گاه اهل دنیا لذت بهشت این دنیا بدانند سپس شوق بهشت آنست
 ننمایند پس میدند که خدای تو شویم کدام است آن بهشت فرمود معرفت حضرت

باری تعالی و دیگر در حدیث است که مریم علیها السلام بعد از رحلت از دنیا و
وصول نعیم عقی از او سوال کردند که حضرت باری تعالی منتهای رحمت
و کرامت را در حق تو مبذول داشت آیا شمارا در خواطر حضرت و در ذل
باشد فرمودند آری مجال دو رکعت نماز در دنیا که در عبادت پروردگار
خود باشم پس معلوم شد که آن همه نعمت‌های اخروی برابر دو رکعت نماز
دنیا نیست و دیگر حدیث الدُّنْيَا مَرْوَعَةٌ إِلَّا حَرَمٌ فِيهَا رَجِيمٌ تَأْوِيل
فسر نمودند که دنیا محل نزع آخرت یعنی قبر آخرت حاصل دنیا است نه
اینکه فرع نمیشنی مقصود باشد که اگر کدم آری کدم بری و اگر جوکاری جو
از معنی اول مستفاد می شود که اگر دنیا نباشد آخرت نخواهد بود
شخص محقق حن معنی اول معلومت و تا با کون هیچ یک از فضلا
و محققین درین حدیث چنین وقتی نگرفته اند و دیگر خطیب مینا که
حضرت امیرالمؤمنین اسدالله الغالب علی بن ایطالب صلوات الله
علیه است و وقتی که می شنید آنحضرت که مروی دنیا را مذمت میکند فرمود
أَيُّهَا الدَّامُ لِلدُّنْيَا الْمُغْتَرِبُونَ وَرَهَابِمُ نَدْمُهَا الْفَسَادُ بِالدُّنْيَا مَتْلُومُهَا
ای مذمت کننده مرو دنیا را که فریب رده بفریب دنیا چه مذمت میکنی تو آنرا ای کول دنیا چه مذمت میکنی

انق

أَنَا الْمُجْرِمُ عَلَيْهَا أَمْ هِيَ الْمُخْرِمَةُ عَلَيْكَ مَخِي إِسْتَهْوَاكَ أَمْ مَفِي عَرْنِكَ
تو خود قبول کردی که کول از دنیا را که دنیا ترافیش است کی خواهرش کردی که کول از دنیا را که فریب داده است

پدران تو از امتحان یا بخواه با کلام پدران تو زیر ناک

كَمْ عَلَّكَ بِكَفِّكَ وَكَمْ مَرَضَتْ بِبَدَنِكَ بَنِي لَهُمُ الشِّفَاءُ
چند بسیار عیال شدی کفایت کردی و چه بسیار مانوش شدی بقصیر خود خواهی که در این اشعار

وَسَسَوِّفُ لَهُمُ الْأَطِبَّاءَ عَدَاكَ لَا يُعْبِي عَنْهُ دَوَائِكَ
و وصف کرد برای ایشان طبیبانرا با ما دوی نیازند از مرض دوار تو

وَلَا يَنْفَعُكَ بَكَائُكَ لَمْ يَنْفَعِ أَحَدَهُمْ إِسْفَاؤُكَ وَلَمْ يَسْعِفْ
و قطع خجشید ترا که بیای چجای تو قطع نمادی از ارباب ترا شغفای تو در نیاید

فِيهِ يَطْلِيكَ وَلَمْ تَدْفَعْ عَنْهُ يَفْؤُوكَ وَقَدْ مَثَلَتْ بِهِ الدُّنْيَا
در آن کریم حاجت‌های تو و دفع نشد از او بقوت تو و تجسس که شل شده برای تو دنیا

نَفْسِكَ وَبِمَصْرَعِهِ مَصْرَعُكَ إِنَّ الدُّنْيَا دَارُ صِدْفٍ لِمَنْ
نفس ترا و بقوت او قوت ترا تجسس که دنیا خانه راستی است برای کسی

صَدَفَهَا وَدَارُ عَاقِبَةٍ لِمَنْ فِيهِمْ عَنْهَا وَدَارُ غِنَى لِمَنْ تَزَوَّدَ

لَمِنْ قَبْلِ وَبِسَاطِ الْمَهَلِّ وَمِيزَانِ الْعِلِّ وَفَاصِمَةِ الْجَبَّارِينَ
 وَمُلْحِقَةِ الرَّغِيمِ بِمِعَاطِسِ الْمُتَكَبِّرِينَ وَكَاسِبَةِ التُّرَابِ
 أَبْدَانِ الْمُخَالِبِينَ وَصَارِعَةِ الْمُتَغَمَّرِينَ مُقَرَّفَةِ أَمْوَالِ
 الْبَاخِلِينَ وَفَائِلَةِ الْفَالِبِينَ وَالْعَادِلَةَ بِالْمَوْتِ بَيْتِ
 الْعَالَمِينَ وَمَهْبِطِ الضُّرَانِ الْمُبِينِ وَمَسْجِدِ الْعَايِدِينَ وَ
 أَيْمِ النَّبِيِّينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ وَفَاصِلَةِ الْمُؤْمِنِينَ
 وَمُبَهَّرَةِ الْكَافِرِينَ فَاحْسَنَاتُ فِيهَا مُضَاعَفَةٌ وَالسَّيِّئَاتُ

بِأَلَامِهَا مُحَوَّهٌ وَمَعَ عَسِيرِهَا بُسْرٌ وَاللَّهُ تَعَالَى خَيْرٌ مِنْ أَرْزَاقِ
 أَهْلِهَا وَأَفْسَمَ فِي كِتَابِهِ بِمَا فِيهَا وَرَبَّتْ طَلِبَهُ مِنْ نِعْمِهَا قَدْ
 حَمَدَ اللَّهُ عَلَيْهَا فَتَلَفَفَتْهَا بِدَاكِبِهِ وَوَجِبَتْ بِهَا الْجَنَّةُ وَمَالِ
 مِنْ زِينَتِهَا قَدْ وَجَّهَ إِلَى مَعْرُوفِهَا فَكَانَ جَوَازًا عَلَى الصِّرَاطِ
 وَكَمْ نَائِبَةٌ مِنْ تَوَاشِيهَا وَتَجَرُّبَةٍ بِحَوَادِثِهَا قَدْ رَاضَتْ
 الْقَهْمَ وَنَبَهَتْ الْفِطْنَةَ وَأَذَكَّتِ الْفُرْجَةَ وَأَفَادَتْ فَيْضَلَةَ

الْعَبْرَ وَكَشَرَتْ ذَخِيرَةَ الْأَخْرَجِ وَقَالَ أَبُو الْقَاسِمِ مَا أَحْسَنَ الدُّنْيَا وَأَقْبَلُهَا
 إِذَا اطَّاعَ اللَّهُ مِنْ نَالَهَا وَقَالَ خَيْرٌ دُنْيَا لَنْ نَأْمَلَهَا وَجَدْنَا مِنْهَا مَعْرَافَةً
 نَزَدَتْ يَمَانِي وَنَارُهَا أَكْرَمُ كُلِّ نَارٍ مِنْ بَابِ الْإِنْفَاقِ مَبْرُورَةٌ

بِأَلَامِهَا

راست گویان و خانه راحت از برای کسی که اعراض کند از او و خانه بی نیازی است برای کسی که گوشه

مِنْهَا وَذَارَ مَوْعِظَةً لِمَنْ أَنْعَمَ بِهَا مَسْجِدُ اجْتِبَاءِ اللَّهِ وَصَلَّى

بر دروازه آن دو خانه پند است برای کسی که پند کرد از آن محل سجده دوستان خدا و جای نماز

مَلَائِكَةُ اللَّهِ وَمَهِيظٌ وَحَلِيٌّ لِلَّهِ وَمَنْجَرٌ وَإِلْبَاءُ اللَّهِ اِكْتِسَابُ

فرشتگان خدا و جای فرود آمدن رحمتی خدا و محل تجارت دوستان خدا است که بکنند

فِيهَا الرَّحْمَةُ وَرِيحٌ فِيهَا الْجَنَّةُ فَمَنْ ذَانَدَ مِنْهَا وَقَدَّادٌ

در دنیا رحمت را و قفس میزند در آن بهشت را پس از چه جهت است تو اگر در دنیا و کجا بگویی

بَيْنَهَا وَنَادَتْ بِبَيْتِهَا وَلَتَبِتْ نَفْسَهَا وَأَهْلَهَا قَمَلَتْ

جانشین زاورا و ندا کرده بیداری او و از او ایست کرده تفرغ در او اهل دنیا را پس شال نده

لَهُمْ يَبْلَا بِهَا الْبَلَاءَ وَشَوْقُهُمْ بِسُورِهَا إِلَى السَّرْوِدِ

ایشان را ببلای دنیا و بشوق انداختن ایشان را بخوشی دنیا بخوشی آخرت

رَأَتْ بِهَا فِيهِ وَأَبْكَرَتْ بِمَجْنَعِهِ مَنْ غَيْبًا وَكَرْهِيًّا وَ

و شب بروز آورده بعافیت تفرغ در او و صبح در آورده بناگاه نوحه رغبت و ترس

تَخَوُّفًا وَتَحَدُّبًا فَذَمُّهَا رِجَالُ عَدَاةِ النِّدَامَةِ وَحَمْدُهَا

ترس و تحریف را پس از آنکه از او بدگویی را مردمان ندامت و حمد او

وزن

خوف انداختن و حذر کردن پس نرفت میکند دنیا را مردان صبح نماست و حمد میکند دنیا را

اِحْرَادٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ذَكَرْتُهُمْ الدُّبَابُ قَدْ كَرُوا وَحَدَّثْتُمْ

طایفه دیگر در روز قیامت بخاطر آورده است ایشان را دنیا را پس از آنکه گشته و خبر داده است ایشان

قَصَدُوا وَوَعظَتْهُمْ فَأَعطَوْا و دیگر آن حضرت فرمودند که دنیا را

پس تضرع کردند و پند داده است ایشان را پس پذیرند دوست تر دارم از بهشت عرض

کردند که چگونه است این سر بود مداین علت که در دنیا مشغول بعبادت

پروردگار خود هستم و در بهشت مشغول بلبذت نفس خود هستم

و در میان این دو فرق بسیار است و دیگر عبدالله بن المقرئ رساله در معنی دنیا گفته

أَنْتِ الدُّبَابُ ذَارُ النَّادِيَةِ وَالنَّعْمَةُ نَيْبُ الْبَيْتِ بِمَكْرُومِهَا

تو دزدی است از خانه و نعمت پند است از خانه

بُوصِلُ إِلَى مَحَبُوبِ الْآخِرَةِ وَهَضْمُ أَرْبَابِ الْأَعْمَالِ السَّابِقَةِ

رسیده است به محبوب آخرت و هضم کردن ارباب اعمال سابق

بِأَصْحَابِهَا إِلَى الْجَنَانِ وَدَرَجَةُ الْعُزْرِ الْبَيْتِ بِرَفِي عَالَمِهَا

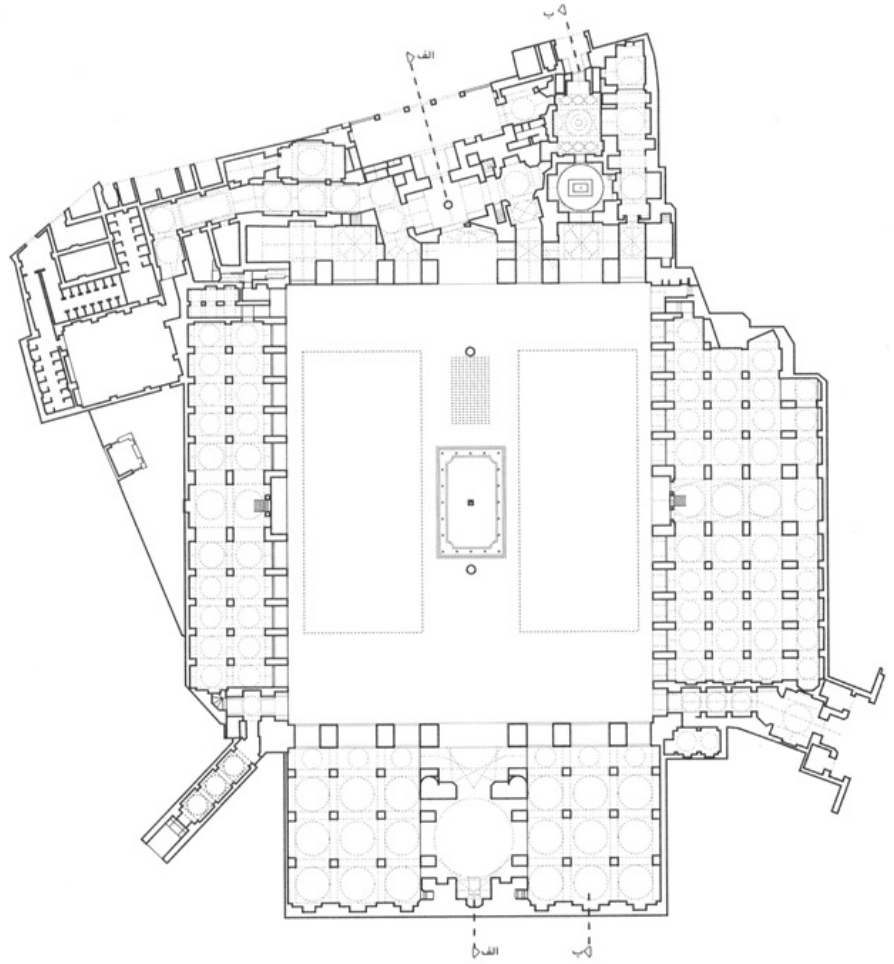
با صاحبان دنیا به جنون و درجه عزت است از بیایند عالم او

الْمُنْفُونَ إِلَى ذَارِ الْخُلْدِ وَهِيَ الْوَاعِظَةُ لِمَنْ عَقَلَ وَالنَّاسِ

مردمان را به خانه ماندگاری و آن است که نصیحت کند برای کسی که عقل و انسان

و دیگر مضمون حدیث قدسی که گفت کُنَّا كَثْفًا مَخْفِيًا فَأَحْبَبْنَا أَنْ نُعْرَفَ
 قَلَّمْنَا الْخَلْقَ لِجَلِّ أَعْرَافِهِ مَعْنَى بُوْدَمِ مَنِ كُنْجِي نَهَانِ دُوسْتِ دَاشْتَمِ
 که شناخته سوم پس خلق کردم خلق را تا شناخته را دلیل ساطع و برهانی
 قاطع است زیرا که این عالم عالم معرفت و شناسائی حق تعالی جل و علا
 و منتهای مراتب وجود این مرتبه برک و مقام عالی است دارای
 جهان و صاحبقران کشورستان ابدان عیسه و اید حیثیه پس از اثبات بها
 فصلی شیع از آیات و احادیث و خطب امثال و مذمت و نیایان
 فرموده مقرر داشتند که توفیق در این اختلاف احادیث چگونه خواهد بود
 سید بشار الیه که از شیع و جبهه ادراک شهرت با جبار متعز و نفس پر دیوان
 مانده بودند این تحقیق اجماع از طبع کهر بار و قرینت سما خردانی مفسر آمد
 شاهنشاه اعظم ملک الملوک عالم بجارتی سلیم تر از آب حیات
 بیان فرمودند که هرگاه اوقات دنیا صرف معرفت و جهادت حق
 جل و علا شود که مقصود از انجینش اوست چنانکه با وی تعالی فرماید
 وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِي أَشْرَفُ مِنْكُمْ مَنْ خَدَعْتُمْ
 و اگر العیاذ بالله در بحیث پروردگار بر سره و آخرت را ترجیح ثابت است

زیرا که سبب معصیت است و در نه بنفهد دنیا را اشرف بر آخرت محقق است بیکجا
 سید معزی الیه از روی صدق خاطر نه تعلق ظاهر اذعان اعتراف کرده
 گفتند که ذَلِكُمْ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَكَرِهْتُم بِعِثْمِ كَبِّ تَعْلِيمِ وَحِجَّتِ
 انتظام ملک ایلم این مایه دانش و پیش ضربت بیاد و فیوضات باری
 صورت نه بند و من بونی الحکمة فَهَذَا أَقْوَبِي خَبْرًا كَثِيرًا آری اگر فاضل
 دانشمند از روی دقت باین تحقیقات نظر کند و اندک آنحضرت خلد الله لکم
 از علوم عقل و نقل و احادیث و اخبار و تواریخ و سایر خطب و امثال بر علی
 دانی نیاشد و در این مباحثه منتهی از فن بدیع را شامل است که او را مفاخر
 گویند و آن اینست که در یک مجلس هم مدح گفته چیز او هم ذم چنانکه
 تعریف و مذمت و نیایان شد انگاه جمیع میان قوال فرمودند از حضرت
 امیرالمومنین علی بن ابیطالب صلوات الله علیه مرویت که هرگاه اراده
 کند یکی از شما حاجتی را پس بخواهد بامداد روز زنجبند آید مبارک است
 فی خلق السموات و الارض و آیه الکرسی و سوره مبارکه قدر و فاستحوا لکن
 پس از خانه پرور رود بر او رده شود حاجت دنیا و آخرت او آید است
 إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْخِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ

فضای داخلی

ص: ۳۰

صحن بزرگ مسجد شامل فضایی است که حوض بزرگ محل وضو گرفتن و مهتابیهای دو طرف حوض (برای نمازگزاران) و نمای ساختمانهای شمالی و جنوبی، شرقی و غربی را در بر دارد. در ورودی شمالی که از خیابان مسجد سید وارد می شود با دو راهرو به صحن مسجد، و در مقبره با یک دالان نسبتاً کوتاهی به ورودی شرقی، و هر دو در انتها به صحن مسجد ختم می شود.

در شمالی اول وارد یک هشتی می گردد که پشت ایوان شمالی مسجد است و دو راهرو که شرقی و غربی اند و ایوان شمالی را در خود جای داده اند به فضای داخلی مسجد می رسد که می توان گفت راهرو به شکل U است و قسمتی از آن، هشتی و راه عبور به راهروهایی است که طرف شرق و غرب ایران را محاط کرده است. قبل از اینکه وارد فضای صحن شویم، دو راهرو به عرض تقریبی دو و نیم متر یکی به ایوان میانی و دیگری به ایوان جلوی مقبره آیت الله شفتی ختم می شود که این راهروها با نصب سنگ پارسی به ضخامت ۲۰ سانتیمتر و به طول راهرو و ارتفاع ۷۰ سانتیمتر راه ورود به ایوانها را مسدود کرده است. این راهروها بعد از سنگ ازاره با کاشیکاریهای بسیار متنوع پوشیده شده که دنباله کاشیکاریهای ایوان است. در راهروی غربی هم به همین شکل عمل کرده اند، و هر دو راهرو قرینه سازی شده است. ناگفته نماند که چون در ورودی مسجد مقابل قبله نیست، توانسته اند قناسیهایی که در زمین وجود داشته است در دیوارهای راهرو حل کنند و ایوان را دقیقاً مقابل قبله قرار دهند.

در جنوب غربی که در زاویه جنوبی مسجد و جنب چهل ستون قرار دارد با ارتفاعی کوتاه، مشابه طاقنماهای اطراف مسجد، به کوچه پشت مسجد و محله باغ کلم و بازارچه شاطر باشی که به تازگی

میراث فرهنگی آن را تعمیر و بازسازی کرده است باز می شود. ناگفته نماند که ارتفاع راهرو بعد از پله هایی که به مهتابی جنوب غربی می رسد با ارتفاع سقف متعادل شده تا لطمه ای به ارتفاع و زیباسازی سردر نرساند.

در جنوب شرقی که با دالانی نسبتاً طولانی همراه است طرف نمای مسجد با ارتفاع ۱۹۰ سانتیمتر با طاقنماهای اطراف مسجد هماهنگ شده و پس از طی حدود ۱۱ متر که زیر اتاقهای طلاب است سقف به فضای متعادلی می رسد که سردر را هماهنگ با دیگر بنای مسجد می کند. در جنوب شرقی به کوچه حمام دوقلو و کوچه مشایخ باز می شود.

هرکدام از این سردرها با زیباییهایی همراه است که به موقع خود به آن می پردازیم.

حوض

حوض بزرگی در وسط مسجد ساخته شده که طول و عرض آن

۱۴/۶۰×۹/۲۰ و با کوله هایی از سنگ پارسی به ارتفاع تقریبی ۵۰ سانتیمتر بوده که در سالهای اخیر بازسازی شده است. این حوض در گذشته هم شاید با همین طول و عرض بود، و شاید هم کمی کوچکتر یا بزرگتر از گذشته ساخته باشند. سنگ کوله حوض را به ضخامت تقریبی ۱۷ یا ۱۸ سانتیمتر و با ارتفاع بیرونی ۵۰ سانتیمتر در نما، و بقیه ریشه سنگ را در زمین ساخته اند. لبه داخلی سنگ حوض با پخی آینه ای یا فارسی بُر همراه شده و لبه خارجی آن با یک چفت، و بعد از آن به شکل پشت قاشقی تراش داده اند که اطراف سنگ حوض را زیبا ساخته است. از لب سنگ حوض به داخل آن در ارتفاع ۲۰

سانتیمتری پاشویه ای تعبیه کرده اند به عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر و هم ارتفاع حوض که در زمانهای گذشته زیادتر از حد فعلی بوده است، زیرا در گذشته آب حوض از طریق مادر چاه یا چاه گاو یا منبع ذخیره ای که سر چاه ساخته بودند تأمین می شده و با لوله هایی سفالی به نام تنبوشه آب را به فواره وسط حوض می رسانیده، ولی در حال حاضر که مسجد از لوله کشی آب شهری بهره مند است فواره داخل حوض را در تعمیر و بازسازی برداشته اند و چند شیر آب برای پر کردن حوض و وضو ساختن در کنار حوض تعبیه کرده اند.

بیرون حوض پاشویه ای با سنگ پارسی است. عرض سنگ حدود ۳۰ تا ۴۰ سانتیمتر و عرض پاشویه ۱۵ سانتیمتر که آبهای زاید را به فاضلاب هدایت می کند. در جنوب حوض به فاصله کمی از سنگ پاشویه، سنگاب یا سقاخانه ای نصب شده که عرض دهنه سنگاب حدود یک متر و ارتفاع آن از کف زمین به اندازه ۱۱۰ سانتیمتر است و در زمانهای دور از آن استفاده می کردند ولی فعلاً بدون آب و خشک است.

نمای جنوب و جنوب غربی مسجد سید

نمای جنوب و جنوب شرقی مسجد سید

قسمتی از فضا و مهتابی که محل نماز گزاران می باشد

مهاپیهای طرفین حوض

در طرفین حوض دو مهاپیه به عرض و طول $۳۷/۳۵ \times ۱۶/۳۰$ و به ارتفاع ۳۵ سانتیمتر برای نمازگزاران ساخته شده که اطراف آن را با سنگ پارسی به ارتفاع ۳۵ سانتیمتر و عرض ۳۰ تا ۴۰ سانتیمتر، و بقیه فضای سطح سکو را با آجرهای چهارگوش فرش کرده اند. در ضلع جنوبی مهاپیهها محرابی به عرض یک متر و طول ۲ متر و ارتفاع ۳۵ سانتیمتر از کف مهاپیه عمق داده اند که محل امام جماعت مسجد است.

کف مسجد تا حدود دهه بیست با آجرهای چهارگوش مفروش بوده ولی بر اثر باران و برف و یخبندان آجرها از بین رفته و خرد شده است. بنابراین بانیان خیر برای اینکه مسجد از کف خوبی با مقاومت بیشتری بهره مند باشد، کف مسجد را با سنگهایی به شکل شش ضلعی کشیده و مربعهایی که می تواند نقش زیبایی به کف بدهد

مفروش کرده اند. عرض و طول این سنگها از طرف قطر شش ضلعی یک متر در ۵۰ سانتیمتر و سنگهای مربع آن ۵۰×۵۰ سانتیمتر است و ضخامت خوبی دارد که در ریشه سنگ پیش بینی شده است و سطح سنگ را با کلنگ سنگتراشی تراش داده و صاف کرده اند.

دور تا دور صحن بزرگ و لبه طاقماها به اندازه تقریبی ده سانتیمتر از کف مسجد بلندتر ساخته شده است تا آب باران و برف داخل

طاقماها نشود. آجر فرش کف مهاپیهها تعمیر و بازسازی شده است و هروقت نیاز به تعمیر داشته باشد، بانیان خیر دست به کار می شوند و تعمیرات را انجام می دهند.

قسمتی از فضا و مهاپیه که محل نمازگزاران می باشد

در غرب شبستان زمستانی، دور از محل نمازگزاران و با فاصله کمی از راهروی شمالی مسجد، محلی به نام حوضخانه با نیازمندیهای خاص آن ساخته شده است.

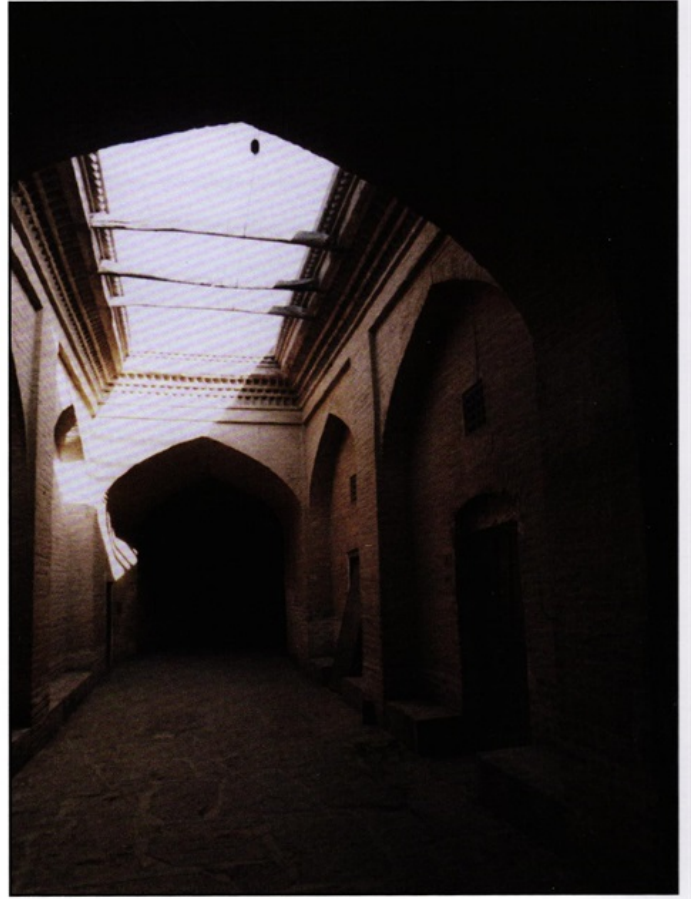
در روزگار قدیم محل تطهیر را به نام کُر می شناختند (یعنی حوضخانه ای برای وضو ساختن) و آن را در کنار حوضخانه با مشخصاتی که داشت می ساختند. بنابراین در مسجد سید سعی بر این بوده است که قسمت وضوخانه یا محل تطهیر دورتر از محل نمازگزاران باشد. در زمانهای قدیم که شهرها از فاضلاب شهری بی بهره بود، پشت کُر مساجد و حمامها گودالی حفر می کردند و دور آن را چهاردیواری می ساختند که به گنداب معروف بود و فاضلاب گر مساجد و حمامها داخل این گودال می شد. بنابر این مسجد سید هم گندابی داشت که بعد از ساختن فاضلاب و راکد ماندن محل و بر

خیابان قرار گرفتن گنداب، آن را به مغازه تبدیل کردند و جزو ابواب جمعی مسجد قرار دادند.

حوضخانه مسجد سید اصفهان را با ابعادی 10×15 متر ساخته اند که با دیواری محصور شده و سقف آن طاق و چشمه است و در زمستان و تابستان محلی امن و دور از باد و باران و دیگر عوامل جوی برای نمازگزاران به شمار می آید.

دیوار اطراف حوضخانه، با تقسیمات انجام گرفته در آن، طاقنماهایی به وجود آورده است.

زمین حوضخانه را به نه قسمت تقسیم کرده اند و در ردیفهای شمال به جنوب و شرق به غرب چهار ستون در چهار گوشه حوض نهاده و مقابل هر ستون در دیوار پایه هایی تعبیه کرده اند که ستونها و پایه ها در امتداد یکدیگرند. فاصله بین پایه ها در دیوار اطراف حوضخانه به طاقنماهایی تبدیل شده و دیوار اصلی به اندازه تقریبی ۵۰ سانتیمتر از بر پایه ها گودتر است. کف طاقنماها به اندازه ۴۰ سانتیمتر از کف اصلی حوضخانه بلندتر بوده و با سنگ پرسی ریشه دار ساخته شده است و پشت سنگ کف طاقنما را با آجر و بند کشی

راهروی ورودی به حوضخانه

نمایی از زیبا سازی روشنایی راه روی حوضخانه

روشنایی و کلاه فرنگی سقف حوضخانه

فرش کرده اند و محل نشستن یا گذاشتن لباس مردمی است که برای وضو ساختن به حوضخانه می آیند. در وسط حوضخانه حوضی با ابعاد ۵×۳/۵ متر با کوله سنگی به ارتفاع ۳۰ سانتیمتر و ضخامت ۱۵ سانتیمتر با ریشه لازم ساخته اند و پشت آن پاشویه ای طراحی کرده اند تا آب از پاشویه به خارج هدایت شود. پاشویه داخلی حوض به اندازه ۲۵ سانتیمتر از بالای کوله سنگی گودتر بوده و حوض عمقی داشته که با آب چاه گاو و منبع پر می شده است، ولی از زمانی که مسجد دارای لوله کشی آب شد چاه گاو از حرکت باز ایستاد، چون همه از آب لوله کشی استفاده می کنند. به همین علت پس از لوله کشی، کف حوض را تا لبه پاشویه داخلی با مصالح ساختمانی پر، و روی آن را با سیمان کف سازی کرده اند.

اکنون حوض بدون آب است و یک شیر آب لوله کشی در ضلع جنوبی حوض نصب کرده اند که عموم مردم از آن استفاده می کنند.

در چهار گوشه حوض چهار پایه ستون سنگی به ابعاد تقریبی ۵۰×۶۰×۶۰ سانتیمتر نهاده و در لبه سنگها پخهایی تراشیده اند. از روی پایه هر ستون یک سنگ مکعب شکل به ابعاد ۳۰×۳۰×۲۰ سانتیمتر ساخته اند، به طوری که پایه سرستون با ابعاد ستون برابر و بالای آن ۴۰×۴۰ سانتیمتر باشد، و سپس با وسعتی بیشتر و ابزار زنی بر بدنه سر ستون روی هر ستون نصب کرده و با درپوشی از سنگ پارسی به ابعاد ۱۰×۱۰ سانتیمتر به کار ستونها پایان داده اند، به طوری که روی ستونها و پایه ها همه با هم تراز و برابر باشند. بالای ستونها را از چهار طرف کلاف کشی و سر دیگر کلافها را داخل پایه ها جاسازی، و پطاق ها را کاملاً تراز پیش بینی کرده اند.

سقف حوضخانه، از آجر و بند کشی، به شکل طاق و چشمه از روی سنگ ستونها شروع می شود و تا پوشش کامل سقف ادامه می یابد.

در وسط چشمه غربی سوراخی هشت گوش به قطر تقریبی ۱۳۰ سانتیمتر برای روشنایی بیشتر حوضخانه تعبیه شده است که نور آفتاب از این سوراخ به داخل حوضخانه می تابد و آن را روشن می کند و در ضمن تهویه مناسبی برای جابه جایی هواست.

در چشمه وسط روی حوض با ساختن کلاه فرنگی نورگیری کامل تعبیه شده است که بعد از هم سطح کردن پایه های طاق، آجرهایی به شکل دندان موشی در دو ردیف و هر ردیف به ضخامت سه کلفتی آجر روی هم نصب و در هر ردیف به اندازه ۱۰ سانتیمتر آجرها را به جلو هدایت کرده اند و روی آن در پوشی از آجر در ردیف

لبه های دندان موشی نصب کرده و ردیف بعدی را با یک ردیف دندان موشی و درپوش به پایان برده اند. دندان موشی های دور تا دور روشنایی که به شکل مستطیل است همانند یک مقرنس خود را نشان می دهد. اطراف روشنایی را با پنجره ای به ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر و روی آن را با ساختن کلاه فرنگی به پایان رسانده اند.

در ورودی حوضخانه از گوشه شمال شرقی است و به راهروی پشت شبستان راه دارد. در شمال حوضخانه محل تطهیر زنانه و در غرب حوضخانه محل تطهیر مردانه و در جنوب حوضخانه برفی انداز و در شرق حوضخانه شبستان زمستانی قرار دارد. (ناگفته نماند غیر از حوضخانه، محل تطهیر زنانه و مردانه چندین بار خراب و از و ساخته شده است.)

راهروی شمالی پشت ایوان شمال غربی مسجد با طولی در حدود ۴۰ متر و عرض تقریبی ۴ متر از راهروی سردر شمالی انشعاب می گیرد و در شمال راهرو محل چاه گاو و گاورو و دیگر نیازهای مسجد ساخته شده است. اتاقهای جنوبی راهرو که پشت ایوان شمال غربی و شبستان زمستانی قرار دارد محل نگهداری ملزومات اضافی مسجد است. اطراف راهرو طاقنماهایی ساخته اند که هر طاقما در بالای دارای قوسی است. طاقنماها به اندازه ۵۰ سانتیمتر از بر پایه هما عقب نشینی کرده و گود است. کف هر طاقنما را که به اندازه ۴۰ سانتیمتر بلندتر از کف حوضخانه و محل نشستن است اول سنگ دو نبش کار گذاشته و سپس پشت آن را آجر فرش و بند کشی کرده اند.

سقف راهرو به اندازه ۹×۳ متر باز است که روشنایی را تأمین می کند. زیر سقف تا کف پشت بام را دندان موشی روی هم به طور گیلویی

کار کرده اند، چنانکه یک ردیف آجر در امتداد هم و یک ردیف دندان موشی ها در ردیف آجرها قرار داده اند و بعد از دندان موشی ها، دیوار را به اندازه ۲۰ سانتیمتر عمودی ساخته و در انتها یک ردیف دندان موشی و درپوشی از آجر گذاشته، و سپس با هره آجری به زیبایی روشنایی افزوده و انتهای سقف را با فرش پشت بام هماهنگ ساخته اند.

ص: ۳۷

در زمانهای گذشته، یکی از نذورات و وقفیات در مساجد و کوچه و بازار وقف کردن سقاخانه بود، به شکلی که لب تشنگانی را سیراب کند و ذکر خیری گفته شود یا صلواتی فرستاده گردد تا توشه ای برای آخرت وقف کننده باشد.

سقاخانه شکل‌های مختلفی داشت: کوچک، بزرگ، با تزیینات یا بدون تزیینات، و محل و مکان آن هم مورد توجه بود که کجا نیاز به آب بیشتری

مساجد یکی از جاهایی بود که نیاز به آب و آشامیدن در آن بیشتر بود، زیرا در روز سه وعده نماز برپا می شد. جمعیتی که به مساجد رو می کردند نیاز به آب آشامیدنی داشتند، بنابراین در بیرون مساجد یا در کنار در ورودی می شد سقاخانه ای برپا کرد. همچنین در داخل مساجد سنگابهایی می ساختند که شرح آن خواهد آمد.

در زمانهای قدیم نام سنگاب برای همه آشنا بود. یعنی سنگی که داخل آن گود شده و پر از آب باشد تا مردم بتوانند از آن استفاده کنند. بنابراین سنگاب می توانست به شکل قله سنگ مانند باشد که داخل آن را گود کرده باشند و این گودی را از آب پر کنند. سنگابها به شکل مکعب ساده، مکعب مستطیل، یا شکل‌های دیگری بودند تا در محلی نصب شوند.

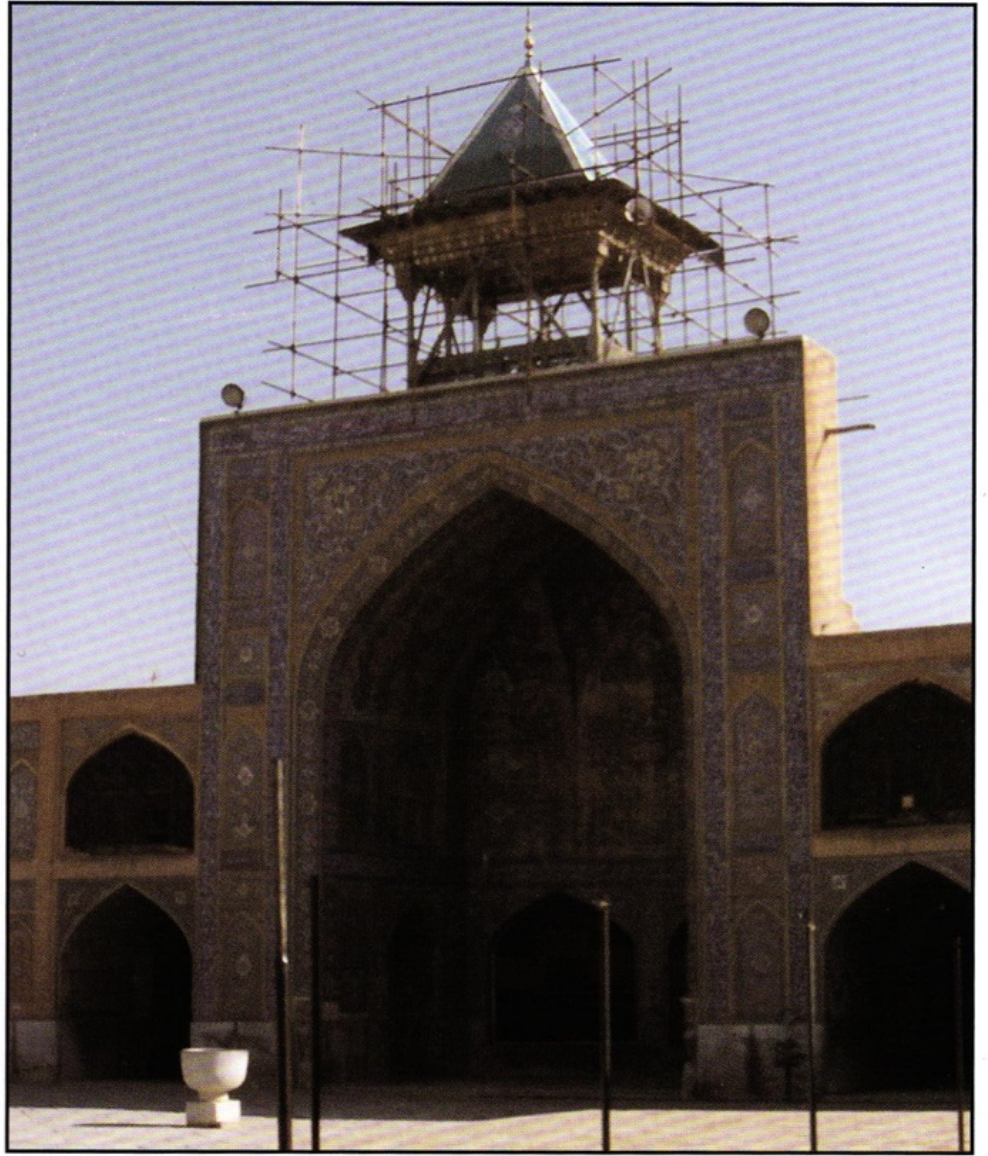
در مساجد برای اینکه سنگاب فضای کمتری اشغال کند و در ضمن به محوطه زیبایی بخشد از نوع نیمکره ای استفاده می کردند که روی پایه ای نصب می شد. سنگابها با هزینه های مختلفی تهیه می شد و هرکس می توانست به فراخور استطاعت مالی خود سفارش آن را بدهد.

در سه راهی بیدآباد، شرق مسجد سید، از زمانهای دور سقاخانه ای مشاهده می شود که وسعت آن به طور تقریبی ۳۰×۳۰ سانتیمتر، و نمای آن در جلوی بازار بیدآباد ارسی با گره چینی مشبک چوبی است و در وسط دو لنگه در کشویی دارد که عمودی به بالا و پایین باز و بسته می شود. داخل آن، پشت در، سنگابی به طول تقریبی ۱۵۰ سانتیمتر و عرض تقریبی ۷۰ سانتیمتر و عمق نزدیک به ۵۰ سانتیمتر قرار دارد که تاریخ بنای آن شاید همزمان با مسجد سید یا کمی بعد از آن باشد.

این سقاخانه در روزهایی که بازار بیدآباد رونقی داشته لب تشنگانی را سیراب کرده ولی امروزه پیر و سالخورده شده، زیرا بیدآباد از رونق اولیه افتاده و با گذشت زمان و لوله کشی آب کارایی اش را از دست داده است و دیگر کسی را سیراب نمی کند. روزگاری بیدآباد رونق چشمگیری داشت و جنب و جوش خاصی در آن مشاهده می شد. با باز شدن خیابان مسجد سید و رفتن جمعیت به طرف خیابان، بازار بیدآباد رونق خود را از دست داد و سقاخانه هم به همان میزان افت کرد و اکنون به شکل انباری از آن استفاده می کنند.

مقابل در دیالمه مسجد حکیم هم سقاخانه و سنگابی مزین به کتیبه هایی وجود دارد که امروزه به سرنوشت سقاخانه های دیگر دچار شده است.

نوع دیگر سقاخانه ها، سنگابهایی بود که داخل مساجد و به شکل نیمکره ای بر روی پایه ای قرار می دادند و داخل آن را پر از آب می کردند تا جوابگوی تشنگان از راه رسیده باشد. هر مسجد به فراخور بزرگی و کوچکی اش دارای چنین سنگابهایی بود. بنابراین هر کس به فراخور توان مالی خود سنگابی سفارش می داد تا آن را وقف کند. امکان داشت سنگابهای وقف شده از لحاظ مالی ساده یا با تزییناتی همراه باشد. نوع سنگ در ساختن و نگهداری سنگاب دخالت مستقیم داشت. انتخاب آن بسیار مهم و تشخیص مرغوبیت با حجاران بود که توانایی شناخت سنگ را داشتند. سنگی که انتخاب

سنگاب هشتی سر در شمالی

سنگاب رواق

ص: ۳۹

می شد باید یکدست و خالی از رگه های خاکی، آهکی یا رگه هایی باشد که باعث ترکیدن یا جدا شدن سنگ از هم می شود. همچنین علائم دیگری مد نظر بود که حجاران به آن واقف بودند. پس از انتخاب سنگ، تراش سنگاب بسیار مهم بود. یعنی بعضی از سنگابها با پایه دو تکه ساخته می شد، بنابراین اول پایه را طراحی می کردند و چهار سمت آن را با حکاکی تزیین می کردند و سپس نوبت بدنه بود که بایستی به طریقی بسازند تا در پایه جاسازی شود. سنگابهایی هم بود که پایه و بدنه سر هم و یکپارچه انتخاب و ساخته می شد.

آب سنگاب از چاه یا منبعهای آبی تأمین می شد. وقتی آب از چاه می کشیدند، سنگاب را با مشک یا با سطل و وسایل دیگری پر آب می کردند. همچنین لب تشنگان به هنگام نوشیدن آب به یاد تشنگان کربلا می بودند.

قطر، ضخامت بدنه، عرض، عمق و پایه در سرپا ایستایی سنگاب تأثیر فراوانی داشت. بدنه به شکل نیمکره ای بود و پایه ای در زیر آن به شکل مکعب می ساختند، به طریقی که انتهای سنگاب با پایه به شکل کام و زبانه در هم چفت شود و سنگاب روی پایه ایستایی و استحکام داشته باشد. همچنین در ته بدنه سنگاب سوراخی بود تا | هنگام شستشوی آن، آب از آنجا خارج شود. سوراخ با توبی دایره ای شکل بسته می شد.

لبه سنگاب می بایست از پهنای نسبتاً خوبی برخوردار بوده تا جا برای پیاله هایی باشد که مردم برای نوشیدن آب از آن استفاده می کردند. در بعضی از سنگابها پیاله های آبخوری گذاشته می شد، با زنجیرهایی که یک سر آن را به پیاله و سر دیگر آن را با حلقه و میخی به لبه سنگاب متصل می کردند تا از افتادن پیاله ها بر زمین یا مفقود شدن آن جلوگیری شود. در لبه عمودی سنگابها کتیبه، اشعار، وقفنامه، تاریخ، بانی یا آیاتی از قرآن مجید حکاکی می شد و بدنه آن را با کنده کاری های بسیار زیبا تزیین می کردند تا نوازشگر روح و چشم آدمی باشد.

در مسجد سید اصفهان چهار سنگاب هست که بانیان خیر وقف کرده اند: دو سنگاب به شکل ساده با بدنه و پایه بدون تزیینات که اولی بین حوض و ایوان شمالی و دومی جنوب حوض به فاصله ۳ متری قرار دارد و اکنون به حالت نمایشی در آمده اند و از زمان لوله کشی تا به حال آبی در آنها نبوده است.

سنگاب سوم داخل هشتی ورودی از در شمالی یا در زنجیر است و شامل پایه و بدنه می شود. ضخامت بدنه آن به ۱۰ سانتیمتر و قطر

دهانه آن تقریباً به ۱۱۰ سانتیمتر می رسد و بر لبه دور تا دور سنگاب، به ارتفاع تقریبی ۱۵ سانتیمتر، کتیبه ای حکاکی کرده اند که متن آن چنین است:

«ربنا صل علی احمد خیر المرسلینا، و علی صاحب الحوض امیر المومنینا، و علی فاطمه الزهرا الأطفینا، و علی السنطین والسجادین العابدینا، و علی الباقر و الصادق علما و یقیناء و علی کاظم موسی و الرضا فضلا و دنیا و التقی خاشع الباسط بالجود عینا، علی الهادی الذی اشترق کالشمس جینا، و الزکی العسگری الحسن الخلق امینا، و علی القائم بالقسط معینا و معینا، آل سین الهداه الطیبین الطاهرین، ربنا سید فاضل علیهم اجمعینا.»

بعد از کتیبه، دایره اطراف سنگاب را به بخشهای مساوی تقسیم کرده اند و بدنه خارجی سنگ را با تراش پشت قاشقی ساخته اند که از قسمتهای تقسیم شده به نقطه پایانی ته سنگاب به شکل پیچ تراش داده اند و هر چه تراش رو به نقطه پایان می رسد نازکتر و ظریفتر می شود. در زیر سنگاب پایه ای به ارتفاع تقریبی ۴۰ سانتیمتر به شکل مکعب است که چهار گوشه بالای آن فرورفتگیهایی دارد و وسط پایه را به عمق تقریبی ۵ سانتیمتر استوانه ای شکل گود کرده اند تا بتوانند سنگاب را در پایه جاسازی کنند (همان طور که در تصویر مشاهده می شود). پایه نقش و نگارهایی از گل و برگ و طرحهای موزونی دارد که با حکاکی و گل برجسته توانسته اند آن را بسیار زیبا جلوه گر سازند.

این سنگاب در حال حاضر نمایشی و بدون آب است.

سنگاب چهارم در وسط رواق ورودی به مقبره حجه الاسلام شفتی، زیر جار یا چلچراغی که از میان سقف به پایین آویخته بود قرار دارد و

سنگابی است نیمکره ای که ضخامت لبه و بدنه آن به ۱۰ سانتیمتر و قطر دایره آن به یک متر می رسد. داخل سنگاب را با تراشی صیقلی و یکنواخت ساخته اند تا بتوان تمیز کرد و شستشو داد. | بر بدنه خارجی سنگاب، اول کتیبه ای است به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر که با مصرع بندی و حکاکی اشعاری را برجسته کنده کاری کرده اند. اشعار چنین است: چون حاجی کاظم قاری بنا کرد

بتوفیق شه لب تشنه سنگاب»

خداوند جهان از روی رحمت

برویش باز کرد از جنت ابواب»

ص: ۴۰

«بیاد تشنگان کربلا شد

روان سیل سرشک از چشم احباب»

«حسین بن علی را یاد آرد

بنوشد هر که از وی جرعه آب»

بلعنت یاد آرد آل سفیان

ز فرط تشنگی شد هر که سیراب»

ضیاء شد بیدل و تاریخ بنوشت:

که گردد تشنه از آب سیراب»

(۱۲۴۹)

در گنجینه آثار تاریخی اصفهان نوشته شده است: «ماده تاریخ مزبور به حساب جمل مطابق است با عدد ۱۲۹۲ هـ.ق، و اینکه در ذیل آن نوشته شده ۱۲۴۹، با عدد مزبور موافق نیست و در اصل یا در نقل اشتباه شده است.»^(۱)

بلافاصله پس از کتیبه، دایره بیرون دور سنگاب را با تقسیماتی مساوی و مشابه به شکل پشت قاشقی به جهت ته آن تراش داده اند که هر چه ادامه پشت قاشقی ها به انتهای سنگاب نزدیکتر می شود ظریفتر و زیباتر خود را نشان می دهد. در این سنگاب بر خلاف قبلی تراش به شکل پیچ نیست. بنابراین ته سنگاب را به قطر تقریبی ۴۰ سانتیمتر استوانه ای شکل ساخته اند که پشت قاشقی ها به بالای این استوانه ختم می شود و سطح استوانه را به طریقی تراش داده اند تا سنگاب روی پایه خود ایستایی داشته باشد. زیر سنگاب پایه ای است که در گوشه های بالایی مکعب پایه، برای زیبایی آن، تراشهایی داده اند و سپس سنگاب را به آن متصل کرده اند که جمع ارتفاع آن به حدود ۱۳۰ سانتیمتر می رسد. سنگاب داخل رواق لب تشنگانی را که به زیارت حجه الاسلام شفتی می آمدند سیراب می کرده و امروزه شکل تزیینی به خود گرفته است.^(۲)

ص: ۴۱

۱- این کتیبه ها از گنجینه آثار تاریخی اصفهان نقل گردیده است .

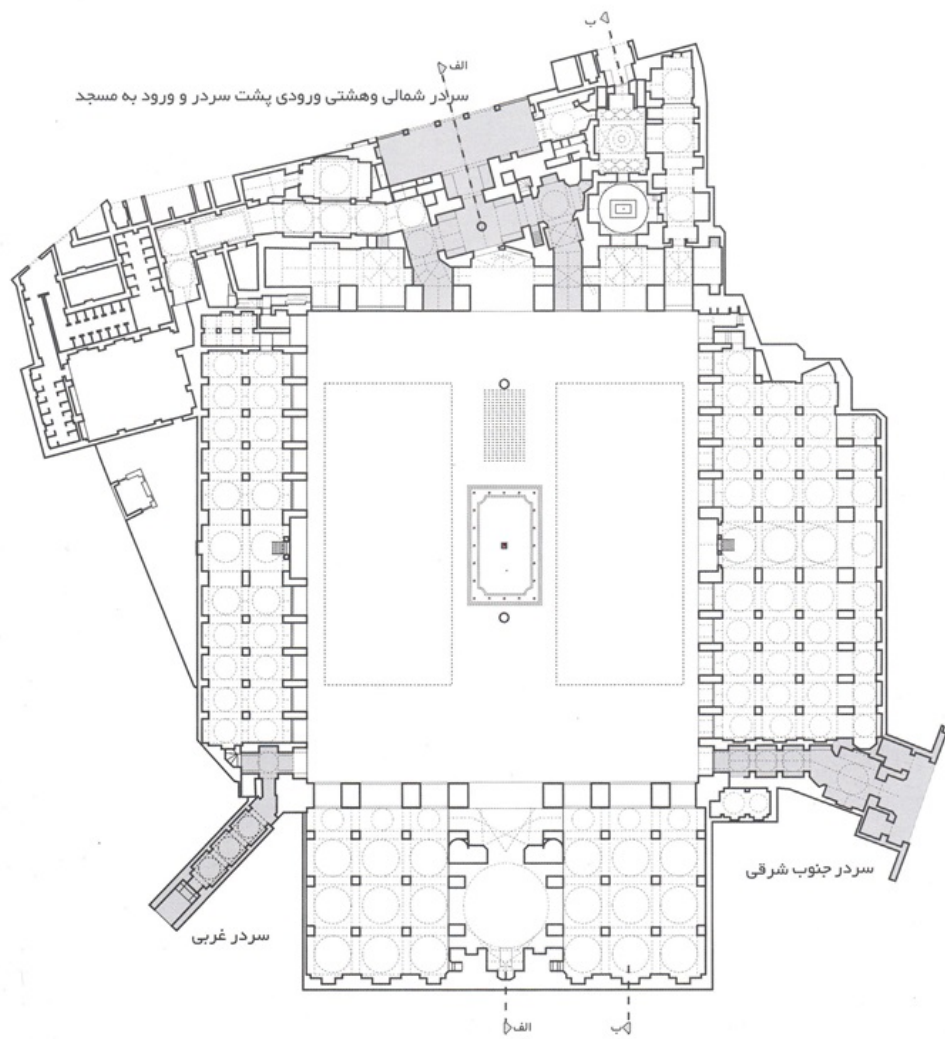
۲- در مرداد ۱۳۸۵، زمانی که کتاب زیر چاپ بود، با خبر شدیم که سنگاب در هشتی ورودی شمالی بر اثر بی احتیاطی بر زمین افتاده و خردشده است . امید است که حافظان این آثار توجه بیشتری مبذول دارند.

فصل دوم: سردرها

اشاره

ص: ۴۳

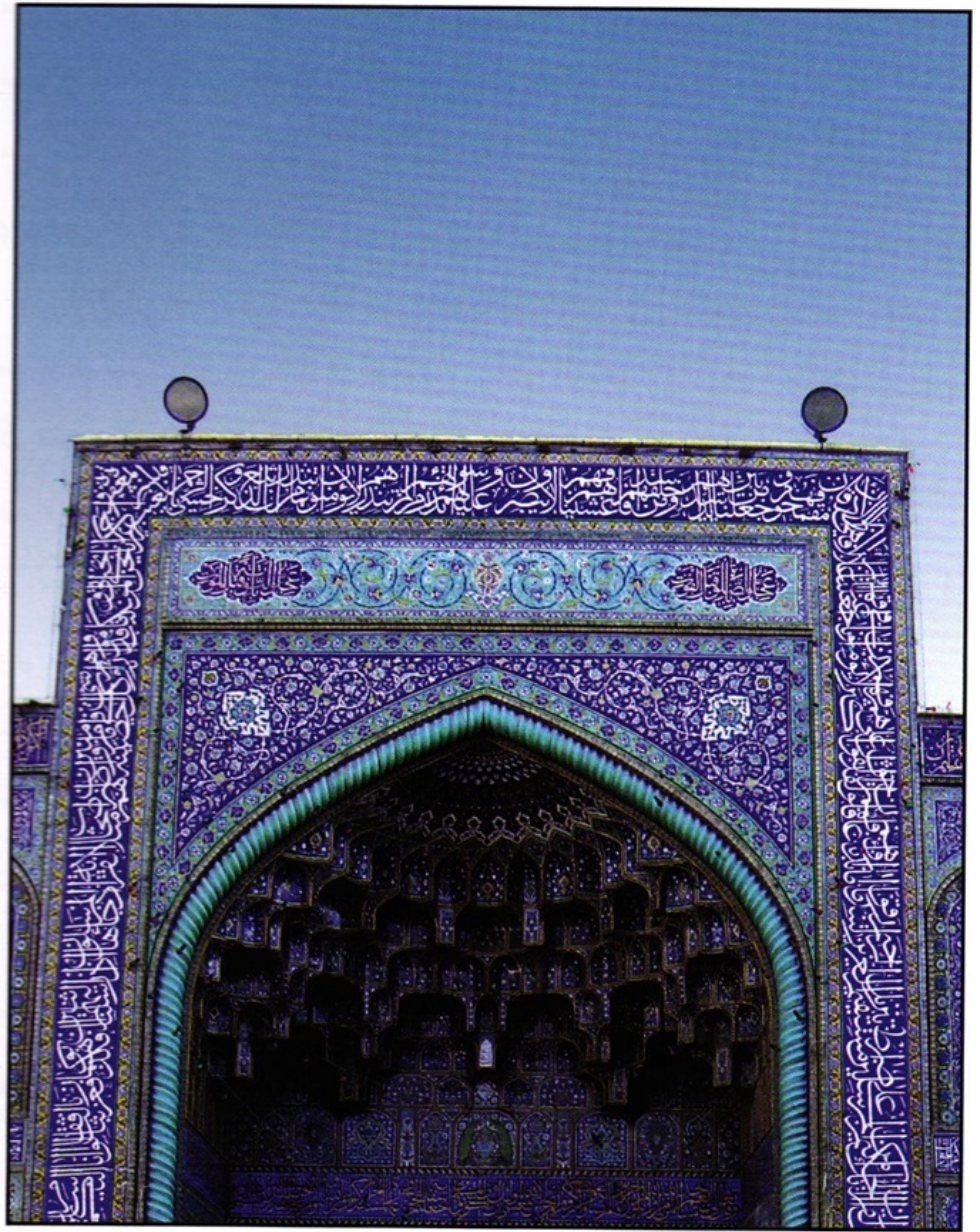
سردرها-ورودی ها

مسجد سید با داشتن چهار در ورودی محله‌هایی را به هم ارتباط می‌دهد. در زنجیر یا در اصلی (شمالی) مسجد سید که فعلاً در جلوخانی در امتداد خیابان مسجد سید قرار دارد، در گذشته نه چندان دور، در ضلع جنوبی جلوخانی که در ابتدای کوچه اعتمادالدوله یا کوچه حبیبان و بر بازار چه بید آباد بود قرار داشت و جزو درهای اصلی مسجد به شمار نمی‌آمد، چون بازارچه بید آباد از جوی بابا حسن شروع می‌شد و بعد از پشت سر گذاشتن چهارسوق آفتابگاه با چهار سوق بید آباد به سه راهی سقاخانه می‌رسید.

سه راهی سقاخانه یک راه به بید آباد داشت و امتداد سقاخانه و راه دوم به بازارچه حبیب الله خان منتهی می‌شد که عرض بازارچه باریکتر از عرض بازار بید آباد بود. راه سوم، اول به مدرسه میرزاحسین که پشت به پشت مسجد سید است و دوم به حمام دوقلو و کوچه مشایخ و سپس به بازارچه شاطر باشی و حمام کاظم خان راه داشت. عرض این کوچه از عرض بازار بید آباد بیشتر بود و در اصلی یا در جنوب شرقی در این کوچه با سردری رفیع و کاشیکاری بسیار زیبایی ساخته شده است که به شرح آن خواهیم پرداخت. هر چند در زنجیر یا در جلوخان اعتمادالدوله با هشتی و سنگاب و دو راهرو بسیار وسیع و زیبا به صحن اصلی مسجد سید می‌رسید، در گذشته در جنوب شرقی با سردر وسیع خود و هشتی پشت در با آجرکاری بسیار زیبا در میانه راهرو به سقف کوتاهی منتهی می‌گشت که ارتفاع آن به اندازه طاقنماهای اطراف صحن (۱۹۰ سانتیمتر) بود و از سردر کوتاهتر بود که آن را در اصلی مسجد می‌دانستند.

زمانی که خیابان مسجد سید احداث شد، قسمتی از بازار بید آباد و بازارچه حبیب الله خان جزو خیابان شد و بین دو بازارچه جدایی افتاد،

بنابراین مانده بازارچه بید آباد تا جلو خان مسجد سید و مقابل آن که چند باب مغازه مانده بود و به تازگی اداره باستان شناسی آنها را تعمیر و نوسازی کرده است. جزو بازار بید آباد محسوب می‌شود. بعد از احداث خیابان و ساختن جلوخان، در اصلی مسجد سید طرف شمال قرار گرفت که با تعمیرات و کاشیکاریهای همراه شده و به شرح آن خواهیم پرداخت.

کوچه اعتمادالدوله یا کوچه حبیبیان متصل به میدانی در شمال بازار بید آباد بود و با دیوار سنگی به ارتفاع تقریبی ۱۳۰ سانتیمتر و ضخامت تقریبی ۱۵ سانتیمتر و دو ستون سنگی در وسط که نشانه نصب دروازه ای بود به چشم می خورد. دروازه بدون در و محل عبور عابران و اهالی کوچه بود. در جنوب میدان بازار بید آباد قرار داشت و قسمت جنوب بازارچه به جلوخان مسجد سید و در شمالی منتهی می شد. بنابراین بعد از خیابان کشی و قرار گرفتن این محوطه بر خیابان، فاصله بین جلوخان مسجد و خیابان را به میدانی مربع شکل و فضایی مورد استفاده طراحی کردند و ساختند تا نمای مسجد سید به خیابان باز باشد و در ضمن امتداد بید آباد از دو طرف شرق و غرب به این میدان منتهی گردد.

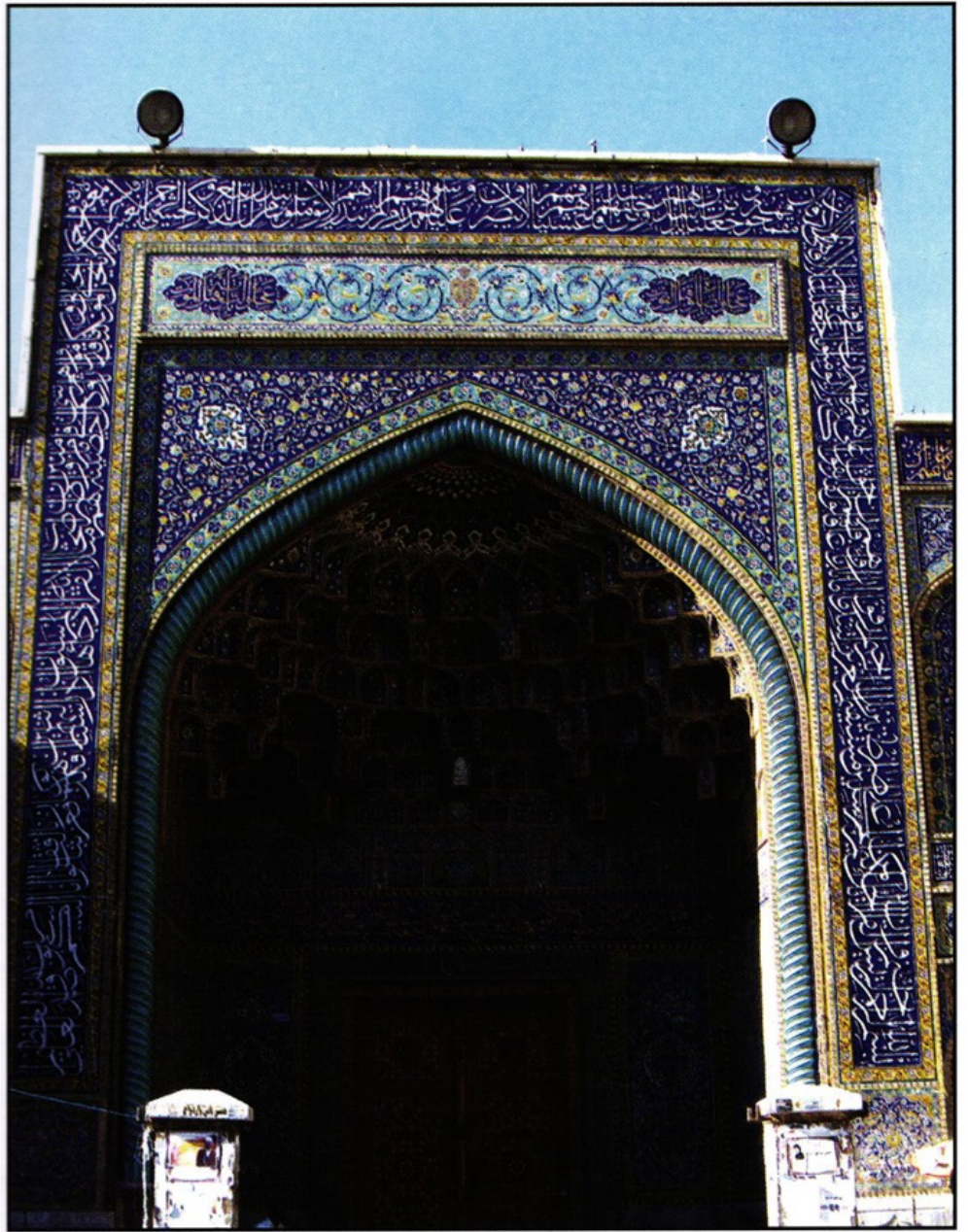
سردر شمالی با جلوخانی به طول تقریبی ۲۰ متر و عرض ۶ متر بر بازارچه بید آباد با دیواری از سنگ پارسی به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر و قطر ۱۸ سانتیمتر بنا گردیده است که در وسط دیوار مقابل در ورودی مسجد، راه عبوری به عرض ۳۲۰ سانتیمتر و دو ستون سنگی در طرفین آن به ابعاد ۴۷×۳۷ سانتیمتر و ارتفاع ۲ متر به همراه درپوشی ساخته اند. کف جلوخان را با سنگ پارسی فرش کرده اند.

ناگفته نماند تزئینات و تعمیرات نمای خارجی سردر اصلی مسجد سید که در ضلع شمالی واقع شده، بعد از بر خیابان قرار گرفتن سردر، با کمک نیکوکاران خیر و به دست هنرمندان معاصر انجام گرفته است.

سنگ ازاره در سه طرف جلوخان به ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر ولی در دو اسپر طرفین سردر به ارتفاع ۱۵۵ سانتیمتر است. روی سنگهای ازاره اطراف جلوخان را به تناسب هر ستون یا پیشخان حجره ها با حجاری و کنده کاری ترنج و قاب بندیهایی به انجام رسانده اند تا به زیبایی سردر افزوده گردد.

بعد از اسپر سردر، طاقنمایی به عرض ۱۴۰ سانتیمتر و عمق ۶۰ سانتیمتر و سپس حجره هایی برپا کرده اند که امروزه در اجاره افراد و جزو موقوفات مسجد است.

در دو نبش سردر دو گلدان سنگی ساخته اند که پایه آنها نقش و نگارهای حجاری و برجسته کاری شده دارد. بعد از پایه و

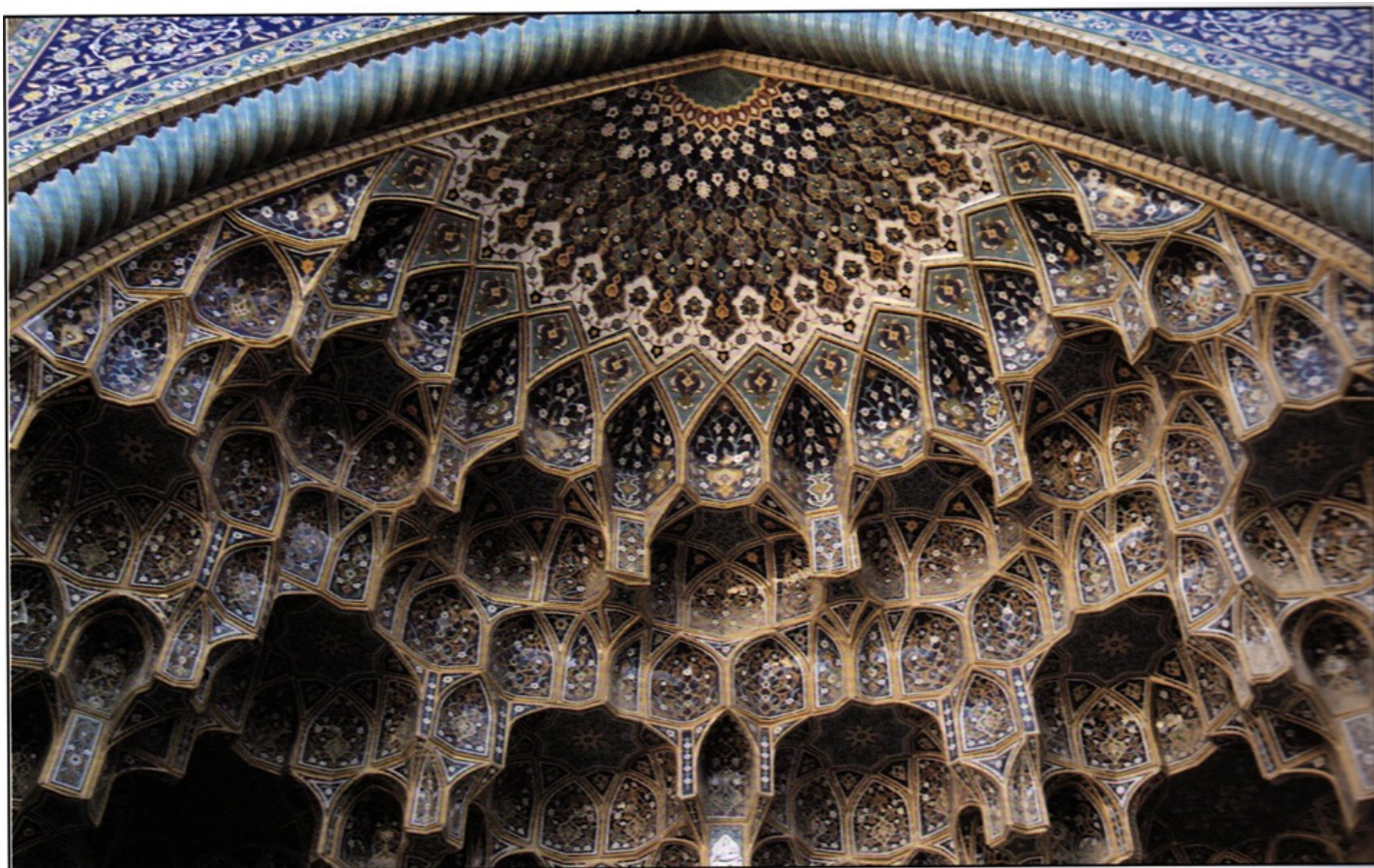

عکس نمای کلی سردر

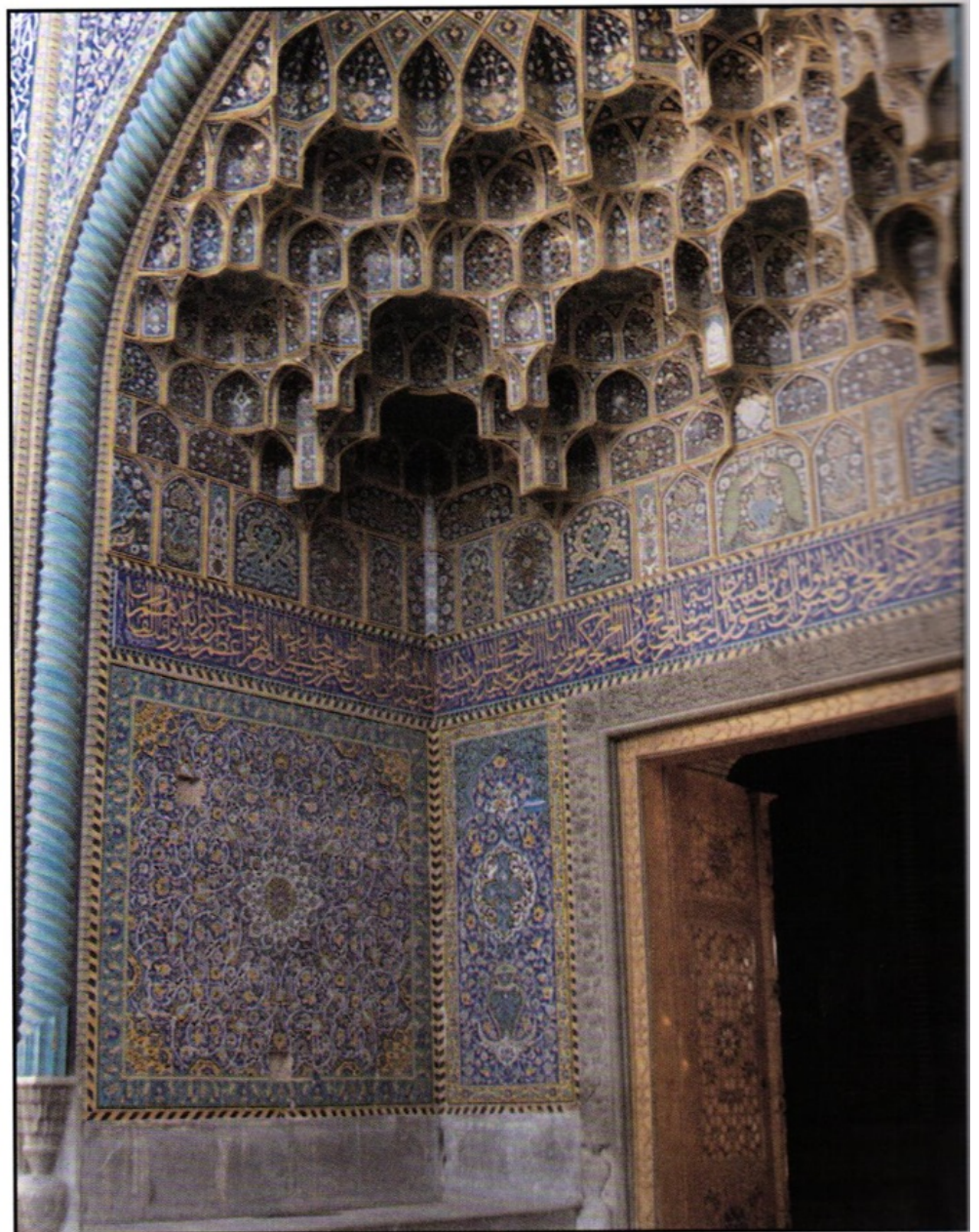

عكس پایه ستونها

ص: ۴۶

مقرنس بالای سر در شمالی

حکاکیهای آن، بدنه گلدان به شکل کوزه‌های (یا خمرهای) با حکاکیهای بسیار زیبا همراه است و در انتها در بالای گلدان را با مقرنسی بسیار زیبا کنده کاری کرده اند و توانسته اند دو گلدان یکپارچه به ارتفاع ۱۷۰ سانتیمتر با دوالی مسطح به نمایش بگذارند.

دو نبش سردر اصلی را از روی پایه گلدانهای سنگی تا تیزه قوس کاشیهای پیچ فیروزه ای نصب کرده اند و دو طرف کاشیهای پیچ با هره آجری به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر و حمیل کاشی فیروزه ای محاط گردیده است.

دو اسپر طرفین سردر از روی سنگ ازاره، بعد از دو مربع به عرض و طول ۱۱۰×۱۱۰ سانتیمتر، با کاشیهای هفت رنگی کاشیکاری شده و اطراف آن با هره آجری و کاشیهای فیروزه ای محاط گردیده است. دور تا دور سر در، کتیبه ای به عرض ۱۱۰ سانتیمتر با هره آجری و کاشی فیروزه ای محاط کرده اند که با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره یاسین بر آن نگاشته شده و در انتها به «صدق الله العلی العظیم سینه ۱۳۷۷» خاتمه یافته است.

سکوهای سردر شمالی

سردر شمالی

در نمای جلو خان، پس از ساختن طاقنما و حجره ها و تقسیماتی که با جوک جناقی و حمیل و قاب بندیهای همراه است، کتیبه هایی به شرح زیر پدید آورده اند و بقیه نما را با نقشهای گیاهی بسیار زیبا تمام کرده اند که بر روی کاشیهای خشت هفت رنگی کشیده و پخته شده است.

در کتیبه انتهایی بالای نما که بال غربی و ضلع جنوبی و بال شرقی بنا را در بر دارد به خط ثلث زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره جمعه نوشته شده است و در انتها «سنه ۱۳۷۷» مشاهده می شود. در نمای دیوار طرفین جلوخان (دو بال شرقی و غربی) در دو کتیبه با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره قدر چشمنواز دلهاست

در کتیبه کمربندی با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بعد از «قال الله تبارک و تعالی»، آیت الکرسی نوشته شده و در انتها به «صدق الله العلی العظیم و صدق رسول النبی الکریم و نحن بذالک شاهد من حسن بن علی» ختم شده که به کاشیکاری سردر جلوه خاصی بخشیده است. کتیبه کمربندی در بالهای شرق و غرب بنا با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی

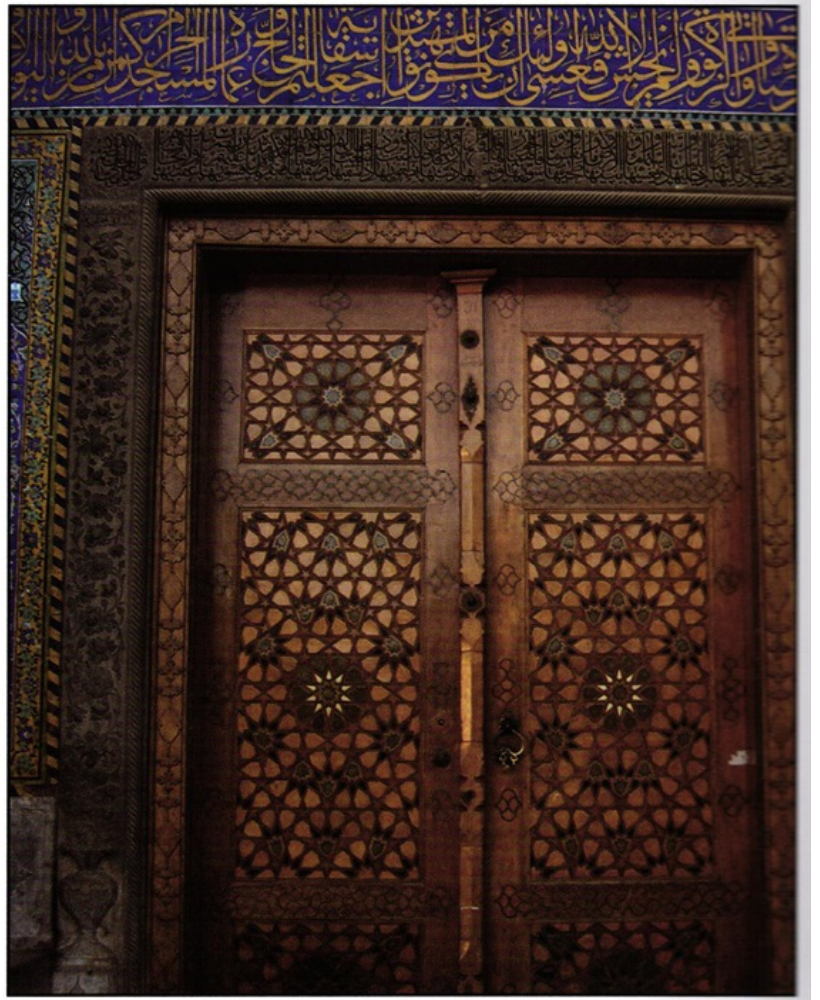
خشت لاجوردی و به خط حیب الله فضائلی به سوره کوثر مزین شده است.

در گودی سردر که به عمق ۳۳۰ سانتیمتر و عرض ۶ متر است دو سکو در طرفین در به عرض ۱۳۰ سانتیمتر و طول ۳ متر و ارتفاع ۷۰ سانتیمتر با سنگ پارسی مشاهده می شود. سنگ در پوش سکوها یکپارچه و به ضخامت ۱۸ سانتیمتر است. کنده کاری و ترنج سازی بر بدنه هر سکو و گود و برجستگیهایی که روی سنگها پدید آورده اند در خور تحسین است و حال و هوای دیگری در بیننده ایجاد می کند.

دور سردر را با سه قطعه سنگ محاط کرده اند که هر یک به شکل یکپارچه به عرض ۳۵ سانتیمتر و به ارتفاع ۳۹۰ سانتیمتر برابر با ارتفاع در چوبی است. دو نیش داخلی سنگ با تراشی پیچ مانند که بسیار هنرمندانه کار شده است اطراف در را زیبا می سازد. روی سنگ از پایین با پایه گلدانی شروع شده و از روی پایه گلدان، شاخه های گل و برگ گیاهی به شکل بسیار زیبایی در ارتفاع سنگ حکاکی گشته است.

در بالاترین قسمت سنگ وادار در طرف غرب با خط ثلث

گلدان و گل سنگی اطراف سردر

برجسته در عصر تولیت حجه الاسلام حاج محمدرضا شفتی» | و در شرق «با همت مؤمنین خیراندیش سنه ۱۳۰۹ ه ق تعمیر گردید» نوشته شده است. بر قطعه سنگ درپوش بالای در با همان عرض و طول سردر به خط ثلث برجسته بسیار زیبایی سوره شمس حکاکی شده و در انتها با «صدق الله العلی العظیم» کنده کاری به پایان می رسد. در پایه گلدانهای دو طرف سردر، طراح مقرنس، استاد غلامرضا و نام سنگتراش، مصطفی زاغیان این استاد یدالله حجار به چشم می خورد.

از روی سنگ ازاره بالای سکوها و اسپر طرفین در و دیوارهای شرقی و غربی بالای سکو تا زیر کتیبه، با هره آجری و بند کاشی حمیل کاشی فیروزه ای و قاب سازی با کاشیهای رنگی و گل و گیاه بر زمینه کاشی فیروزه ای و نقشهای مینیاتوری بر جلوه سردر افزوده شده است.

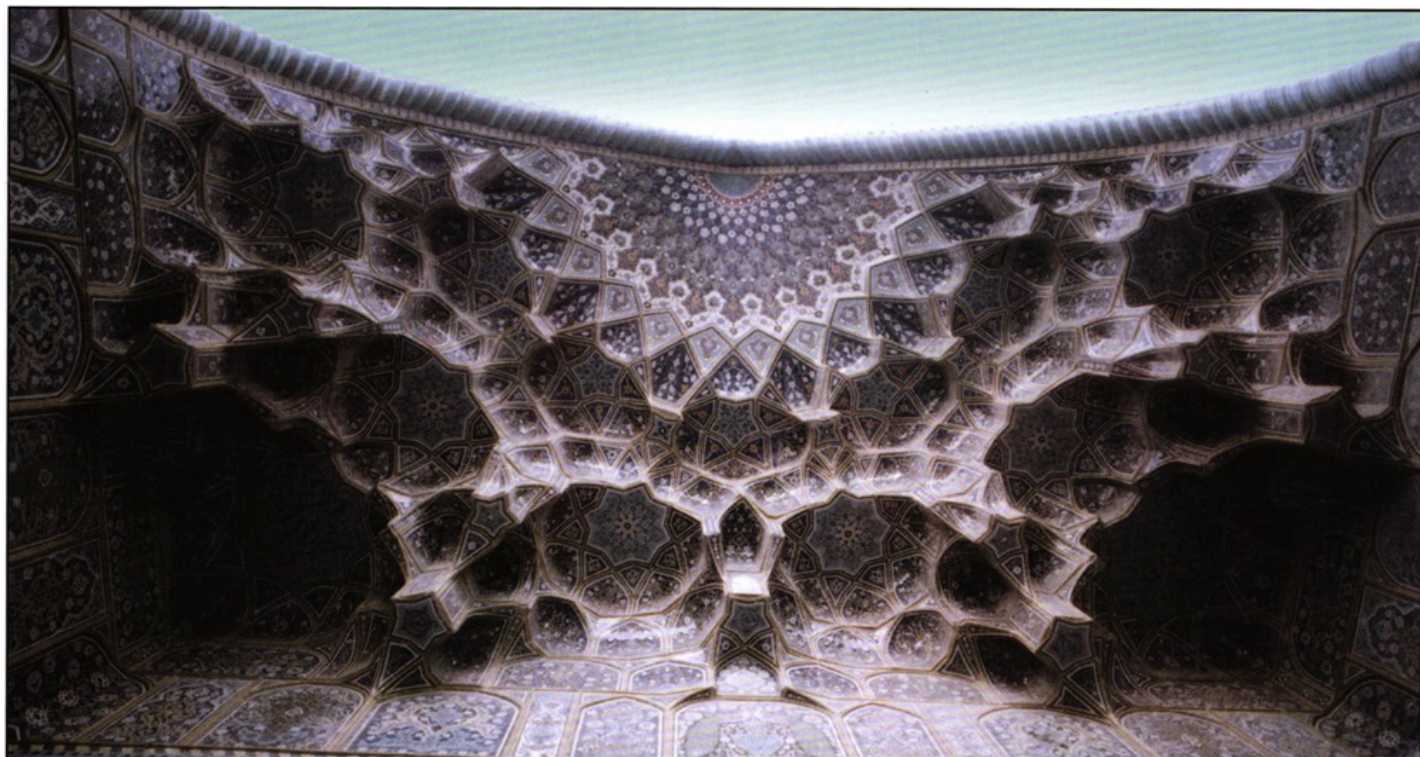
بعد از سنگ درپوش بالای در، کتیبه ای به عرض ۵۰ سانتیمتر شکل گرفته که با هره آجری و حاشیه سازی دور تا دور سر در را پوشش داده و به خط ثلث زرد بر زمینه کاشی لاجوردی بعد از

قال الله تعالی» آیه ۱۸ از سوره الجن، آیه ۲۹ از سوره اعراف، و آیات ۱۹ و ۲۰ از سوره توبه و در انتها «کتیبه جواد علی کربلائی، عمل سید حسین موسوی ۱۳۷۷ ه ق» نوشته شده است.

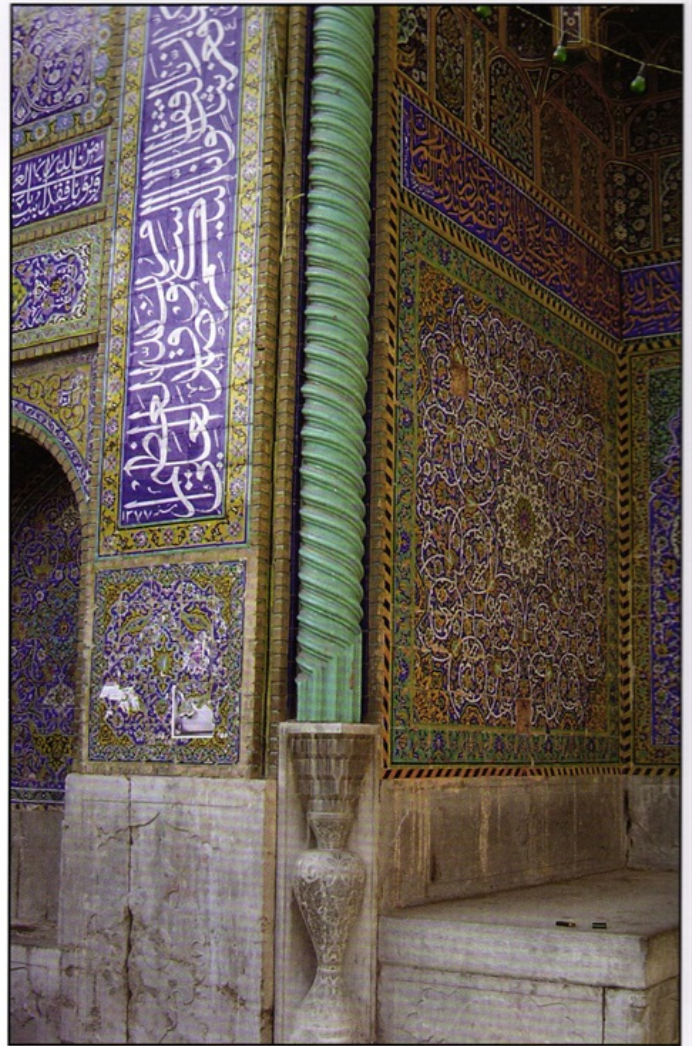
سقف سردر را با یک مقرنس زیبا و کم نظیر از سوسنی ها و طاس و نیم طاس ها، و در انتها با قسمتی از یک شمسه با کاشی معرق و کاشیهای رنگی بسیار زیبا تا پشت بغل کاشیهای پیچ ادامه داده اند. در پشت بغل سردر را با هره سازی آجری و حمیل کاشی فیروزه ای و حاشیه سازی با نقش اسلیمی و ترنجی در وسط هر لچکی با کاشیهای رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی متناسب با مقرنس و در انتها با طراحی یک مستطیل بین پشت بغل ها و کتیبه انتهایی کار کرده اند. هره سازی آجری و حمیل کاشی فیروزه ای و طراحی اسلیمی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای انجام گرفته است. دو مصرع در

طرفین مستطیل قرار دارد و داخل هر مصرع در یک طرف با خط ثلث طلایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی (عجلو بالصلوه قبل الفوت) و بر دیگری با همان خط «عجلو بالتوبه قبل الموت» نوشته اند. به طور کلی با قاب بندیهایی که با هره آجری و حمیل کاشی فیروزه ای همراه است، و نیز تزیینات کاشیکاری و طرحهای انتخاب شده، مجموعه ای بسیار زیبا و هنرمندانه به نمایش گذاشته اند.

در چوبی سردر شمالی به طول ۳۹۰ سانتیمتر و عرض ۲۶۰ سانتیمتر با چهارچوبی به قطر ۲۰×۳۰ سانتیمتر است که نبش خارجی چهارچوب را مانند پیچ اطراف سردر با مهارتی خاص

مقرنس سر در شمالی

و هنرمندانه حکاکی کرده اند و روی چهارچوب را با ساخت ترنجهایی به طور برجسته زینت بخشیده اند. لنگه های در از چوبهای بسیار مرغوب و شاید چوب چنار است که بائوها را به عرض تقریبی ۲۵ سانتیمتر و قطر ۶ سانتیمتر به طریقی قاب بندی کرده اند که دو قاب مربع در بالا- و پایین و یک مستطیل در وسط باشد و هر سه قاب را با گره تند برگ چناری با حمیل گره سازی کرده اند. گره ها از چوب روشن و حمیلها به رنگ تیره است و بعضی از آلهای گره را مانند شش تند، پاباریک ها، ترنج و شمشه ها، با خاتمکاری به پایان برده اند. روی بائوهای کل در سابقا با نقش گره هندسی سینه باز خاتمکاری شده بود که بر اثر مرور زمان و شاید سهل انگاری از بین رفته است و فقط اثری از جای چسب خانمها بر در مشاهده می شود.

پشت در هم مانند روی در از تزئیناتی برخوردار است.

قاب بندی درها دو روست، یعنی پشت در قابهایی پشت به پشت قابهای روی در ساخته اند که با گره کند شل سرمه دان به همراه حمیل قاب سازی شده و با رنگ کاری خاص چوب همراه است.

آستانه در از سنگ مرمر یکپارچه به عرض ۳۰ سانتیمتر و طول آستانه ورود به مسجد است که روی سنگ را پشت قاشقی گرد ساخته اند تا حرکت از روی آن آسان باشد. ضخامت دیوار سردر تقریباً به اندازه هر لنگه در است. یعنی پاگرد ورود به مسجد به عرض تقریبی ۱۳۰ سانتیمتر و طول ۲۶۰ سانتیمتر می شود که دیواره های طرفین آن را با آجر و بند کشی با حمیل کاشی فیروزه ای ساخته و در انتها به قوسی ختم کرده اند.

هشتی پشت در که پشت ایوان شمالی هم قرار دارد به عرض و طول ۱۰×۵ متر است و کف آن را با سنگ پارسی فرش، و از سنگ ازاره آن تا ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر چهار سکو در

ص:۵۱

چهار گوشه هشتی تعبیه کرده اند که طول سکوها در امتداد دیوارهای جنوبی و شمالی هشتی است. ارتفاع سکوها از کف زمین ۷۰ سانتیمتر و به عرض یک متر و طول ۲۵۰ سانتیمتر با درپوشی یکپارچه به ضخامت ۱۵ سانتیمتر است.

در دیوار شرقی و غربی هشتی طاقماهایی ساخته اند که عرض دهنه هر طاقما ۳۲۰ سانتیمتر می شود و در بالا به قوس و در پشت بغل منتهی می گردد. دهنه طاقما باز و راه ورود به دالانهای طرفین ایوان شمالی است. بعد از پشت بغل قوسها، ارسی چوبی با گره چینی و درهای کشویی بالا رو و آلت بندی بسیار زیبا که جلو حجره های طلاب است به چشم می خورد. دو پشت بغل قوسها را بعد از جوك بندی و حاشیه سازی و مصرع بندی و طرح اسلیمی با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی فیروزه ای با کاشیکاری به پایان برده اند. پله حجره ها را در دل دیوارها تعبیه کرده اند (چون دیوارها قطر زیادی دارد).

اسپرهای طرفین طاقما در عرض دیوار بالای سکوها قرار گرفته است و در شرق هشتی، با قاب بندی با جوك و حمیل و تقسیمات انجام شده در متن، به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در اسپر جنوب شرقی سوره فتح نوشته شده است و در زیر هر سطر معنای جمله ها با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی مشاهده می شود.

در اسپر شمال شرقی سوره والعصر را مشابه والفتح نوشته اند که در تصویر مشاهده می کنید. |

دو اسپر طاقمهای زیر حجره طرف غرب از عرض بالای سکوی غربی برخوردار است. در اسپر شمال غربی ولادت چهارده معصوم و در اسپر جنوب غربی تاریخ شهادت چهارده معصوم بعد از تقسیمات لازم با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است.

در اطراف هشتی با جوك جناقی و طراحی گل و بوته با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای، بدنه دیوارها را زیبا ساخته اند.

و در دیوار جنوبی هشتی، نصف دیوار شمالی ایوان شمالی را با پنجره ای فلزی ساخته اند که از داخل هشتی می توان صحن و بنای مسجد را مشاهده کرد. زیرا دیوار قناسی داشته . و نصف دیگر دیوار با پی ضخیمی ساخته شده است.

در بالای سردر داخل هشتی، بعد از هره بندی و ساختن قاب آجری، در متن آن با خط ثلث سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: «قال رسول الله صل الله علیه و آله انا مدینه العلم وعلی بابها» .

اسپر طرفین پشت در به عرض ۱۳۰ سانتیمتر که نبش درگاهی پشت در را با چهار ردیف جوك جناقی لاجوردی و سفید و در نتیجه دور تا دور سر در را محاط کرده، با حمیل بندی و حاشیه سازی و مصرع بندی با کاشی هفت رنگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین شده است. در پایین اسپر چپ سردر با خط سیاه بر زمینه کاشی زرد «ساخت کارخانه کاشی سازی کهرنگی» و بر روی اسپر راست سردر «ملتمس دعا حاج کاظم پورغدیری» و در وسط سردر با خط ثلث لاجوردی بر زمینه کاشی سفید در یک شش ضلعی «الله» نوشته شده است. سوسنی بالای کتیبه را با کاشیهای مشبک کاشیکاری کرده اند.

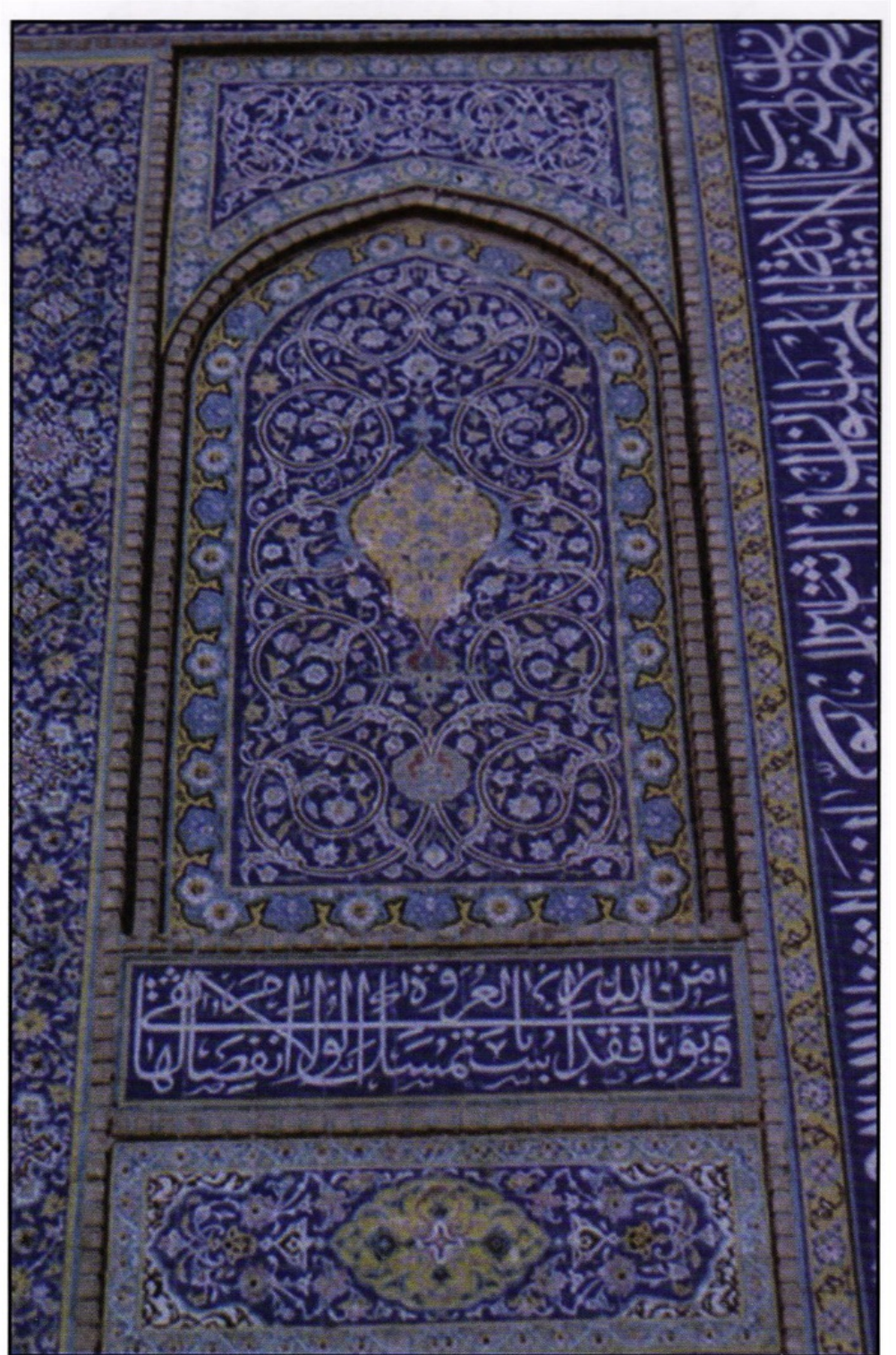
در بالای کاشیکاریها در چهار گوشه سقف از رسمی بندی استفاده کرده و با جوك جناقی خطوط رسمی را شکل داده اند که در وسط، از به هم نزدیک شدن خطوط رسمی ها، شمسه ای به وجود آمده است. داخل شمسه را با کاسه بندی بسیار زیبایی با کاشیهای معرق و نقشهای متنوع کار کرده و کاشیکاری سقف را به پایان برده اند.

در وسط هشتی سنگابی با تراشی بسیار زیبا و نقشهای حکاکی شده روی پایه ای نصب گردیده است که تا قبل از لوله کشی آب، همیشه برای لب تشنگان پر آب بوده و امروزه برای زینت مسجد استواری خود را در هشتی حفظ کرده است.

بنابراین از طاقنمای شرقی و غربی دو راه ورود به صحن مسجد را میسر می سازد که گذرگاه عابران است. کف راهرو ادامه سنگفرش کف هشتی با سنگ پارسی تا ورود به صحن مسجد است.

در راهروی غربی دیوارها به شکل سابق و آجرکاری اولیه است ولی در راهروی شرقی طاقنمایی وجود دارد به عرض ۲۱۰ سانتیمتر و عمق یک متر که به ارتفاع ۶۰ سانتیمتر از کف، سکویی در بر دارد و از روی سکو به ارتفاع ۱۹۰ سانتیمتر ساخته شده است. از بالای سنگ ازاره کتیبه ای زیبا به عرض ۴۰ سانتیمتر با جوک بندی جناقی و مصرع بندی با تناسباتی از

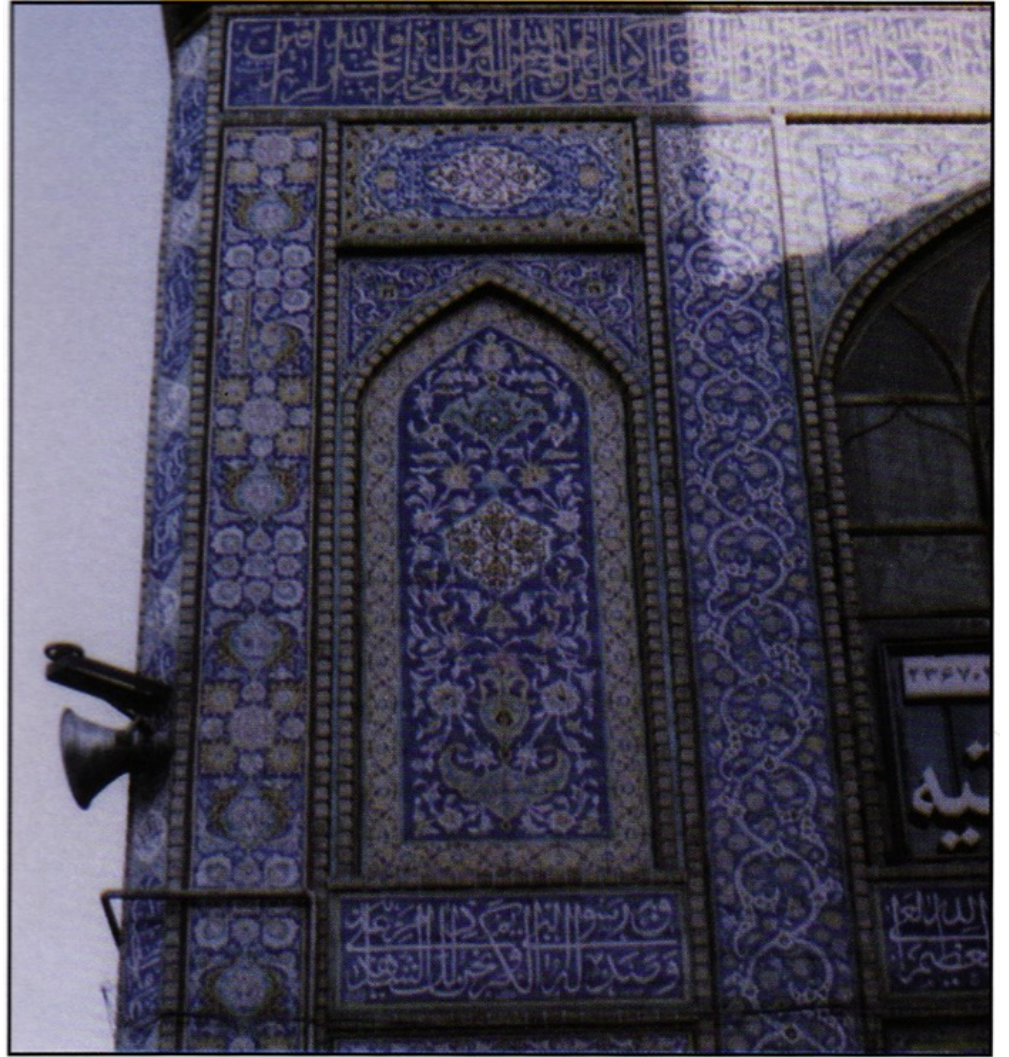
ص:۵۲

تصویر

کاشیکاری هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای ساخته اند و بعد از دور زدن طاقما در مصرعها از اسماء الله استفاده کرده اند. اسماء الله به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به این شرح آمده است: «یا حنان، یا منان، یا دیان، یا برهان» و در مصرع وسط با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: «بانی و ملتمس دعا حاج حسین ترابی».

در بالای کتیبه از رسمی بندی شانزده استفاده کرده و خطوط رسمی با جوک جناقی لاجوردی و سفید نقش رسمی را شکل داده اند و سطوح داخلی رسمی را با نقشهایی از گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و فیروزه ای به پایان برده اند.

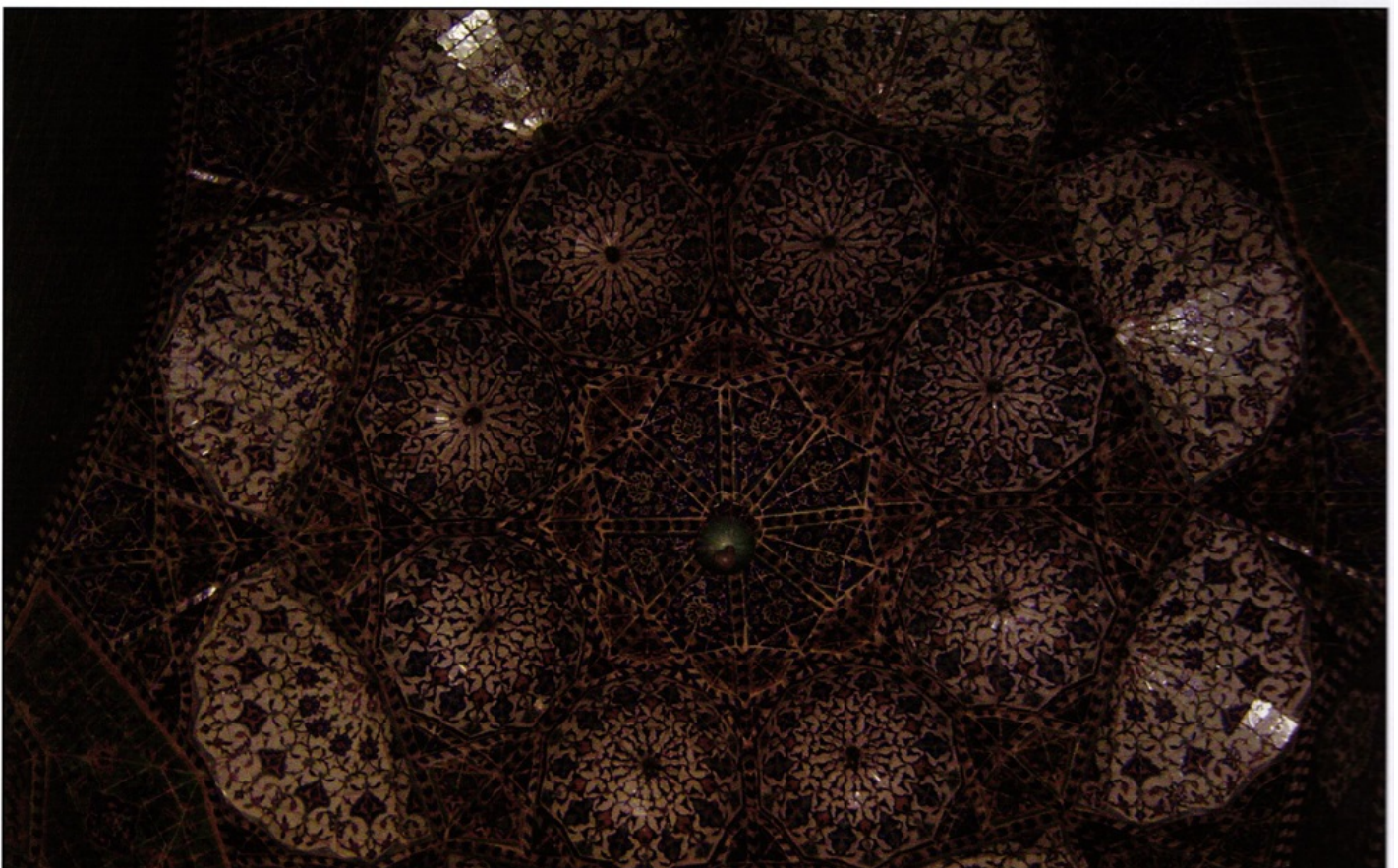
تنوع رنگ در پاباریک ها و فیلهوشها به زیبایی کار افزوده است، به طوری که سوسنی را لاجوردی، فیلهوشها را فیروزه‌های و پاباریک ها را به رنگ سفید و فیروزه ای در دل ترنجهها به کار برده اند.

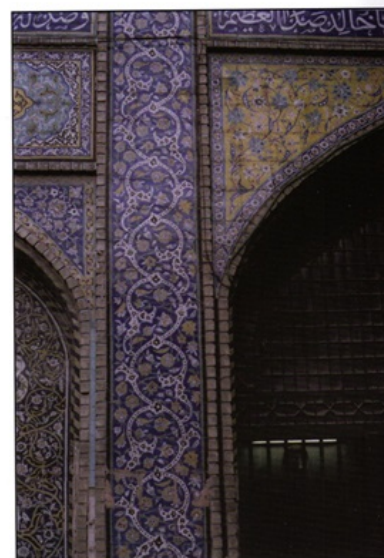
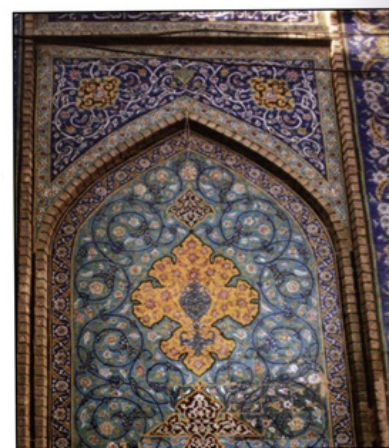
در یخی چهار نبش دیوارهای راهرو که در پیچ هشتی به راهروی شرقی است با جوک بندی جناقی لاجوردی و سفید،

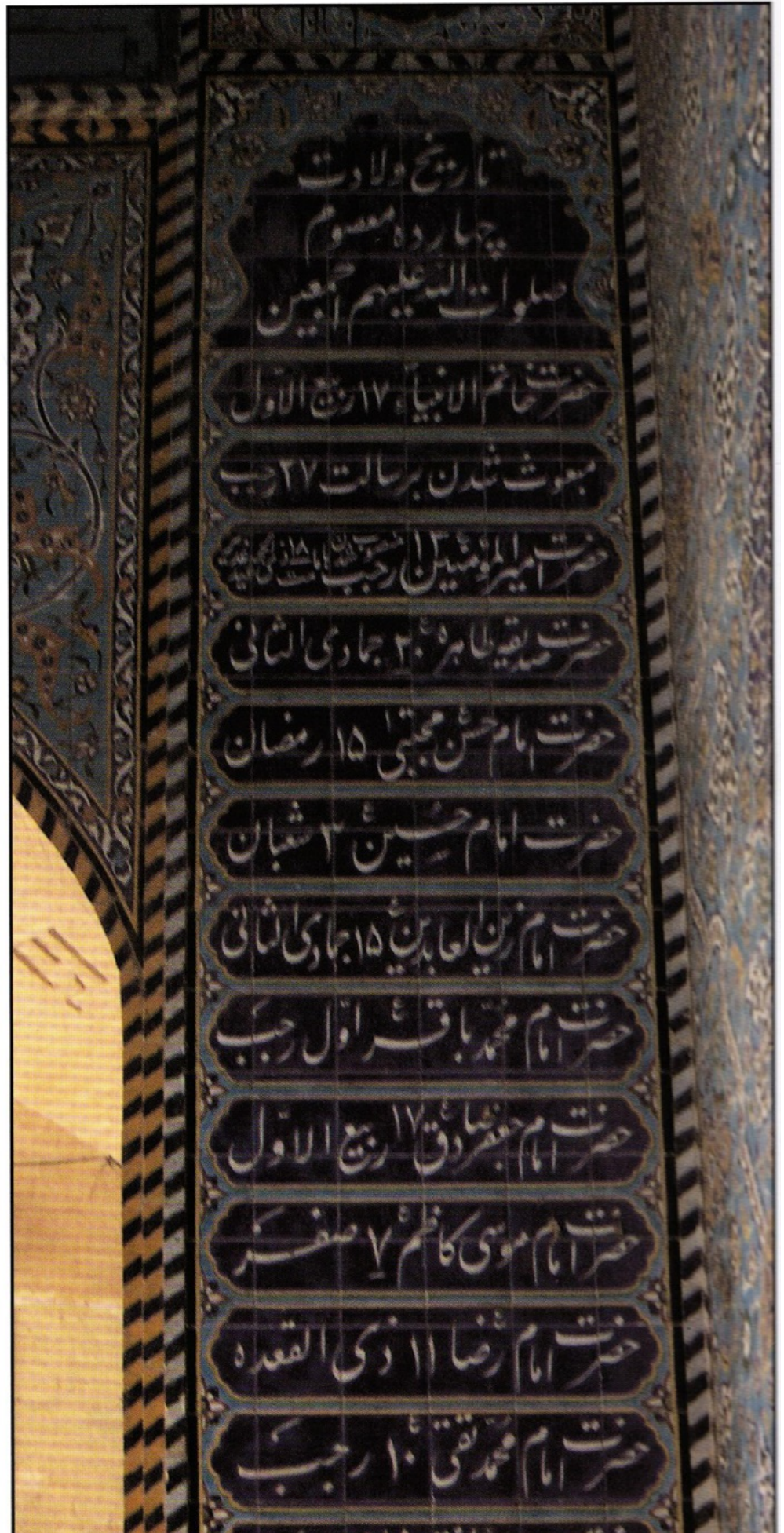
گلکهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی انداخته اند که مصرعهایی در بر دارد و با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به ترتیب نوشته است: «یا مقلب القلوب، یا غفار الذنوب، یا ستار العیوب و یا منور القلوب».

چهار بخشی سقفی آجرکاری شده و در دل هر بخشی از طاق با خط بنایی آجری گود و برجسته بر دل سقف «الملک الله» یک بار، «الحکم لله» دو بار و «علی» به طور دورانی نوشته اند. بقیه سقف را با آجر و بند کشی به پایان برده اند تا زمانی که بتوانند روی آجرها را به کاشیکاری مزین کنند.

ورودی راهرو به صحن که قسمت پایه اول راهروست (و بعد از آن طاقماهای ورودی به ایوانهای شرقی و غربی قرار گرفته) در زمان معاصر با کاشیهای هفت رنگی و گل و بوته سازی گیاهی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای کاشیکاری شده و ادامه راهرو جوک بندی جناقی لاجوردی و سفید گردیده و بقیه کار کاشیکاری به تعویق افتاده است.

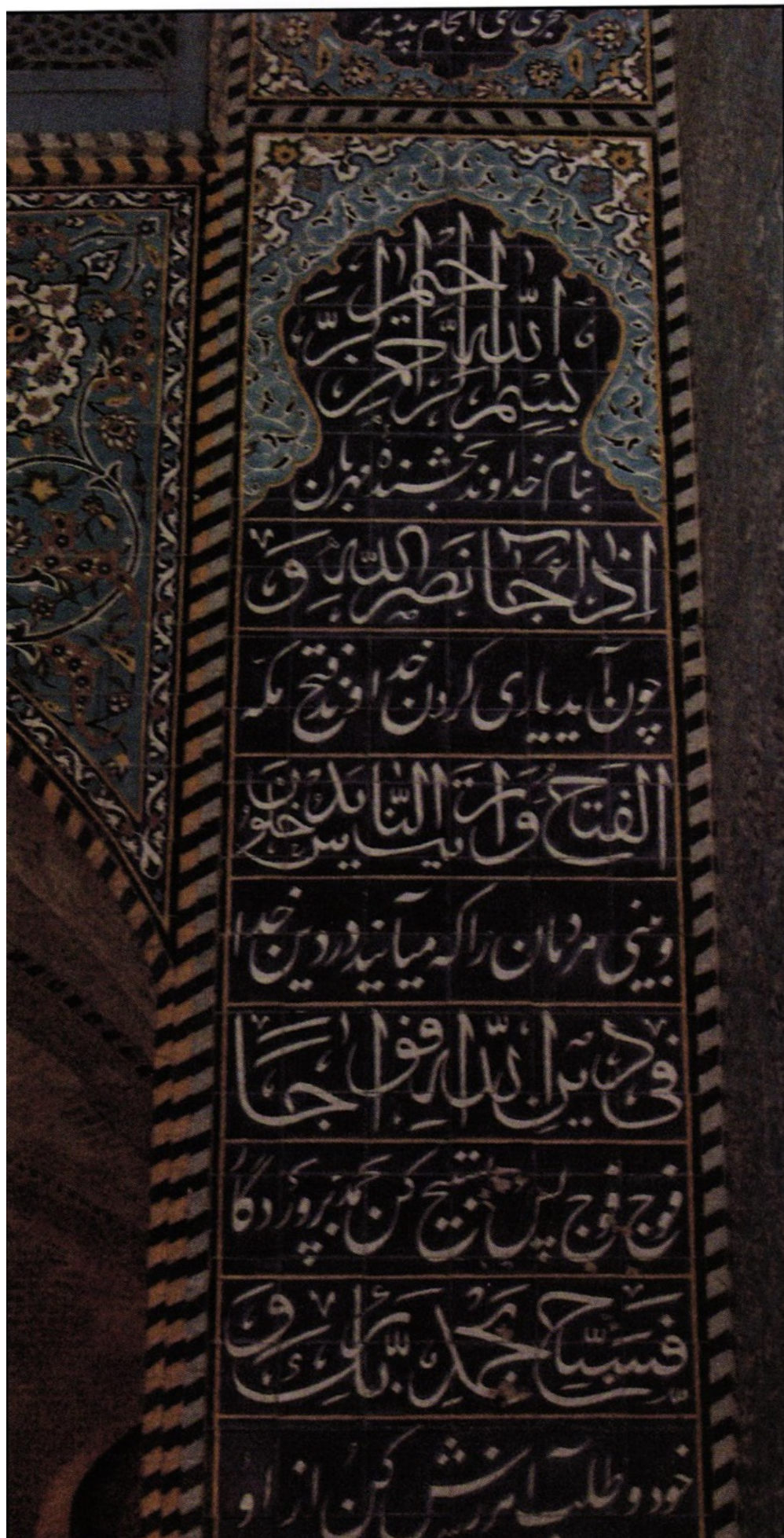

تاریخ شهادت چهارده معصوم

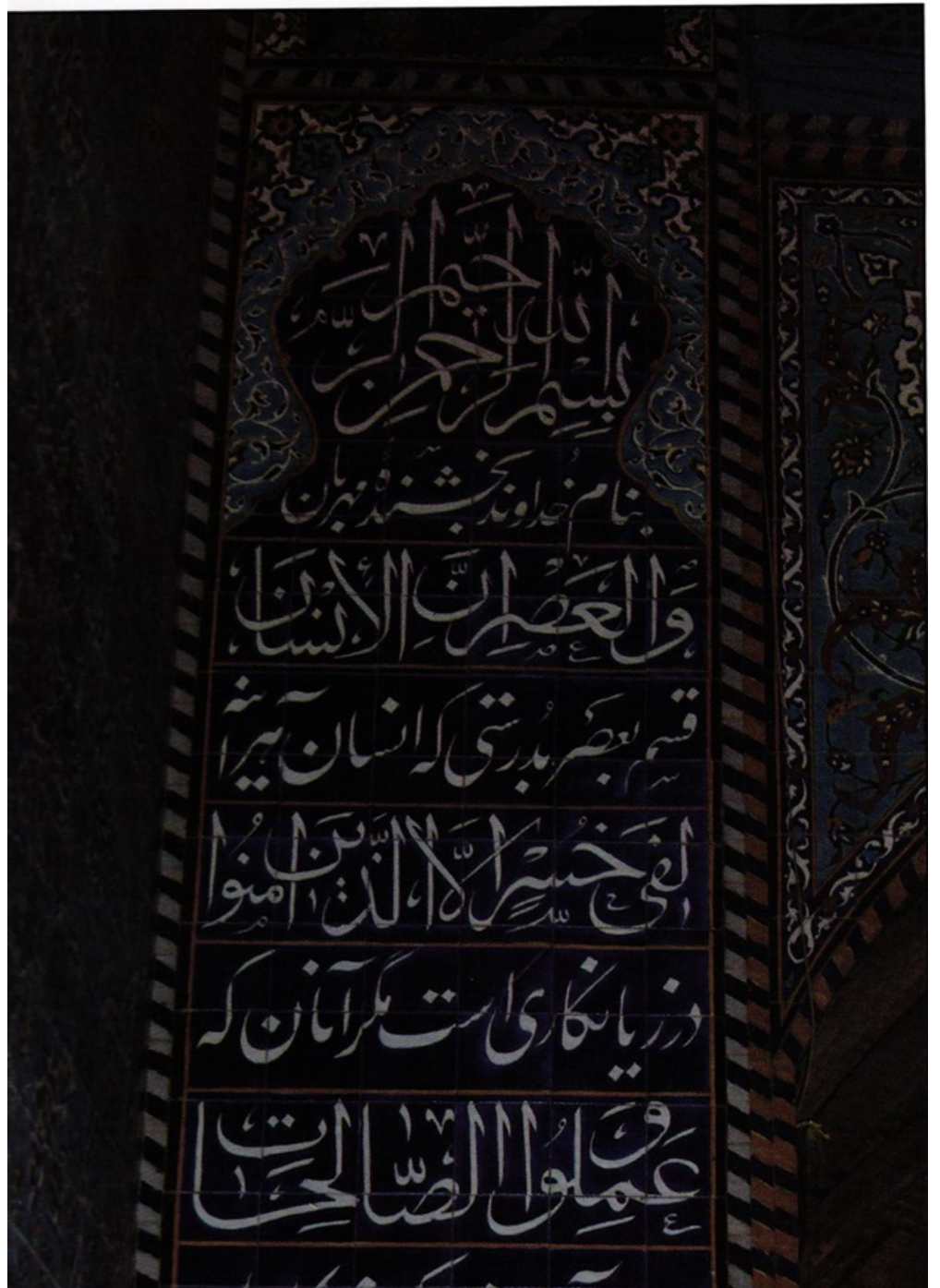

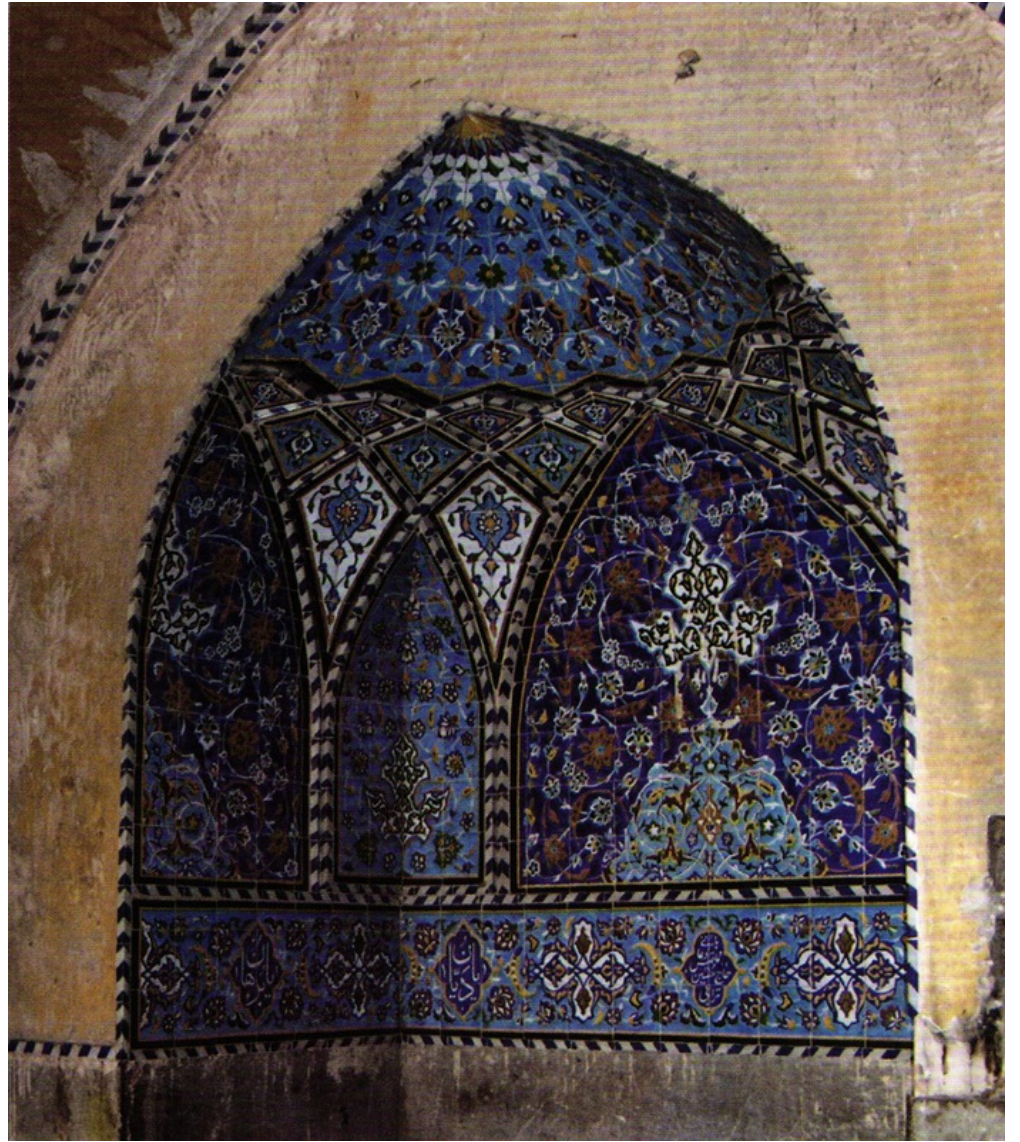

سوره والعصر

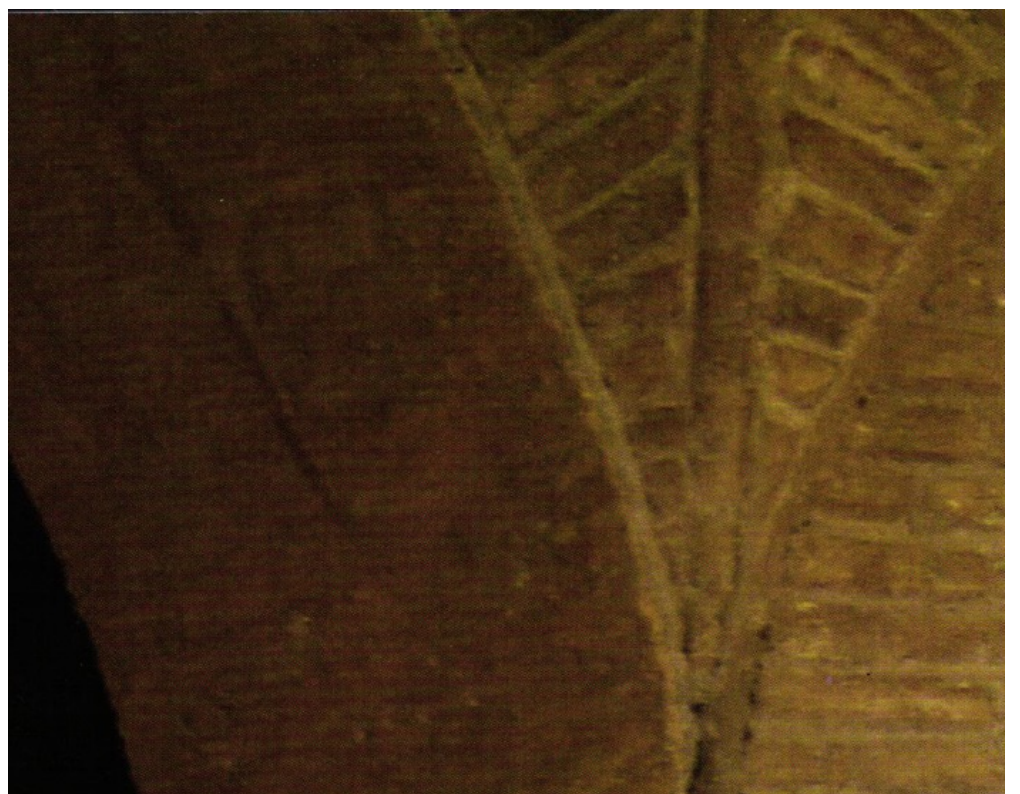

دیوار راهرو

ص: ۵۸

سردر رفیع و باشکوهی است که در کوچه حمام دوقلو و مقابل کوچه مشایخ قرار دارد و در ایام قدیم مهمترین سردر اصلی مسجد به شمار می‌رفت. سردر با جلوخانی به طول ۱۱ متر و عمق ۳ متر از بر کوچه و دو بال در طرفین سردر، هریک به طول ۴۸۰ سانتیمتر، به نمایش گذاشته شده است.

کف جلو خان به اندازه دو پله از کف کوچه بلندتر است که با سنگهای ریشه دار فرش شده اند. اطراف جلوخان با دو بال طرفین آن را سنگ پارسی به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر و ضخامت تقریبی ۱۵ سانتیمتر از کف کوچه نصب کرده اند. سنگ ازاره دو اسپر به ارتفاع تقریبی ۱۵۰ سانتیمتر از کف کوچه و محل طاقنما به عمق ۱۳ | سانتیمتر در دو مرحله از بر اسپرها عقب نشینی کرده و قسمت دوم با قوسی در بالا و در پشت بغل ادامه یافته است. دو بال طرفین سردر قرینه سازی شده و سنگ ازاره بر طاقنما از کف کوچه تا ارتفاع ۸۰

سانتیمتر با سنگ ازاره طرفین اسپرها همروست و بقیه آن عقب نشینی کرده و بالای سنگ ازاره را با کاشیکاری طاقنما همرو ساخته اند. بنابراین دهنه طاقنما با سکویی به طول ۳ متر و عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر همراه شده است.

طاقنما و پشت بغل و دو اسپر طرفین طاقنما با هره بندی آجر و کاشی فیروزه ای قاب بندی شده، و داخل هریک از قسمتهای مختلف با حاشیه سازی و طرحهایی از گل و گیاه با کاشی هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آراسته گردیده است. متن طاقنما با دو حاشیه به عرضهای مختلف و به موازات هم طراحی شده است و در حاشیه پهن تر مصرعهایی هست در فواصل معین و قرینه سازی شده مزین به اشعاری با خط نستعلیق بر زمینه کاشی خشت لاجوردی که چنین نوشته اند:

((خلف حجه الاسلام و سلیل اطیاب

غوث ایتم غیاث ضعفا ملجأ ناس))

«کز ششم حجه و هفتم بودش نام و نسب

بوالحسن سیرت موسی کف و عیسی اتفاس»

مسجدی را که پدر کرد بنا همچو خلیل

تصویر

این پسر کرد ز اتمام مصون از اطماس» سطح طاقنما را با طرحهای اسلیمی به رنگ زرد و گل‌های متنوع با رنگ‌های مختلف و شاد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی طراحی کرده اند. در پشت بغل قوس، با حاشیه بندی و طرح اسلیمی سه بندی و مصرعی در وسط هر لچکی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و تناسب رنگ بندی در کاشیهای همجوار، کاشیکاری زیبایی به بیننده القا می کند.

بال غربی سردر مشابه بال شرقی است ولی اشعار داخل مصرعها با اشعار بال شرقی تفاوت دارد. اشعار چنین است: بانی مسجد اقصی بود و کفو حرم

از آنکه سردفتر تقوی بودش اس اساس» چونکه فرمود به تزین درون سعی بلیغ

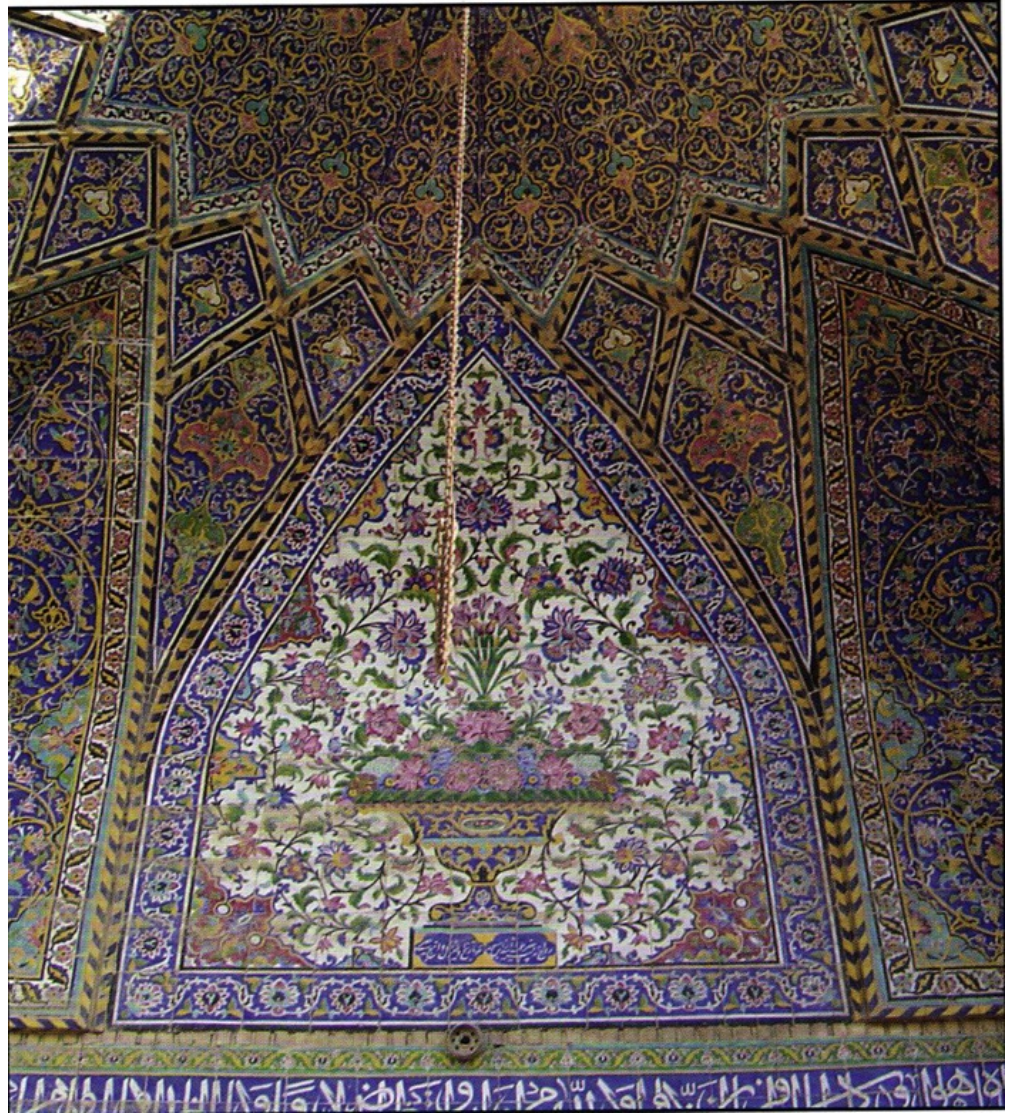
تیز پرداخت این سردر و باب و کریاس» هاتفی از پی تاریخ ندا داد ز غیب

فتح الباب الی الجنه امننا للناس» ۱۳۱۱ (۱)

در پایین جزر کاشیکاری شده چپ سردرد به خط نستعلیق مشکی بر زمینه کاشی زرد نوشته شده است: «جاروب کش آستانه جلیل مشهدی حسینعلی از خواننده التماس دعا دارد».

داخل جلوخان دو طاقنما را با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای قاب بندی کرده اند که یکی در طرف راست و دیگری در طرف چپ (شرق) در عرض شرقی و غربی سردر مقابل یکدیگر به طول ۲ متر و به عمق ۴۰ سانتیمتر قرار گرفته اند و در بالا با قوس و دو پشت بغل همراه می شود. بعد از سنگ ازاره و هره آجری، کاشیکاری دهنه طاقنما با حاشیه ای که دور تا دور نقش متن طاقنما را محاط کرده است شروع می شود و با کاشیهای خشت هفت رنگی و حمیل بندی اطراف طاقنما، متن را با طرحهای اسلیمی و ختایی و ترنج و مصرع بندی به کار برده شده زیبا ساخته اند. کاشیکاری در پشت بغل قوس را با حمیل بندی و مصرع سازی و نقش اسلیمی و ختایی با رنگ‌های متنوع بر زمینه کاشی خشت قرمز به پایان برده اند.

روی اسپر بغل طاقنما طرف کوچه، بعد از حمیل بندی و حاشیه

رسمی بندی سردر شرقی

سازی و طرح گلدان و اسلیمی و مصرع سازی با گلهای زیبا و رنگهای متنوع، متن طاقنما را بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند. در طرفین سردر اصلی، بعد از اسپرها، ارسی هایی گره سازی شده با چوب به چشم می خورد که هر کدام به اتاق یا حجره های منتهی می شود. این حجره ها زمانی در اجاره قهوه خانه ای بوده و در حال حاضر قسمتی از آلت های چوبی گره سازیها شکسته و خراب شده است.

دو پشت بغل قوس بالای ارسی ها مانند پشت بغل طاقنماهای دیگر که داخل جلوخان بوده قرینه سازی شده و در بالای طاقنمایی که اطراف جلوخان شکل گرفته است همه با هم مشابهند. در بالای طاقنماها قرینه سازی و قاب بندی با آجر و کاشی فیروزه ای به شکل مستطیل خوابیده روی پشت بغل ها اجرا شده و با کاشیهای رنگی و نقش و نگارهایی بر کاشی خشت هفت رنگی به شکل کمر بندی کار شده است که دو بال سردر را با شکوه بیشتری نشان می دهد.

کتیبه ای در انتهای دو بال و ادامه آن در بالای طاقنماها تا پشت سردر اصلی قرار دارد که با کاشیکاری گل و گیاه و مصرع بندی تزیین شده و این اشعار را با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در مصرعها نوشته اند:

« سلیل حجه الاسلام فخر الصادقین جعفر

۱- در کتاب گنجینه آثار ملی اصفهان نوشته است: «این ماده تاریخ در صورتی با سال ۱۳۱۱ منطبق می گردد که الف. (امنا) را حساب کنیم و بگوئیم علامت تنوین است ، والا اگر مطابق نوشته حساب شود منطبق با سال ۱۳۱۲ ه ق می گردد.»

که دارد حلم جعفر صدق بوذر زهد سلمانی

« نشد ترویج از اسلام ز آبای عظام او

نه اسمی بود ز اسلام و نه نامی از مسلمانی »

بود هر خیر در عالم ز گردون تا ابد باقی

شود آن خیر را راغب بود آن فیض را بانی»

چه شد خاک صفاهان از غبار مقدمش زینت

بهرجا طوطیای دیده شد کحل صفاهانی»

کتیبه اسدالله شهیر برجالی (۱۳۱۱)

دری بر کعبه بگشود کز ارکان بنیانش

خجل شد مسجد اقصی ز فرط سست بنیانی)

کتیبه اسدالله شهیر برجالی (۱۳۱۱)

« سزد گر عرش اعظم دانی این دارالعباده را

و نکنجد عرش واجب کز درون فرش امکانی)

« بنا شد کعبه و مشعر ولی در قدر و جاه آمد

برفعت مشعر اول برتبت کعبه ثانی»

چه شد مفتوح این باب العطا جمعی ز دانایان

پی تاریخ او گشتند غرق بحر حیرانی «

« در آن محفل یکی از اهل دل داخل شد و گفتا

بسوی ما گشود ابواب رحمت لطف یزدانی»

۱۳۱۱

سردر و کف ورودی به مسجد به ارتفاع ۲۰ سانتیمتر از کف جلوخان بلندتر و به عمق ۲۱۰ سانتیمتر از در ورودی تا نمای جلوخان است. سنگ ازاره به اندازه سنگ ازاره جلوخان ارتفاع دارد و دو سکو در طرفین سردر به ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر تعبیه شده است. سکوها اول با سنگهایی به شکل تیغه ای و سپس با درپوشی یکپارچه به طول ۲۱۰ و عرض ۸۵ سانتیمتر و ضخامت ۲۰ سانتیمتر ساخته شده اند.

در دو نبش سردر دو گلدان از سنگ پارسی با پایه و شکمی کوزه مانند نصب کرده اند که بالای آن تراش مقرنس مانندی به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر از کف جلوخان دارد. از روی سنگ گلدان با پخی ۴۵ درجه اول با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای تا تیزه قوس بالای سردر ورودی را حاشیه بندی و قاب سازی کرده اند. سپس از روی حاشیه، دو گلدان پر از گل در دو طرف سردر طراحی کرده و پایه کار قرار داده اند که شاخه های در هم پیچیده گل سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید تا تیزه قوس هدایت شده است.

اسپرهای طرفین این پخ به عرض تقریبی ۶۰ سانتیمتر می شود. (مجموعه سردر به طور تقریبی ۲ متر بلندتر از طاقناهای اطراف جلوخان و دو بال طرفین آن است.) بعد از حاشیه بندی و حمیل سازی به عرض ۱۰ سانتیمتر با کاشیهای فیروزه ای که دور تا دور کتیبه را محاط کرده، متن کتیبه با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به «قال الله تبارک و تعالی» و سپس آیاتی (۳۴، ۳۵، ۳۶) از سوره مبارکه نور مزین است و قسمت آخر کتیبه به این عبارت ختم می شود: «صدق الله العلی العظیم و صدق رسول النبی الکریم فی سنه ۱۲۵۹ کتیبه محمد باقر الشیرازی».

در یک کاشی بالاتر از عبارت «فی سنه ۱۲۵۹» نوشته اند: ۱۳۱۱. این تاریخ چنین می رساند که اولی مربوط به ساخت کاشیها و دومی مربوط به زمان نصب آنها بوده که از کتیبه های داخلی مسجد گرده برداری شده است (۱).

در دو پشت بغل بالای قوس سردر پس از حاشیه بندی با آجر و کاشی فیروزه ای و عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر از کتیبه، متن لچکی را با ترنج با کاشیهایی به رنگ زرد و طرح اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و حاشیه ای به عرض ۱۳ سانتیمتر با کاشی هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای تمام کرده اند.

در دو اسپر طرفین در بالای سنگ ازاره، بعد از هره بندی با آجر و کاشی فیروزه ای، حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر ساخته اند که با حمیل کاشی لاجوردی آن را محاط کرده و در بالای حاشیه با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در اسپر راست نوشته اند:

« اقل بندگان استاد محمود

که بر جانش ز ایزد باد رحمت»

و در اسپر طرف چپ این بیت را نگاهشته اند:

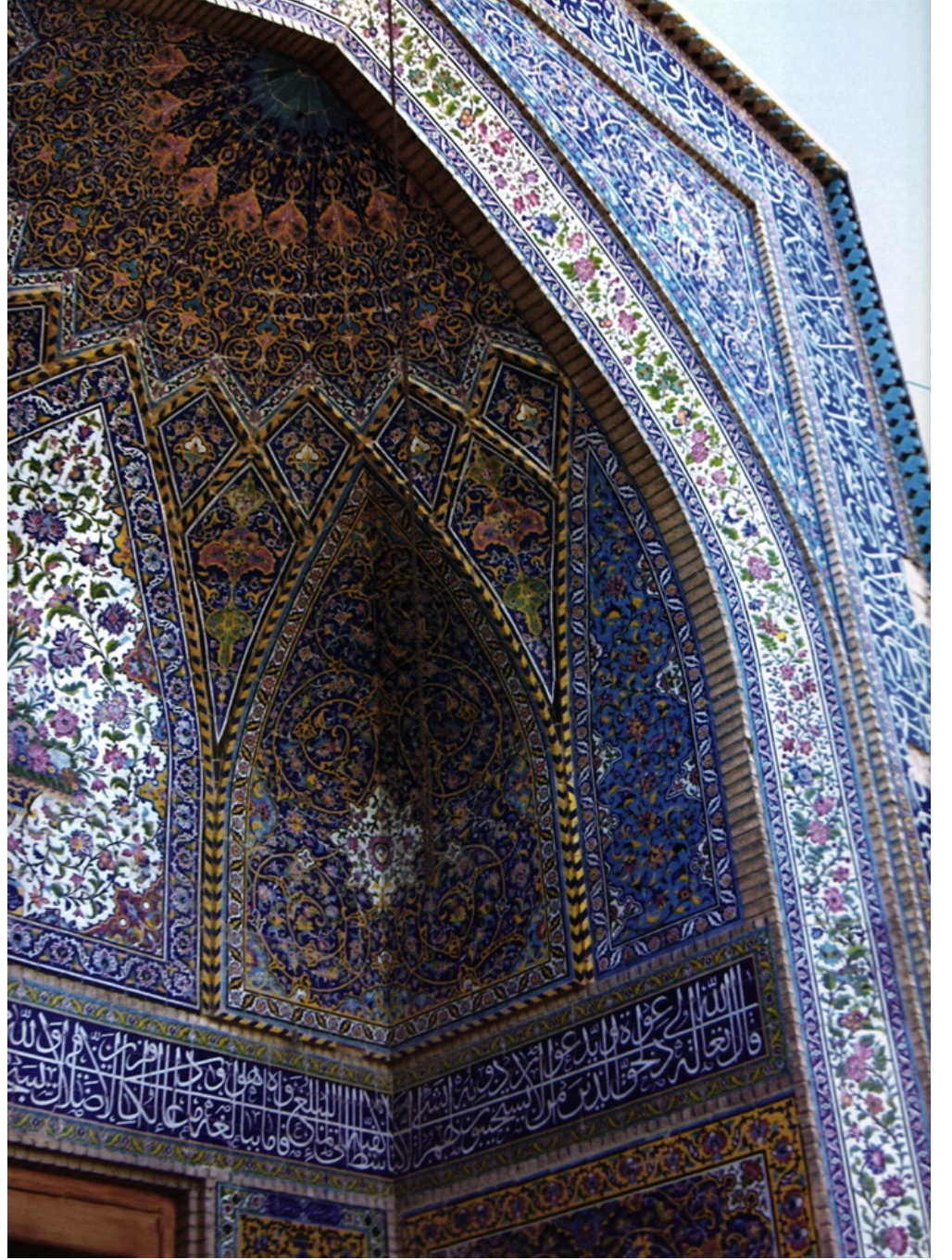
«بفرمان سمی جعفر آراست

دری کو طعنه زد بر باب جنت)

بقیه حاشیه سازی را با گلهای قرمز و سفید بر زمینه کاشی خشت

ص: ۶۱

۱- ملا علی میرزا موءذن مسجد سید بوده و صدای رسا و بلندی داشته است . به طوری که نقل می کنند صدای او در موقع اذان گفتن تا چند کیلومتری شنیده می شد.

لاجوردی به پایان برده اند.

متن طاقما را با قرار دادن گلدانی بر کف حاشیه زبرین و مصرع بندیها و شاخه های گلی پراکنده شده از گلدان کار کرده اند. گل‌های داخل مصرعها را بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن را با گلهایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و دو مصرع در دو گوشه بالایی

طاقما را با گلهایی بر زمینه کاشی خشت زرد کاشیکاری کرده و به اتمام رسانیده اند.

در طول سکو بالاتر از سنگ ازاره، بعد از هره بندی با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای، یک حمیل از کاشی سیاه دور تا دور کاشیکاری را محاط کرده و حاشیه ای به عرض ۱۵ سانتیمتر از نقش گل و بوتهای به رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت زرد ساخته شده و در وسط متن مصرعی با گل‌های سرخی که شاخ و برگ آن به رنگهای مختلف

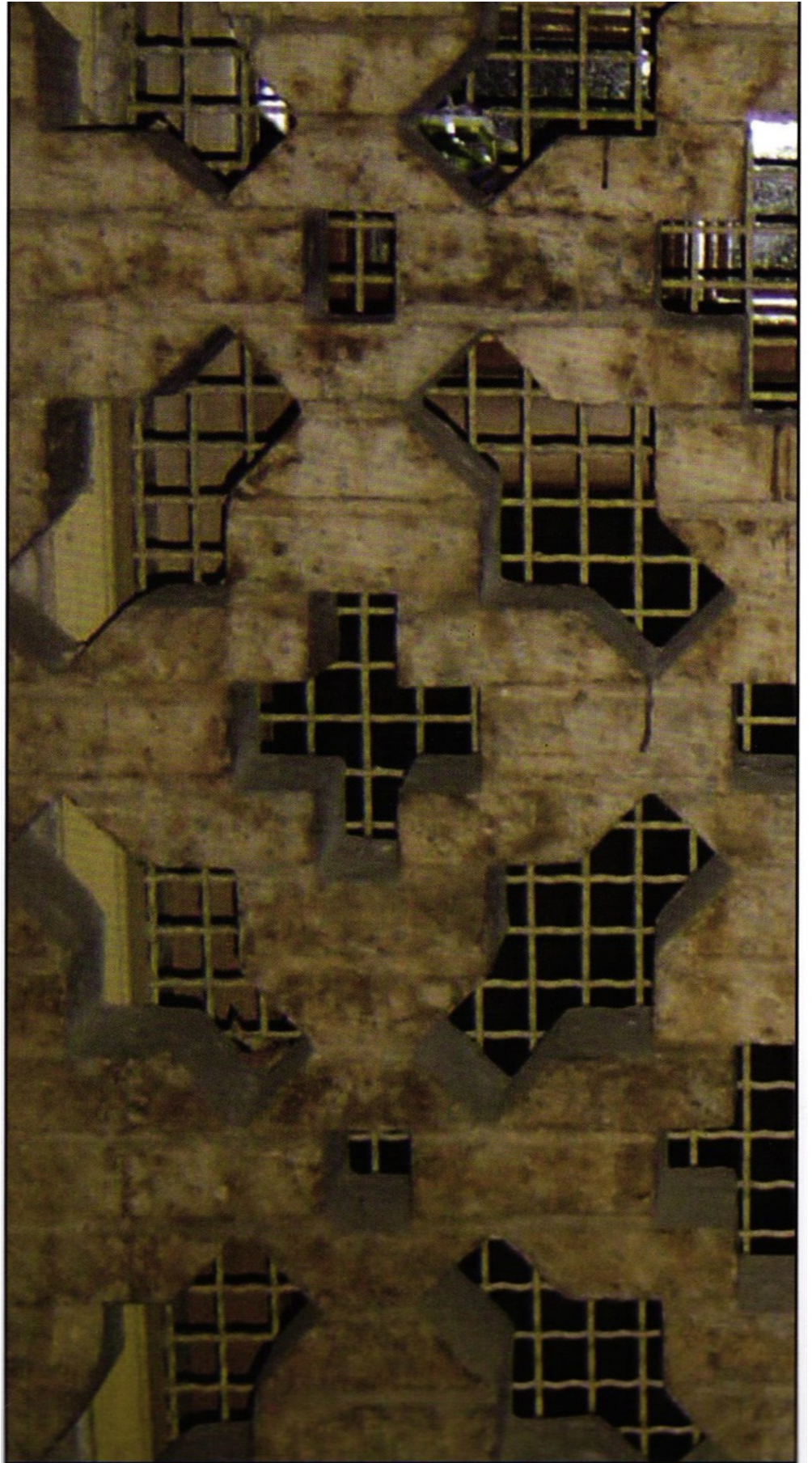
با کاشی هفت رنگی است بر زمینه کاشی خشت سفید نقش کرده اند.

بقیه متن کاشیکاری را با رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی انجام داده و توانسته اند سردر زیبایی بسازند.

در به عرض ۲۱۰ سانتیمتر و ارتفاع ۲۹۰ سانتیمتر از چوب مرغوب ساخته شده است. چهار چوب در با قطری برابر ۲۵ سانتیمتر و عرض ۲۰ سانتیمتر دو لنگه در را در دل خود جای داده است. | آستانه در از سنگ پارسی به عرض ۲۰ سانتیمتر و طول چهارچوب با ریشه لازم ساخته شده است. لنگه درها سالهاست که روی پاشنه خود می چرخد. لنگه درها را که از بائوهای پهنی به عرض تقریبی ۲۰ سانتیمتر و ضخامت ۸ سانتیمتر ساخته اند، با تقسیم بندی به سه قسمت. یک مربع در بالا، یک مربع در پایین و مستطیلی در وسط لنگه در. قاب بندی کرده اند. در قابهای پایین و بالای در از نقش گره تند ده بهره برده اند که شمسه ای در وسط و چهار ربع شمسه در چهار گوشه مربع قرار گرفته است و با چوبهایی به رنگ روشن و حمیلهایی از چوبی تیره رنگ، نقوش گره کامل شده است.

در مستطیل وسط، گره تند برگ چناری از چوبهای روشن و حمیل تیره به نحوی استفاده شده که یک شمسه در وسط گره و چهار ربع شمسه در چهار گوشه مستطیل است و در انتها گره وسط در را با حمیلی از چوب سفید احاطه کرده اند. در شمسه وسط با چونهایی به رنگ سفید مایل به کرم با خط ثلث نوشته است: «قال رسول الله صل الله علیه و آله».

شبکه آجری هشتی سردر شرقی - راهروی شرقی

در رنگ کاری روی گره ها از رنگ براق استفاده کرده اند که بر اثر مرور زمان آسیب دیده است. روی بائوهای در نشانه ای از نقش گره که سرمه دان با حمیل به چشم می خورد که معلوم نیست گرهها از خانم بوده یا از چوبهای دیگر، چون در حال حاضر آثاری از چسب تنها به جا مانده و در محل خطوط گره تو گود است.

دماغه ای که درز وسط دو لنگه در را پوشش می دهد با کنده کاری و زیانی هماهنگ با دیگر نقشها شکل گرفته ولی بر اثر مرور زمان و ناسازگاری هوا و نرسیدن به آن، نقشها فرسودگی یافته و از بین رفته است، هر چند اسکلت در همچنان مانند گذشته روی پاشنه خود می چرخد و محافظ خانه خداست.

در بالا، دور تا دور سردر به شکل کمربندی با قاب بندی آجری و حمیل کاشی فیروزه ای و حاشیه بندی به عرض تقریبی ۶۰ سانتیمتر به خط ثلث سفید بر کاشی خشت لاجوردی نخست «قال الله تعالی»، و سپس آیات ۱۳ و ۱۴ و نصف آیه ۱۵ از سوره رعد نگاشته شده و در پایان خط چنین آمده است: «کتیبه محمد باقر الشیرازی».

بعد از این کتیبه، قسمت انتهایی سردر با جوك بندی جناقی لاجوردی بر زمینه زرد رسمی بندی شده و در سوسن وسط، بعد از حاشیه بندی به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر با کاشی سفید و رنگ های

متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی که سوسن را محاط کرده است، یک گلدان پایه دار قرار دارد که بر پایه گلدان در یک مستطیل با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی در دو مصرع نوشته اند:

«رواج مذهب جعفر چو شد پیدا از این مسجد

بگو تاریخ او طغرل رواج مذهب جعفر»

که به حساب جمل با سال ۱۳۱۰ ه ق منطبق می گردد.

در داخل گلدان، گلپایی قرمز رنگ به طور افشان و رنگهای دیگر در زمینه کاشی خشت سفید طرح ریزی کرده و بقیه اجزای رسمی را با گل و بوته و رنگهای متنوع با کاشی هفت رنگی گل آرایی کرده اند. در فیلیوشهای سردر از نقش اسلیمی و ختایی با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بهره برده اند.

روی قسمت انتهایی سردر با کاشیهای دندان موشی و درپوشی از سنگ پوشانیده شده که به اندازه ۱۵ سانتیمتر از بر نما جلوتر است تا مانع رسیدن رطوبت باران به کاشیکاریها شود. بنابراین با کاشیکاری و دیگر کارهای انجام شده، توانسته اند سردر زیبایی به علاقه مندان هنر

هدیه کنند. ناگفته نماند در کاشیکاری مسجد سید که از کاشیها و رنگهای متنوع و شاد استفاده کرده اند رنگ قرمز بیشتر از رنگهای دیگر جلب توجه می کند.

هشتی پشت در از فضای نسبتا خوبی برخوردار است و سقفی بلند و فضایی باز دارد. طرف راست هشتی، سکویی از سنگ پارسی به طول تقریبی ۵ متر و عرض یک متر و در پوشی از سنگ به قطر ۱۵ سانتیمتر ساخته اند. در طرف چپ هشتی، محل دری است که به برف انداز پشت مسجد راه داشته و دو سکو در طرفین در از سنگ به عرض یک متر و طول ۱۲۰ سانتیمتر و درپوشی یکپارچه قرار دارد. محل در فعلا با مصالح بنایی بسته شده است.

کف راهرو با سنگ پارسی ریشه دار فرش شده و سالهاست که نیازی به تعمیر پیدا نکرده است. طول راهرو را به دو قسمت تقسیم کرده اند

۱/۲ آن سقفی با ارتفاع بلند دارد تا مناسب هشتی باشد. ۱/۲ دیگر سقف به ارتفاع ۲ متر می شود که برابر با ارتفاع طاقنماهای مسجد است.

در شمال راهرو یک شبکه آجری زیبا به چشم می خورد که برای روشنایی هشتی تعبیه کرده اند. دیوارهای راهرو و سقف آن با اجر و بند کشی ساخته شده است.

تصویر

ص: ۶۵

سردر جنوب غربی مسجد (در ملا علی میرزا) به بازارچه شاطر باشی و کوچه باغ کلم و کوچه هایی که در غرب مسجد واقع گردیده ساخته شده است.

سر در، با جلوخانی به عرض ۲۹۰ و طول ۳۸۰ و ارتفاع ۴۵۰

سانتیمتر، با سنگ ازارهای به ارتفاع تقریبی ۷۰ سانتیمتر و باریشه هایی به ضخامت ۲۰ سانتیمتر شروع شده است.

نماسازی سردر از روی سنگ ازاره با آجرکاری و کاشیکاری شروع می شود که به شکل گره با حمیلهایی از کاشی مشکی و لاجوردی و بند کشیهای توگود، گره کند طبل را بسیار زیبا آجرچینی کرده و اطراف آن را با قاب بندی هرهای به پایان برده اند.

کف کوچه با دو پله حدود ۴۰ سانتیمتری به کف هشتی می رسد و کف جلوخان با سنگ پارسی فرش شده است. سردر به عرض ۲۷۰ سانتیمتر و فرورفتگی به عمق ۱۳۰ سانتیمتر از در چوبی با دو سکوی طرفین در ساخته شده که طول سکوها ۱۳۰ سانتیمتر عمود بر چهارچوب در و عرض ۴۵ سانتیمتر است. هر سکو با سنگهای عمودی و درپوشی یکپارچه از سنگ پارسی به قطر تقریبی ۱۵ سانتیمتر بنا شده که به سردر جلوه خاصی بخشیده است.

از روی سنگ ازاره، با تقسیماتی (جرز و دهنه)، قاب مستطیل شکلی به عمق تقریبی ۵ سانتیمتر به وجود آورده، و سپس طاقنمایی با عمق ۵ سانتیمتر (که بالای آن به قوسی ختم می شود ساخته اند. | متن طاقنما را ابتدا با گره معرق و حمیلی که اطراف آن به کار برده اند زیباسازی کرده و سپس طاقی با آجر و بند کشی با حمیل کاشی فیروزه ای نهاده اند که در وسط با نقش یک مربع قناس و حاشیه بندی با حمیل و مربعهایی با کاشی لاجوردی بر زمینه زرد ادامه داده اند و در متن مربع با خط بنایی یک رگی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید جمله «الحکم الله» را بر عکس نوشته اند.

در زمانهای قدیم اگر نوشته ای بر دو دیوار مقابل هم قرار می گرفت، یکی را معمولی و دیگری را بر عکس مقابل آن می نوشتند که به کار آینه شهرت داشت، زیرا اگر خطی مقابل آینه قرار گیرد برعکس خوانده می شود، ولی در سردر غربی هر دو خطی که مقابل یکدیگر بر دو دیوار نوشته شده برعکس است (یعنی وارونه یا پشت رو).

دو مربع در بالا و پایین مربع قناس وسط ساخته شده که با حاشیه

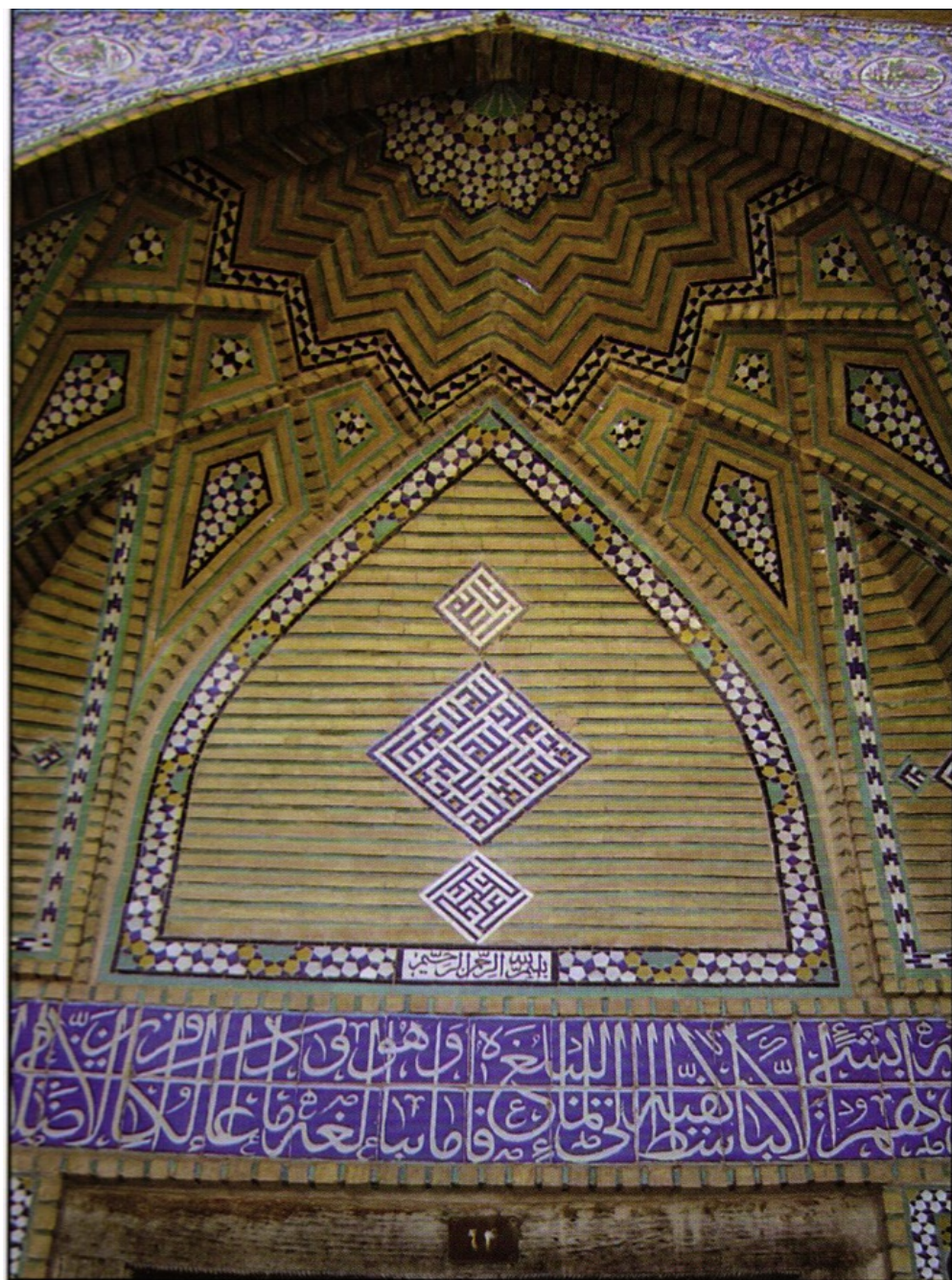

الحکم لله

بندی حمیل و مربع از کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید ترین شده است و در متن، با خط بنایی یک رنگی بر زمینه کاشی سفید نوشته اند: «یا قدیم». دو پشت بغل قوس را با گره معرق به همراه حاشیه ای ساخته اند.

در دو اسپر طرفین در به عرض ۳۰ سانتیمتر و ارتفاع ۱۷۰ سانتیمتر، بعد از قاب سازی آجری که به عمق ۵ سانتیمتر از بر کار عقب تر است و حاشیه بندی از گره معرق با کاشیهای رنگی، در متن اشعاری با خط نستعلیق کاشی سفید بر زمینه کاشی لاجوردی به این شرح نوشته شده است: «گشاده باب عنایات ایزد متعال . که باب کعبه فیض است کعبه اقبال . گشوده باز خدا باب کعبه اجلال . عند المذنب اسداله غفرله و ستر ذنوبه»، و بر اسپر راست در بعد از گره کاشی معرق و حاشیه بندی اشعاری بدین مضمون با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی لاجوردی آمده است: «ز لطف قادر یکتا حی جل و جلال، دری نهاد سلیمان به مسجد الاقصی، یکی ز غیب بتاریخ آن در آمد و گفت، تعمیر کرد میراث فرهنگی حبیب الله مصدق». در بالای در کتیبه ای به عرض ۴۵ سانتیمتر با هره بندی آجری و ملاط حمیل کاشی فیروزه ای سر در را در بر گرفته و با خط

بسم الله الرحمن الرحيم

ثلث سفید در زمینه کاشی خشت لاجوردی بعد از جمله «قال الله خانی»، آیه ۱۳ و نصف آیه ۱۴ از سوره رعد نوشته شده است.

بالای سردر با آجرکاری و حمیل‌های کاشی فیروزه ای رسمی

، و داخل پا باریک ها، گره سازی معرق شده است. در سوسنی سل سر در سه مربع قناس کوچک و بزرگ در امتداد هم با حمیلی از کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید طراحی گردیده که با خط

بانی یک رگی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید نوشته شده است: «لا اله الا الله محمد رسول الله، علی ولی الله».

در یک مربع قناس ۲۰ سانتیمتری که در بالای مربع بزرگ واقع شده با خط بنایی یک رگی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید

یا الله) و در مربع کوچک پایین مربع بزرگ با خط بنایی یک رگی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید چهار «علی» دو رانینوشته

شده است . در پشت بغل بالای قوس سر در با ترنجی زیبا و اطراف آن با خطوط اسلیمی تزیین گشته است و در مجموع با گلسازی دو پشت بغل به سر در جلوه خاصی داده اند . یک ردیف کاشی دندان موشی با در پوشی به کار سر در خاتمه می دهد .

در از چهارچوبی با ابعادی مناسب ساخته شده و دو لنگه در با ابعادی یکنواخت و تقسیماتی است شامل دو قاب مربع در بالا و دو قاب مربع در پایین و دو مستطیل در وسط. در مربعهای پایین و بالای در با ساختن گره کند دو پنجه با حمیل و در مستطیل وسط هر لنگه در با گره چینی ده کند شل و حمیلهایی، در را بسیار زیبا گره چینی کرده اند.

پشت در، با ۷۰ سانتیمتر سنگ ازاره و آجرچینی و چهار دهنه . طاقنما با آجر و بند کشی با کاشی فیروزه ای و پوشش طاق و چشمه، خود را به طاقنمای جنوب غربی مسجد می رساند.

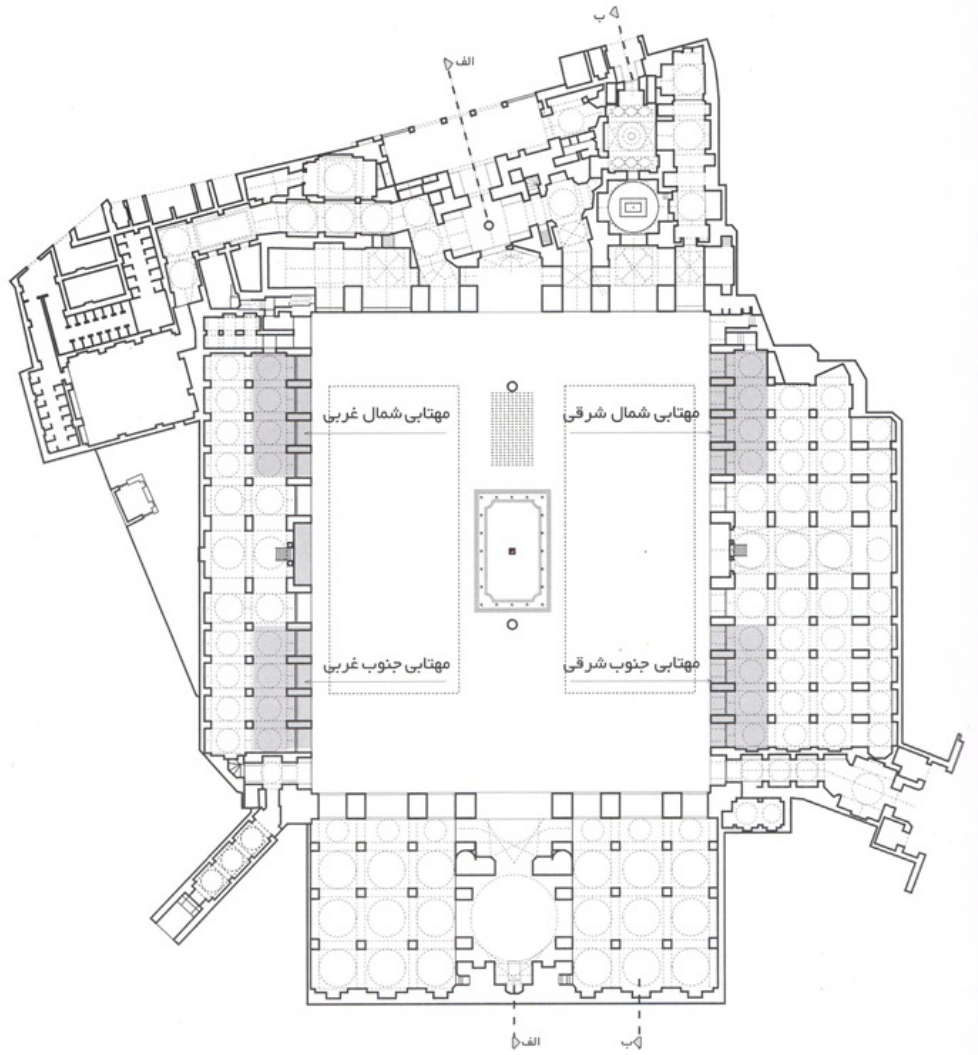
کف راهرو با سنگ پارسی فرش شده و با نوری که از دو طرف به راهرو می رسد دلان را بسیار زیبا ساخته است.

فصل سوم: مهتابها

اشاره

ص: ۶۹

مختابى ها

ص: ۷۰

در مسجد سید چهار مهتابی مشابه ساخته شده که دارای حجره هایی برای طلاب علوم دینی است. دو مهتابی در شرق و دو دیگر در غرب واقع است، با این تفاوت که دو مهتابی شرقی از طریق راهرویی به مدرس راه می گشایند ولی در مهتابیهای غربی، چون سقف شبستان زمستانی در وسط بلند است، اتاق مدرسی وجود ندارد و بنابراین مهتابیها از هم جدایند. از این رو طلابی که در مهتابیهای

غربی زندگی می کنند باید از صحن مسجد و مهتابیهای شرقی عبور کنند تا به مدرس دسترس یابند.

تزیینات کاشیکاری نمای شرقی و غربی مهتابیها مشاهد ولی در اضلاع جنوبی و شمالی هر مهتابی از خط نستعلیق و خط بنایی و تزیینات جانبی متفاوتی استفاده کرده اند که به شرح هریک خواهیم پرداخت.

تصویر

مهتابی شمال شرقی از طریق پله هایی که در آخرین طاقنمای دیوار شرقی است با صحن اصلی مسجد ارتباط برقرار می کند.

مهتابی شمال شرقی به طول ۱۵ متر در امتداد شمال به جنوب و عرض ۷ متر در جهت شرق به غرب طراحی شده است. در دیوار شرقی مهتابی چهار طاقنما با اسپرهای به عرض یک متر ساخته اند که داخل هر طاقنما اتاقی با یک در و سه پنجره تعبیه شده است. هر طاقنما با ۵ سانتیمتر عقب نشینی از بر اسپرها با آجر ساخته شده است. در ورودی اتاق را در وسط طاقنما و دو پنجره به شکل مستطیل در طرفین و یک پنجره در بالای در ساخته اند که بالای آن به قوس و دو پشت بغل قوس منتهی می شود. پنجره ها را با ۵ سانتیمتر عقب نشینی از بر آجرکاری نصب کرده اند. پنجره ها با چوب گره سازی شده و دو پشت بغل پنجره بالای در، که ۵ سانتیمتر از بر آجرکاری عقب تر است، اول با هره آجری و سپس با یک حاشیه به عرض ۵ سانتیمتر و حمیل فیروزه ای و نقش تکراری احاطه می گردد. متن پشت بغل را با | طراحی اسلیمی به رنگ زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و فیروزهای تمام کرده اند. فاصله دو پشت بغل قوس و اسپرهای آجرکاری شده را با کاشیهای هفت رنگی با نقش گره معرق پوشانده و اطراف گره را | با حمیل بندی و حاشیه سازی بسیار زیبا به پایان رسانده اند.

طاقنماها کاملاً مشابهند و گره چینی پشت بغل دو طاقنمای وسط قرینه سازی و دو طاقنمای کناری مشابه سازی شده اند (گره چینی پشت بغل از نوع گره معرق حمیل دار یا گره چینی مداخل است و می توان آن را شاگره نامید). در گوشه لچکی یکی از طاقنماها با خط نستعلیق سفید بر کاشی لاجوردی «تعمیر کرد ۱۳۷۵» و در گوشه | مقابل آن «میراث فرهنگی» نوشته شده است.

در ضلع شمالی مهتابی، با سه اسپر و یک لغاز، نمای شمالی مهتابی به سه قسمت تقسیم شده که شامل یک طاقنما در وسط به عرض ۲۹۰ سانتیمتر و دو طاقنما به عرض یک متر در طرفین است که به شکل مستطیل طراحی کرده اند. در طاقنمای وسط یک پنجره ارسی که واشوهای آن عمودی به بالا- و پایین حرکت می کند، با چهارچوب و تقسیمات انجام گرفته، گره چینی (آلت چینی) چوبی ساخته است که در بالا به قوس و دو پشت بغل منتهی می شود. در دو پشت بغل قوس بالای ارسی که تقریباً ۷ سانتیمتر از بر آجرکاری اسپرها عقب تر است، بعد از

حمیل بندی و حاشیه سازی متن با کاشیهای هفت رنگ، زمینه لچکی ها را از گره معرق ساخته و داخل شمسه وسط گره به خط بنایی یک رگی با کاشی سیاه بر زمینه کاشی سفید نوشته شده است: «لا اله الا الله، محمد رسول الله». دو پشت بغل شمالی و جنوبی مهتابی مشابهند.

هماهنگی در نوع رنگ کاشیکاری و خطوط بنایی به کار رفته در شمسه ها چشمگیر است. در طرفین در بزرگ (ارسی) دو اسپر ساخته شده و بعد از اسپرها درهایی به عرض یک متر است که شرقی آن به راهرو و پله های خروجی مهتابی، و غربی آن به اتاق و حجره طلاب راه دارد.

بالای در ورودی، بعد از عقب نشینی به عمق ۵ سانتیمتر، اول کتیبه ای با عرض در و ارتفاع ۳۰ سانتیمتر مصرع بندی شده که در مصرع وسط با خط ثلث و کاشی لاجوردی بر زمینه زرد نوشته شده است: «لا اله الا الله»، و در چهار طرف مصرع با چهار «علی» خط را تمام می کند. در دو طرف «لا- اله الا الله» دو مصرع دیگر هست که با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: مسلم است علی را همه صفات صمد

بغیر از این دو صفت لم یلد

به احمد و به احد جز از او نیایی راه

که مظهر احد است و خلیفه احمد

و با فاصله ۲۰ سانتیمتر بالاتر، طاقنمایی هست با عمق ۱۰ سانتیمتر از بر آجرکاری اسپرها که در دو مرحله عقب نشینی کرده اند و با هره

سازی، بالای مستطیل را با قوسی به پایان رسانده اند. در دو پشت بغل بالای قوس به عمق ۵ سانتیمتر از بر اسپرها با حمیل فیروزه ای، و سپس به عرض ۵ سانتیمتر با حاشیه ای از کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی زرد، نقش موج دنباله دار را به اجرا گذاشته اند و سپس متن پشت بغل را، با کاشیهای سفید و لاجوردی، گره معرق ساخته اند.

در طاقنما حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر با دو حمیل زرد و سیاه در آورده اند که متن را محاط کرده و داخل حاشیه با خط بنایی یک رگی سیاه بر زمینه سفید سوره حمد نوشته شده است. در متن طاقنما با خط بنایی معقلی سه رگی دو لاجوردی و یک سفید در میان بر زمینه کاشی فیروزه ای نوشته شده است: «قال الله تبارک و تعالی انما یعمر مساجد الله من آمن بالله و یوم الاخره».

خط بنایی های چهار طاقنما با هم مشابهند ولی در بالای حجره و راهروی مدرس کتیبه ای ساخته اند که در کاشیکاری آن

مصرع بندی شده است و در وسط هر بیت شعر، مصرعی وجود دارد که در متن آن با خط ثلث لاجوردی بر زمینه زرد «لا اله الا الله» و در چهار طرف آن «علی» نوشته شده است. در دو طرف مصرع وسط دو مصرع دیگر ساخته که با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: گفتا به وصی خود نبی مطلق

نشاخت ترا کسی بغیر از من و حق

حق را نشاخت کس بغیر از تو و من

نشاخت مرا کسی بغیر از تو و حق

در مهتابی شمال شرقی مسجد، مقابل راهروی پله های ارتباطی، راهروی دیگری شمال به جنوب ساخته اند به عرض یک متر و طول تقریبی ۶ متر و ارتفاع ۲ متر که در انتها در زاویه ۹۰ درجه به طول ۱۷ متر و عرض یک متر با همان ارتفاع به طرف چپ (شرق) ادامه پیدا می کند. در امتداد طول راهرو ابتدا درهای ورودی به حجره طلاب و سپس ادامه راهروست با سه دهنه طاقنما به طرف حیاط خلوت شرقی پشت حجرها که روشنایی راهرو را تأمین می کند و در انتها به پلکانی می رسد که به ایوان جلوی

مدرس منتهی می شود. راهرو را با آجر و بندکشی ساخته اند و چون بنا از استحکام و زیبایی خاصی برخوردار بوده هنوز تعمیری در آن نشده است.

قرینه سازی این راهرو در ایوان جنوب شرقی مسجد وجود دارد و هر دو راهرو در پله ورودی به مدرس مشترک اند. بنابر این دو راهرو به شکل U اتاق و ایوان جلوی مدرس را در بر دارند. در انتهای دو راهرو، که سقف راهروها قسمتی از ایوان جلوی مدرس است، پلکانی در وسط ایوان رو به شرق به شکل دو طرفه ساخته شده است تا طلاب بتوانند از حجره های اطراف مدرس، یا بهتر بگوییم از مهتابی شمال شرقی و مهتابی جنوب شرقی، به اتاق مدرس هدایت شوند، بدون اینکه وارد صحن شده باشند.

در ضلع شرقی مسجد، پشت حجره ها، حیاط خلوتی وجود دارد که نور بعضی از حجره ها را تأمین می کند و در وسط حیاط خلوت چسبیده به اتاق مدرس، یک کلاه فرنگی سقف ایوان را پوشش می دهد تا از برف و باران در امان باشد. وسعت ایوان ۶*۶ متر است و اطراف آن را، برای نگهداری کلاه فرنگی، ستونهایی از چوب تعبیه کرده اند. پایه ستونهای چوبی را داخل پایه های سنگی قرار داده اند تا از پوسیدگی در امان باشد و در تابستان طلبه ها بتوانند از فضای ایوان برای مطالعه و گپ زدن های علمی بهره برند.

تصویر

معماری مهتابی جنوب شرقی همانند مهتابی شمال شرقی است ولی دو نوشته کاشیکاریهای طاقنمای بالای در حجره و بالای راهروها و نمای مقابل آن با کاشیکاری مهتابی شمال شرقی تفاوتی دارد. در کتیبه بالای حجره و بالای راهرو، با مصرع بندی در هر کتیبه محل یک بیت شعر گنجانده شده و مصرع وسط با خط ثلث لاجوردی بر زمینه کاشی زرد مرین به «لا اله الا الله» است که چهار «علی» در چهار گوشه مصرع خط را تمام می کند. در دو طرف مصرع وسط دو مصرع دیگر است که در یکی از این مصرعها با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته اند:

گفتا بوصی خود نبی مطلق

نشاخت مرا کسی بغیر از تو و حق

حق را نشاخت کس بغیر از من و تو

نشاخت تو را کسی بغیر از من و حق

و در طاقنمای بعد نوشته است:

دوش احمد زد قدم بتها شکست از هم علی

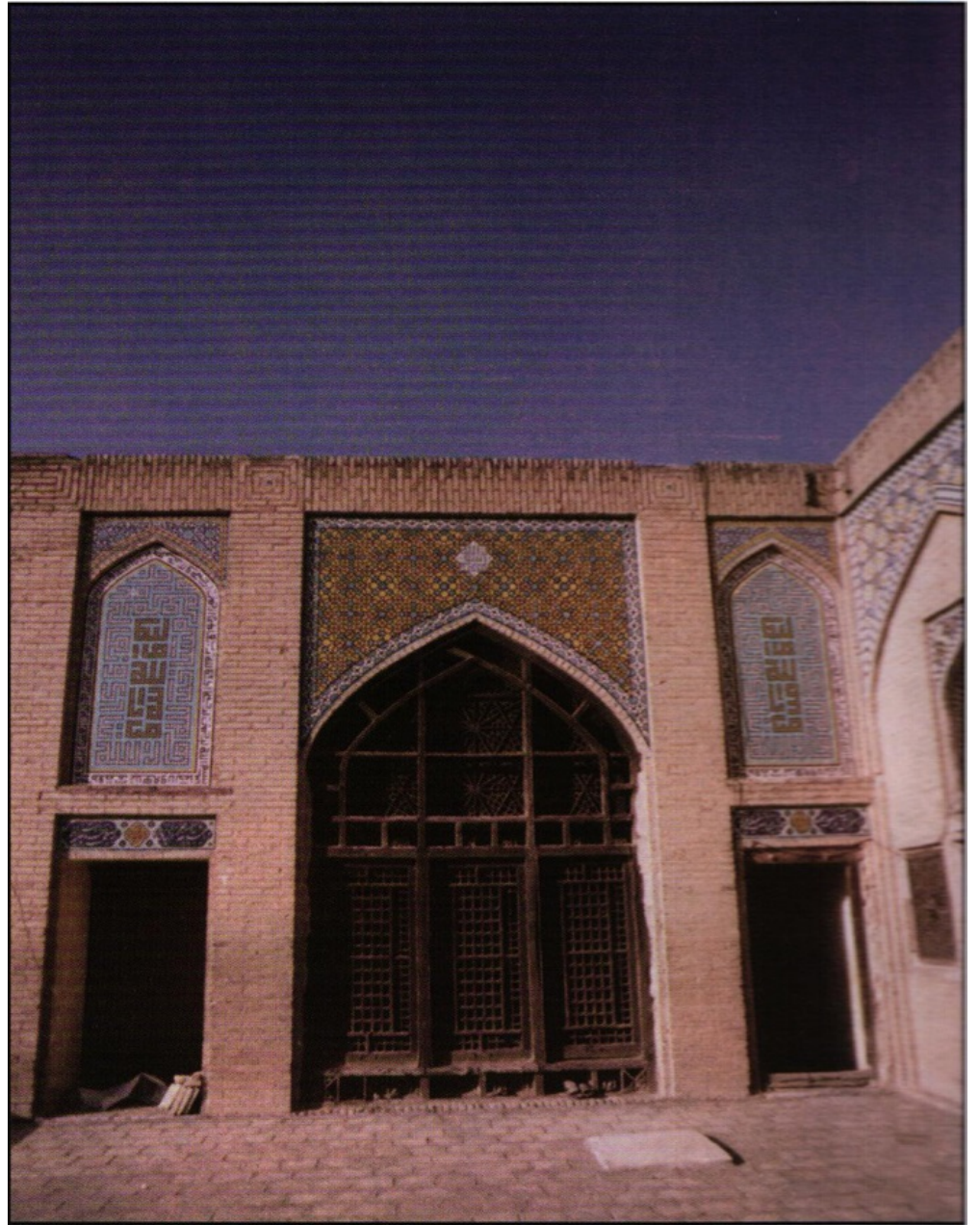
ساخت ویران کفر را از امر حق آندم علی

آنکه از تیغش سپر افکند جبرئیل امین

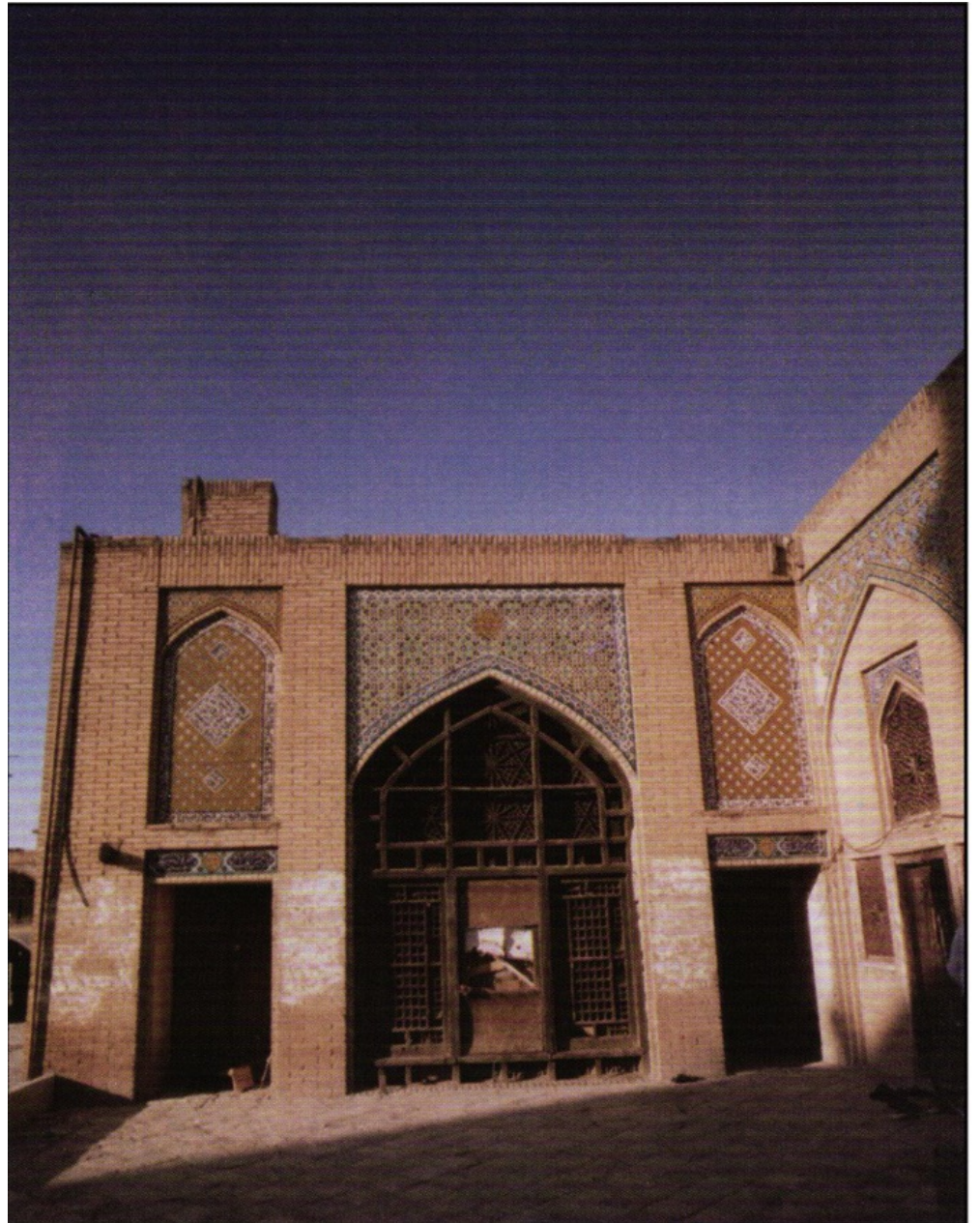
بود سیف الله فوق ایدیهم علی

در کتیبه بالای نوشته موجود، طاقنمایی نهادهاند که به اندازه ۶ سانتیمتر از بر اسپرها در دو مرحله عقب نشینی کرده است. حاشیه بندی از حمیل سیاه بوده و با

خط بنایی یک رگی سیاه بر زمینه کاشی زرد سوره ماعون نوشته شده است به همراه سه مربع قناس، یکی بزرگ در وسط و دو مربع قناسم که این دو در بالا و پایین مربع قناس بزرگ چنان قرار گرفته اند که قطر هر سه مربع در امتداد یکدیگر است. در مربع قناس وسط با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید دو آیه از آخر سوره قلم نگاشته شده است: «وان یکاد الذین کفروا لیرلقونک بابصارهم لما سمعو الذکر و یقولون انه لمجنون وما هو الا ذکر للعالمین». در دو مربع قناس بالا و پایین با خط بنایی یک رگی با کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید به ترتیب «یا کافی المهمات»، «یا هادی المضلین» نوشته شده است. بقیه متن طاقنما را با کاشیهای زرد، سفید و فیروزه ای به شکل مربع قناس شطرنجی تزیین کردهاند.

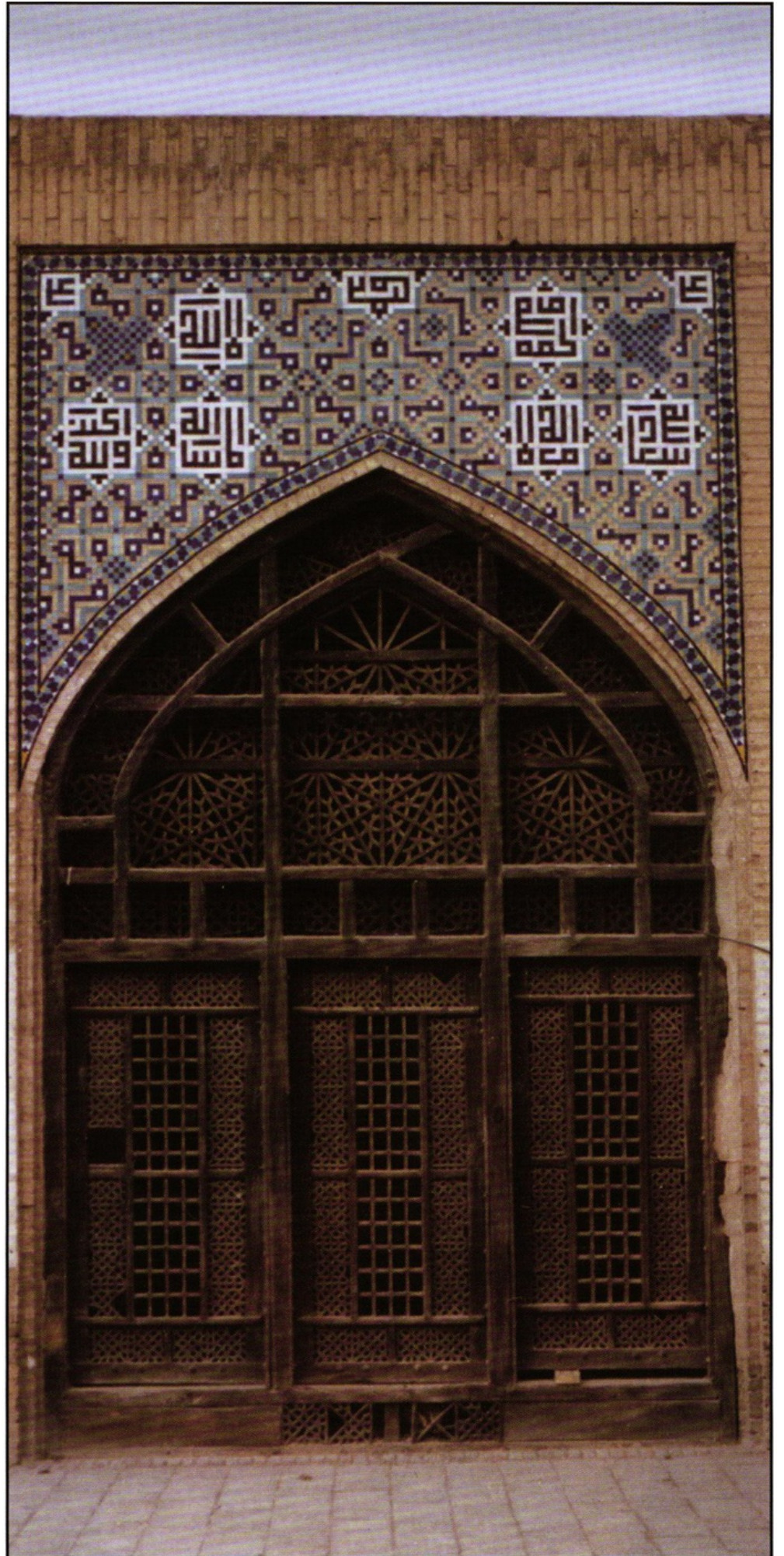
تصویر

مهتابی شمال شرقی

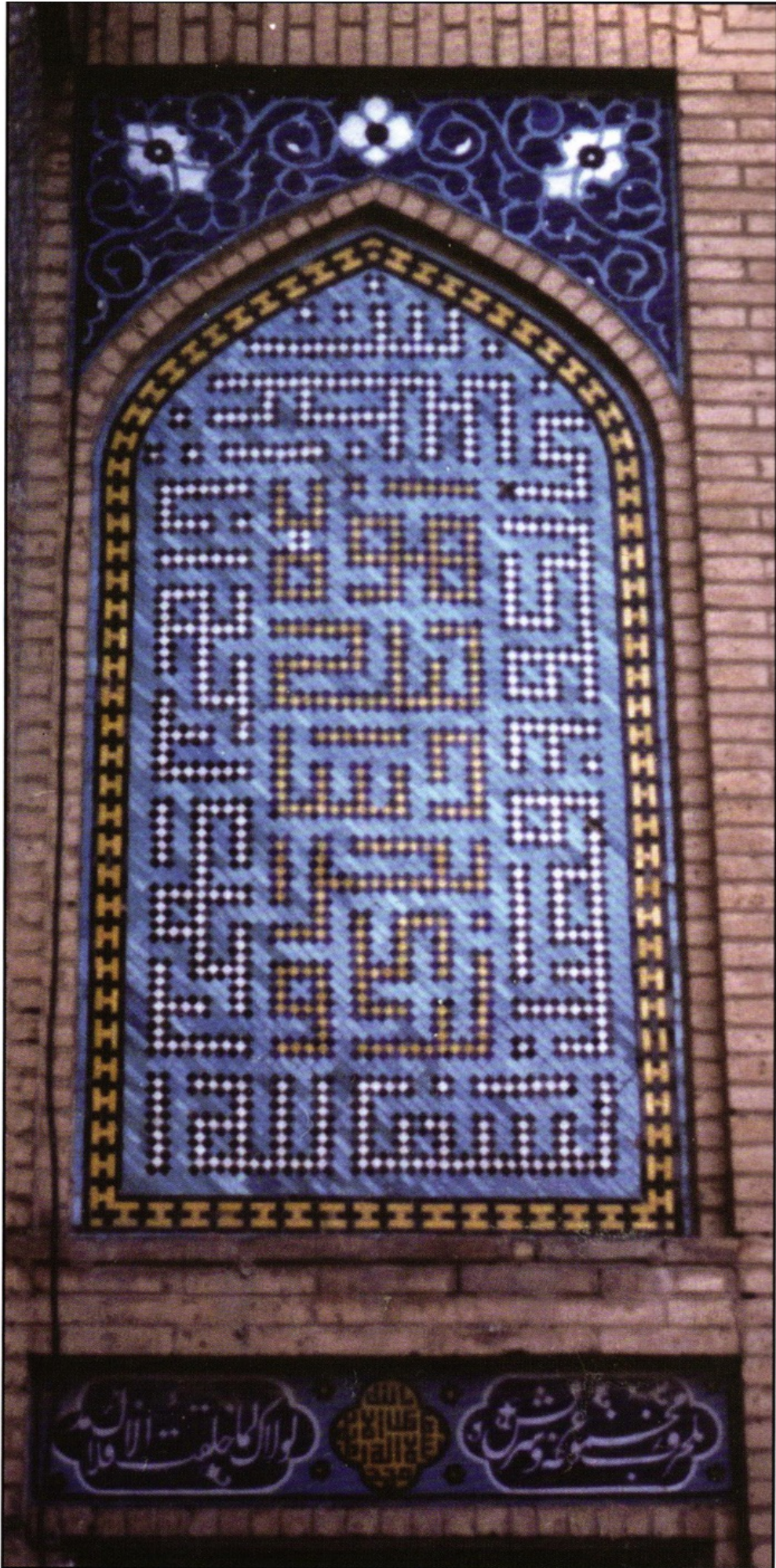

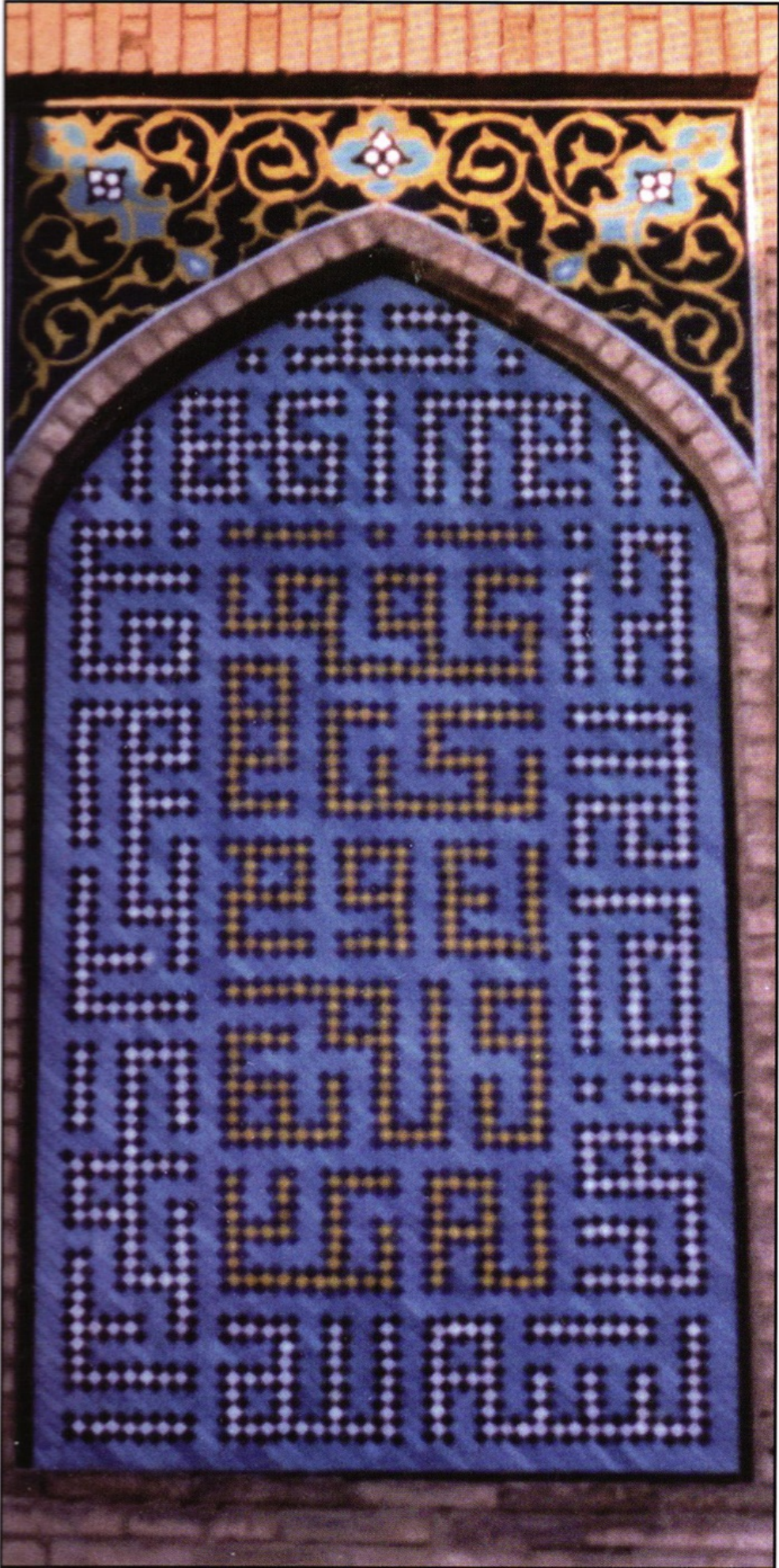
حاشیہ: سورہ ماعون

ص: ۷۶

داخل قاب: بسم الله الرحمن الرحيم

انا اعطيناك الكوثر* فصل لربك وانحر* ان شئتلك هو الابر

داخل قاب: بسم الله الرحمن الرحيم

قل هو الله احد* الله الصمد* لم يلد و لم يولد* ولم يكن له كفواً احد

ص: ٧٧

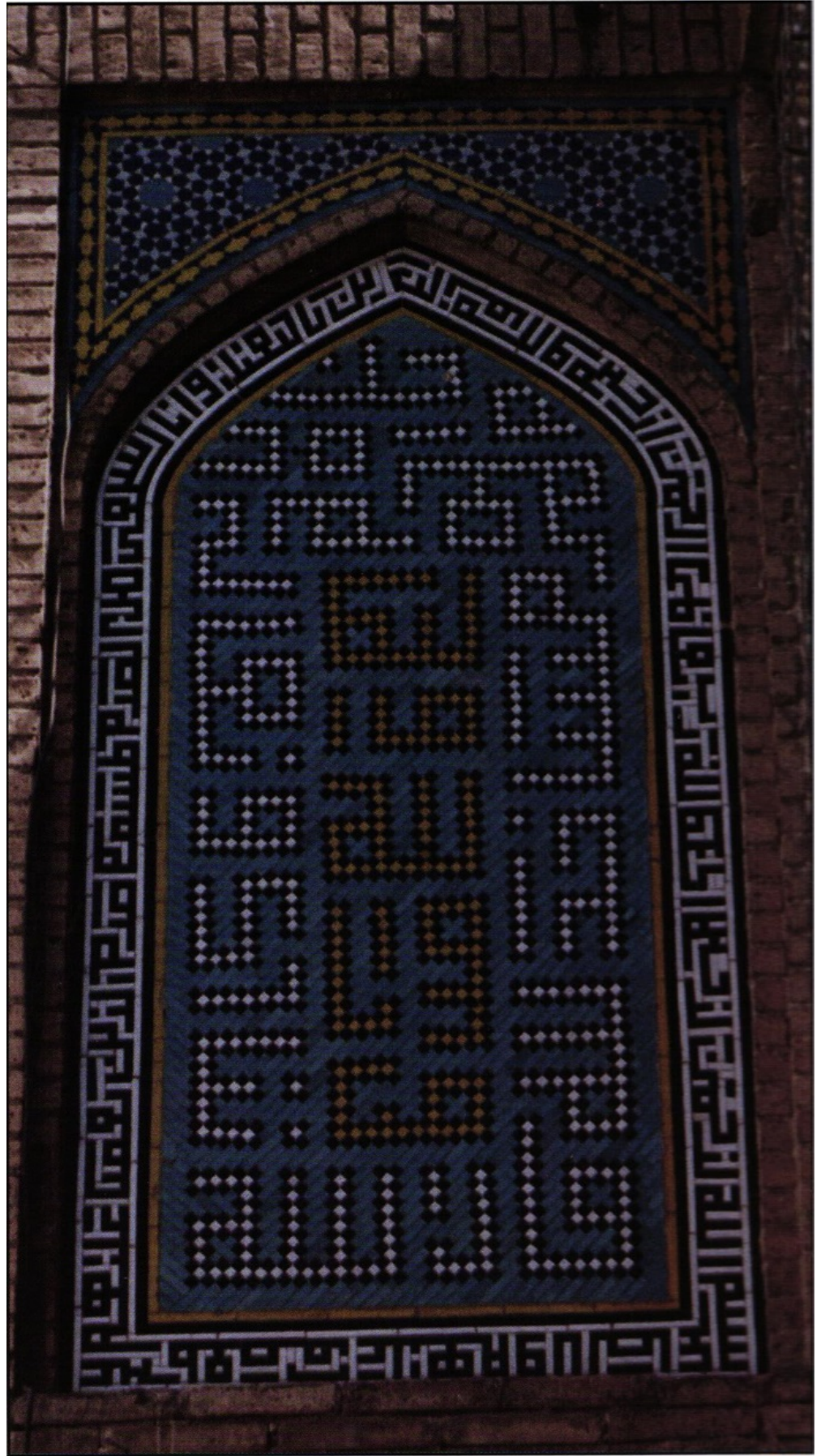
مهتابی شمال غربی

معماری مهتابی شمال غربی مشابه دیگر مهتابیهاست و راه ارتباطی آن به صورت پلکانی پیچ از آخرین طاقنمای شمال غربی طراحی شده است. طاقنمای شمال غربی را از وسط دو قسمت کرده اند: یک راه به شبستان زمستانی، و راه دیگر به پله های ارتباطی

داخل قاب :

قال الله تبارک و تعالی انما یعمر مساجد الله من آمن بالله ویوم الاخر

حاشیه سوره حمد

که بعد از چند پله به پاگردی ختم می شود. پله ها از کف پاگرد به دو راه پله تقسیم می شود که یکی با راهرویی به عرض یک متر از وسط دو حجره به مهتابی شمال غرب می رسد و دیگری از پاگرد انسان را به طرف بام مسجد هدایت می کند.

در مهتابی شمال غرب مانند دیگر مهتابیها، سردر ورود به مهتابی و بالای در ورود به حجره بعد از عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر و مصرع

بندی و نوشته «لا اله الا الله» و چهار «علی» که مشابه دیگر طاقنماهاست، اشعاری به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است: «احمد که شه سریر لولاک آمد

جانی است کز آرایش تن پاک آمد»

«یکحرف ز مجموعه عز و شرفش

لولاک لما خلقت الافلاک آمد»

دریای سپهر کافتابست کفش

نبود چو علی گوهری اندر صدفش»

خورشید بدر گهش شود همچه هلال

تاعکس دهد به ماه در نجفش»

و بر کتیبه دیگر چنین نگاشته اند:

دوش احمد زد قدم بتها شکست از هم علی

ساخت ویران کفر را از امر حق آندم علی

آنکه از تیغش سپر افکند جبرئیل امین

بود سیف الله فوق ایدیهم علی

چنانکه می بینید اشعار مهتابیهای جنوب غربی مسجد مانند مهتابیهای شمال غربی است.

در طاقنماهای بالای درها، بعد از عقب نشینی به اندازه ۸ سانتیمتر در دو مرحله از بر اسپرها، متن طاقنما را با یک حمیل لاجوردی محاط کرده و سپس با خط معقلی سه رگی با کاشی دو لاجوردی و یک سفید در وسط (خط بنایی سه رگی) بعد از «بسم الله الرحمن الرحیم قل هو الله احد الله الصمد» به شکل چرخشی (حاشیه) ادامه داده و در وسط با دو ردیف کاشی لاجوردی بر زمینه کاشی فیروزه ای خط را تمام کرده اند.

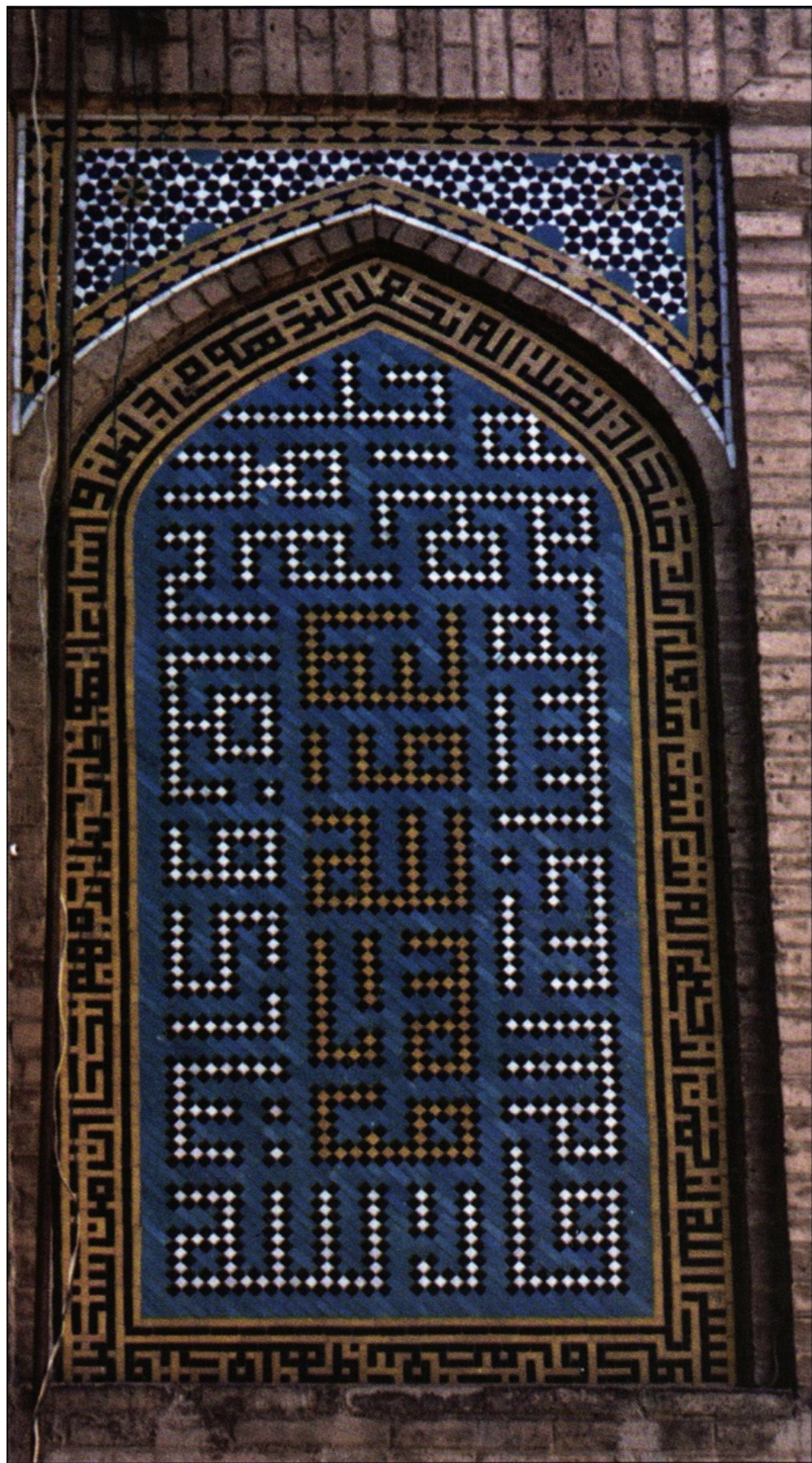
بر دو پشت بغل بالای ارسی ها، بعد از حاشیه بندی و گره سازی در شمسه های گره، با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه کاشی سفید، نوشته «سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر»

جلوه می کند که این «تکبیره الإحرام» را در شمسه ها تقسیم کرده اند. به طور مثال در یک شمسه نوشته «سبحان الله» و در شمسه دیگر «والحمد لله» تا آخر، و در یک نیمه شمسه در بالای گره نام مبارک «محمد» و در ربع شمسه های دو گوشه گره نام مبارک «علی» است که در کل، کار چشمگیر و شایسته ای به یادگار گذاشته اند.

حاشیه : سوره حمد

خط معقلی سه رگی وسط قال الله تبارک و تعالی

انما یعمر مساجد ... الله من آمن بالله ویوم الآخر

مهتابی جنوب غربی

معماری مهتابی جنوب غربی همانند دیگر مهتابیهاست و به تازگی آجر فرش کف مهتابی را عوض کرده اند.

راه ارتباطی مهتابی جنوب غربی از صحن از آخرین طاقنمای جنوب غربی جنب چهل ستون است و در دالانِ دَرِ خروجی غرب مسجد قرار دارد. پلکانی به عرض یک متر به شکل پیچ حرکت می کند و از طریق راهرویی به عرض یک متر با گذشتن از جلوی دو حجره مقابل هم وارد مهتابی می شود.

تفاوت مهتابیهای غربی با مهتابیهای شرقی در مرتبط نبودن این دو مهتابی است. زیرا در مهتابیهای شرقی دو مهتابی از طریق دو راهرو که در پله مدرس مشترک اند و به هم می رسند ارتباط می یابند، ولی مهتابیهای غربی از این ارتباط بی بهره اند.

در طاقنمای بالای در ورودی از پله ها به مهتابی و در ورودی به حجره در دو کتیبه به ترتیب پس از مصرع بندی که در آن «لا اله الا الله» و چهار «علی» نوشته شده، در مصرع بندیهایی به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی این ابیات است:

«احمد که شه سریر لولاک آمد

جانی است کز آرایش تن پاک آمد»

یکحرف ز مجموعه عز و شرفش

الولاک لما خلقت الافلاک آمد»

دریای سپر کافتابست کفش

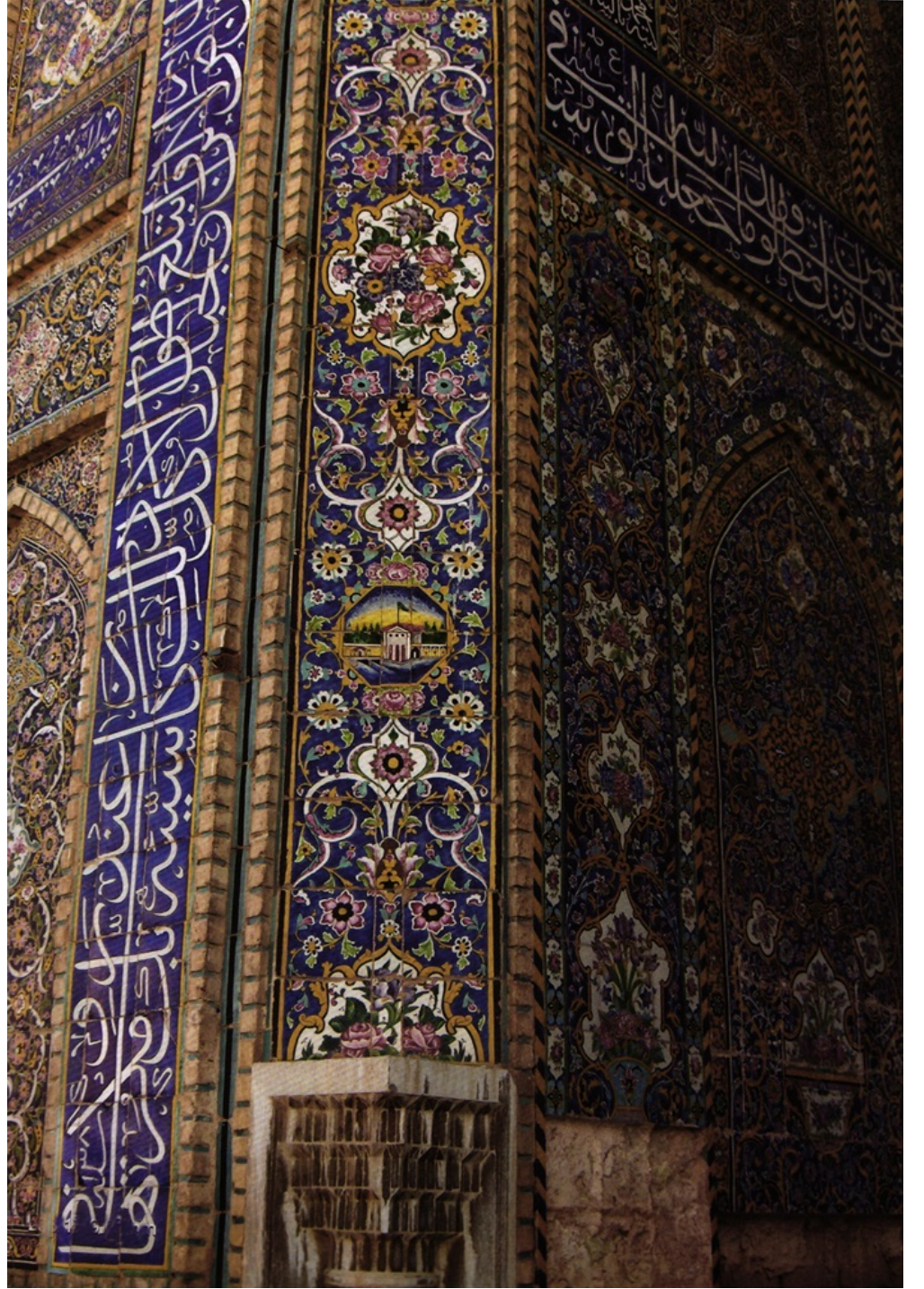
نبرد چو علی گوهری اندر صدفش

خورشید بدر گهش شود همچو هلال

تا عکس دهد به ماه در نجفش)

در طاقنمای بالای کتیبه که با اشعار فارسی تزیین شده است، پس از ۱۰ سانتیمتر عقب نشینی در دو مرحله از بر اسپرها، متن را با حاشیه بندی از کاشی لاجوردی بر زمینه زرد به عرض ۶ سانتیمتر کاشیکاری کرده اند. در متن طاقنما با خط بنایی معقلی سه رگی معرق لاجوردی و سفید بر زمینه فیروزه ای به شکل حاشیه نوشته اند:

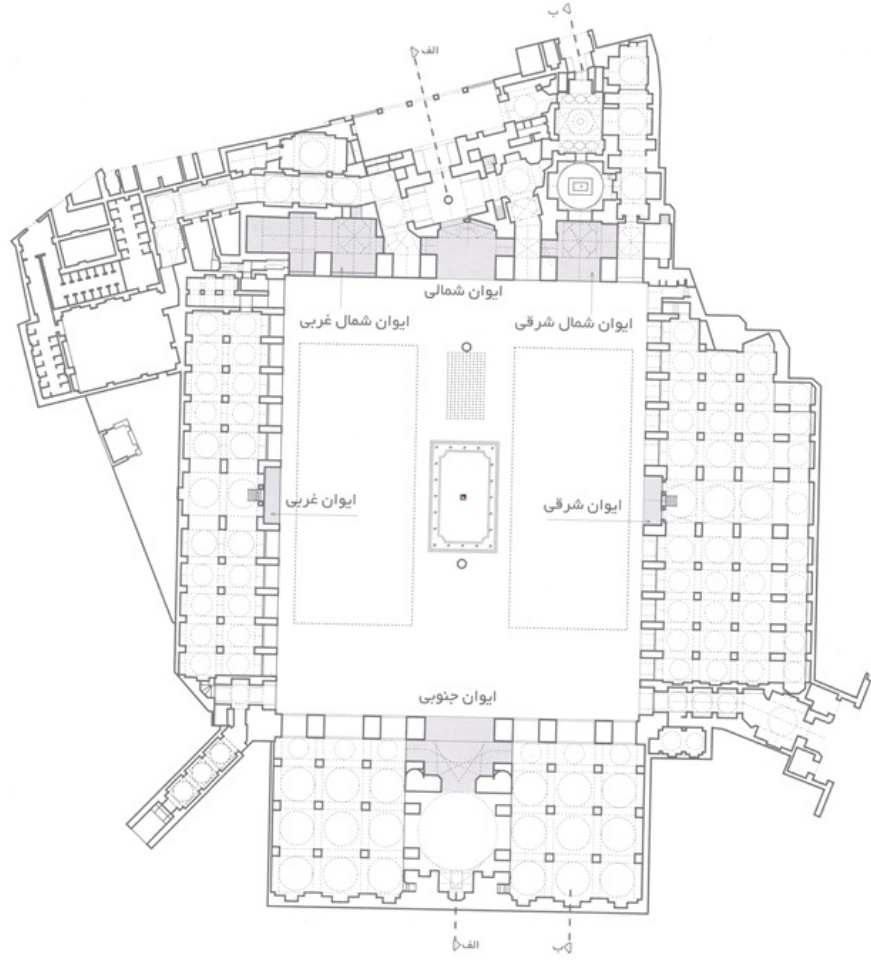
بسم الله الرحمن الرحيم انا اعطيناك الكوثر فصل» و بعد در وسط با کاشی لاجوردی و زرد بر زمینه فیروزه ای «لربك وانحر ان شانك هو الابر» نگاشته اند. تزیین طاقنماها مشابهند.

فصل چهارم: ایوانها

اشاره

ص: ۸۱

ایوان شمالی با قامتی استوار به ارتفاع تقریبی ۱۴ متر در وسط نمای شمالی مسجد قرار گرفته و با کاشیکاریهایی بسیار زیبا تزئین شده است که به شرح آن خواهیم پرداخت.

کف ایوان به اندازه تقریبی ۱۶ سانتیمتر از کف صحن بلندتر و در دو مرحله به شکل پلهای عقب نشینی کرده است. عقب نشینی اول که به ارتفاع ۸ سانتیمتر و کف آن ۶۰ سانتیمتر بوده مانند پله ای کوتاه و محل کفش کن نمازگزاران است و در مرحله دوم، کف ایوان را به اندازه ۸ سانتیمتر بلندتر از کف پله اول ساخته اند.

کاشی کف ایوان را چندین بار تعویض و تعمیر کرده اند. در زمانهای گذشته کف ایوان از کاشیهای خشت فیروزه ای و سفید ساخته شده بود که بر اثر مرور زمان و خرابی و ریختن لعابهای روی آنها، کاشیهای خراب را کنده و به جای آن با سنگ پلاک کف ایوان را فرش کرده بودند. سنگفرشهای پلاک با فرش اولیه هماهنگ نبود و با بقیه ایوانها تناسبی پیدا نمی کرد. به همین علت، دست اندرکاران فرهنگی و دیگر سازمانها و خبرگان سنگ پلاک را جایز ندانستند و در زمانی که این جانب برای نوشتن کتاب به بررسی معماری مسجد سید می پرداختم به تعویض آن اقدام کردند. یعنی سنگهای پلاک را کردند و به جای آن با کاشیهای فیروزه ای و سفید ۲۰×۲۰ سانتیمتر کف ایوان را همانند گذشته خود فرش کردند که معمولا این کاشیها

اولا- از لحاظ زیبایی کف ایوان و مسجد بودن آن، و ثانيا هماهنگ بودن آنها با بدنه ایوان که کاشیهای زیبایی دارد) مناسب تر بوده و جلوه خاصی به تزئینات ایران افزوده است.

پایه گلدان نبش ایوان شمالی

دو نبش ایوان دو گلدان سنگی دیده می شود که شامل پایه، بدنه، | مقرنس و درپوش می گردد. گلدانها را به طور یکپارچه، با بدنه ای کوزه مانند (که روی آن حکاکیهایی است) و مقرنسی که روی کوزه قرار دارد و در پوشی دوال مانند که کل ارتفاع گلدان را به ۲ متر می رساند، بسیار زیبا از کف صحن نصب کرده اند.

روی پایه گلدانهای سنگی طرفین ایوان نام حجار آن بدین شرح حکاکی شده است:

عمل کمترین حسن ابن حسینعلی حجار

۱۳۰۹ «التماس دعا ۱۳۰۹» در سمت راست ستون سنگی به خط نستعلیق سفید بر زمینه سیاه (خادم بیت الله حسینعلی ۱۳۰۸) و در قسمت پایین، سمت چپ ستون سنگی «هاجی (۱) (کذا) اسمعیل حجار» «التماس دعا ۱۳۰۹» نوشته شده است. بر بدنه کوزه مانند ستون، حجاریهای زیبای گل و برگ مشاهده می شود که بعد از گذشت زمان هنوز جلوه اولیه خود را | از دست نداده است.

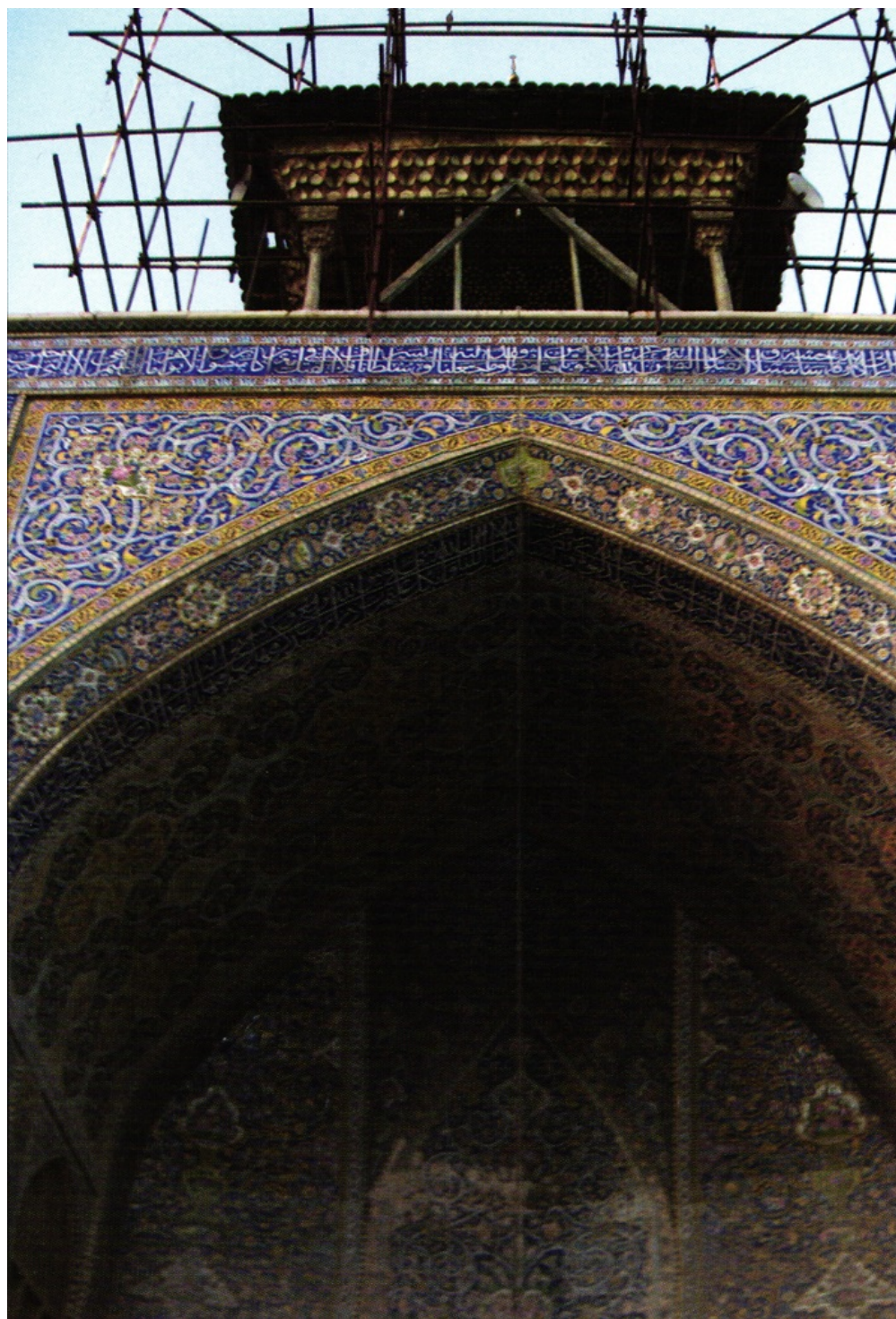
از روی پایه های گلدانهای سنگی بین اسپرهای بیرون و اسپر داخلی ایران، پخی ۴۵ درجه به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر با هره | آجری و حمیل کاشی فیروزه ای تا تیزه قوس محاط کرده اند و متن پخ را با حمیلهای فیروزه ای و زرد به شکل حاشیه دور تا دور متن قاب بندی کرده و سپس داخل یخ را با گل و گیاه و مصرع بندی آراسته اند. همچنین در فاصله های معین هشت ضلعی هایی با تزیینات قاب بندی طراحی کرده و داخل هشت ضلعی ها را با نقاشی مناظر، و داخل مصرعها را با گل و گیاه (گلکهای سرخ و زرد) و رنگهای متنوع دیگر بر کاشی خشت سفید آراسته و تا تیزه قوس ادامه داده اند.

سنگ ازاره داخل ایران به ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر دور تا دور ایوان را پوشانده است. ایران به عرض ۸۱۰ سانتیمتر است و عمق آن در دو طرف شرق و غرب به ۷۰۰ سانتیمتر و در وسط به ۹۵۰ سانتیمتر می رسد. بنابراین در دیوار شمالی ایران، قناسی مشاهده می شود که آن را به داخل دیوارها انتقال داده اند. دیوار شمال شرقی ایوان با ضخامتی دوزنقه ای شکل همراه است که توانسته اند در دیوار شمال شرقی طاقنمایی تعبیه کنند. بنابراین عمق طاقنمایی که در آن پنجره ای نصب شده برابر عمق طاقنمایی است که دیوار بر آن تکیه دارد.

شروع ایوان شامل دو پایه اولیه هر کدام به عرض تقریبی ۳۱۰ سانتیمتر می شود و سپس طاقنمایی است به عرض ۲۷۰ سانتیمتر که به راهروی طرفین ایوان باز می گردد و در انتها دو پایه ساخته اند به عرض ۱۰۰ سانتیمتر که دیوار شرقی و غربی ایران را شکل می دهد.

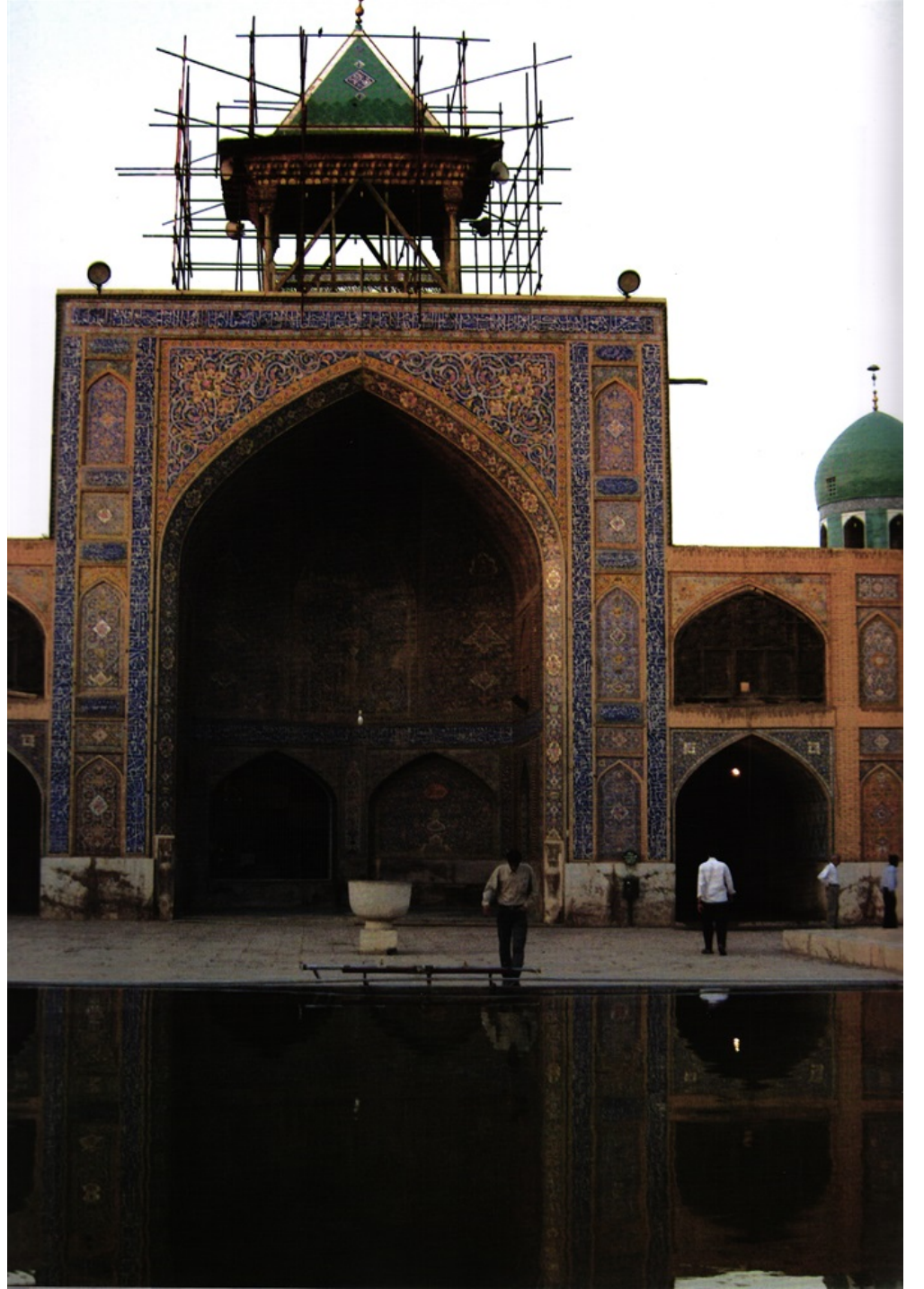
دیوار شمالی ایران که در وسط زاویه ای در بر دارد شامل دو طاقنماست به عمق تقریبی ۴۰ سانتیمتر از بر دیوار که در بالا به قوس و دو پشت بغل منتهی و تمام می شود. طاقنمای غربی پنجره ای است مشرف به هشتی و راهروی شمالی که با ساختن پنجره ای حفاظ مانند به آن پایان داده اند، ولی طاقنمای شرقی کاشیکاریهای بسیار زیبایی دارد که به شرح آن می پردازیم.

کاشیکاری ایوان از روی سنگ ازاره بعد از پخ ایوان شروع شده است. بنابراین پایه که بین پخ و طاقنمای ایران بوده به ارتفاع ۳۱۰ سانتیمتر از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه کمربندی ادامه یافته و شامل طاقنمایی است که در بالا به قوس و دو پشت بغل و دو اسپر طرفین آن منتهی می شود و هر کدام جداگانه با جوک زرد بر زمینه لاجوری

ص: ۸۴

۱- کسانی که در روز عید قربان متولد می شوند ، حاجی (با هاء هوز) گفته و نوشته می شوند.

محاط شده است. طاقنما با دو اسپر طرفین خود به اندازه ۷ سانتیمتر گودتر ساخته شده و داخل آن پس از حمیل سازی و حاشیه بندی به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر با گل‌های تکراری در زمینه کاشی خشت زرد محاط شده است. متن طاقنما پس از مصرع بندی و طراحی گل‌های گیاهی با کاشی هفت رنگ کاشیکاری شده و متن مصرعها را با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت سفید، لاجوردی و زرد زیبا ساخته اند. سپس متن طاقنما را با طراحی شبه اسلیمی و گل‌هایی بر کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

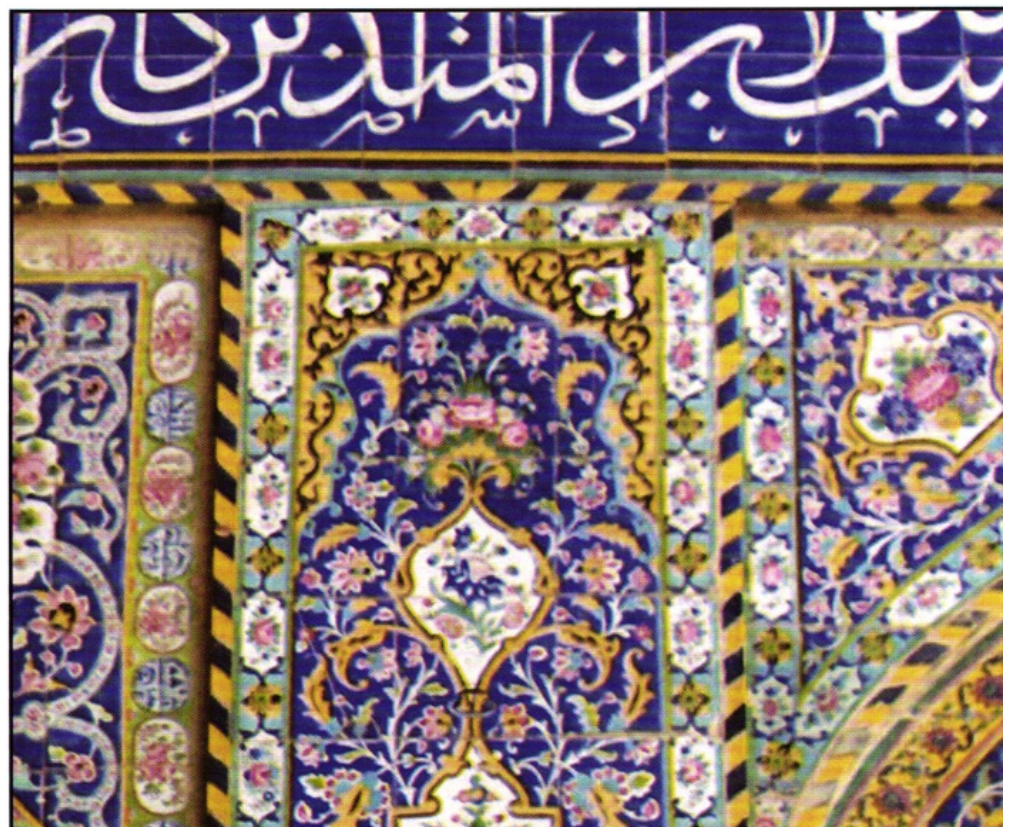
دو پشت بغل بالای قوس به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر با گل‌های تکراری در زمینه کاشی خشت سفید حمیل سازی و حاشیه بندی شده است و بقیه متن حاشیه را با گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی محاط کرده اند.

متن زمینه در پشت بغل را، پس از مصرع بندی، با طراحی گل‌های سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن را با طراحی شبه اسلیمی و گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زیبا ساخته اند.

دو اسپر طرفین طاقنما مشابه است، بنابراین پس از محاط شدن با جوک جناقی و حمیل سازی و حاشیه بندی به عرض تقریبی ۸ سانتیمتر که مصرع‌هایی با فاصله‌های معین در حاشیه به کار برده و با | گل‌های قرمز بر زمینه کاشی خشت سفید دور تا دور اسپر را محاط می کند، بقیه متن حاشیه را با نقش گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

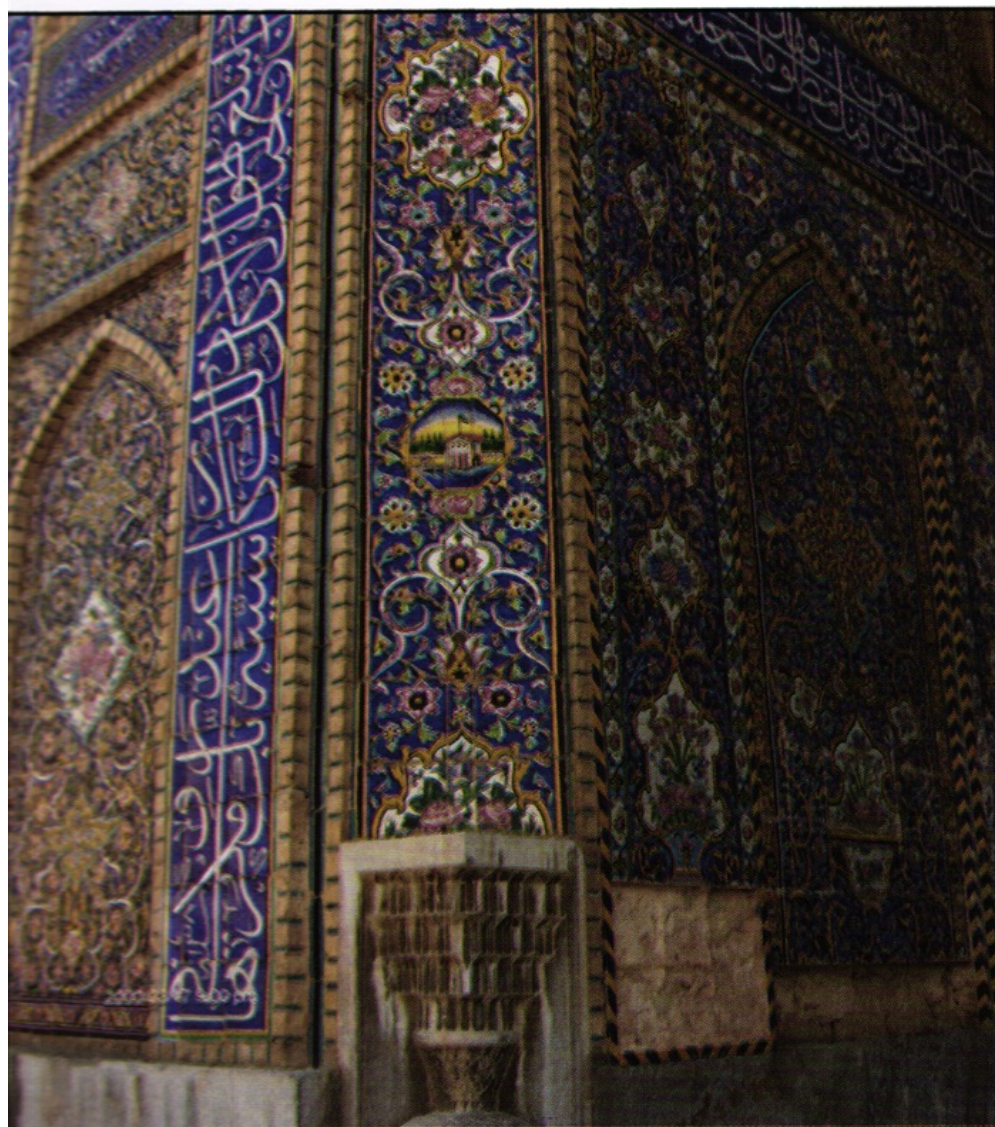
متن اسپر دارای مصرع‌هایی است که مصرع اول بر پایه گلدانی طراحی شده و بقیه مصرعها با طرحهای موزونی همراه بوده اند و با طراحی گل‌های سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن اسپر را با طراحی گل و برگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به اتمام رسانیده اند که زیبایی خاصی به طاقنما داده است.

دو لچکی طاقنمای راهروی ورودی به راهروی شرقی ایران را با جوک جناقی سیاه بر زمینه زرد محاط کرده اند و بعد از حمیل سازی، | حاشیه ای است به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر که لچکیها را محاط می کند. در طول حاشیه، مصرع‌های زنجیره ای دیده می شود که یک در میان با گل‌های سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید، و مصرع‌هایی یک در میان با طرح‌هایی از رنگ لاجوردی بر زمینه کاشی خشت سفید نقش شده و در قسمت افقی بالای حاشیه اشعاری به خط نستعلیق لاجوردی بر زمینه کاشی خشت سفید نوشته اند که چنین است:

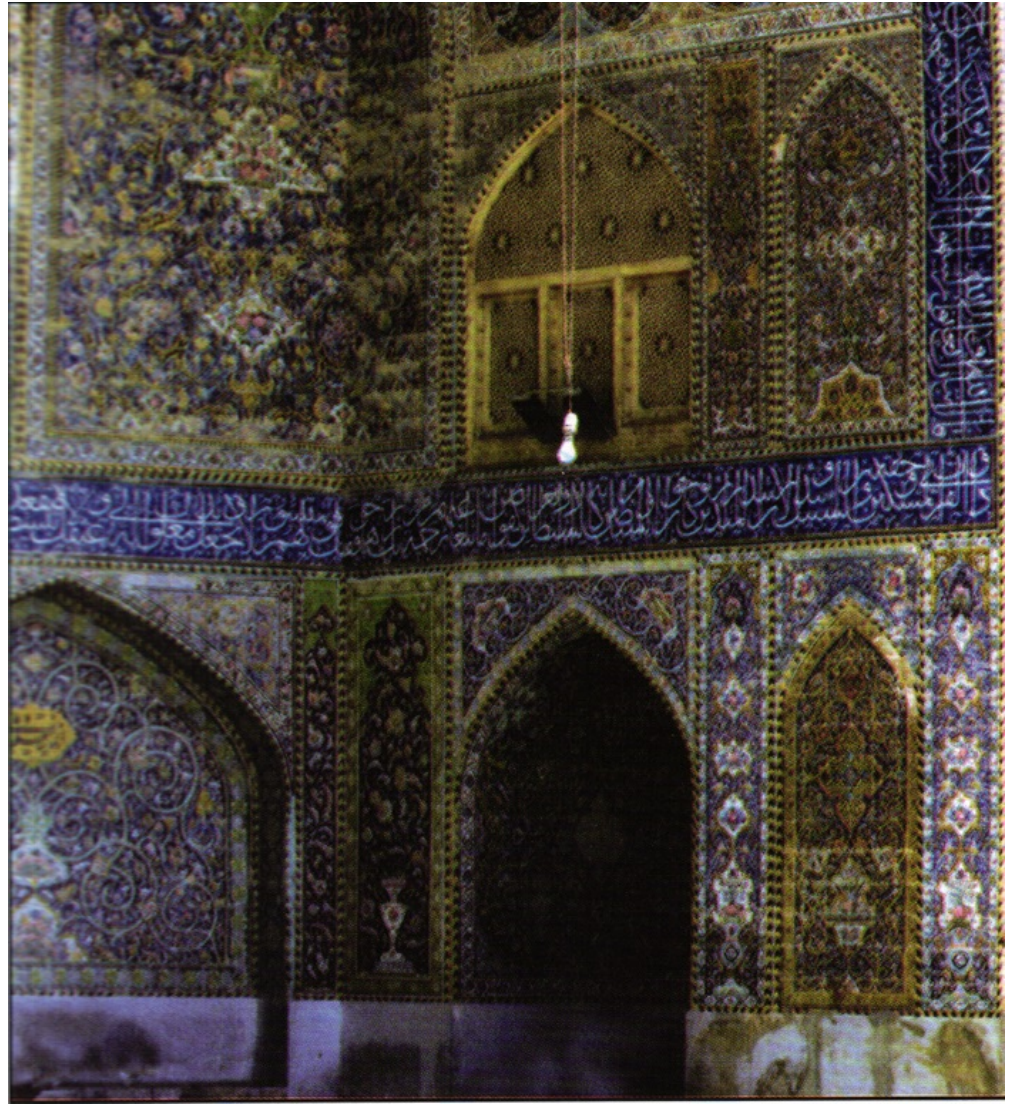

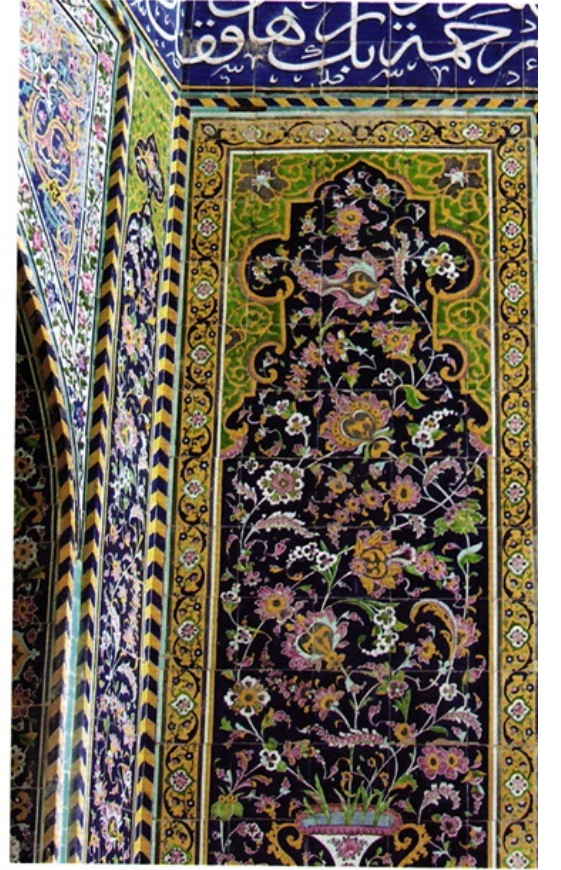

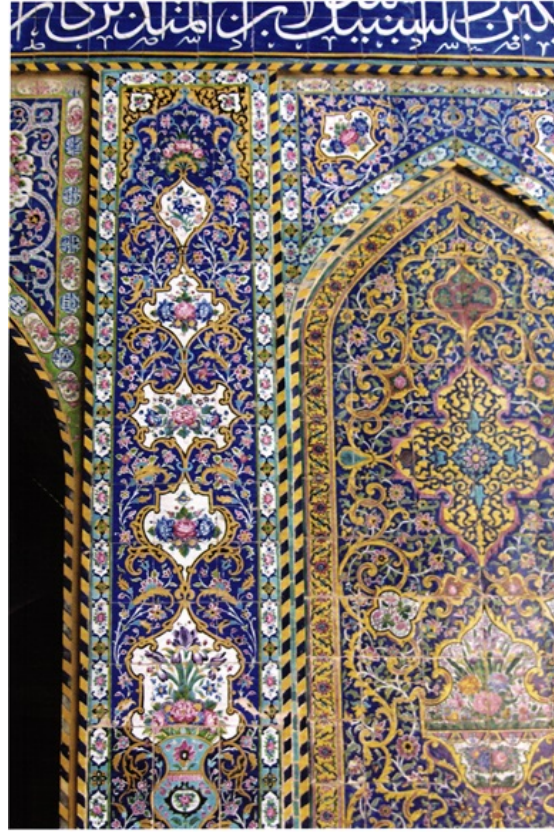
طاقنمای رو به قبله

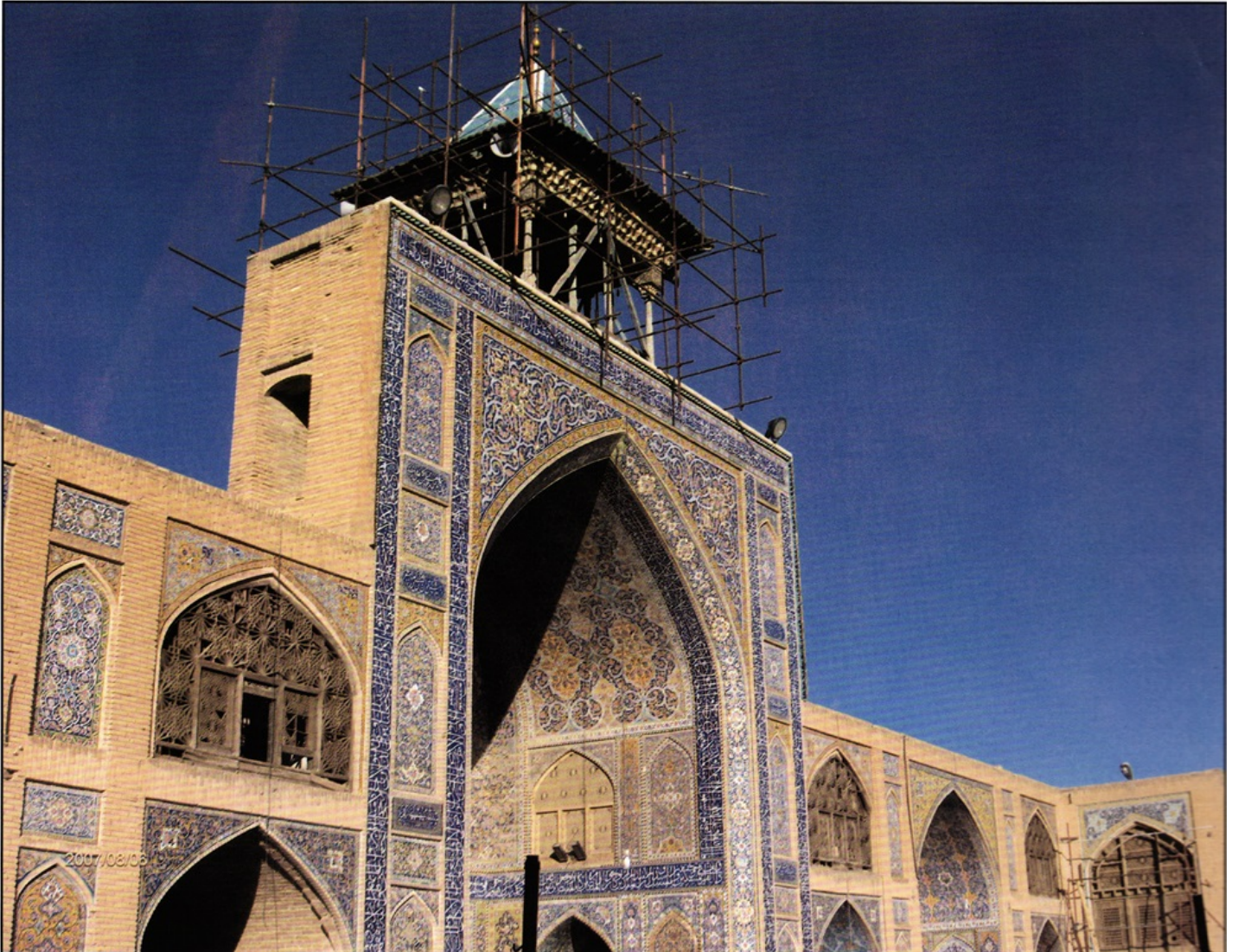

ديوار شرقی ایوان

« نجل پاک حجه الاسلام آن میر همام

جعفر ثانی کز اول شد ملاذ خاص و عام»

« بانی اتمام این صفه چه شد گوئی که گفت

ایزدش بادا جزایت خیر فی دار السلام»

از خرد کردم سؤال از سال تاریخش جواب

گفت طوبی لک چه شد این صفه عالی تمام»

پا بنه اندر مقامان بهر تاریخش بگو

صفه مسجد پیامد قبه گاه خاص و عام»

البته به این ترتیب که دو بیت آن در حاشیه در پشت بغل طاقنمای شرقی و دو بیت آن در حاشیه دو پشت بغل طاقنمای غربی ایوان شمالی

طاقنما به راهروی شمالی باز است و فضای آن جزو فضای ایوان

و محلی برای نمازگزاران محسوب می شود. قسمت ورودی به راهروی شمالی را با سنگی یکپارچه و تراشی دو تیشه به ضخامت تقریبی ۱۸ سانتیمتر و ارتفاع ۶۰ سانتیمتر ساخته اند که طول طاقنما فضای نمازگزاران را از فضای گذرگاه عابران جدا می سازد. برای زیبایی و بهتر شدن طاقنما، از روی سنگ ازاره با جوک جناقی سیاه بر زمینه زرد دور تا دور بدنه و قوس طاقنما را محاط کرده اند و پس از حمیل سازی و حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۲ سانتیمتر که سطوح دایره و زیر قوس را محاط می کند، نقش حاشیه را با تکرار نقشهایی از گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه زمینه حاشیه را با گلهای گیاهی بر کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند. دیواره های

طاقنما را که به قوس تا تیزه بالای آن منتهی می شود با ساختن مصرع از گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه زیر قوس را با طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. دو دیوار شرقی و غربی ایران، از شروع تا انتهای دیواره طاقنما تا زیر

کتیبه کمربندی مشابه سازی شده ولی در پایه آخر ایوان . یعنی اسپر شمال شرقی - اسپری به عرض تقریبی ۱۰۰ سانتیمتر و ارتفاع از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه کمربندی ساخته اند که با جوک جناقی زرد و سیاه محاط شده و بعد از حمیل سازی، حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر دور تا دور اسپر گردانیده اند. سپس متن حاشیه را با طرحهای شبه اسلیمی و گل و گیاه تکراری بر زمینه کاشی خشت زرد کار کرده اند. متن طاقنما با طراحی گلدانی دسته دار با گل‌های افشان و زیبا آراسته شده که شاخه های آن به شکل موزونی از داخل گلدان به اطراف پراکنده گردیده است و با رنگهای شاد بر زمینه کاشی خشت سیاه جلوه می کند، چنانکه توانسته اند کار شایسته و شادی را به طالبان فیض به یادگار هدیه دهند. یادآور می شود که اسپر مقابل یعنی اسپر شمال غربی ایوان با اندازه های اسپر شرق مساوی ولی نقش و نگار آن متفاوت است.

طاقنمای شمال ایوان به عمق تقریبی ۴۰ سانتیمتر گودتر از بر اسپرهای طرفین و پشت بغل های بالای قوس است و پس از محاط شدن با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد، با ساختن دو ردیف حمیل فیروزه ای و لاجوردی، حاشیه ای از گل‌های رنگی و تکراری بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای طراحی کرده اند که متن طاقنما را محاط می کند. در متن طاقنما، در وسط، مصرعهایی مشاهده می شود که با گل‌های سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید طراحی شده است. در مصرع بالا که بین شاخه های اسلیمی چشم‌نوازی می کند با خط نستعلیق سیاه بر زمینه کاشی خشت زرد نوشته اند: «انا مدینه العلم و علی بابها». بقیه طاقنما را با اسلیمی سه بندی آراسته اند که دو زرد و یک فیروزه ای در میان دارد و با چرخشی بسیار زیبا با گل‌های ختایی - که لابه لای اسلیمی ها و پایه های چرخش اسلیمی هماهنگ شده است . نقش آفرینی می کند و متن طاقنما را برای هر بیننده ای تحسین برانگیز می سازد. رنگها و حرکت چرخشی اسلیمیها و طراحی آن بسیار زیبا بوده و به طاقنمای شمالی ایوان مسجد سید درخشندگی

خاصی داده است. بدنه دیواره گودی طاقنما را حمیل سازی کرده و متن طاقنما را با مصرع بندی و گل‌های گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

دیواره داخلی طاقنمایی که دارای حفاظ بوده مشابه دیواره طاقنمایی است که در شمال شرقی ایران قرار دارد.

در دو پشت بغل قوس طاقنما، بعد از جوک بندی جناقی، حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر افکنده که با حمیل سازی آن

را محاط کرده اند و با گل‌های تکراری بسیار زیبا بر زمینه کاشی خشت سفید و صورتی کار شده است. در وسط حاشیه افقی بالای قوس، به خط نستعلیق لاجوردی رنگ بر زمینه کاشی خشت سفید و صورتی این اشعار را بر دوازده لوح کوچک نوشته اند:

«ایوان این گلدسته را پرداخت از حسن عمل

سید محمد جعفر آن بدر امم صدر ملل»

زهدش چو سلمان بی ریا رایش چو بیضا پر ضیا

رویش چو بستان باصفا خویش چو گلشن در عمل»

از سعی او شد با صفا مانده سعی صفا

صحن فضایش چون منی لیکن بوادی جبل»

گلدسته آن از صفا چون باغ رضوان بی نظیر

ایوانی اما در بنا چون قصر کسری بی بدل»

از بعد چندین سال و مه فصل ربیع انجام شد

خرم چو ماه فرودین فرخ چو آغاز حمل»

تاریخ اتمامش یکی میخواست بانی گفتمش:

گاه نماز آمد بگو حی علی خیر العمل»

و در انتها نام خطاط (1) به خط نستعلیق طلایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی چنین نوشته شده است:

کتیبه الاحقر اسدالله غفر له و ستر ذنوبه ۱۳۰۸»

نام کاشی ساز نیز در زیر مصرع این گونه آمده است: بدانان از پی تاریخ خرد گفتا «عمل آقا جان کاشی پز غفرله»

متن دو پشت بغل را پس از حاشیه بندی با طراحی اسلیمی سه بندی، که دو زرد و یک صورتی در میان دارد، به همراه گل‌های ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

کتیبه ای کمربندی به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر در بالای کاشیکاریهای دور ایوان ساخته شده که اول با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد محاط گردیده است و سپس رنگهای فیروزه‌ای، لاجوردی و زرد آن را همراهی می کنند. متن کتیبه به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی شامل آیه های ۲۶ تا

نصف آیه ۳۲ از سوره اسراء بوده و تاریخ آن در آخر کتیبه سال ۱۲۹۹ هجری قمری ذکر شده است.

بعد از پخ دو نبش ایوان، در داخل به موازات پخ، کتیبه ای به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی

است که بعد از جمله «قال الله تبارک و تعالی»، آیه های ۳۴، ۳۵ و ۳۶ از سوره نور نوشته شده و قسمت آخر کتیبه به این عبارت ختم گردیده است: «صدق الله العلی العظیم محمد باقر شیرازی فی سنه ۱۲۵۹». این کتیبه از روی کتیبه کمربندی ایوان از طرف راست شروع می شود و پس از گذشتن از تیزه قوس به طرف پایین می رود. و در انتهای چپ ایوان تمام می شود.

از بالای کتیبه کمربندی به ارتفاع کاشیکاری و از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه که نقطه پاطاق محسوب می شود با جوک جناقی محاط گشته است و در متن، کاشیکاری را تکرار کرده اند و در ادامه، متن طاقنما را بعد از مصرع بندی با گل و گیاه هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. روی دو طاقنما که به راهروی طرفین باز است و فضای آن جزو فضای ایوان محسوب می شود دو حجره ساخته اند و نمای آن که قسمتی از نمای ایران بوده با نصب ارسی به همراه آلت چینی چوبی بسیار زیبا و شبکه سازهایی بر زیبایی ایوان افزوده است.

دو پشت بغل بالای ارسی ها را که گودتر از بر اسپرهاست با جوک بندی جناقی و سپس حاشیه ای به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر با گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت زرد محاط کرده اند. پس از ساختن مصرعی در وسط هر لچکی، بقیه متن پشت بغل را با گل و گیاه بر کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. دیوار شرقی و غربی ایران قرینه سازی شده است.

در بالای کاشیکاری و ارسی که پاکار قوس بالای ایوان محسوب می شود (و عرض آن برابر است با پایه اولیه پخ ایوان تا انتهای طاقنمای ورودی از راهروی شمالی)، مجموعه سقف با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد محاط شده و پس از حمیل سازی، حاشیه ای به عرض تقریبی ۲۰ سانتیمتر دور تا دور قوس را محاط می کند. داخل متن حاشیه گل‌های بسیار زیبا با رنگهای متنوع با کاشیهای رنگی بر زمینه کاشی خشت سفید است که سقف را محاط می کند. سپس در متن سقف مصرعهای موزونی با ترکیب اسلیمی پدید آورده اند که مصرعها به رنگ زرد و بقیه متن بر زمینه کاشی خشت لاجوردی است و در مجموع سقفی

ص: ۹۳

۱- اسدالله رجالی فرزند عبد الجواد بن عبد المجید اصفهانی، متولد ۱۲۸۲ و متوفی ذی حجه ۱۳۷۲. ق از شاگردان میرزا فتح الله جلالی در خط، و نویسنده خطوط نسخ و نستعلیق بوده است.

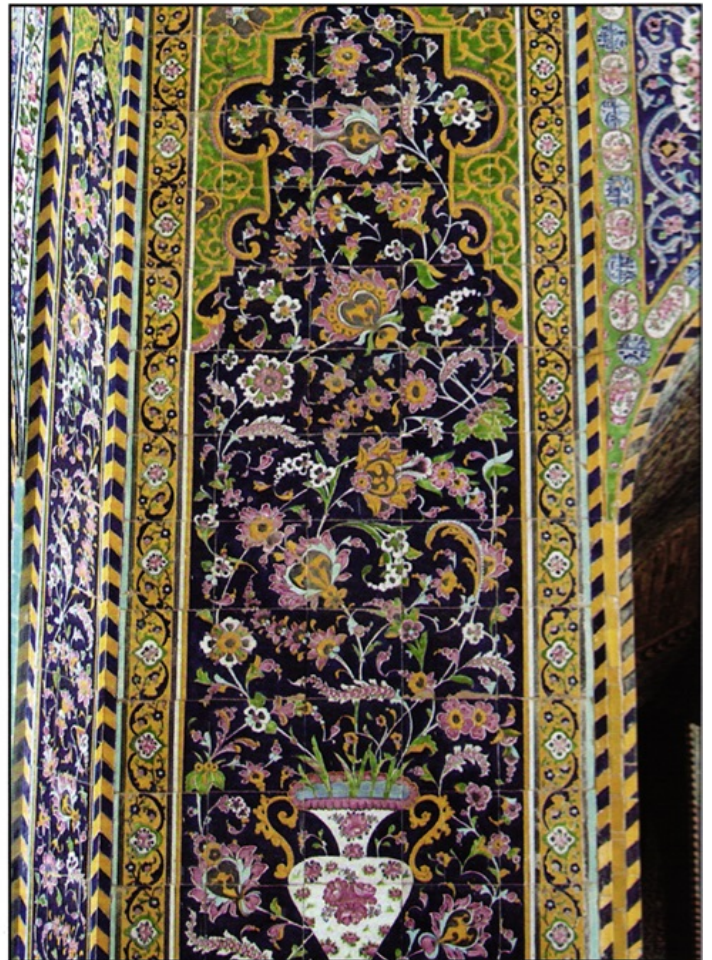
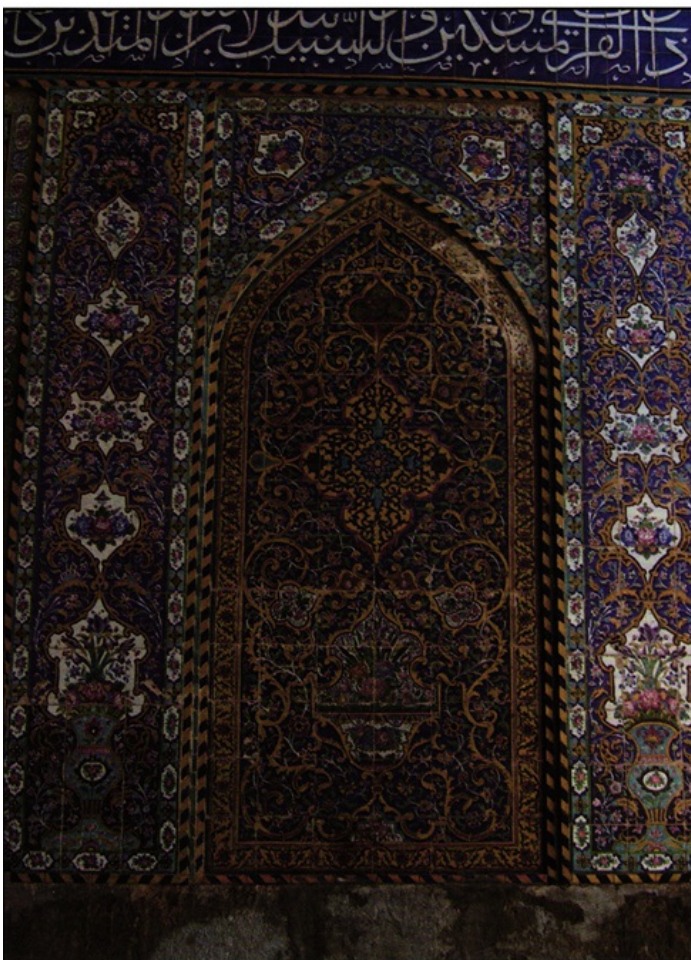
یکپارچه و زیبا ساخته اند.

دیوار شمالی که در زاویه ای قرار دارد و دو اسپر انتهایی طرفین ایوان با تقسیماتی همراه است که می توان گفت با ساختن دو فیلپوش در دو زاویه کار و با ترسیم یک رسمی بسیار زیبا در وسط و به دست آمدن یک سوسنی در میانه زمینه کار و جوک بندی جناقی توانسته اند تک تک زمینه های کاشیکاری را از هم جدا و مشخص کنند. در فیلپوشها بعد از جوک بندی جناقی، حاشیه ای به عرض تقریبی ۸ سانتیمتر با گلکهای سرخ تکراری بر زمینه کاشی سفید افکنده اند و سپس متن فیلپوش را با مصرع بندی با گلکهای سرخ و گیاهان سبز بر زمینه کاشی خشت سفید، و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

در سوسنی که در دل رسمی جای گرفته است، بعد از جوک بندی و حمیل سازی، با طراحی گلدان و مصرعهایی در میانه نقش، زمینه سوسنی را نقش اسلیمی با کاشی سفید و گلکهای ختایی به رنگهای گیاهی بر زمینه خشت لاجوردی افکنده اند، به نحوی که سوسنی را دیدنی و جالب توجه جلوه دهد.

در پا باریک ها و ترنجهای رسمی بندی وسط، بعد از حمیل سازی، زمینه هر پاباریک و هر یک از ترنجها با مصرع سازی و طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی جلوه خاصی به رسمی بندی داده است. متن شمسه انتهایی کار را با ساختن مصرعها و طراحی اسلیمی با توجه به مرکزیت شمسه توانسته اند زیبا کنند تا کار چشمگیری به دستداران هنر عرضه کند.

باید توجه داشت که طراحان ایوان شمالی، با جوک بندیها و تقسیمات انجام گرفته با طرحها و نقشها، مجموعه هماهنگ و موزونی به نمایش گذاشته اند و کاشیکاری شایسته ای به نمایش در آورده اند.

طاقهای بین راه روی ایوان شمالی

طاقهای بین راه روی ایوان شمالی

ایوانی است به عرض ۶۰۰ سانتیمتر و عمق ۷۸۰ سانتیمتر که بر صحن و جلوی مقبره حجه الاسلام شفتی قرار دارد. ایوان به ارتفاع ۸۵۰ سانتیمتر از کف صحن تا لبه بام با تزییناتی همراه شده است و دو راهرو و دو حجره بالای راهروها را در طرفین خود دارد.

کف ایوان به ارتفاع تقریبی ۱۶ سانتیمتر از کف صحن بلندتر بوده و در دو مرحله به اجرا گذاشته شده است: اول به ارتفاع ۸ سانتیمتر و عرض ۶۰ سانتیمتر که با سنگ پارسی و تراشی دو تیشه بوده و محل کفش کن نمازگزاران است و دوم به ارتفاع ۸ سانتیمتر که با کف ایوان همروست و با سنگ پلاک فرش کرده اند (ناگفته نماند کف این ایوان، و مشابه آن در غرب ایوان شمالی، سابق با کاشیهای فیروزهای و سفید فرش شده بود که موقع تعمیر و کندن کاشیهای فرسوده و فرش مجدد به سنگ پلاک بسنده کرده اند).

در بدو ورود به ایوان دو پایه به عرض تقریبی ۳۱۰ سانتیمتر وجود دارد که در دو طرف ایوان مقابل هم ساخته شده است. روی هر پایه اول سنگ ازاره به ارتفاع ۱۲۰ سانتیمتر نصب گردیده و سپس طاقنمایی ساخته اند که در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود و دو اسپر به عمق تقریبی ۷۰ سانتیمتر در طرفین خود دارد و با جوک بندی زرد بر زمینه رنگ لاجوردی، طاقنما و اسپرها را به طور زیبایی محاط کرده اند. دور تا دور طاقنما، اول با حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر با گلهای تکراری به رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین شده و سپس با ساختن حمیل، حاشیه دومی به عرض تقریبی ۵ سانتیمتر با گلهای متنوع تکراری نقش گردیده که در بالای آن مصرع بندی با گلهای گیاهی بر زمینه کاشی خشت سفید می باشد و در ادامه، متن کلی طاقنما را با طراحی گل و گیاه به رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

در پشت بغل بالای قوس به عرض ۶ سانتیمتر با گلهای تکراری بر زمینه کاشی سیاه حمیل بندی و حاشیه سازی شده است و سپس متن آن را با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید تمام کرده اند.

دو اسپر طرفین طاقنما را با جوک جناقی محاط و حمیل بندی کرده اند و حاشیه ای به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر با گل‌های تکراری و رنگ‌های متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی افکنده اند و متن اسپر را با مصرع بندی و گل‌های سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید . که در مصرع میانی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی است . طراحی کرده و اسپرها را زیبا ساخته اند. بعد از پایه شرقی ایوان، طاقنمایی برپاست به عرض تقریبی ۴۵۰ سانتیمتر که به راهروی شرقی پا راهروی پشت مقبره راه دارد. |

در دیوار غربی ایران پس از پایه اولیه شرح داده شده طاقنمایی بنا کرده اند به عرض ۲۳۰ سانتیمتر که به راهروی شمالی باز است. بنابراین دور تا دور این طاقنما از روی سنگ ازاره جوک بندی جناقی زرد بر زمینه رنگ لاجوردی شده است و سپس با ادامه جوک بندی، دو پشت بغل قوس را محاط کرده و به طاقنما و پشت بغل بالای قوس شکل داده اند.

فضای داخلی راهرو جزو فضای ایوان محسوب می شود و محل نمازگزاران است. در بدو ورود به راهرو، سنگی یکپارچه به قطر تقریبی ۱۵ سانتیمتر و ارتفاع ۶۰ سانتیمتر و طول دهانه طاقنما با تراشی دو تیشه نصب کرده اند و راه ورود به ایران را بسته نگه داشته اند. بنابراین از روی سنگ ازاره دو طرف دیوار، طاقنما را تا تیزه قوس به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر حمیل بندی و حاشیه سازی کرده اند که با گل‌های تکراری و رنگ‌های متنوع بر زمینه کاشی سبز فیروزه ای است و متن طاقنما را با طراحی گیاهی و کشیدن مناظری متنوع در زمینه های هندسی (هشت گوش) به شکل منظم ساخته و بقیه متن را با طراحی اسلیمی و ختایی با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

پایه شمال غربی ایران را به عرض تقریبی ۲۵۰ سانتیمتر از روی سنگ ازاره با یک طاقنما بنا نهاده اند که در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود. یک اسپر طرف چپ طاقنماست که آن را تزئین کرده اند و طرف راست طاقنما را با اسپری به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر تکمیل کرده اند که پس از حمیل بندی با گل‌های مشابه و

نمای شمال شرقی

تکراری در زمینه کاشی خشت زرد و سه ردیف جوک زرد بر زمینه رنگ لاجوردی که در امتداد یکدیگر قرار گرفته اند زینت بخش استانی ایوان شده است. متن طاقنما و اسپر طرف چپ به اندازه ۷

ایمر گود و برجسته است که با جوک جناقی آن را محاط کرده اند. متن کاشیکاری طاقنما را، پس از جوک بندی و حاشیه ساری در دو مرحله که اول به عرض ۱۰ سانتیمتر با گلهای تکراری در زمینه کاشی خشت سبز و دوم به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر با گلهای تکراری بر زمینه کاشی خشت سفید انجام شده است، با حاشیه داخلی ارائه کرده اند. متن طاقنما را پس از ساختن گلدان و صرع بندی با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید با طراحی گیانی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند. در پشت بغل ای قوس را پس از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر با گلهای تکراری در زمینه کاشی سیاه و متن پشت بغل را با گنجهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید به پایان برده اند.

دو پشت بغل بالای طاقنمای ورودی از راهروی شمالی را با حمیل سازی و حاشیه بندی و گلهای تکراری به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر، و متن طاقنما را پس از مصرع بندی و طراحی نقش اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی، پایان بخش دو پشت بغل کرده اند.

در بالای پایه شمال غربی و طاقنمای ورودی از راهروی شمالی سجد، حاشیه ای به عرض تقریبی ۶۵ سانتیمتر و طول ۴۵۰ سانتیمتر با حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۶ سانتیمتر و گلهای تکراری در زمینه کاشی خشت سبز ارائه شده است. متن حاشیه را با مصرع سازی با گلهای سرخ داخل مصرعها بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن را با در حینهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زینت داده اند.

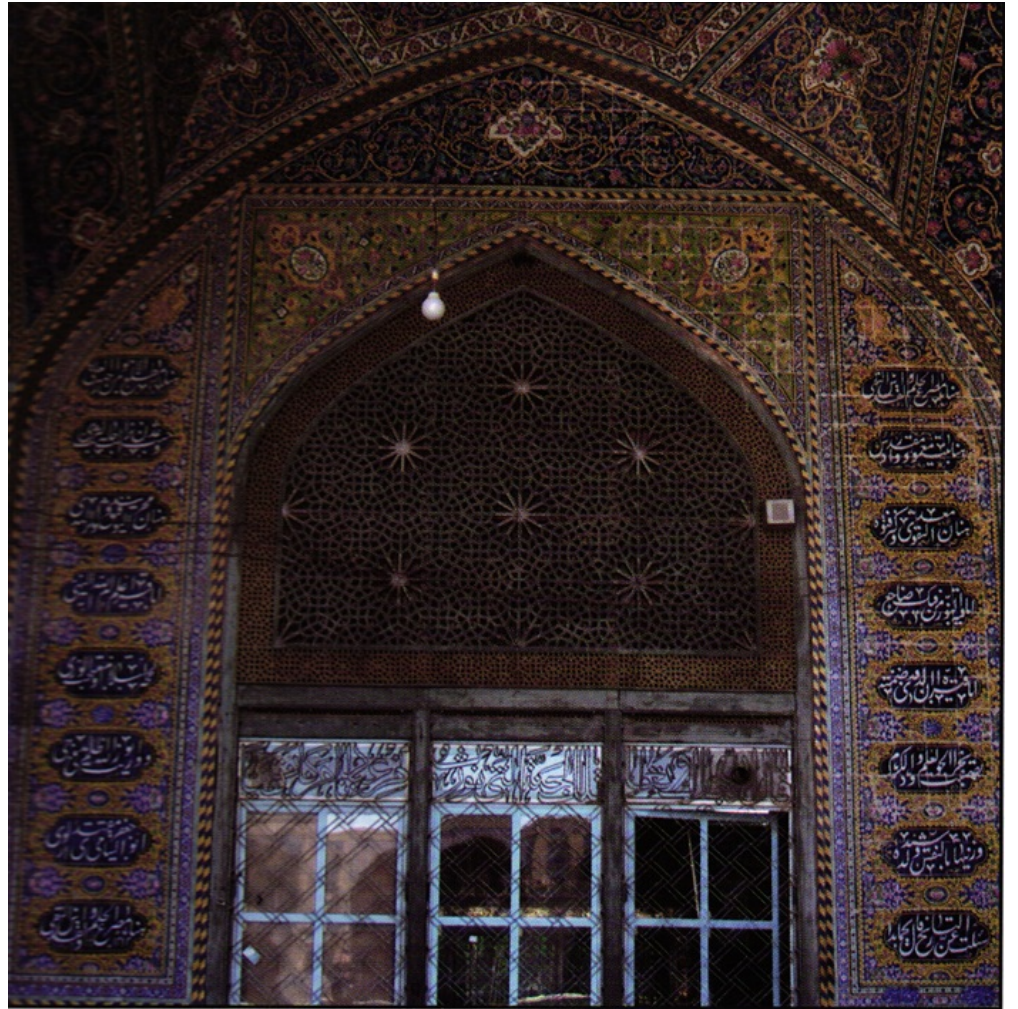
در دو گوشه بالای حاشیه پایه های قوس سقف است که یک دستی در بر دارد. در دل سوسنی طاقنمایی به عرض تقریبی ۷۰ سانتیمتر و ارتفاع بلندای سوسنی ساخته اند و آن را با جوک جناقی تر در زمینه رنگ لاجوردی محاط کرده اند. داخل طاقنما حاشیه ای با گلهای تکراری بر زمینه کاشی خشت لاجوردی افکنده و متن .

اقتما را با گل و بوته به رنگهای متنوع و برجسته بر زمینه کاشی خشت سفید کار کرده اند. سه مصرع در وسط طاقنماست که در مصرع میانی با خط ثلث زرد برجسته بر زمینه کاشی لاجوردی تگ «قال الله تعالی وان المساجد لله فلا تدعو مع الله احد» نوشته شده است و در بالا و پایین آن به عبارات «یا قاضی الحاجات» و «یا کافی المهمات» بسنده کرده اند. در دو طرف طاقنما و متن سوسنی

ایوان شمال شرقی

نمای مقبره از داخل ایوان

عد از حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای تکراری بر زمینه خشت لاجوردی، سوسنی را محاط کرده و متن سوسنی را با گلهای گیاهی و متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

دیوار شمالی ایران شامل پنجره و دو اسپر طرفین آن است که پنجره روشنایی داخل مقبره حجه الاسلام شفتی را تامین می کند. پنجره در بالا گره چینی چوبی بسیار زیبا و شیشه های رنگی دارد که در روز فضای داخل مقبره را زیبا و چشم نواز می کند و نشانه ارسی بودن آن را می رساند. البته قبلا با درهای بازشوی کشویی همراه بوده است که در حال حاضر بازشوها را برداشته اند و از پنجره معمولی استفاده می برند. به طور کلی ارسی در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود که پس از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر و نقش گلهای تکراری بر زمینه کاشی خشت لاجوردی، متن دو لچکی را با مصرع سازی به شکل بیضی و گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید کار کرده و بقیه متن را با گلهای متنوع بر زمینه کاشی خشت سبز زینت داده اند.

در بالای دو پشت بغل، سوسنی سقف را در بر دارد که با طراحی مصرعی در وسط و تزین گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و بقیه متن سوسنی را با طراحی اسلیمی و گلهای ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی چشم‌نواز کرده اند.

دو اسپر طرفین ارسی، که از روی سنگ ازاره با جوک بندی جناقی زرد بر رنگ لاجوردی شروع شده و دو اسپر را به نوبه خود محاط کرده باحمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای متنوع و تکراری به عرض تقریبی ۸ سانتیمتر بر زمینه کاشی خشت لاجوردی همراه بوده است. سپس با ساختن حاشیهای تکراری (مداخل) به عرض تقریبی ۵ سانتیمتر با گلهای تکراری بر زمینه کاشی خشت سفید ادامه یافته و متن اسپر با طراحی مصرعهایی مشابه ساخته شده که اشعاری در آن به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به دست اسدالله رجالی نوشته شده است و با گلهای متنوع بر زمینه کاشی خشت زرد و لاجوردی، کاشیکاری طاقما را به پایان برده اند. اشعار داخل مصرعها چنین است: « هنا مصرع

الحلم و القدس و التقی

هنا مطلع الانوار من جهة العلی

هنا بیت معمور و واد مقدس

و جنت عدن انزلت جانب الثری

« هنا معدن التقوی و کنز فتوه

هنا مخزن التوفیق و الرشد و الهدی

(نظمه اقل الحاج میرزا فتح الله)

« ایا قبه النور من فیک ضاجع

اباقر علم الله ام آیه النهی

ایا قبره ان الذی قد ضمنته

الحجه اسلام و منتخب الوری

کتابه اسدالله شهیر برجالی

تضمنت بحر الجود و العلم و الكرم

و واریت نور الله فی اظلم الدجی»

« و زینها بالنقش سید ولده

ابوجعفر السامی مقتدی الوری»

« سئلت عن التاريخ قال كما بدا

هنا مصرع الحلم و القدس و التقی»

۱۳۱۳

در پایین اشعار در سمت راست ایوان، دو لوحه به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی شامل دو بیت شعر به این

ایوان شمالی شرقی

شرح است: « این بارگه نور جلی میباشد

جاروب کشش حسینعلی میباشد» هر کس که چو او برآستی خدمت کرد

شایسته لطف ازلی میباشد»

پوشش سقف ایوان جلوی مقبره، بعد از سر به هم نهادن دو پایه اول پوشش ایوان، بر زمینه مستطیل شکلی استوار شده که طول مستطیل در جهت شرق و غرب ایران است. بنابراین برای ساختن شمسه ای در یک چهارضلعی که تشکیل دهنده سقف ایوان است، در حاشیه در شرق و غرب به شکل کناره‌های در دو طرف مربع شکل گرفته که داخل این حاشیه ها را پس از حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای تکراری بر زمینه زرد و متن حاشیه را با طراحی اسلیمی و مصرع بندی‌هایی با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید ارائه کرده و با ساختن دو کناره در دو طرف مستطیل و به دست آوردن یک مربع در وسط و ساختن چهار پاباریک در چهار گوشه مستطیل توانسته اند شمسه هشتی را با کاشیکاری بسیار زیبا و چشم‌نواز به بیننده القا کنند.

در چهار پاباریک چهار گوشه سقف و شمسه وسط با جوک بندی جناقی شکل اصلی کار را ترسیم کرده اند. بنابراین در هر پاباریک بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای تکراری بر زمینه کاشی سفید، متن آن را با طراحی مصرعی در وسط و ترسیم نقش اسلیمی و گل و برگ گیاهی با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی کار کرده و در نتیجه پاباریک ها را به شکل زیبایی کاشیکاری کرده اند.

در شمسه هشت وسط که به شکل عرقچینی هشت ترک است، بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر و گلهای تزئینی و تکراری بر زمینه کاشی خشت سفید، شمسه وسط را محاط کرده اند.

در متن عرقچین سقف روی هر ترکی مصرع بندی و گلهای سرخی بر زمینه کاشی سفید طراحی شده و بقیه زمینه را با نقش اسلیمی و ختایی و تکرار آن بر هفت ترک دیگر به پایان برده اند و سقف زیبایی به بینندگان اهدا نموده اند.

بین ایوان و راهروی پشت مقبره با سنگ پارسی، که به طول طاقنما و ضخامت ۲۰ سانتیمتر و ارتفاع ۵۰ سانتیمتر است، محل نماز گزار را از گذرگاه عابران جدا کرده اند.

راهروی پشت مقبره زمانی در اجاره قهوه خانه بود که در گرمای تابستان از این محل برای پذیرایی مشتریان استفاده می بردند. بنابراین در ورود به پشت مقبره امتداد دیوار شمالی ایوان است که دری به عرض تقریبی ۱۳۰ سانتیمتر و ارتفاع تقریبی ۲۳۰ سانتیمتر با چهارچوب و دو لنگه در باز شو ساخته اند. در بالای در مستطیلی به عرض در و ارتفاع ۸۰ سانتیمتر است که اطراف آن را با کاشیهای ۴ سانتیمتری نره بندی کرده اند و سپس بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر. که بعد از حمیل بندی با گلهای سرخ و اشکال هندسی تکراری بر کاشی خشت سفید طراحی شده است. متن طاقنما را با مصرع بندی به شکل دایره با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید ساخته اند و در دایره وسط با خط ثلث سیاه بر زمینه کاشی فیروزه ای رنگ نوشته اند: «آدلوا الباب سجد». بقیه متن مستطیل را با کاشیهای هفت رنگی از گلهای سرخ و خطوط هندسی آراسته و نقش موزونی در بالای در به نمایش گذاشته اند.

اطراف در از روی سنگ ازاره تا بالای مستطیل بالای در را جوک جناقی نصب کرده و دو اسپر طرفین در را که مشابهند و ارتفاع آن از روی سنگ ازاره همسطح مستطیل است با جوک جناقی محاط کرده و سپس با حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای تکراری بر زمینه کاشی خشت سفید، متن را با مصرع بندی با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید تزئین کرده و متن طاقنما را با طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. در بالای دو اسپر و مستطیل بالای در حاشیه ای به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر افکنده اند که طول آن با عرض راهرو برابری می کند و با

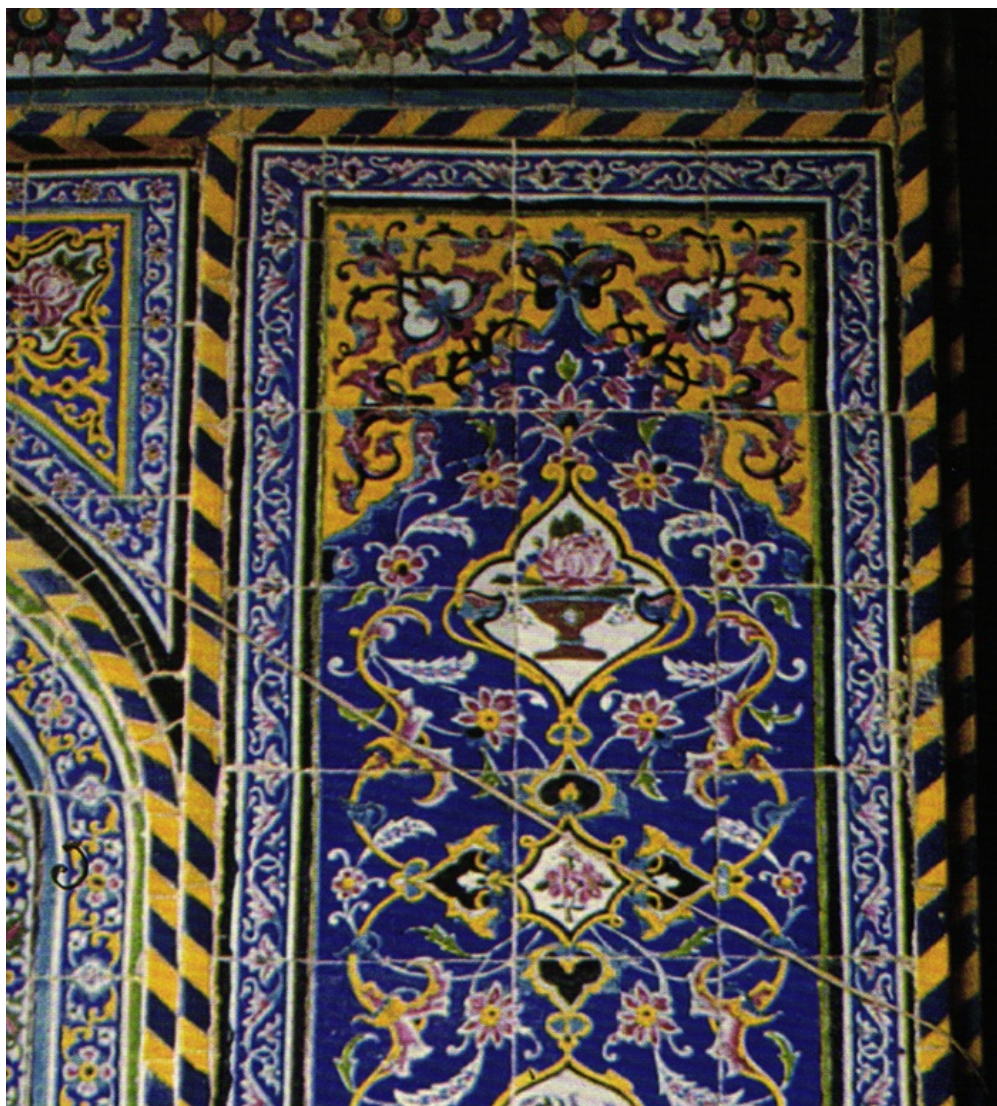

جوک بندی جناقی زرد بر زمینه لاجوردی محاط شده است. بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی و ساختن مصرعهایی موزون در طول حاشیه، متن مصرعها را با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و سبز طراحی کرده و بقیه متن حاشیه را با گلهای گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند. در بالای حاشیه کاشیکاری شده، یک ارسی به عرض راهرو با سه لنگه در بازشو که عمودی بالا و پایین می رود نصب کرده اند و بقیه متن ارسی را با الت چینی چوبی زیبا ساخته اند. ارسی در بالا به قوسی ختم می شود که با قوس سقف همسو گردیده و بالای قوس در میان دل سقف جایگیر شده است.

دیوار شرقی راهرو یک ارسی به عرض و طول راهرو به ارتفاع تقریبی ۳۰۰ سانتیمتر و چهار لنگه در بازشو دارد که در دوره معاصر ساخته شده است. بالای ارسی از کاشیکاریهای متنوع بهره مند است که تا زیر سقف ادامه می یابد. متن کاشیکاری را بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی با رنگهای متنوع با گلهای گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی ادامه داده اند.

سقف مانند سقف ایوان جلوی مقبره بوده که با کاشیکاری بسیار زیبایی گردش تکراری خود را به نمایش گذاشته است. دیواره های زیر حجره که در انتها به قوسی ختم می شود، از روی سنگ ازاره و قوس و ادامه آن با جوک جناقی محاط شده و بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر و ریتم گلهای تکراری با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت سفید که دور تا دور و سقف را تا تیزه قوس محاط کرده است، متن کاشیکاری را با مصرع سازیهای منظم و تکرار مشابه آن و گلهای متنوع ادامه داده اند که در مصرعها بر زمینه کاشی خشت سفید و زرد است. بقیه متن طاقما با گلهای گیاهی و رنگهایی از کاشیهای هفت رنگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی همراه می گردد که بدین ترتیب سقف راهروی ورودی از پشت مقبره را زیبا ساخته اند. کف راهرو با سنگ پارسی فرش شده که با تراش کلنگی همراه است و به طور کلی مجموعه ای دیدنی ارائه داده اند.

ایوان شمال غربی همانند ایوان شمال شرقی ساخته شده است ولی در بالای طاقنمای ورودی به راهرو، کتیبه ای به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر و مصرعهایی با اشعار نوشته شده به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی طراحی کرده اند که حاشیه سازی و جوک بندی جناقی اشعار کتیبه را محاط می کند. اشعار به این شرح است:

المسجد اسسه اس التقی

تم لسعی نجله نجم الهدی»

اسسه مؤسس العلوم

اتمه متم تاءسیس النهی»

اسسه الحصن لدین الله

اتمه الرکن لشرع المصطفی»

اسسه القمقام استاد البشر

اتمه العلام مقتدی الوری»

اسسه باقر علم الدین

اتمه الجعفر ذوالمجد العلی»

تاریخ هذا البیت للاتمام

اطلبه من بیت الاخیر المنتهی»

اسسه رکن الهدی مجد النهی

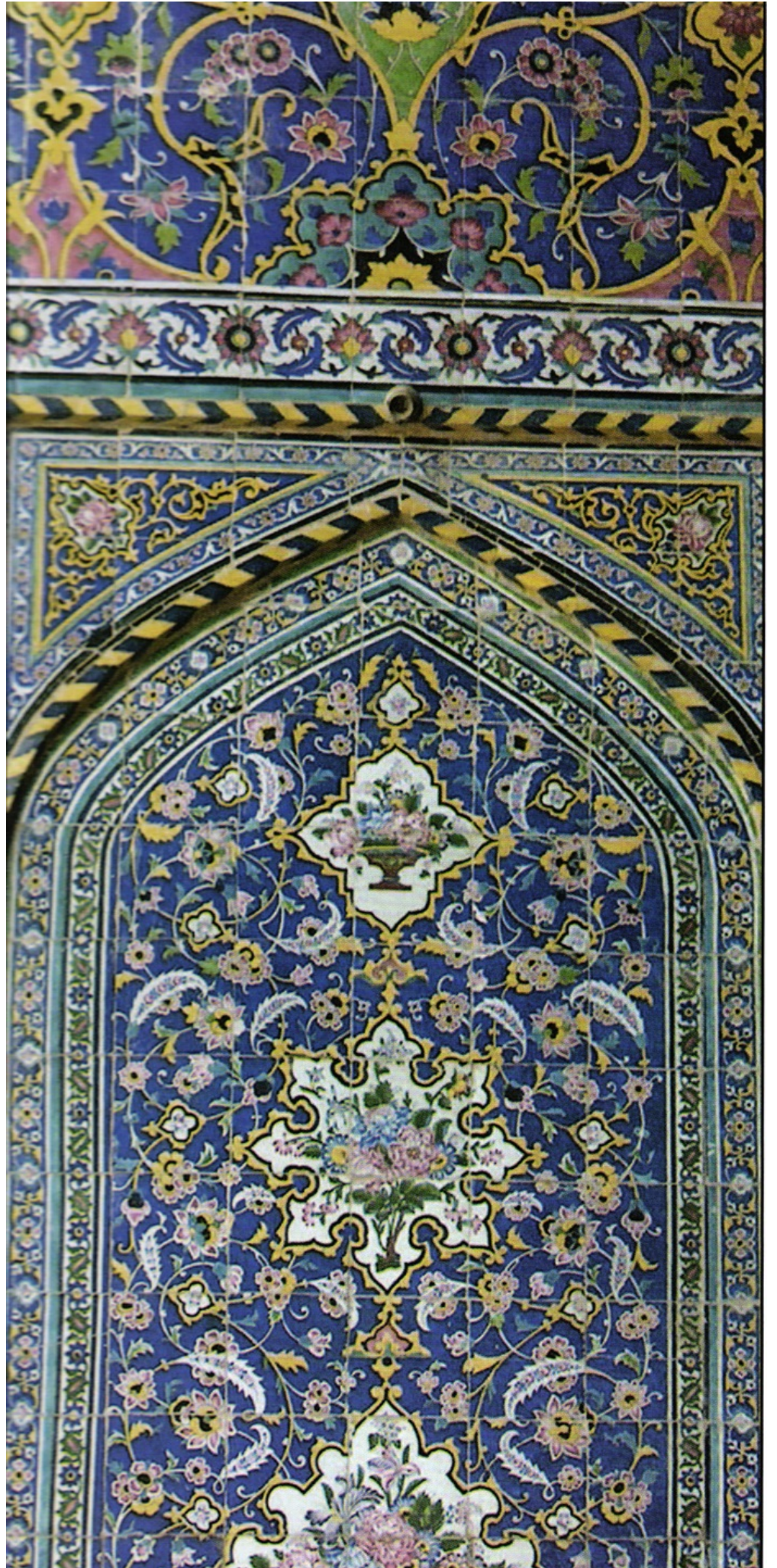
«و جعفر سليله فيه سعی»

«عبد العاصی اسدالله رجالی غفر ذنوبه»

بالای کتیبه مزبور با حاشیه بندی جناقی و حمیل سازی به عرض تقریبی ۱۵ سانتیمتر و نقشهای شبه اسلیمی (گلهای تکراری) و مصرع بندی و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید تزیین شده و در مصرعها از رنگهای زرد و سفید استفاده گردیده است.

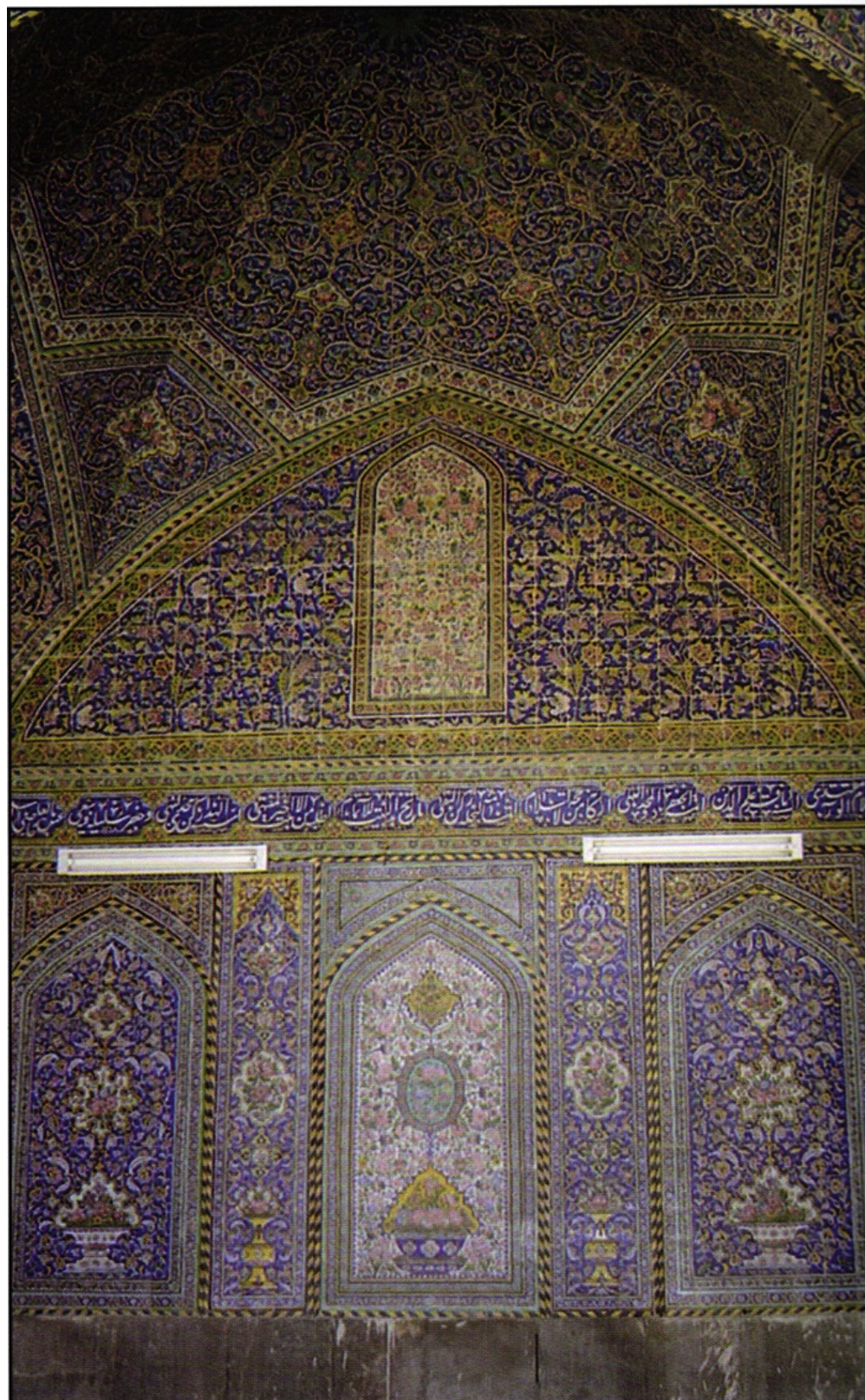
سقف ایوان همانند سقف ایوان شمال شرقی است. در سقف از شمسه هشت بهره برده اند و نقشهایی را با طراحی اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند.

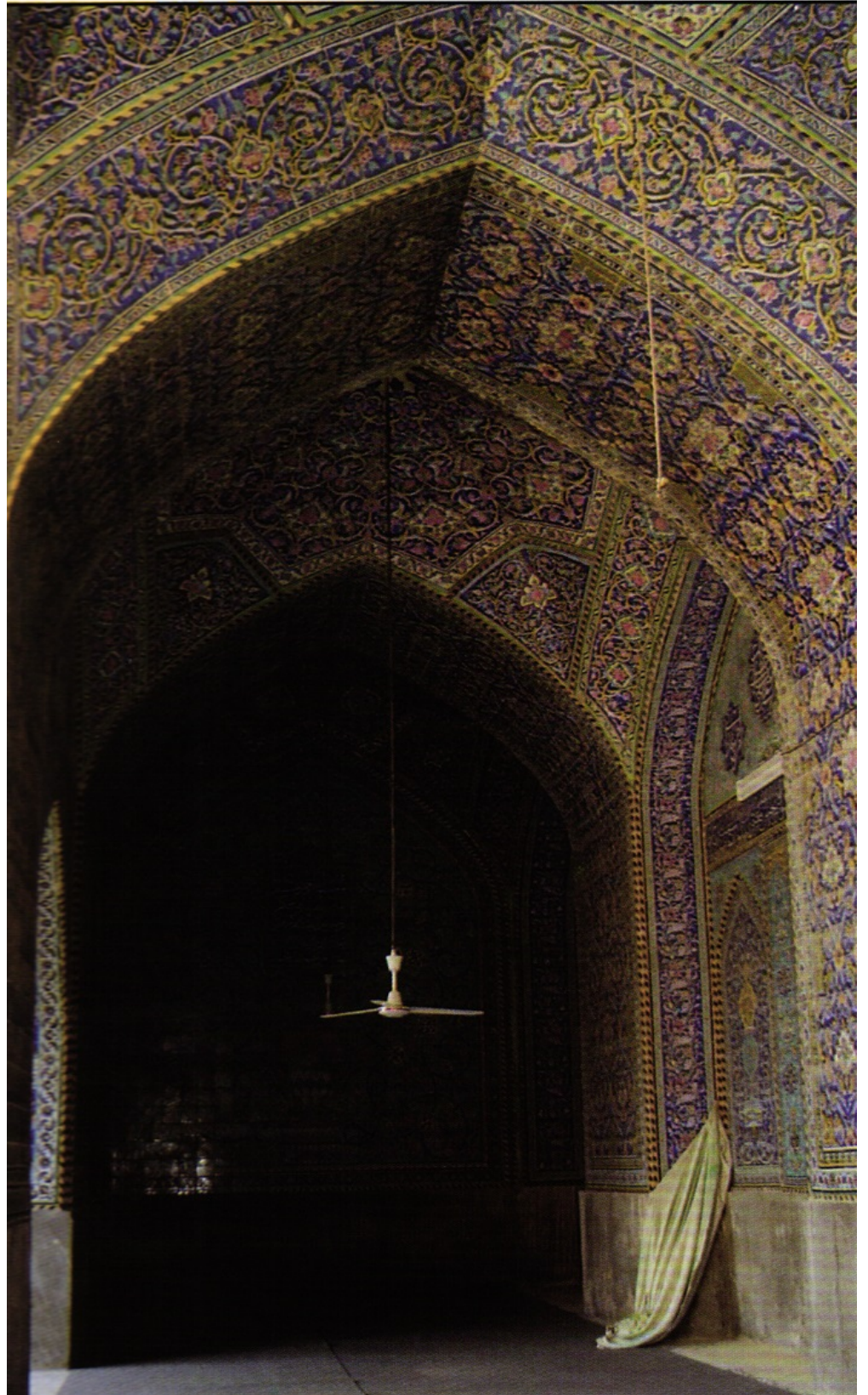
ایوان زیر حجره شمال غربی که در زاویه مسجد قرار گرفته از روی سنگ ازاره با کاشیکاریهایی همراه بوده و در بدو ورود،

طاقنمایی است که دیواره طاقنما را تا تیزه قوس، بعد از حاشیه بندی و حمیل سازی با گل و برگهای گیاهی، با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده و در فاصله های معین بین گل و برگها را به شکل هشت ضلعی و دایره هایی مصرع بندی کرده اند و داخل هر کدام به نوبه خود مناظری نقاشی شده است.

یادآوری می شود روی کاشیهای نما، بالای سنگ ازاره، اشعاری به خط سفید معمولی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نگاشته اند که بدین مضمون است: طرف راست:

«بامر خدایی که جل است و قائم در اول ماه محرم الحرام») بتاریخ هجری دینش تمام»

و طرف چپ:

سنه هزار و سیصد و هشتاد و چار) «۱۳۸۴ شده تعمیر از مؤمنین گرام بگفت ساعی تاریخ تعمیر را ز الطاف یزدان

حی مدام» | بنابراین کاشیکاریها مربوط به دوره معاصر است.

سقف ایوان از شمسه شانزده بوده و با نقش اسلیمی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین شده است. در چهار پا باریک چهار طرف شمسه با مصرع بندی و حمیل سازی متن، زمینه پا باریک ها را با طراحی اسلیمی گل و برگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

دیوار مقابل یا دیوار شمالی ورود به ایوان به سه بخش تقسیم

ص: ۱۰۷

شده است که دو طاقنما در دو طرف و یک جرز در وسط قرار دارد و طاقنماها با جوک بندی جناقی محاط شده و داخل آنها را در دو ردیف حاشیه سازی و حمیل سازی کرده اند. بر متن زمینه طاقنما در وسط بر یک مستطیل خوابیده دورنمایی نقاشی کرده اند و بالای مستطیل گلدانی است که بدنه گلدان را با طراحی گل و گیاه از رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای ساخته و در ادامه، نقاشی روی گلدان را پس از مصرع بندی با گلهای گیاهی بر زمینه زرد تمام کرده اند. متن طاقنما را با طراحی اسلیمی به رنگ سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی اجرا کرده اند. روی جرز وسط را که برجسته تر از متن طاقنماهاست، بعد از جوک بندی که جرز را محاط می کند، حاشیه سازی و حمیل بندی کرده اند و متن زمینه جرز را با

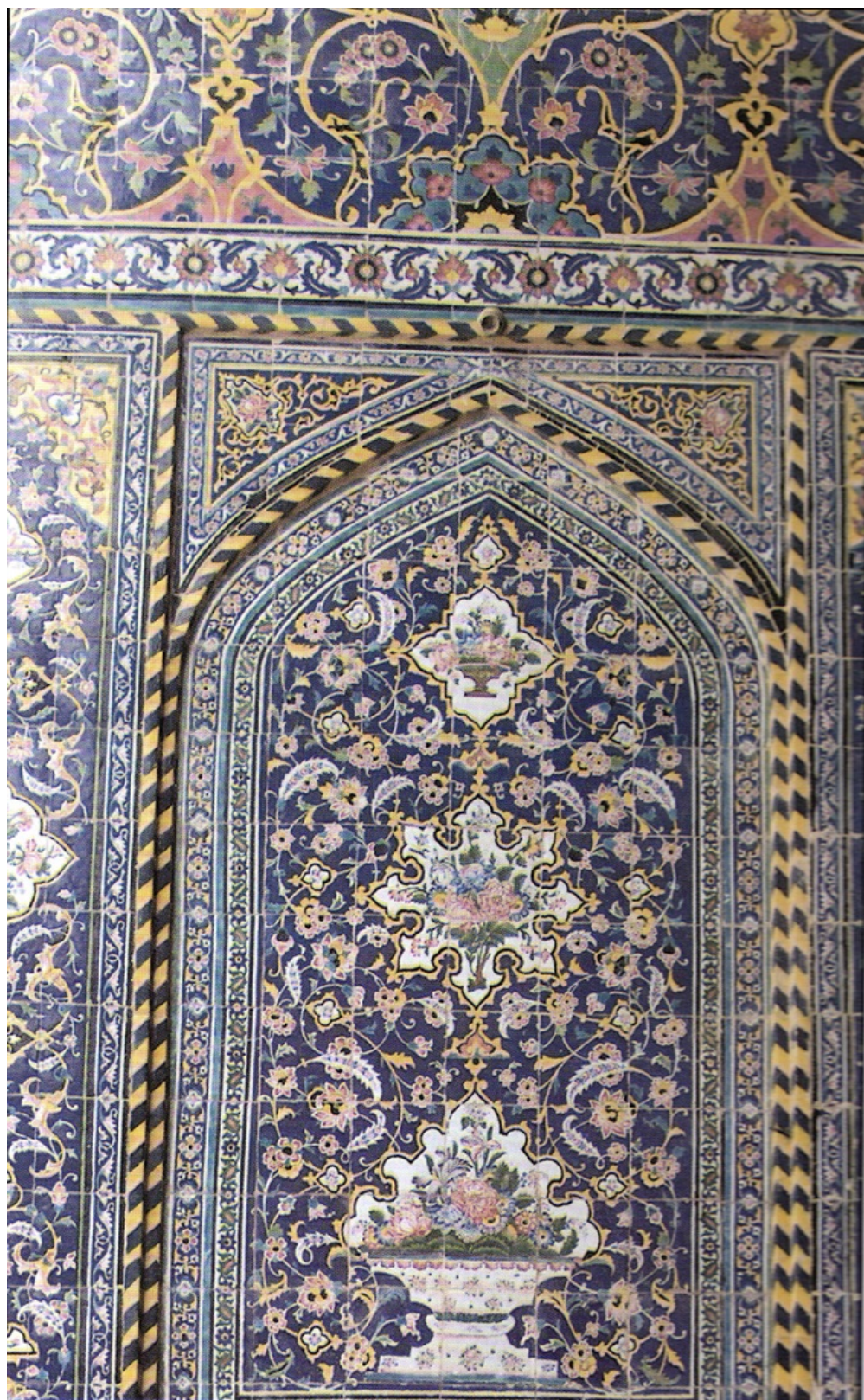
مصرع بندی و طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای چشمنواز نموده اند.

در بالای دو طاقنما کتیبه ای به عرض تقریبی ۳۰ سانتیمتر قرار دارد که با جوک جناقی محاط شده و با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته است:

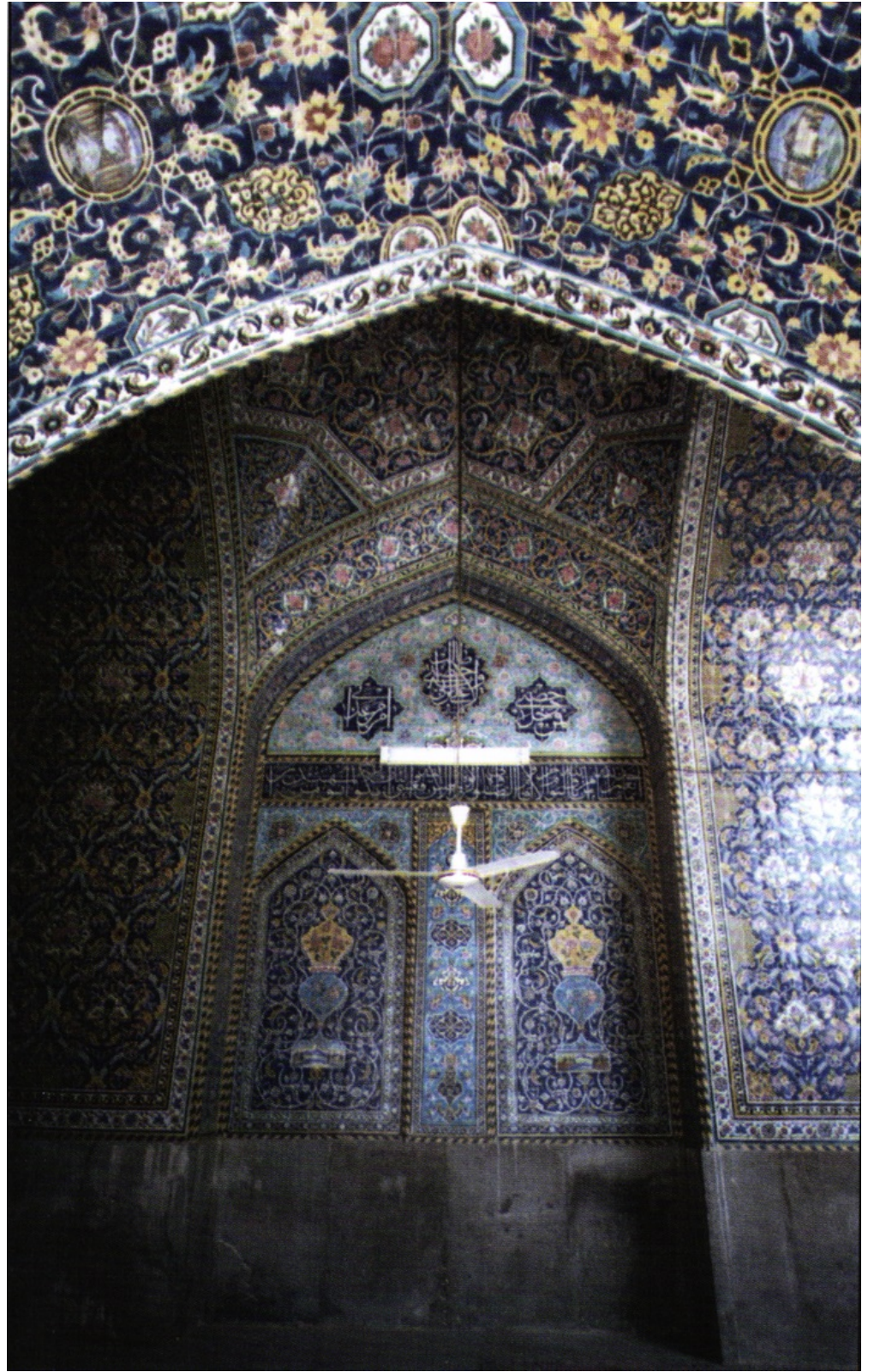
«انما یعمر مساجد الله من آمن بالله والیوم الاخر و اقام الصلوه و آتی الزکوه و لم یخس الا الله فعسی اولئک ان یكونوا من المهتدین»..

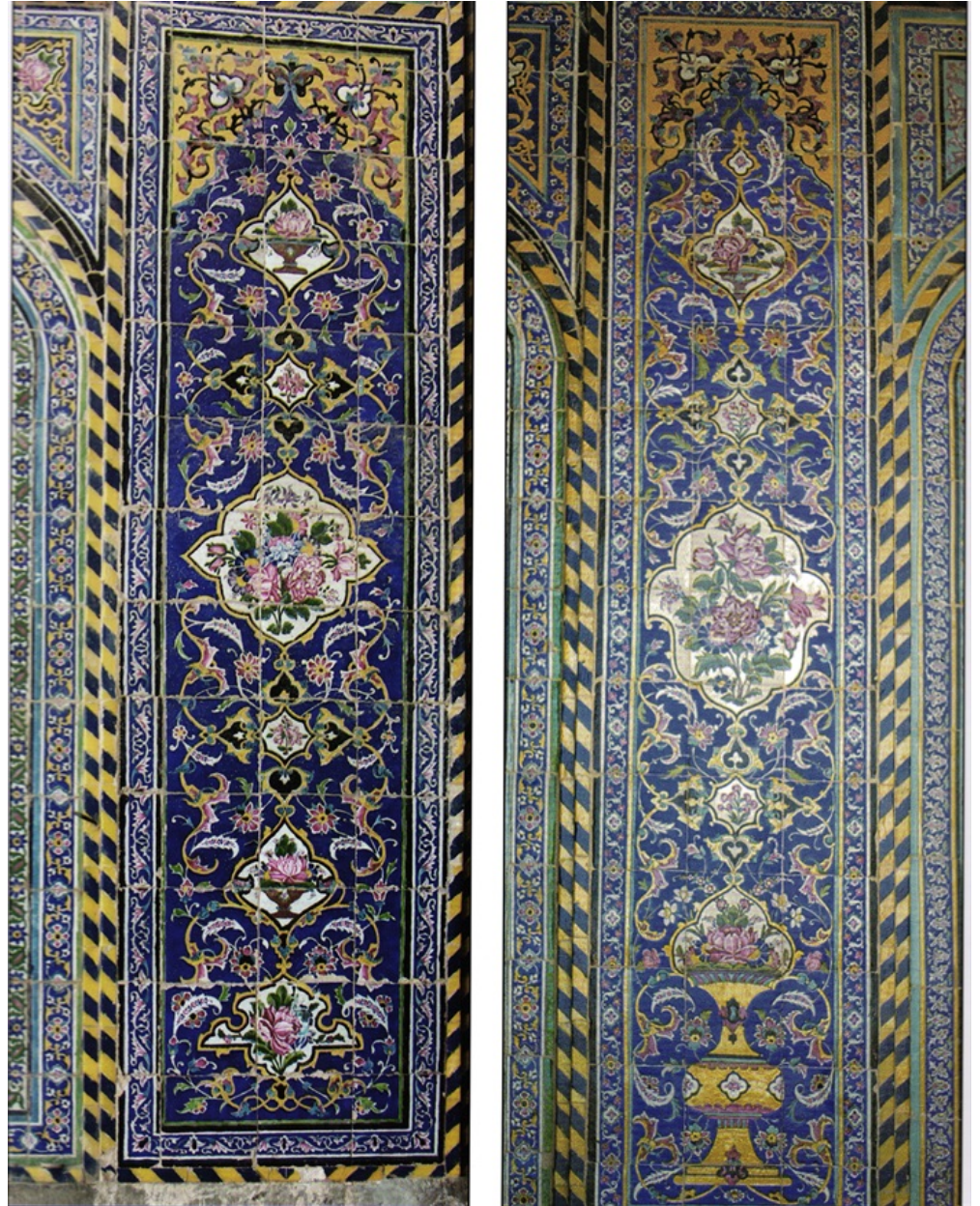
زیر قوس . که با جوک جناقی محاط شده است . در وسط سه مصرع به چشم می خورد که در مصرع وسط با خط ثلث سفید بر

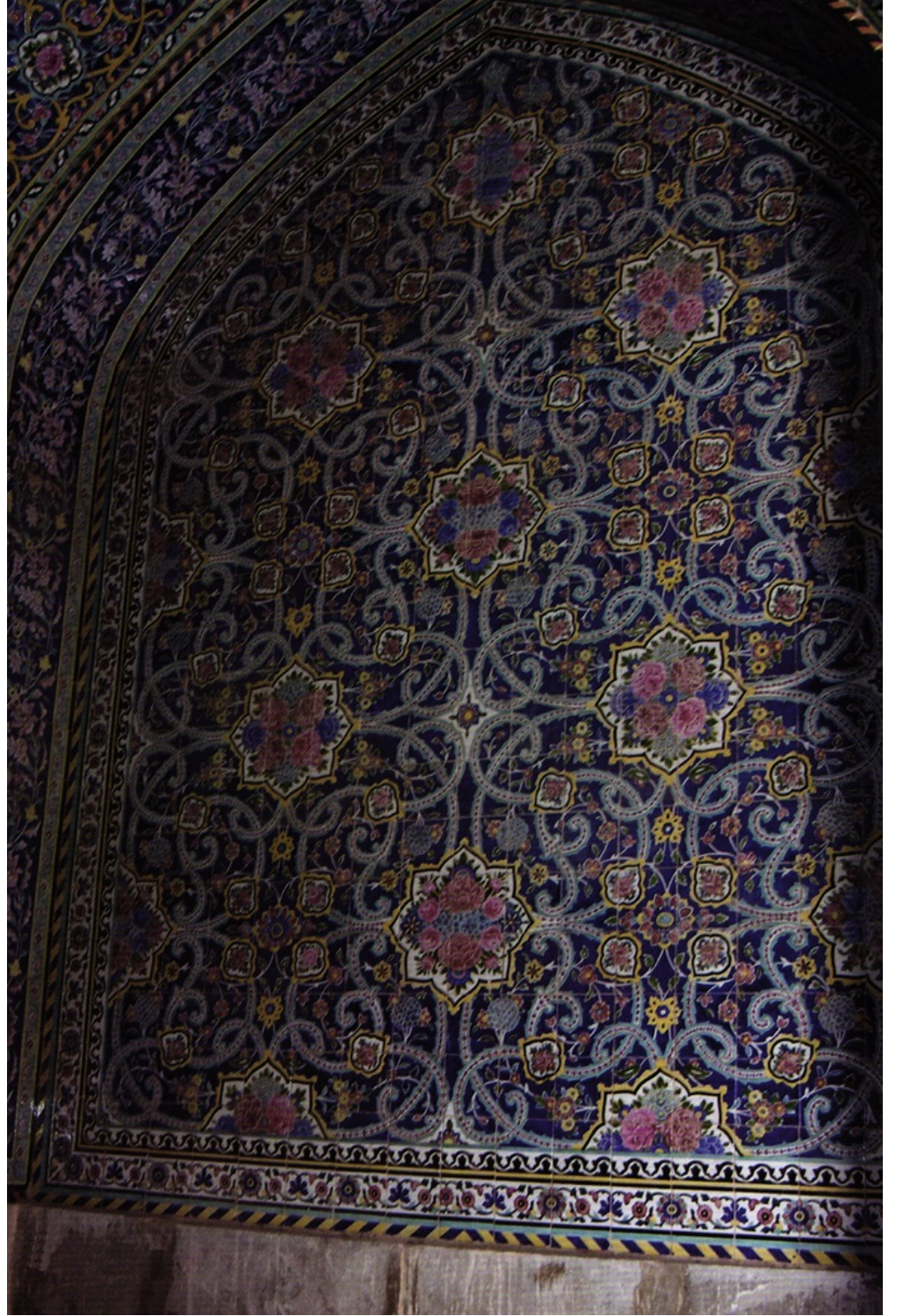
کاشیکاریها یا یوان شمال غربی

ایوان شمال غربی جنب راهرو

زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته است: «ولایت علی ابن ابیطالب حصنی»، و در دو مصرع طرفین که مصرعها را مانند شمس هشت طراحی کرده اند، با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در شمس راست «فمن دخل حصنی» و در شمس چپ امر من عذابی» نوشته اند. متن زمینه را با گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای طراحی و کاشیکاری کرده اند. بدنه زیر طاقما از روی سنگ ازاره با جوک جناقی محاط شده است و بعد از حاشیه بندی به عرض تقریبی ۵ سانتیمتر، متن زیر طاقما را با گل و برگ گیاهی از رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی ساخته اند.

در لبه بالای طاقنمای ورود به ایوان کتیبه ای به عرض تقریبی ۳۰ سانتیمتر قرار دارد که بعد از حمیل بندی با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند:

قال الله تعالی قل یا عبادى الذین اسرفو علی

انفسهم لا تقنطوا من رحمہ الله ان الله

یغفر الذنوب جمیعا صدق الله العلی العظیم»

در بالای کتیبه سه مصرع طراحی کرده اند با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی که در مصرع وسط «لا اله الا الله»، در

طرف چپ «محمد رسول الله»، و در طرف راست «علی ولی الله» نوشته است. همچنین متن بالای کتیبه را با طراحی گیاهی بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای تزیین کرده اند.

ادامه ایوان شمال غربی به پشت راه پله های شمال غربی فضایی است که در سابق با فضای زیر حجره در اجاره قهوه خانه ای بوده ولی بعد از تخلیه و تمیز کردن فضای قهوه خانه در امتداد فضای ایوان شمال غربی قرار گرفته است. در دیوار جنوبی از روی سنگ ازاره و جوک بندی جناقی و حاشیه سازی به عرض ۱۵ سانتیمتر، متن طاقما با تقسیماتی مساوی به طور افقی خط کشی سفید موازی شده است و متن بین خطوط را با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زیارت عاشورا تحریر کرده اند.

در دیوار شمالی از روی سنگ ازاره، بعد از جوک بندی جناقی و حاشیه سازی در دو ردیف به عرض ۲۰ سانتیمتر، متن زمینه را با نقش اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و مصرع بندیهایی به شکل شمس و نقش گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید طراحی کرده اند.

در دیوار غربی از روی سنگ ازاره بعد از جوک بندی جناقی و محاط کردن زمینه بعد از حاشیه سازی در دو ردیف . که اول بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و دوم بر زمینه کاشی خشت سفید است . گلدانی در متن زمینه در وسط تعبیه کرده اند که شروع آن بشقابی است با کاسه ای در وسط، و گلدانی پر از گل داخل کاسه قرار گرفته و روی بدنه گلدان در مصرع بندیهایی اسامی پنج تن این گونه نوشته شده است: اول در بالا آرم جمهوری اسلامی و سپس نامهای مبارک

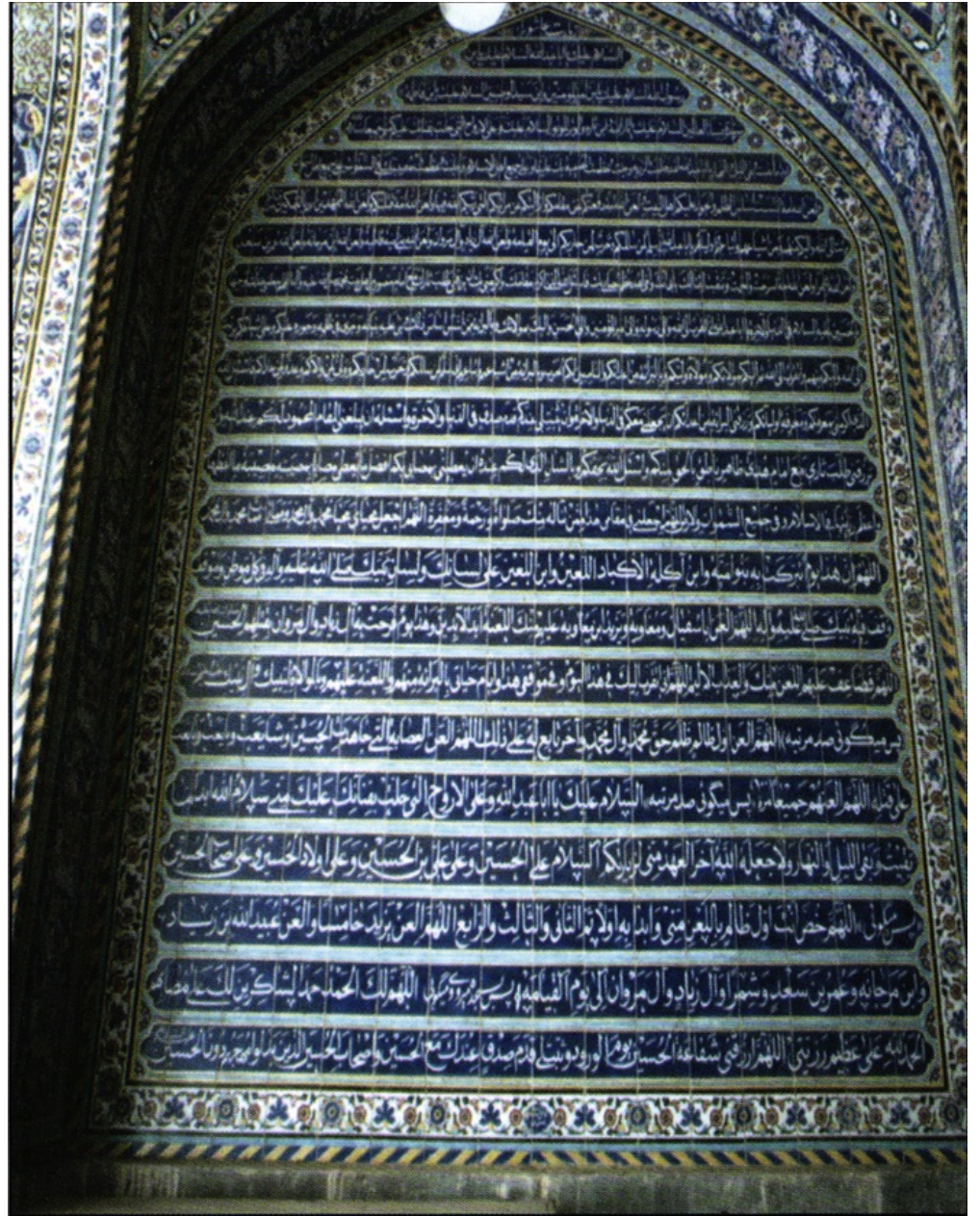
محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین»، و بالای گلدان با گل‌های سرخ تزیین یافته است. در بالای گلدان، با کاشیکاری و طراحی، قاب عکسی مربع در آورده اند که با تزییناتی همراه است و در وسط آن با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند:

بسم الله الرحمن الرحيم انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت و يطهركم تطهيرا» و با فاصله ای چنین آمده است: «ان الله و ملائكته يصلون على النبي يا ايها الذين آمنوا صلوا عليه و سلموا تسليما» «اللهم صل على محمد و آل محمد».

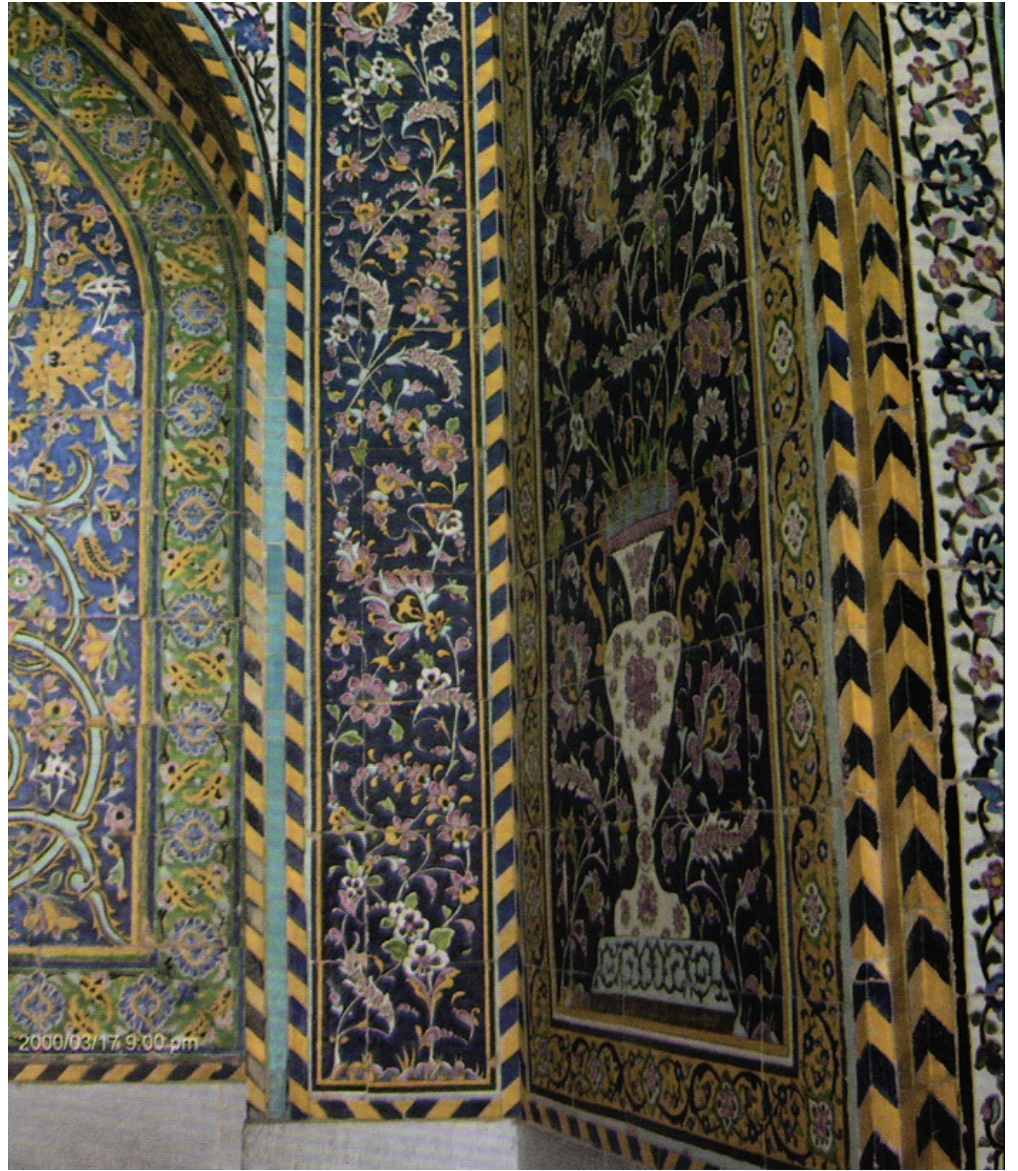
متن طاقما با طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت فیروزه ای تزیین شده است.

در دو طرف شروع طاقما دو نیم مصرع مشاهده می شود که در اولی اسم بانیان آن «سید مصطفی، سید جلیل، سید ابراهیم متوسلان» و در نیم مصرع دوم اسم کاشیکار، «کاشی سازی ماهر اصفهان»، دیده می شود. در مصرعی روی دیوار عمودی از طاقما در طرف راست با خط سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی «در زمان تولیت حضرت آیت الله حاج سید محمد تقی» و در مصرع طرف چپ «موسوی شفتی به اتمام رسید سنه ۱۴۱۶ قمری مطابق ۱۳۷۴» نوشته شده است. از این تاریخها چنین نتیجه گیری می شود که این قسمت از ایوان قبلاً کاشیکاری نداشته و در زمان معاصر بانیان خیر آن را به کاشیکاری مزین کرده اند.

ایوان شمال غربی (زیارت عاشورا)

تصوير

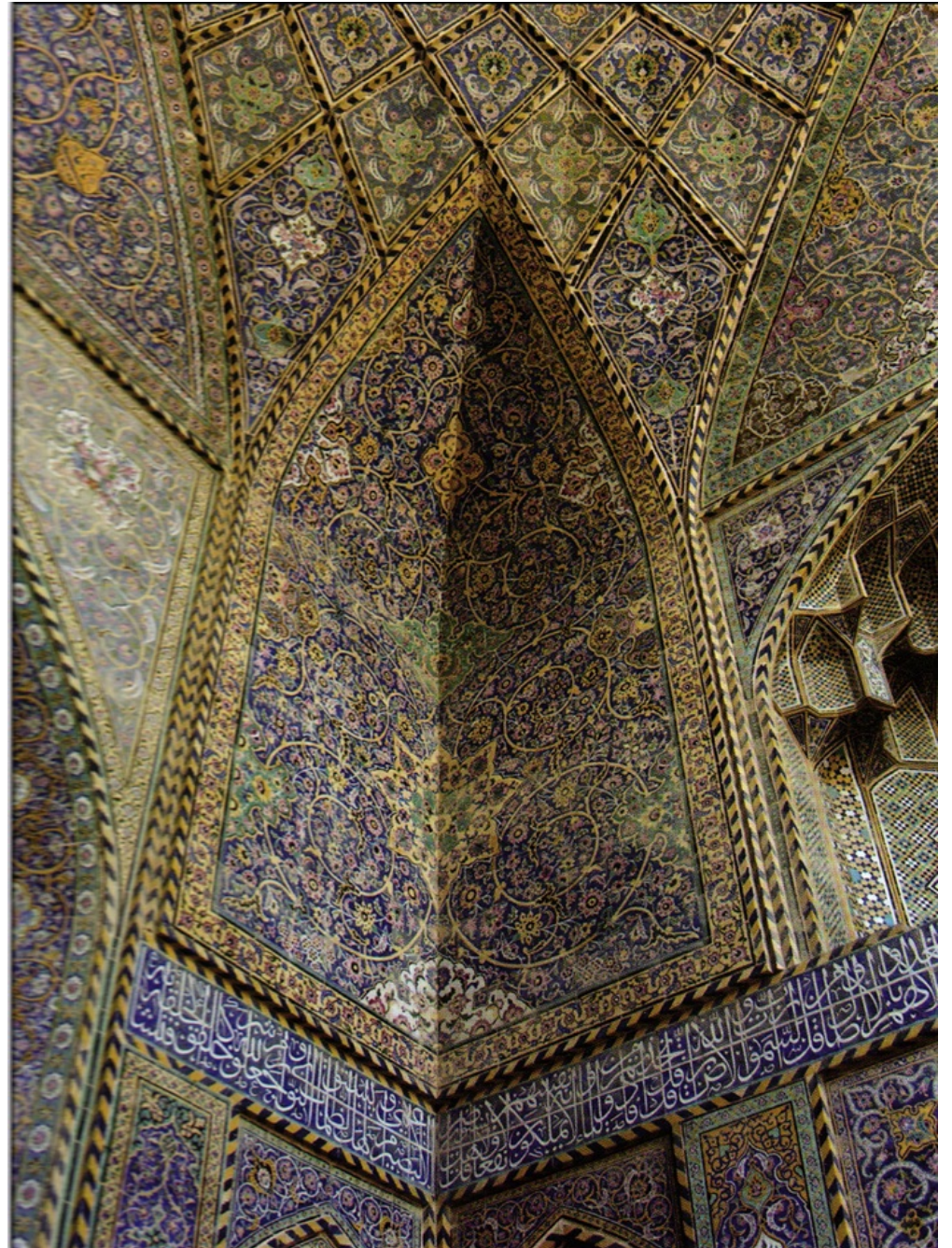
ایوان جنوبی

ایوان جنوبی یا ایوان زیر ساعت که در ضلع جنوبی مسجد و میان دو چهل ستون است با تزیینات کاشیکاری به دست هنرمندان دوره قاجاریه به یادگار مانده است.

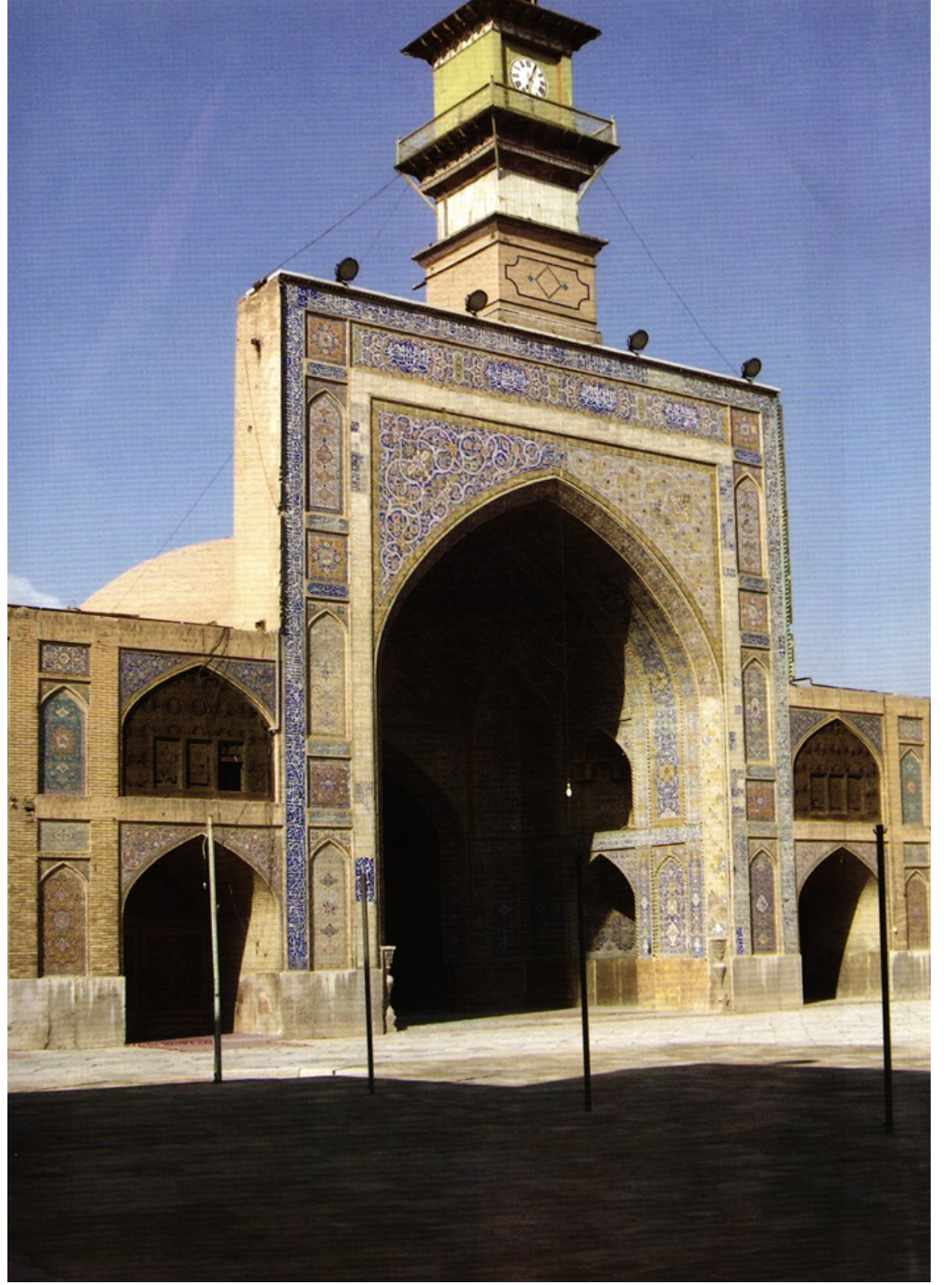
کف ایوان به اندازه تقریبی ۲۰ سانتیمتر در دو مرحله از کف صحن بلندتر ساخته شده است: اول با نصب پلهای سنگی به ارتفاع تقریبی ۱۰ سانتیمتر و کف ۶۰ سانتیمتر که محل کفش کن برای نمازگزاران است و سپس پله دیگری به ارتفاع تقریبی ۱۰ سانتیمتر همرو با کف ایوان.

عرض ایوان به ۹۳۰ سانتیمتر و عمق آن به ۷۵۰ سانتیمتر می رسد که با کاشیهای فیروزه ای و سفید ۲۰۲۰ سانتیمتری فرش شده است. در زمانهای قدیم اعتقاد بر این بود که در مساجد محلهای مربوط به وقف یا محل نمازگزاران را با کاشی فرش می کردند. در بعضی از مساجد روی کاشیهای فرش شده کف اسنادی مربوط به وقف، بانی یا سال تعمیرات و غیره می نوشتند، ولی در مسجد سید روی کاشیهای کف نوشته ای نبوده است.

رسمی بندی داخل ایوان

اطراف ایوان را سنگ ازاره از مرمر به ارتفاع ۱۳۰ سانتی متر از کف نصب کرده اند و در دو نبش ایوان گلدانهایی از سنگ سیاه یکپارچه با پایه ای به ارتفاع ۵۰ سانتی متر و بدنه ای به ارتفاع ۹۰ سانتی متر تعبیه شده که همراه مقرنسی به ارتفاع ۴۵ سانتی متر و حکاکی بسیار زیباست و در پوشی از دوال سنگی نصب کرده اند که دو نبش داخلی و خارجی ایران را در بر دارد.

از روی گلدانها پخی به عرض ۵۰ سانتی متر شروع می شود که تا تیزه قوس بالای ایران ادامه یافته است.

دور تا دور ایوان اول با آجر و کاشی فیروزه ای به اندازه ۷ سانتی متر و سپس با حمیلهای کاشی فیروزه ای توانسته اند پخ ایوان را محاط کنند.

کاشیهای پخ ایوان از کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی است که با تزیینات و گل و بوته سازی انجام گرفته می تواند آرامبخش چشمان نماز گزاران باشد.

داخل ایوان با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد تقسیماتی انجام داده اند که طاقنها و جرزها و پستی و بلندی سطح کار را مشخص می کند. ارتفاع کاشیکاری از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه کمر بندی ۲۸۰ سانتی متر است. دیوار شرقی و غربی مشابهند و دیوار را به سه قسمت، دو پایه و یک دهنه در وسط، تقسیم کرده اند که راه عبور به چهل ستون طرفین را میسر می کند. این تقسیمات عبارت است از: اول پایه ای از لبه ایوان به طول ۲۷۰ سانتی متر، سپس

راهروی ورودی (دهنه) به چهل ستون به طول ۲۷۰ سانتیمتر، بعد پایه جنوبی ایوان به طول ۲۰۰ سانتیمتر. کاشیکاری ایران روی دیوار اول دو اسپر و یک طاقنما در وسط، و بعد از راهروی ورودی به چهل ستون ها یک اسپر و یک طاقنما، و در اسپر جنوبی ایوان یک طاقنماست. در زاویه ایران، با نصب چهار ردیف جوك، زاویه را به پخ تبدیل و سپس کاشیکاری کرده اند و پس از حمیل بندی و حاشیه سازی با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه خشت لاجوردی، کاشیکاری را به پایان رسانده اند. دو پشت بغل قوس راهروی ورودی به چهل ستون را با کاشیهایی هماهنگ ساخته اند.

در ارتفاع ۴ متری از کف ایوان کتیبه ای کمربندی قرار دارد که با جوك محاط شده و به خط ثلث بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آیاتی از سوره رعد نوشته شده و بعد از جمله «قال الله تعالی» آیات ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ از سوره رعد و آیه های ۳۱ و ۳۲ و ۳۳ از سوره ابراهیم است و قسمت آخر کتیبه را با عبارت «صدق الله العلی العظيم کتبه محمد باقر الشیرازی سنه خمس و خمسين و ماتین بعد الف ۱۲۵۵) تمام کرده اند.

در بالای کتیبه و دیوار غربی ایران دو طاقنما (غلام گردش) با مقرنس و پنجره ای بسیار زیبا و چشمناز جلوه می کند. پنجره مربوط به حجره هایی می شود که در دو طرف ایوان روی سقف راهروهای ورود به چهل ستون است و قرینه آنها را در زاویه صحن مسجد و روی سقف ورود به چهل ستون ساخته اند. گودی طاقنمای وسط ایوان به شکل نیم هشت ضلعی منظم بوده و در ضلع موازی با دیوار ایوان، پنجره ای نصب شده است و در اضلاع طرفین پنجره سه مربع قناس در آورده اند که قطر آن در یک امتداد قرار دارد. در مربع قناس وسط که چهار برابر هر مربع قناس بالا و پایین است، با خط بنایی یک رگی با کاشی مشکی بر زمینه سفید نوشته اند: «سبحان ربی العلی و بحمده و در مربع قناس کوچک در بالا «یا الله» و در پایینی

یا احمد»، و در ایوان مقابل در مربعها نوشته اند: «یا من هو عالم یکل شیء یا کریم یا رحیم «سبحان ربی العظیم و بحمده سبحان الله.

کاشیکاری مقرنس بدنه زیر مقرنسها که از رنگهای متنوع انتخاب شده بر زمینه شطرنجی مربع قناس پایه ریزی شده است و مقرنس و ایوان را بسیار زیبا کاشیکاری کرده اند.

برای پایه اول داخل ایوان، با تقسیماتی که در پایین انجام داده اند، بعد از کتیبه با جوك سازی و حاشیه بندی از کاشیکاری هفت رنگی استفاده کرده و بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تا تیزه قوس

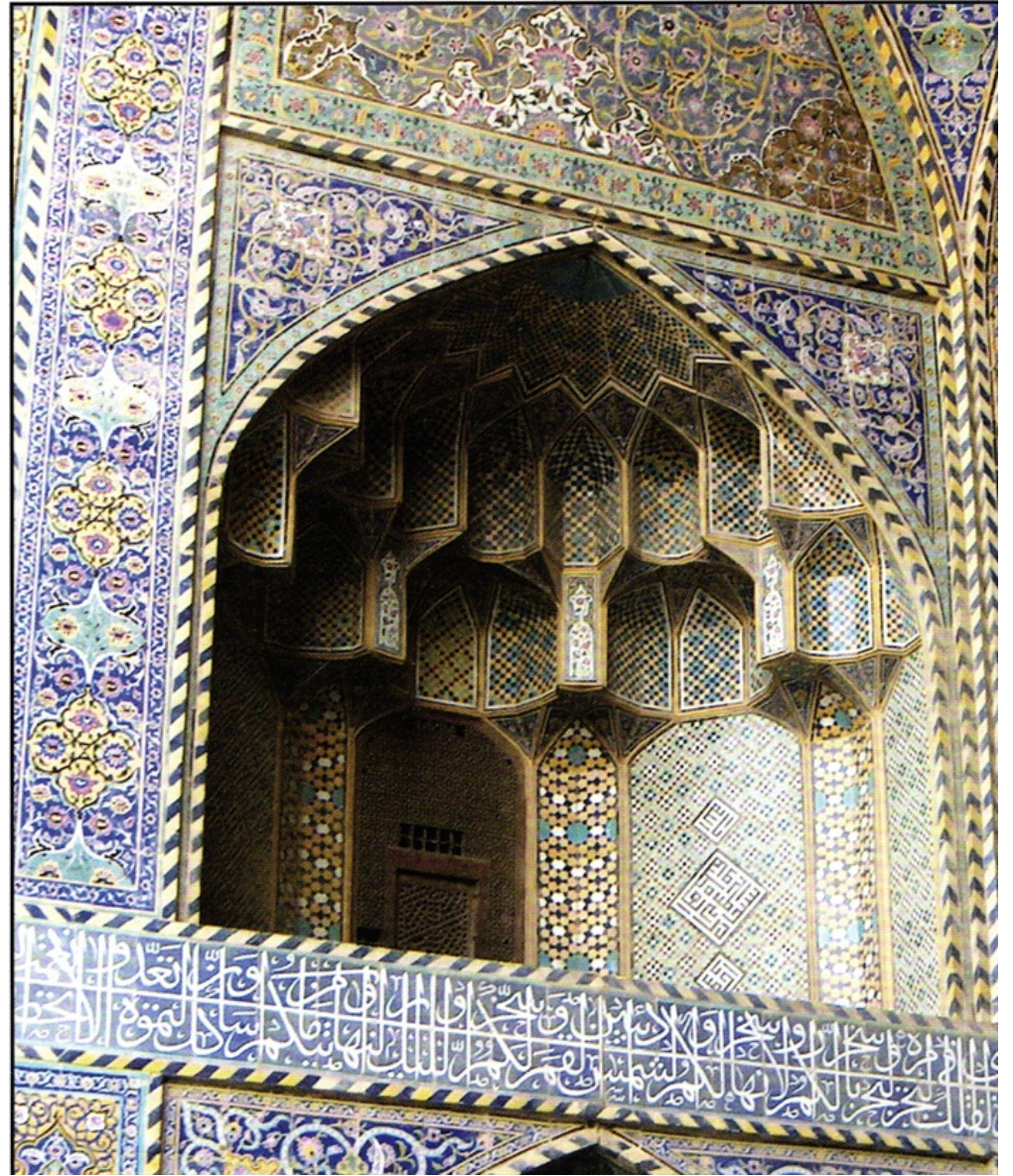
تقسیمات ادامه یافته است.

از بر طاقنما تا انتهای ایوان را بعد از کتیبه و تقسیماتی که شامل ساختن فیلپوشهایی در دو گوشه جنوبی ایوان و رسمی بندی سقف ایوان و ساختن شمسه ای در مرکز سقف است، با جوكهای جناقی زرد و لاجوردی و حاشیه بندی و حمیل سازی و داخل قسمتهای مختلف را با کاشیهای هفت رنگی و نقش اسلیمی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی پایان داده اند.

در دیوار شمالی ایوان ورودی به شبستان زیر گنبد با عرض ۴۵۰ سانتیمتر طاقنمایی تعبیه شده است و در نبش دو طرف طاقنما از دو پایه گلدان مرمر به ارتفاع سنگ ازاره استفاده کرده اند که روی گلدانها تراشی صیقلی داده شده و بالای گلدان با مقرنس و در پوشی دوال مانند همراه است. از روی پایه گلدان پخی به عرض ۷۰ سانتیمتر وجود دارد که آن را با جوك بندی تا تیزه قوس محاط کرده و با حاشیه بندی و کاشی هفت رنگی بر زمینه خشت لاجوردی زینت داده اند.

ضحامت دیوار بین ایوان و شبستان ۱۵۵ سانتیمتر است که از روی سنگ ازاره با جوك بندی و گل و بوته از کاشی هفت رنگی بر

غلام گردش جلوی حجره ها

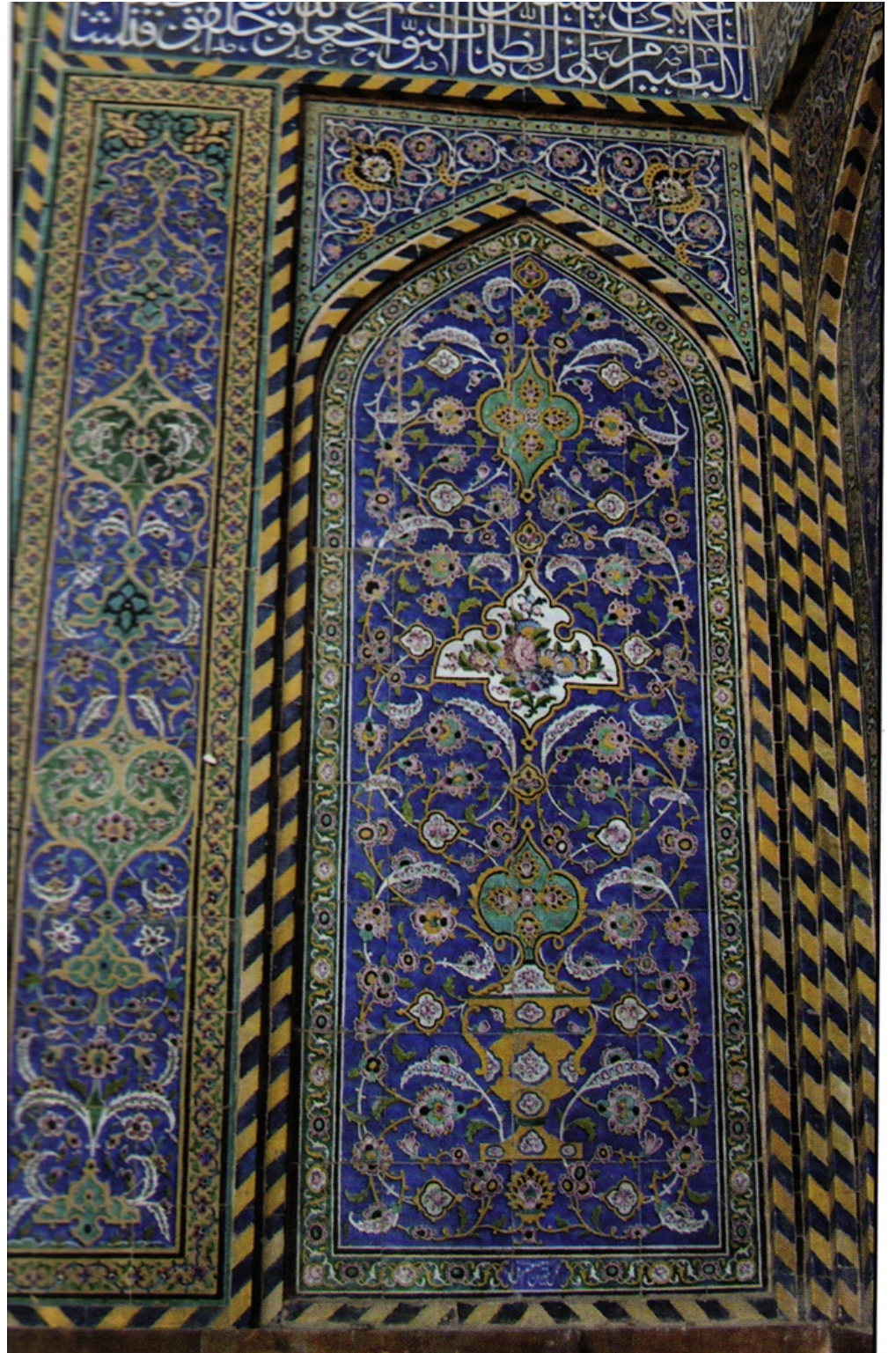

کاشی کاریهای سقف ایوان جنوبی

تصویر

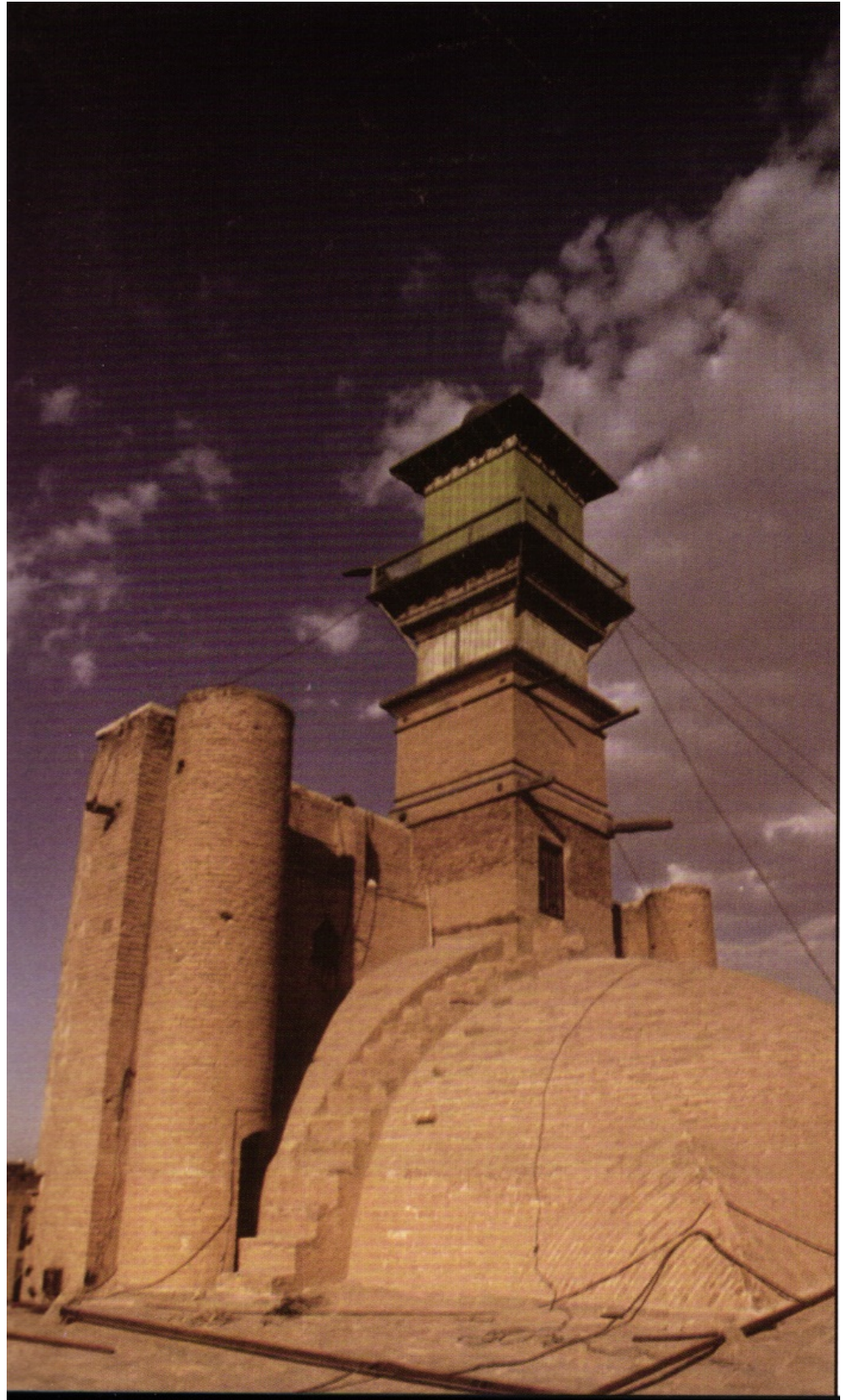

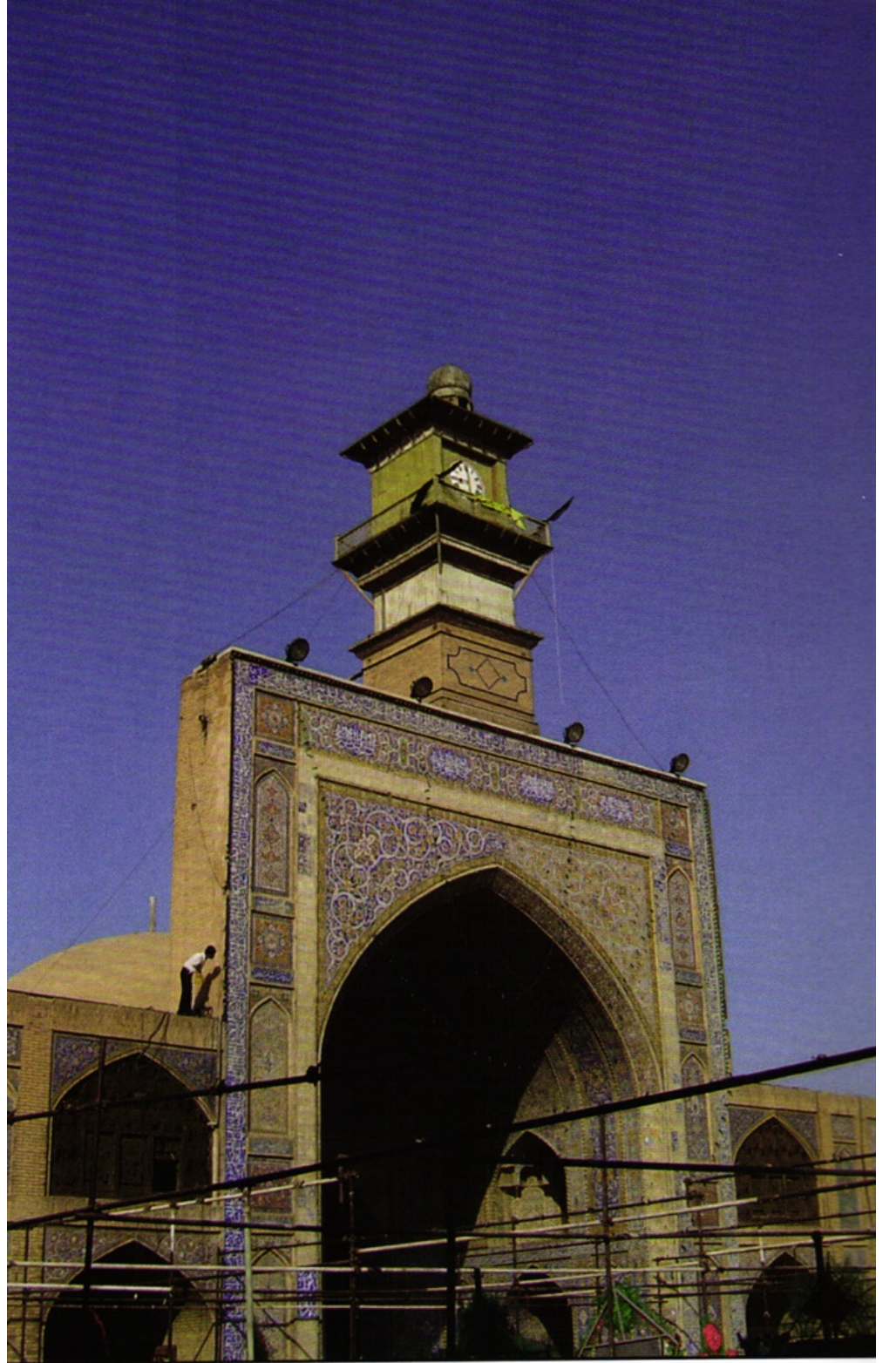

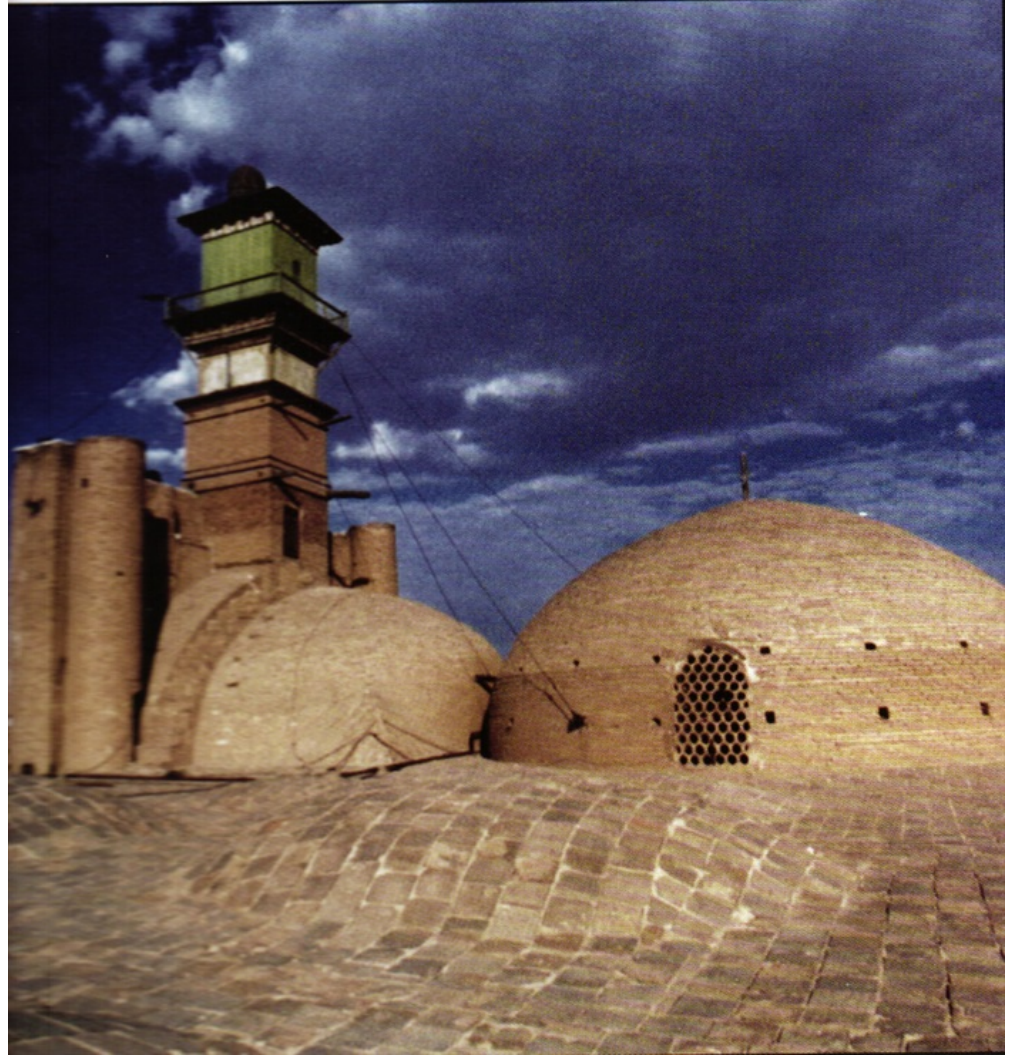
گنبد و سقف های اطراف آن

آجر کاری سقف ایوان و پله های دسترسی به ساعت

آجر کاری گنبد و شبکه روشنایی زیر گنبد

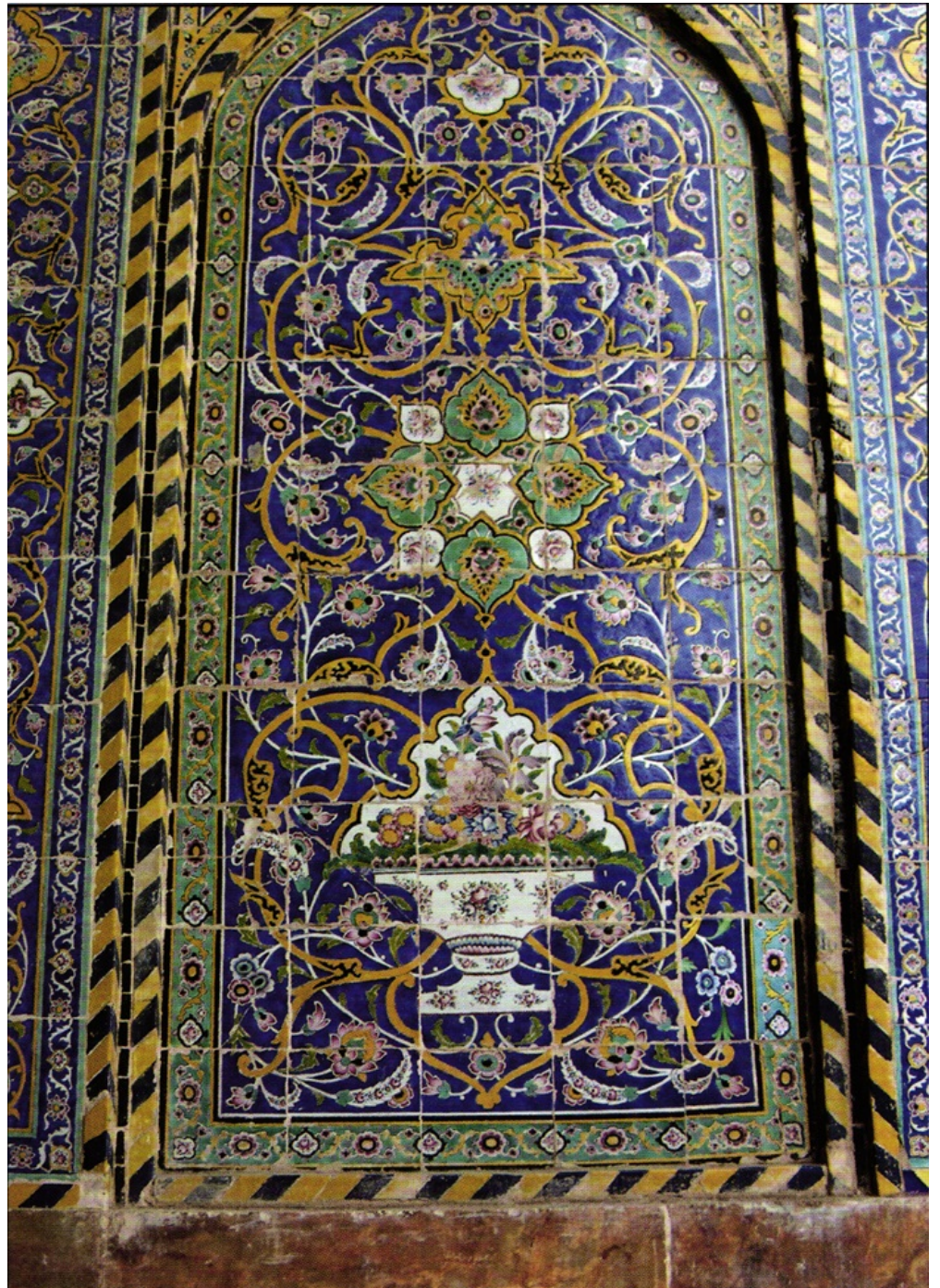
زمینه خشت لاجوردی، ارتفاع دیوارها را تا تیزه قوس زینت بخشیده اند.

دو پشت بغل بالای قوس ورودی به شبستان را بعد از جوک بندی و حاشیه بندی، توانسته اند با رنگهای متنوع و گل‌های سرخ‌ترین کنند.

در بالای دو پشت بغل در دل سوسنی با رسمی بندی به خط . نستعلیق لاجوردی بر زمینه زرد در دو مصرع به ترتیب نوشته اند: «یا علی»
«ادرکنی».

مجموعه تقسیماتی که با جوک بندی انجام شده و حاشیه بندی و حمیل سازی و گل و بوته هایی که در ایوان جنوبی به کار گرفته شده دسترنج هنرمندان دوره قاجاریه و بعد از آن است که به طور چشمگیری به نمایش گذاشته اند تا نمازگزاران از آن لذت برند.

ایوان جنوبی

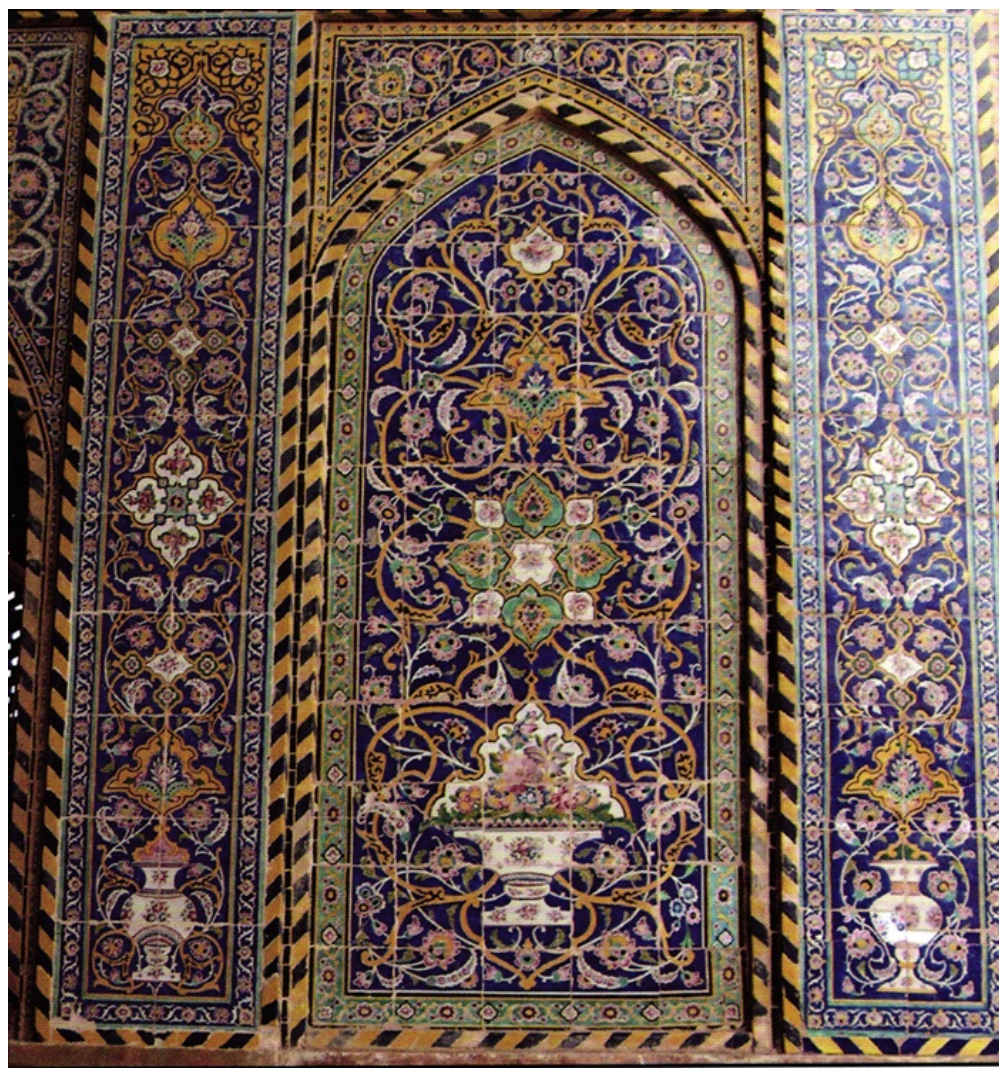

ایوان جنوبی مسجد سید، با تقسیم کتیبه‌ها و پشت بغل قوسها، زیبایی و جلوه خاصی به نمای جنوبی مسجد می‌بخشد و نوازشی به چشم هر بیننده‌ای القا می‌کند. در ربع کره‌های پشت سقف ایوان به دور از چشم بینندگان، آجرکاریهای بسیار زیبایی سقف ایوان را می‌سازد و سرپناهی برای نمازگزاران به ارمغان دارد که با آجرهای یکرنگ و دست‌پر هنرمندان اثر بسیار چشمگیری رو به فلک نشان می‌دهد.

در اصطلاح معماری جمله‌ای به یاد دارم که آجرچینی‌هایی با بند کشی توگود را آجرچینی خندان می‌گفتند. بنابراین، آجرچینی پشت سقف ایوان و کمانی شکل بودن آن و پشت سر هم قرار گرفتن ردیفهای آجرکاری که از پایه سقف شروع می‌شود و تا تیزه قوس در ردیفهای منظم ادامه می‌یابد و بدون هیچ لغزشی قوس را به پایان می‌رساند نمودی از این اصطلاح است. آجرچینی خندانی که گویی رو به آسمان دارد و شکل خود را با لبخندی زیبا در مقابل زیباییهای فلک نشان می‌دهد و سالهای متمادی این لبخند را در ردیفهای آجرکاری خود نگه داشته و برف و باران و نزولات آسمانی را پشت سر گذاشته است. بدین ترتیب، توانایی خود را در مقابل همه ناهمواریها به نمایش می‌گذارد و امروزه ما را با کار هنرمندانی آشنا می‌کند که در زمانهای گذشته با دست خالی توانسته‌اند محاسبات و زیبایی را یکجا خلق کنند.

مساجد معمولاً دارای گنبد و دو مناره است، ولی بازدید

تصویر

کنندگان مسجد سید، در داخل و خارج مسجد، گنبد و منارهای مشاهده نمی کنند و هر جا صحبت از مسجد سید باشد آن را بدون مناره می دانند.

بلندای ایوان جنوبی از کف صحن تا آخرین نقطه ایران به ارتفاع ۱۶۰۰ سانتیمتر شامل دو قسمت است: قسمت اول بلندی ایوان از کف صحن تا بلندی سقفهای اطراف آن، سپس به ارتفاع ۷۵۰ سانتیمتر بلندتر از بامهای اطراف آن تا آخرین نقطه کتیبه بالای ایوان. ضخامت دیواره ایوان در زیر نمای اصلی به اندازه تقریبی ۲۵۰ سانتیمتر بوده و به ضخامت ۵۰ تا ۶۰ سانتیمتر به شکل ل ساختمانهای پشت ایوان را در دل خود جای داده است که به شرح آن خواهیم پرداخت.

در طراحی اول مسجد سید، گنبد و دو مناره (گلدسته) در بالای ایوان جنوبی و شبستان پشت آن پیش بینی شده بود که گنبد را با دهانه ای به قطر ۱۱۰۰ سانتیمتر (یعنی عرض یا طول شبستان) و به ارتفاع تقریبی ۵۰۰ سانتیمتر به شکل نیمکره ای (کاسه ای) با آجر چنان می سازند که قطر آجرکاری در شروع گنبد به عرض تقریبی ۱۰۰ سانتیمتر می رسد و چهار پنجره به عرض ۱۰۰ سانتیمتر و ارتفاع ۲۵۰ سانتیمتر. که در بالا به قوسی ختم می شود. در چهار طرف یعنی شمال و جنوب، شرق و غرب گنبد بنا می کنند و شاید ضخامت آجر کاری بالای تیزه قوس گنبد ۲۰ تا ۳۰ سانتیمتر کمتر از بنای آن باشد، یعنی ضخامت آجرکاری در بالای گنبد به ۷۰ تا ۸۰ سانتیمتر می رسد.

همان طور که گفتیم آجرکاری از آجرهای یکدست و یکرنگ در ردیفهای منظم از ابتدا تا انتها ساخته شد و در چهار پنجره گنبد از آجرکاری شبکه شش در شش منتظم استفاده کرده اند و از داخل، همردیف کاشیکاریهای زیر گنبد، با شبکه هایی از کاشیکاری و طراحی اسلیمی سه بندی آن را آراسته اند تا نور را به داخل شبستان در آجرکاری گنبد و ربع گنبدی سقف ایوان که هر دو از ضخامت و بلندی مشابهی برخوردارند، در فاصله دو پایه قوس ورودی از ایوان زیر ساعت به داخل شبستان، آجرکاری گنبدها در بالا به اندازه ۳۰ تا ۵۰ سانتیمتر داخل یکدیگر تلفیق شده و راه ورود از پشت بام شرقی به غربی را بسته است.

در دو طرف ربع گنبد بالای ایران دو مناره پیش بینی شده بود که در دو سه کنج دیواره ایوان مشاهده می شود و از کف بام تا ارتفاع ایوان، تنوره و پله داخلی آن را ساخته اند. یعنی پشت تا پشت تنوره به قطر تقریبی ۲۰۰ سانتیمتر، راه پله داخلی آن با شعاع تقریبی ۵۰ تا ۶۰ سانتیمتر به شکل پله پیچ تا لبه بالای ایران ساخته شده ولی از آن به بعد متوقف گردیده، یعنی در حال حاضر دو مناره نیمه کاره در پشت ایوان موجود است.

گنبدی که روی شبستان ساخته اند بدون ساقه و مانند کاسه ای است که روی شبستان برگردان کرده اند و چون بلندای ایران از ارتفاع بناهای پشت ایوان و گنبد بیشتر بوده و جلوی دید همه چیز را | گرفته است از ساختن مناره ها منصرف شده اند و شاید هم فکر کرده اند که گلدسته بدون گنبد معنایی ندارد.

بنابر این برنامه در شروع کار آن بود که مسجد دارای گنبد و دو مناره باشد. با گذشت زمان و دست به دست شدن تولیتها و گذشتن دو نسل از زمان حجه الاسلام والمسلمین شفتی و پیدا شدن خیری به نام حاج محمد ابراهیم ملک التجار در سال ۱۳۲۳ هجری قمری ساعت موجود را از اروپا به مبلغ هفتصد هزار ریال می خردند و وارد ایران می کنند. این امر همزمان با تولیت حاج سید محمد باقر ثانی وه حجه الاسلام شفتی و مصادف با نصب ضریح بر مزار حجه الاسلام شفتی می شود و محل آن را در بالای ایوان جنوبی مسجد که بلندترین نقطه و رساترین محل برای رسانیدن صدای آن به مردم کوچه و بازار بوده است پیش بینی می کنند. بنابراین محوطه ای در وسط تاج ایوان و روی نیم گنبد ایوان با سطحی صاف به ابعاد ۳۰۰ × ۳۰۰ سانتیمتر با آجر کاری می سازند تا محلی برای نصب ساعت و دستیابی به آن برای کوک کردن وجود داشته باشد. قصد از نصب ساعت در بالای ایران، رسانیدن صدای زنگ آن به گوش مؤمنین بوده است تا از اوقات شرعی مستحضر شوند. بنابراین ساعت و زنگ آن هر قدر بالاتر باشد طنین صدای آن به اطراف رساتر است. همچنین دو اتاقک روی هم، هر کدام به ارتفاع تقریبی ۲۵۰

سانتیمتر، می سازند و ساعت را در بالاترین نقطه ایوان نصب می کنند. دست یافتن به این ساعت ابتدا با پله هایی میسر است که در کنار نیم گنبد ایوان و به موازات طول ایوان و چسبیده به دیوار آن ساخته اند تا به اتاق اول راه یابند و سپس از داخل اتاقک اول تا محل نصب ساعت و ناقوس آن از پله های پیچ مناری استفاده شده است. اتاقک اول به شکل انباری و اتاقک دوم محل نگهداری وسایل و ابزار تعمیر ساعت است. ساعت را در طبقه سوم نصب، و زنگ یا ناقوس آن را در طبقه چهارم جاسازی کرده اند تا متصدیان برای کوک کردن و روغنکاری و تعمیرات در

زمانهای لازم از اتاقک بالای ساعت استفاده کنند.

کوک ساعت هندلی است و هر بار کوک برای یک هفته پیش بینی شده ولی با قوی بودن فنر آن، ساعت به مدت ده روز کار می کرده و ماهی یک بار هم روغنکاری لازم انجام می شده است که هنوز هم ادامه دارد.

از زمان نصب ساعت تا حدود پنجاه سال آقای عبدالوهاب ساعتچی که در صنعت ساعت سازی در اصفهان خبره بودند مسئولیت کوک و نگهداری آن را به عهده داشتند. بعد از فوت ایشان این مهم به عهده پسر بزرگ نامبرده آقای جواد ساعتچی محول شده است. بنابراین با آقای جواد ساعتچی که فعلا مسئولیت تعمیرات و کوک ساعت مسجدسید را به عهده دارند دیداری داشتیم. بنا به گفته ایشان، حدود پنجاه سال قبل ساعت مسجد سید نیاز به تعمیراتی داشت که آقای ساعتچی دنباله کار پدر را قبول کردند و تا امروز هم به کار خود پایبند مانده اند.

زنگ ساعت در بلندترین نقطه ایران قرار گرفته است و چکش که بر بدنه کاسه زنگ می خورد، مانند ناقوس کلیساهای بزرگ طنین می افکند.

ساعت مسجد سید هر ۳۰ دقیقه یک بار به صدا در می آید و برای هر ساعت به شماره اعداد مشخصه ساعت، زنگ خود را به صدا در می آورد.

به طور مثال در ساعت پنج، زنگ ساعت پنج بار به صدا در می آید و در ساعت پنج و نیم تک زنگ می زند. در زمانهای قدیم که شهر خالی از ترافیک صدا بوده، صدای زنگ ساعت تا پشت بارو و درب کوشک و دورترها می رسیده است ولی امروزه با بودن این همه قیل و قال و صداهای ناهنجار و ترافیک سنگین، فقط اطراف خود را پوشش می دهد.

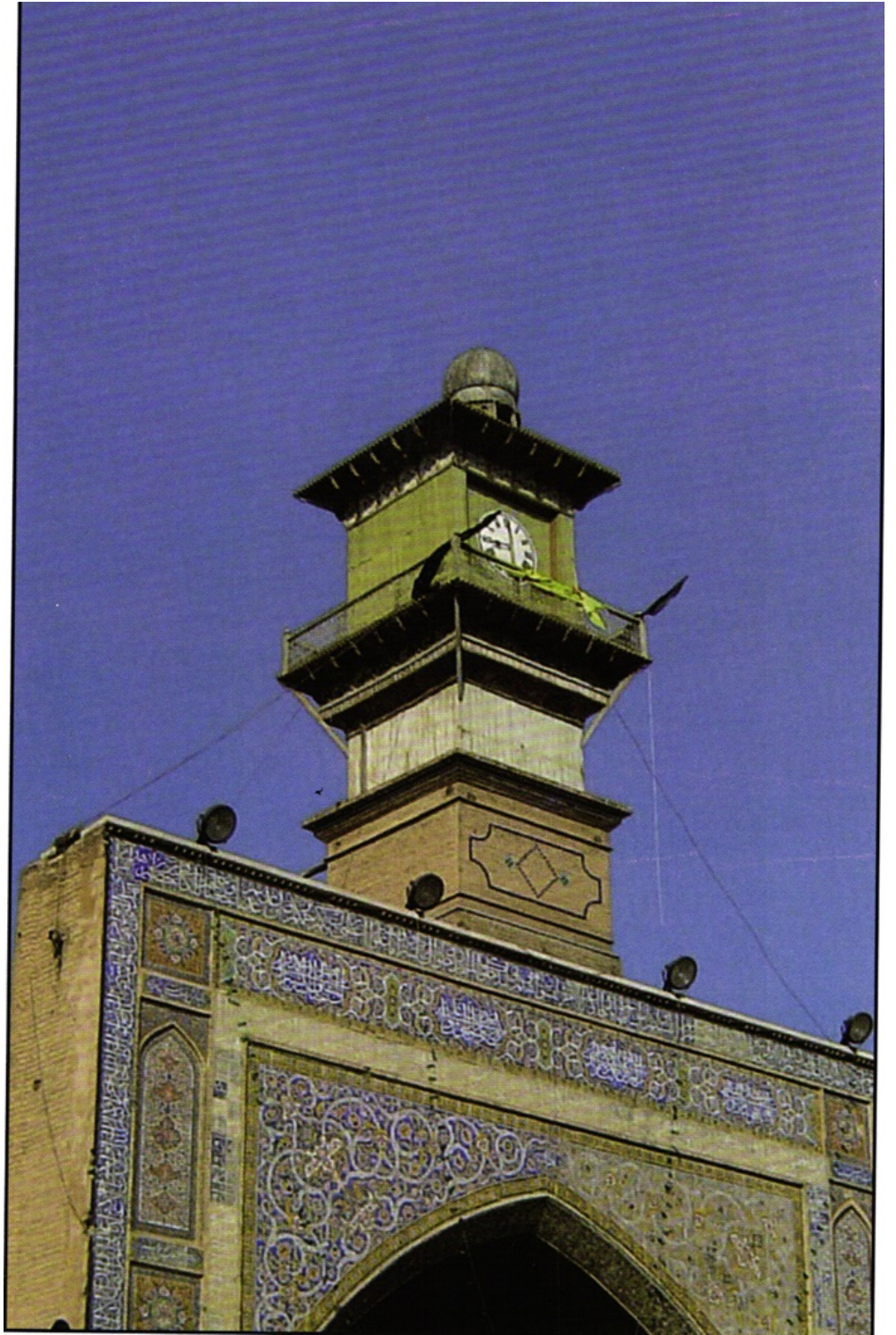
در طبقه ای که ساعت نصب شده است غلام گردشی مانند بالکنی ساخته اند که اطراف ساعت را پوشش می دهد تا در زمانهای لازم بتوانند به آن دسترسی داشته باشند. خلاصه اینکه ساعت مسجد سید که از زمانهای دور وقت را اعلام می کرده است هنوز هم وظیفه خود را ادا می کند. برای آنهایی که در راه اندازی و نگهداری این ساعت کوشش می کنند آرزوی توفیق داریم.

بعد از نصب ساعت، با فضای به وجود آمده، و ساختن دو مناره بالای ایوان جنوبی بیحد شلوغ گردید و در ضمن می بایستی منارها بلندتر از ساعت ساخته شوند تا با زیبایی ایوان هماهنگ باشد. پس به این نتیجه رسیدند که با بودن ساعت به وجود مناره ها نیازی نیست و مناره ها را در حد لبه بام که ساخته بودند رها می کنند.

پشت بام های اطراف گنبد معمولا با آجر و طاق و چشمه بوده و بین فاصله گنبدی شکل طاق و چشمه ها را کوره پوش یا به حالت گربه رو در آورده اند و بعد از شیب بندی با شفته و آجر، با آجرهای چهار گوش سطح بام و باقیمانده سقفها را فرش و بند کشی کرده اند. ضخامت سقفهایی که با آجر پوشش داده شده است نمی تواند کمتر از ۵۰ سانتیمتر باشد، زیرا سقفها سالهای متمادی را پشت سر گذاشته و نزولات آسمانی را تحمل کرده است بدون اینکه آب در آنها نفوذ کند یا اثری از خود به جا گذارد که همانا نم باشد.

باید یاد آور شوم که تمام مساجد اصفهان به همین طریق، یعنی پوشش ضخیم سقف، آب بندی شده چون در زمانهای قدیم عایقی مشابه عایقهای امروزی وجود نداشته است.

تصویر

ایوان شرقی مسجد سید همانند ایوانهای دیگر با ارتفاعی بلند به عرض ۷ متر و عمق ۲۵۰ سانتیمتر پابرجا و استوار مانده است. این ایوان دو حجره از مهتابیهای شمال شرقی و جنوب شرقی مسجد را در طرفین دارد و با تزئیناتی همراه است که جزو شاهکارهای معماری دوره قاجاریه به شمار می رود. چون عمق ایوان در مقایسه با ایوانهای شمالی و جنوبی مسجد کم است، و در ضمن جلو در شبستان زمستانی قرار دارد، جزو کفش کن شبستان محسوب می شود و با بودن ایوانهای دیگر، کمتر کسی در این ایوان به فرایض دینی می پردازد.

کف ایوان به اندازه ۱۰ سانتیمتر از کف صحن بلندتر ساخته شد و در حال حاضر آن را با سنگ پلاک فرش کرده اند (شاید در گذشته با آجر یا کاشی مفروش بوده است).

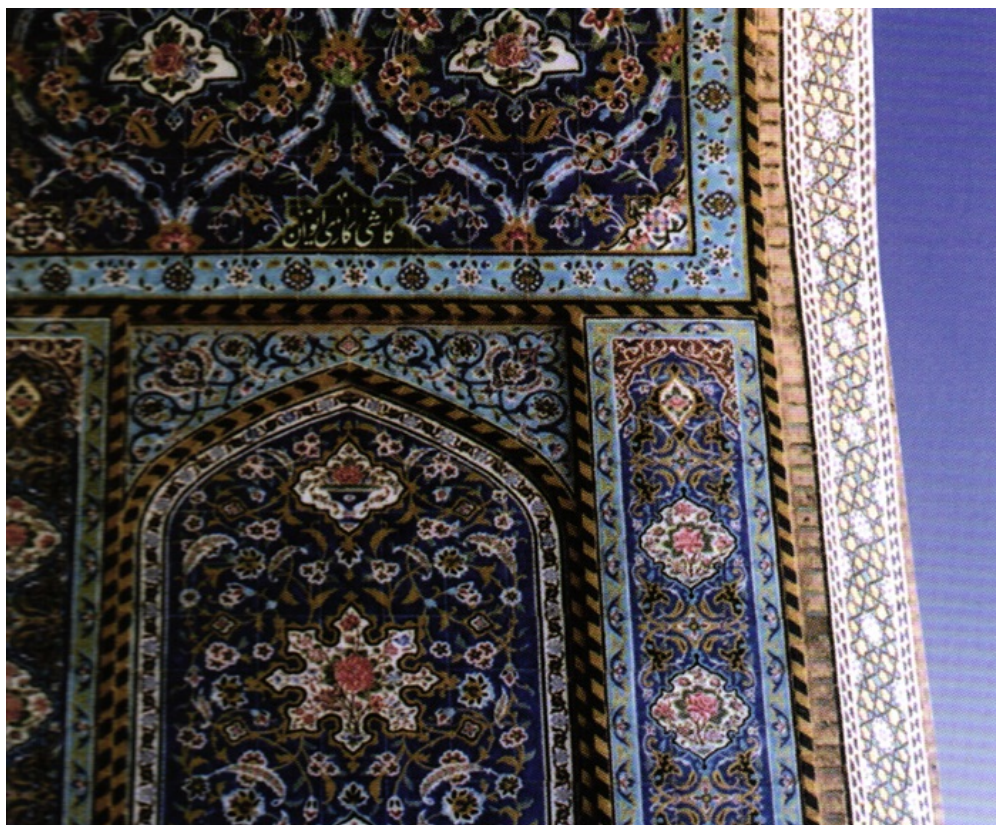
سنگ ازاره اطراف ایوان به ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر هم تراز با سنگ ازاره اطراف صحن نصب شده است.

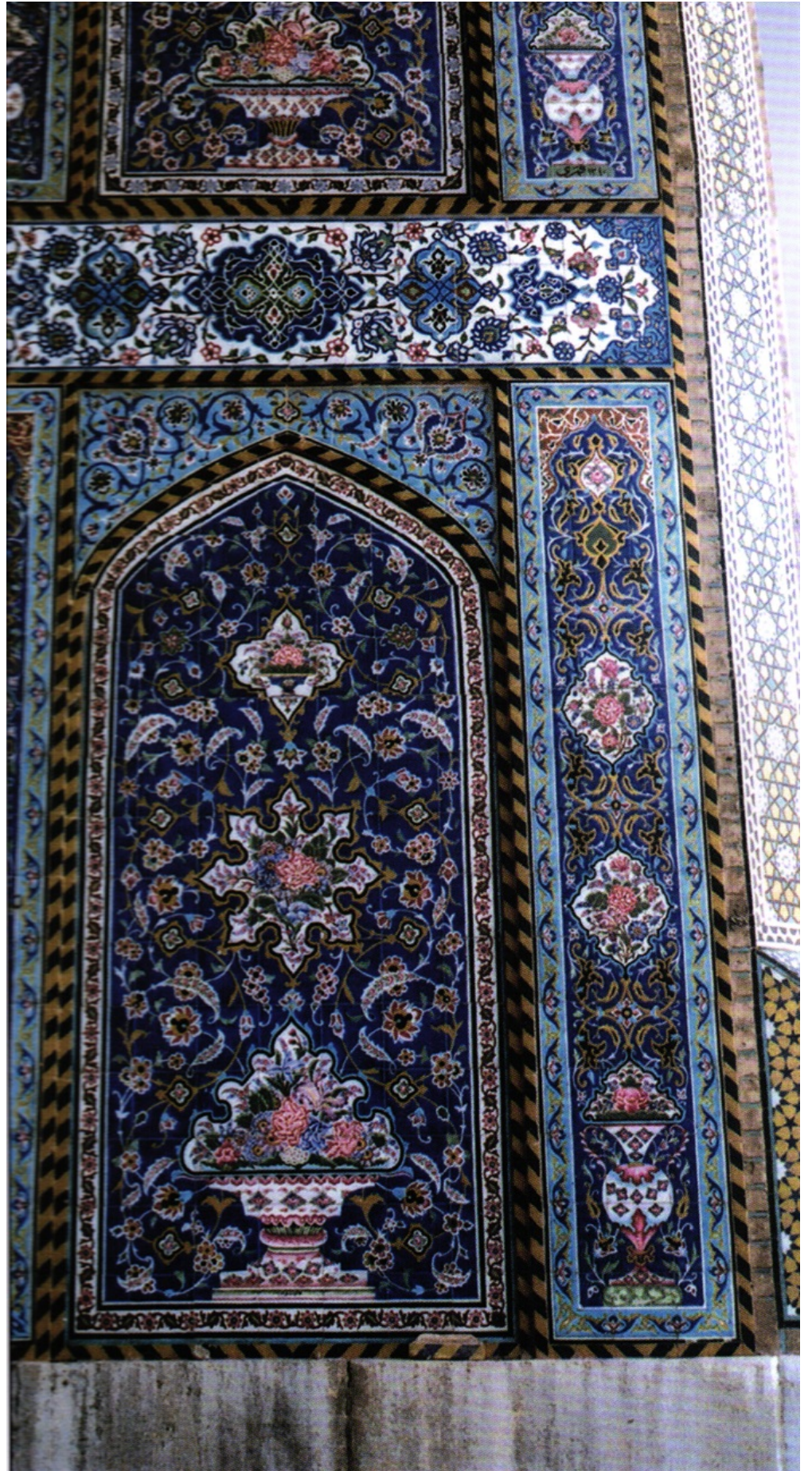
در نبش بیرونی و درونی ایوان گلدانی با پایه شکمی کوزه مانند هم تراز با سنگ ازاره نصب کرده اند که در بالا تراش مقرنسی و در پوشی دوال مانند دارد. از روی گلدان سنگی به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر بعد از هره سازی با آجر و کاشی فیروزه ای و قاب بندی با حمیل لاجوردی و فیروزه ای از کاشیهای زرد و سیاه نقش گره تند ده را با تراش معرق ساخته اند. از بالای این گره پخ ایوان شروع می شود.

اسپر جنب ایران به عرض ۸۵ سانتیمتر با آجر و بند کچی تا بالای ایوان ادامه داده شده است و حاشیه ای به عرض ۱۰ سانتیمتر با نقش گره از کاشیهای سیاه بر زمینه کاشی سفید دنباله نقش دو پشت بغل بالای ایوان است که تا روی سنگ ازاره ادامه می یابد. سپس با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای به عرض تقریبی ۷ سانتیمتر دور تا دور پخ ایوان را محاط کرده اند. پخی به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر که متن آن با گره کند طبل دار به شکل معرق است، همراه حمیلهای سیاه که متن گره را کاملا مشخص می کند، دور تا دور ایوان را پوشش می دهد.

دیوار جنوبی و شمالی ایوان از روی سنگ ازاره با تقسیماتی

تزئینات کاشی کاریهای ایوان شرقی

مشابه همراه است که این تقسیمات در تیزه قوس با هم تلاقی دارند: اول به ارتفاع تقریبی ۲۵۰ سانتیمتر با جوک بندی جناقی طاقما و قوس و دو پشت بغل در وسط پایه، و سپس دو اسپر طاقما را با حاشیه بندی بسیار زیبا با گل و گیاه و رنگهای بسیار متنوع و زیبا بر زمینه کاشی خشت لاجوردی کاشیکاری کرده اند. در بالای طاقما قابی به شکل مستطیل خوابیده

کمربندی) جوک بندی جناقی شده و داخل آن با گل و گیاه و مصرع بندی و گل و گیاه مینیاتوری با کاشیهای رنگی بر زمینه کاشی خشت سفید به طور چشمگیری کاشیکاری گشته است و از روی نقش خوابیده کمربندی، نقش زبرین را برای بار دوم تکرار کرده اند.

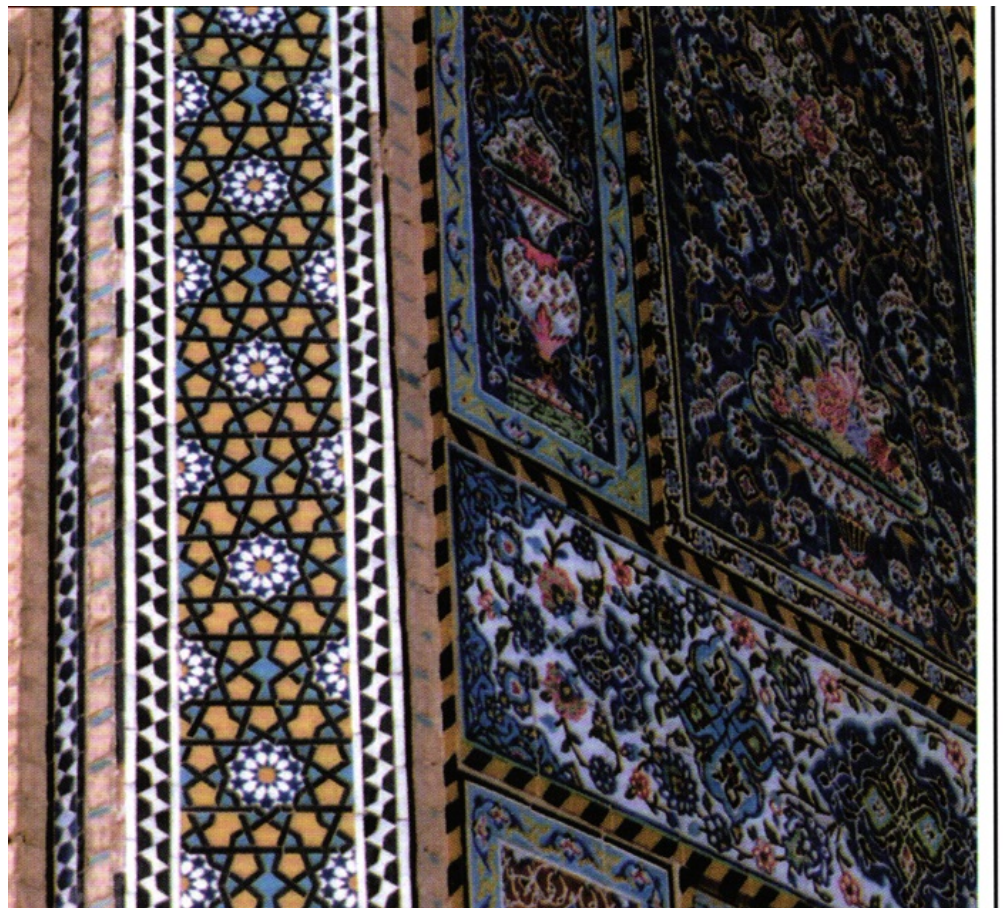
در انتها نقش دوم . که پاکار قوس محسوب می شود . تا تیزه قوس، با استفاده از طرحهای گیاهی و یک شکل هندسی موزون، توانسته است بر زیبایی سقف بیفزاید و کاشیکاری زیبایی به بیننده القا کند.

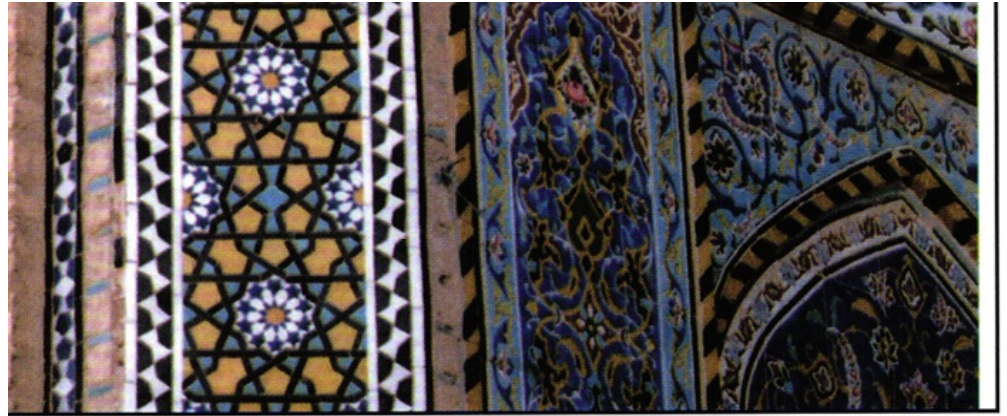
دیوار جنوبی و دیوار شمالی ایوان قرینه سازی شده، که این قرینه سازی و هماهنگی بودن نقشها شکل خاصی به ایران داده است و به بینندگان نیز آرامش می بخشد.

در دیوار شرقی که قبلا در شروع کار سه طاقنمای مشابه جاسازی شده بود، در حال حاضر در وسط یک در است و دو طرف آن، دو پنجره مشبک از چوب و شیشه و حفاظ آهنی به طور زیبایی کار گذاشته اند تا نور بتواند از پنجره ها به شبستان برسد. در از گره کشی زیبایی برخوردار بوده و در زمان معاصر ساخته شده است.

در بالای در شبستان با هره سازی از آجر و کاشی فیروزه ای قابی ساخته اند به طول ایران و ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر، و سپس درون قاب حاشیه ای به عرض ۲۵ سانتیمتر از نقش گره هشت و زهره طبل دار افکنده اند. آن گاه متن زمینه را با گره تند ده دانه دار و حمیلهایی از کاشی زرد و نیز رنگهای متنوع با نقش گره معرق به پایان برده اند.

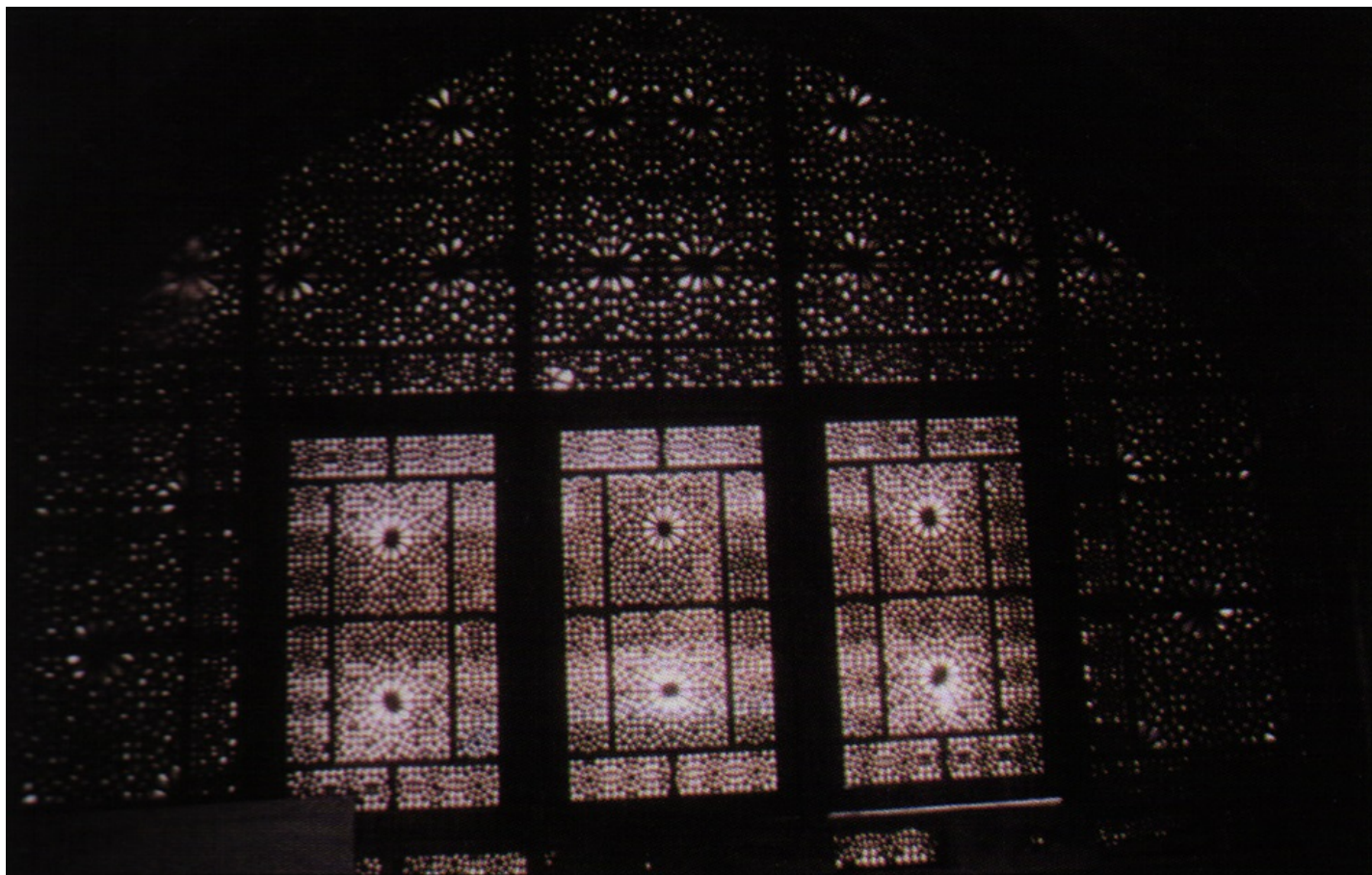
در داخل شمشه های حاشیه اسماء اعظم با خط ثلث

گلدان سنگی و کاشیکاری و گره سازی نبش ایوان شرقی

لاجوردی بر زمینه کاشی سفید نقش شده است و در شمشه های گره، متن را با همان خط به اسماء ائمه اطهار مزین کرده اند.

در بالای کتیبه با آجر و کاشی فیروزه ای زیر قوس را هره بندی کرده و در مشبکی (ارسی) نهاده اند که سه لنگه در کشویی به شکل عمودی دارد و در وسط ارسی باز و بسته می شود و اطراف آن را با قاب بندی و گره چینی چوبی که با تقسیماتی همراه است ساخته اند و گره سازی را بسیار زیبا در معرض دید قرار داده اند. ناگفته نماند که این پنجره در دوره معاصر کار گذاشته شده و پنجره اصلی زمان آیت الله شفتی در پشت همین پنجره قرار گرفته و قسمتی از التهای آن ریخته است که تعمیر شدنی نیست. پنجره را می توان از داخل تالار مدرس مشاهده کرد.

پشت بغل قوس ایوان شرقی را با گره تند ده و حاشیه هایی

از گره کند سرمه دان . که کل گره را به نام شاگره می شناسند . با کاشی معرق بسیار زیبایی تمام کرده اند. گره بالای ایوان شرقی را در سالهای گذشته تراشیده و خراب کرده اند و همان نقش را دوباره بر کاشیهای نو تراشیده و جای آن نصب کرده اند. در صورتی که تا وقتی من دیده بودم گره سابق تعمیر شدنی بود و نیازی به عوض کردن کل کار نبود. دو اسپر طرفین ایوان را به عرض تقریبی ۷۵ سانتیمتر با آجر و بند کشی ساده تا بالای ایوان

ادامه داده اند و در پشت بغل بالای ارسی حجره ها را با حاشیه بندی، و متن پشت بغل را با نقش اسلیمی و ختایی به پایان برده اند.

ایوان در مجموع با رنگهای به کار رفته بسیار زیباست و نقاشیهایی که روی کاشیکاریها کشیده اند در نوع خود بی نظیر است.

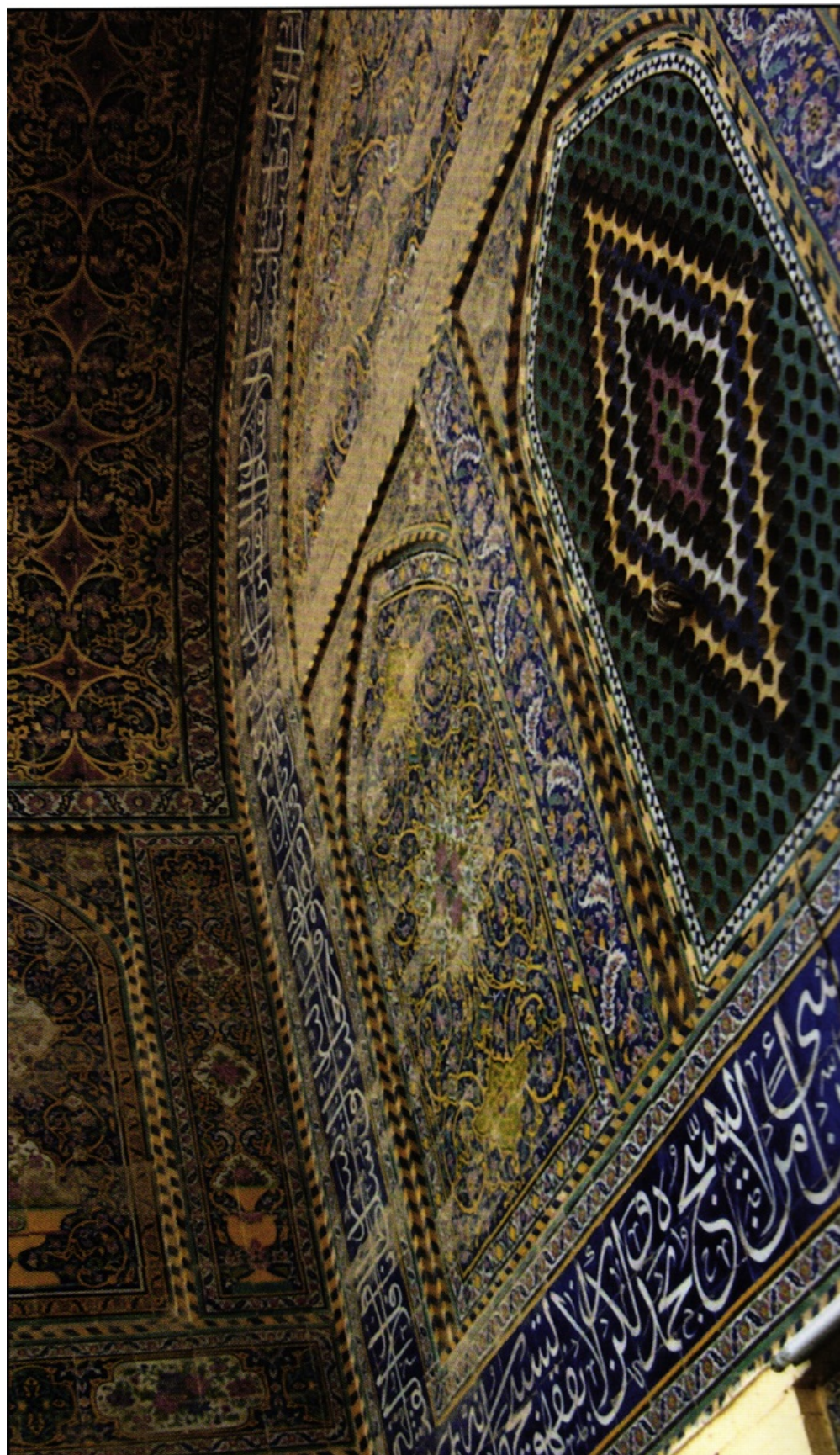
تصویر

ایوان غربی

ایوان غربی با ابعاد و طرحهایی مانند ایوان شرقی در بدنه شمال و جنوب تا انتهای تیزه قوس کاملاً قرینه سازی شده است. اما تفاوتهایی که می توان در آن مشاهده کرد مربوط به دیوار غربی ایران

ایوان غربی

است که پشت به شبستان زمستانی قرار دارد. در قسمت پایین دیوار که شامل سه طاقنماست تا به حال چندین بار دستکاریهایی شده است.

اسپر طرفین ایوان و سنگ ازاره و دو پایه در وسط، با تقسیمات انجام گرفته، ایوان را با سه طاقنما همراهی می کند. طاقنمای وسط در ورود به شبستان زمستانی همانند شبستان شرقی است و دو طاقنما در طرفین در شبستان با شبکه های آجری ساخته اند. شبکه های طاقنمای وسط تا به حال چندین بار عوض شده است و زمانی از شبکه آجری نور را به داخل شبستان زمستانی می رساندند و زمانی دیگر از پنجره آهنی و شیشه و حفاظی از آهن، که در زمان معاصر همه را خراب کرده اند و مانند شبکه اولیه آن را به نمایش گذاشته و برای دو پنجره طرفین در از داخل پنجره آهنی تعبیه کرده اند.

پشت بغل سه طاقنما را، پس از عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر از بر اسپرهای پشت بغل، با کاشی هفت رنگی روی کاشی خشت لاجوردی طراحی کرده و ساخته اند. از بالای طاقنماها با جوک بندی جناقی لاجوردی بر زمینه زرد تقسیماتی انجام داده اند که بدنه ایوان را زیبا جلوه می دهد.

بعد از جوک بندی جناقی بالای طاقنما که کل دیوار غربی را در بر می گیرد، کتیبه ای به عرض ۵۰ سانتیمتر قرار دارد که حاشیه ای به عرض ۱۰ سانتیمتر از کاشی خشت هفت رنگی و حمیلهای فیروزه ای آن را محاط می کند و با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آیه های ۳۰ تا نصف آیه ۴۵ از سوره اسراء بر آن نوشته شده است. این کتیبه از روی طاقنماها شروع می شود و تا تیزه قوس ادامه می یابد.

سقف ایوان غربی

بالای کتیبه بعد از جوک بندی و عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر، بین ادامه در کتیبه عمودی را به سه طاقنما . که دو جرز در وسط دارد. تقسیم کرده اند. جرزها جوک بندی جناقی شده است و متن آن را با کاشی خشت هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی طراحی کرده و ساخته اند.

داخل طاقنماها در طرفین ایوان، پس از عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر، با حاشیه ای به عرض ۱۰ سانتیمتر و حمیلهایی از کاشی لاجوردی و زرد طاقنما را محاط، و متن طاقنما را با مصرع بندی و طراحی اسلیمی به رنگ زرد و گل و برگ گیاهی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند.

در طاقنمای وسط، بعد از جوک بندی جناقی و حاشیه سازی با حمیلهایی به رنگ لاجوردی، از یک شبکه بندی به شکل لوزی از رنگهای سیاه، زرد، سفید و فیروزه ای بر زمینه کاشی فیروزه ای بهره برده اند و نور را به داخل شبستان رسانیده اند. پشت بغل قوسها را با کاشیکاری هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند. در بالای طاقنماها که حاشیه هست از گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت زرد استفاده کرده و در متن بالای طاقنما تا تیزه قوس از نقش اسلیمی به رنگ زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و ترنجهایی از کاشی هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت سفید بهره برده اند.

دو پشت بغل دو پیشانی ایوان با اسپرهای طرفین و حجرها همانند ایوان شرقی قرینه سازی شده است.

ایوان غربی

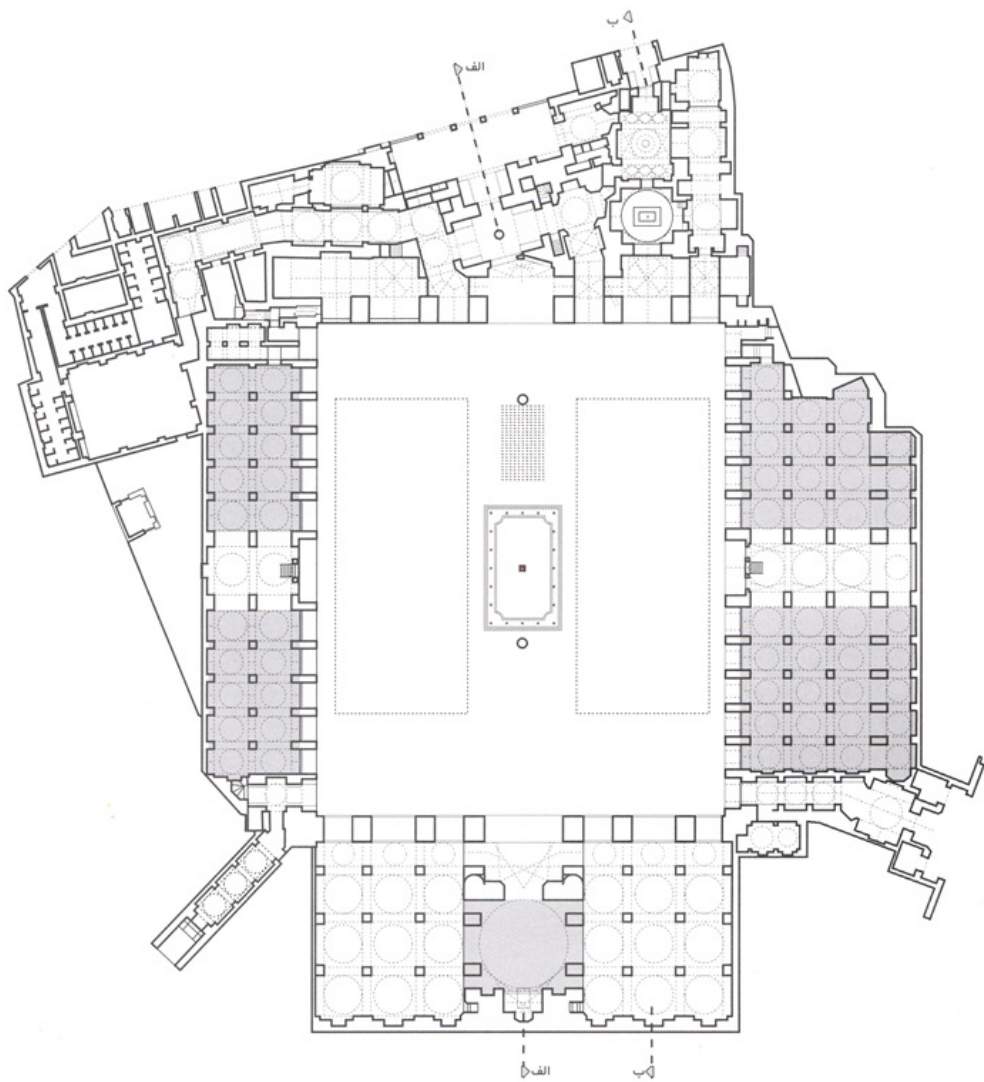

فصل پنجم: شبستانها

اشاره

ص: ۱۲۹

شبستان زیر گنبد در جنوبی ترین قسمت مسجد سید و پشت ایوان ساعت به مساحت ۱۰۶۰×۱۰۶۰ سانتیمتر قرار دارد که از معماری چشمگیری بهره مند است.

اطراف شبستان را سنگ ازاره به ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر نصب کرده اند که این ارتفاع با سنگ ازاره ایران و چهل ستونهای طرفین شبستان هم تراز است.

و شبستان زیر گنبد دارای چهار طاقنماست که هر کدام به عرض ۴ متر در میانه هر دیوار قرار دارد، به طوری که می توان گفت طاقنمای شمالی راه ورود از ایوان ساعت به شبستان زیر گنبد را میسر می سازد و طاقنمای جنوبی محلی است که محراب در آن قرار دارد و طاقنمای شرقی و غربی راه ورود به چهل ستون های شرقی و غربی را هموار می کند.

بلندی طاقنماها یعنی تیزه قوس آن تا ارتفاع دیوارها و تراز زیر گنبد کشیده شده است. چهار دیوار شبستان را مشابه سازی کرده اند، یعنی دور تا دور طاقنماهای چهارگانه از روی سنگ ازاره با جوک جناقی لاجوردی و زرد به عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر احاطه می گردد و در متن آن با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بعد از جمله «قال الله سبحانه تبارك و تعالی»، آیات ۴۰ تا ۸۰ از سوره مریم نوشته شده است که به این عبارت ختم می شود: «صدق الله العلی العظیم . کتبه محمد باقر الشیرازی ۱۲۹۸».

در دیوار شمالی شبستان، بعد از کتیبه خط ثلث چهارگانه، دو اسپر در طرفین خط با جوک جناقی قاب بندی شده و روی آن با کاشیهای هفت رنگی و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آراسته گشته است. بعد از اسپرهای دو طاقنما که در بالا به قوسی ختم می شود، با جوک جناقی توانسته اند طاقنما و دو پشت

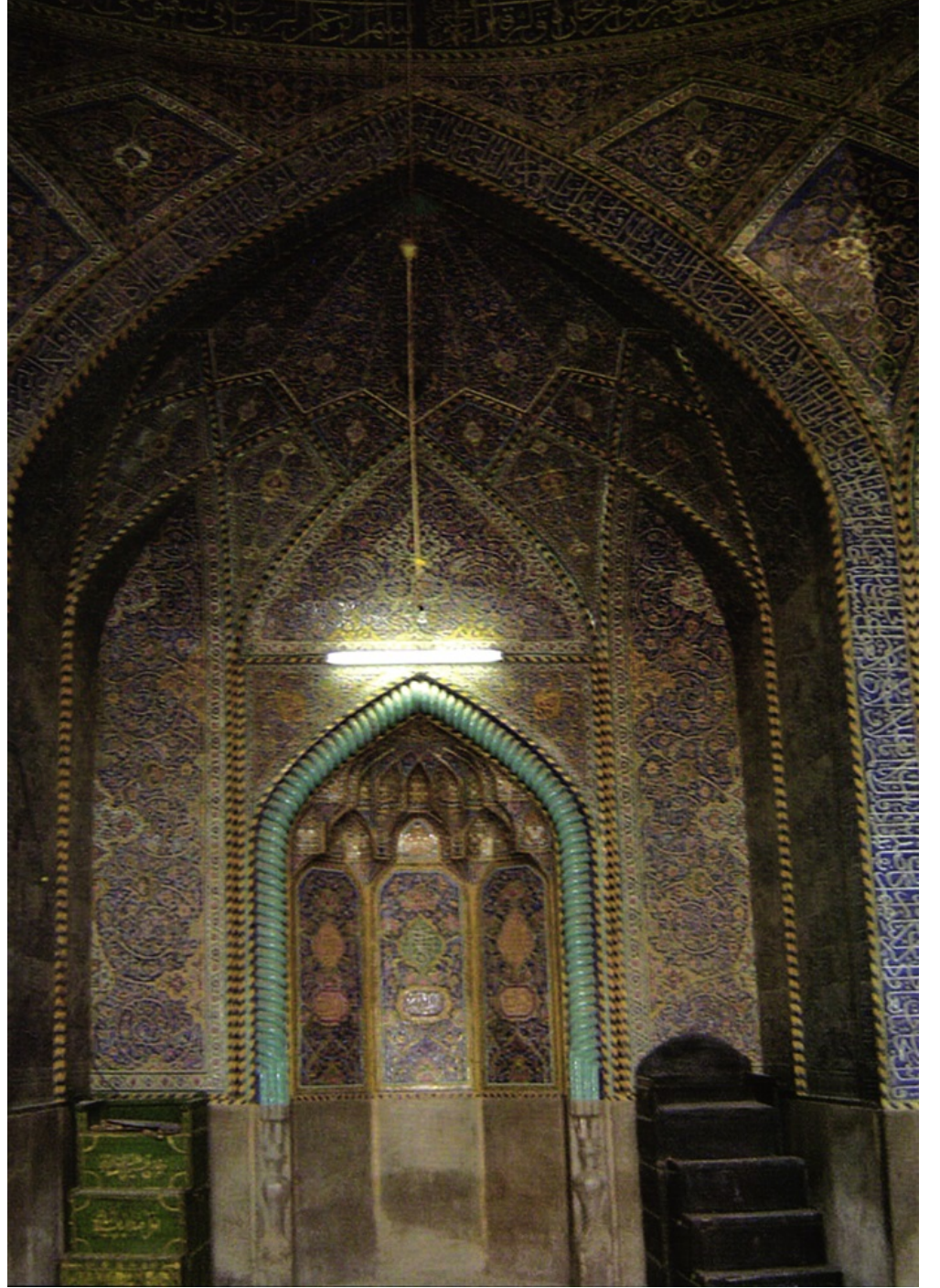
بغل آن را قاب بندی کنند و با کاشیهای هفت رنگی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی متن طاقنما و پشت بغل قوس را به پایان برند.

در دیوار شرقی و غربی، بعد از کتیبه و اسپر طرفین خط، دو طاقنماست که هر کدام به عرض ۱۵۰ سانتیمتر و ارتفاع ۳۷۰ سانتیمتر راه ورود به چهل ستون ها را هموار می کند. طاقنماها را به طریقی ساخته اند که با دیوار جنوبی شبستان به اندازه یک لغز بیشتر فاصله نداشته باشد تا اگر صف نماز جماعت ادامه پیدا کرد و به چهل ستون ها کشیده شد، صف اول جماعت بتواند بدون اشکال شرعی در یک خط امتداد داشته باشد. بنابر این دو طاقنمای قرینه در دیوار شرقی و مشابه آن در دیوار غربی بعد از طاقنماهای چهارگانه به دست استادان فن پایه ریزی شده است.

در چهار گوشه شبستان چهار فیلیوش که هر کدام تزییناتی دارد به طریقی تعبیه شده است تا بتوانند با ترسیم رسمی بندی، انتهای آن را با تیزه قوسهای طاقنماهای چهارگانه در یک دایره و خط تراز قرار دهند. در دل فیلیوشهای بالای طاقنما، اول کتیبه ای به عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر است که با جوک جناقی احاطه شده و با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی ادامه آیات سوره مریم را بر آن نگاشته اند.

متن داخلی فیلیوشها را بعد از حاشیه بندی و طراحی گل و گیاه با ساختن ترنجهایی به شکلهای موزونی که با طرحهای گیاه همراه است بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

با طراحی طاقنماهای چهارگانه و ساختن چهار فیلیوش در چهار زاویه شبستان و رسمی بندی در زوایای به دست آمده بین طاقنماها و

فیلپوشها، توانسته اند مجموعه کارهایی را کنار هم قرار دهند تا سطح چهارگوش شبستان را به یک دایره تبدیل و پایه ساز گنبد کنند. بنابراین، با نصب جوکهای جناقی، اشکال هندسی را مشخص کرده و داخل هر شکل هندسی مانند پاباریک ها و ترنجهها و زیر مجموعه قوس دایره گنبد را با حاشیه بندی و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی لاجوردی آراسته و مصرعهایی با گل و گیاه در وسط هر نقشمایه بر زمینه کاشی سفید پدید آورده اند که در نتیجه مجموعه کاشیکاری اطراف شبستان با زیبایی هر چه تمامتر به اجرا در آمده است.

در دل کاسه گنبد، کتیبه ای به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر طراحی و با جوک جناقی آن را احاطه کرده اند. در متن کتیبه به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره جمعه نگاشته شده است و آخر کتیبه را به این عبارت ختم کرده اند:

کتیبه محمد باقر الشیرازی ۱۲۸۸» و بر کاشی دیگر نوشته اند: «الهم اغفر محمد اسمعیل».

بنابراین می توان گفت قطر دهانه گنبد به طور تقریب ۱۰ متر و ارتفاع گنبد که از قوس نیمدایره ای برخوردار است، با محاسبه ارتفاع

کتیبه، به ۵۵۰ سانتیمتر می رسد. در چهار طرف گنبد در دل قوس. طرفین شمال و جنوب، شرق و غرب به بالای کتیبه چهار پنجره شبکه بندی شده برای تهویه داخل شبستان ساخته اند.

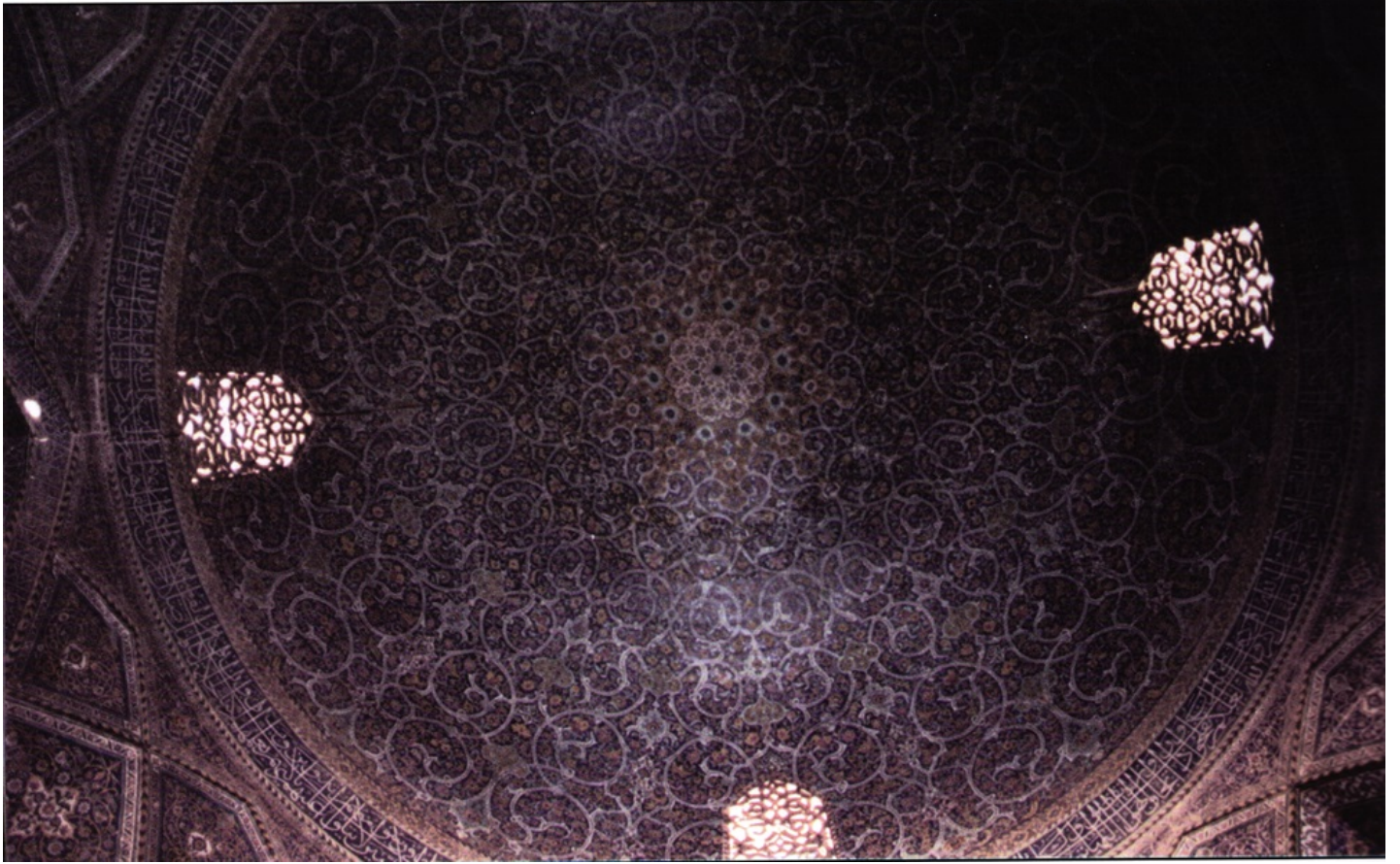
کاشیکاری گنبد را از روی کتیبه تا نقطه بالای قوس با نقشهای اسلیمی و ختایی از کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

کف شبستان با کاشیهای ۲۰×۲۰ سانتیمتری فیروزه ای و سفید فرش شده است. یادآوری می شود که کف شبستان زیر گنبد با کف

چهل ستون های شرقی و غربی هم تراز است. و نور شبستان از طاقنمای ورودی ایوان زیر ساعت و چهار شبکه

داخل سقف تامین می شود. و در زمستان نمی توان از شبستان زیر گنبد استفاده کرد و بنابراین نماز جماعت فقط در ماههایی که هوا گرم است در اینجا اقامه می شود.

سقف شبستان زیر گنبد

شبستان شرقی مسجد به ارتفاع تقریبی یک متر گودتر از کف صحن و به طول و عرض تقریبی 47×20 متر نسبت به شکستگیهایی که در ضلع شمالی به وجود آمده ساخته شده است. نمای تمام دیوارهای این شبستان (از آجر و بندکشی) به مرور ایام بر اثر گرد و غبار و شاید دوده های چراغهای قدیمی (امروزه از برق استفاده می شود) کثیف شده بود که بانیان خیر آن را رنگ آمیزی کرده اند.

گویند روزی که شالوده پی های این شبستان را می ریختند و زمین از رس آبداری شکل گرفته و شفته ریزی در آن با مشکل مواجه شده بود، به دستور آیت الله شفتی، موی بز و ساز و را با شفته پراهمک مخلوط کردند و در پی ها ریختند (موی بز و ساز و بر اثر مرور ایام پوسیده نمی شود و مقاومت زیادی مانند آرماتور به شفته می دهد). پایه ها و دیوارها از آجرکاری به نسبت مستحکمی بهره مند است و پاکار تمام قوس سقفها از ارتفاع 210 سانتیمتر در ترازوی از زمین شروع شده و سقفها به شکل چهاربخشی با آجر پوشیده شده است.

در بدنه هر ستون با ارتفاع تقریبی 180 سانتیمتر از کف دوالی به عرض تقریبی 25 سانتیمتر و ضخامت 5 سانتیمتر دور تا دور ستون را محاط می کند که بالای دوال صاف و زیر دوال به ارتفاع 15 سانتیمتر یک چفت است، و در زاویه دوال را به شکل گلوبی گرد و بسیار زیبا ساخته اند. در ایام قدیم روی دوالها مورد استفاده بود، از جمله جای مهر، کتاب دعا، قرآن و کتابهای مختلف دیگر. ولی امروزه چون قفسه هایی برای نگهداری کتابهای مختلف در شبستان پیش بینی شده بنابراین دوالهای بالای دیوار بدون استفاده مانده ولی از زیبایی آن کاسته نشده است و شبستان منسجمی به بیننده ارائه می کند.

کف شبستان از آجرهای چهار گوش 20×20 فرش شده، البته تا به حال تعمیراتی در آن انجام گرفته است. دهانه وسط شبستان که مقابل در ایران بوده از عرض بیشتری برخوردار است، با سقفی بلندتر از سقفهای دیگر. روی این سقف محل مدرس قرار دارد که به شرح آن خواهیم پرداخت. شبستان دارای دو در ورودی است: یک در در وسط ایوان شرقی مسجد که پاگردی پشت در داخل شبستان قرار دارد، و چند پله ارتباط صحن مسجد و شبستان را برقرار می کند و مردان نمازگزار از این در رفت و آمد می کنند.

داخل طاقنمای شمالی شرقی مسجد یک در و پله هایی به چشم

می خورد. طاقنما را به دو قسمت تقسیم کرده اند: در قسمت جنوبی طاقنما یک در به شبستان شرقی باز می شود که با پاگرد ساخته شده در پشت آن و شماری پله ارتباط کف صحن را با کف شبستان میسر می سازد، و قسمت شمالی طاقنما با پله هایی صحن مسجد را با مهتابیها ارتباط می دهد.

نور شبستان شرقی از شبکه هایی تأمین می شود که فاصله طاقنماها را در بردارد و به شکل نقش شش و نقش گل نو با آجر ساخته شده اند. در زمستان با چسبانیدن کاغذ به پشت شبکه های آجری هوای داخل شبستان را گرم، و برای روشنایی بیشتر کاغذها را با روغن چرب می کردند تا نور بهتر از کاغذها ساطع شود. در زمان ته چندان دور که برق به مسجد رسید پنجره هایی از آهن نبشی و شیشه تعبیه کردند، ولی به تازگی با ساختن پنجره های چوبی و لنگه های بازشو توانسته اند نور، گرمی و سردی هوای داخل شبستان را تنظیم کنند. در یکی از طاقنماهای جنوبی که قبله نیز می باشد در زمان معاصر با کاشیهای هفت رنگی محرابی تعبیه کرده اند که جهت قبله را مشخص کند.

راه ورود به شبستان از ایوان شرقی

در غرب صحن مسجد سید با ساختن شبستانی به طول و عرض تقریبی ۴۷۸ ۱۲ متر توانسته اند محوطه ای محدود درست کنند که در زمستان برای نمازگزاران جای گرمی و در تابستان محل خنکی داشته باشند.

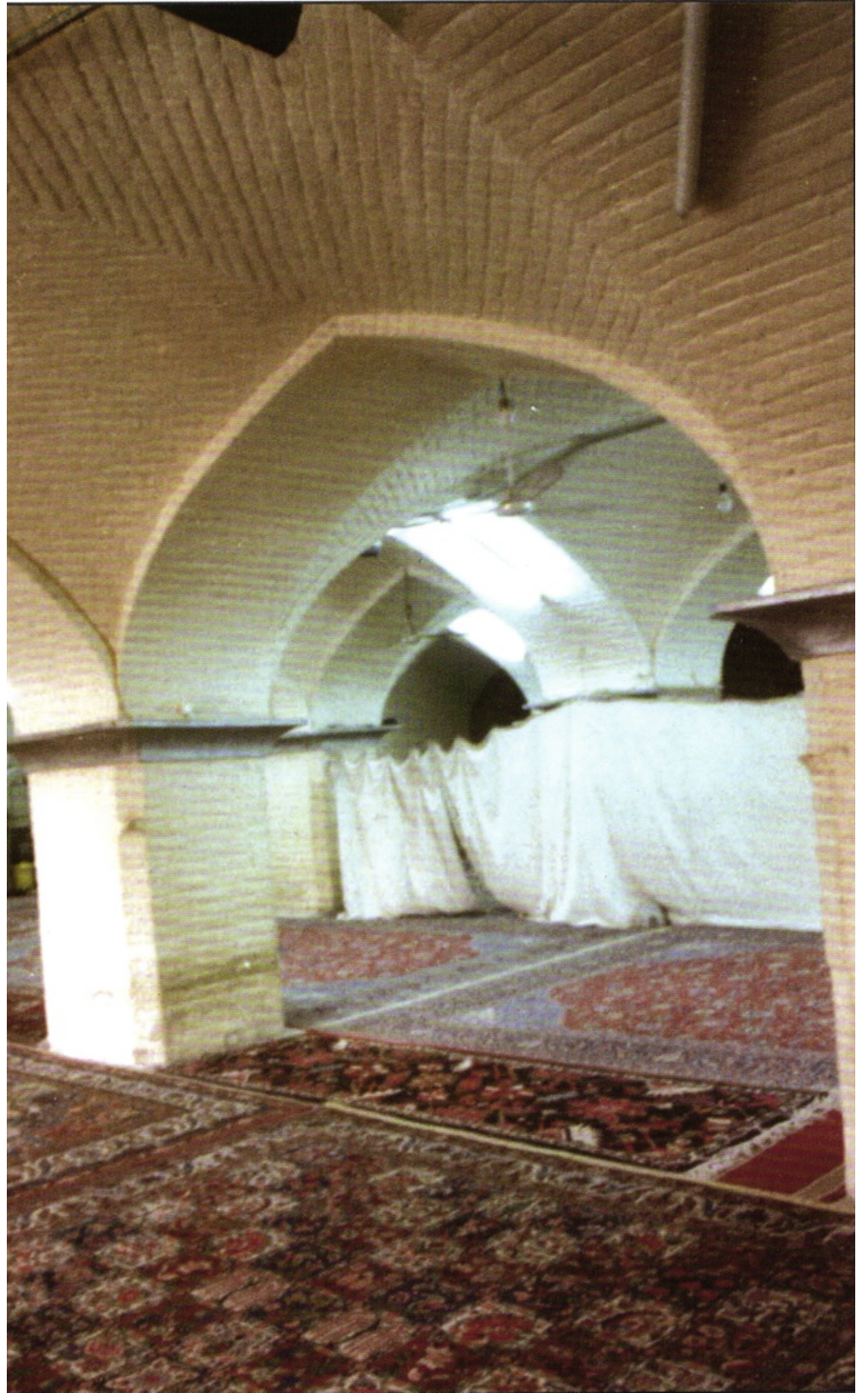
همان طور که در نقشه مشاهده می شود، با نقشه ای مدون و ریتمی استوار، پایه هایی را در وسط این شبستان تعبیه کرده، و سقفهایش را به شکل طاق و چشمه (چهارطرفه) پوشانیده اند. البته به مرور زمان که دیوارها کثیف شده است آن را رنگ آمیزی و به طور شایسته ای نگهداری کرده اند.

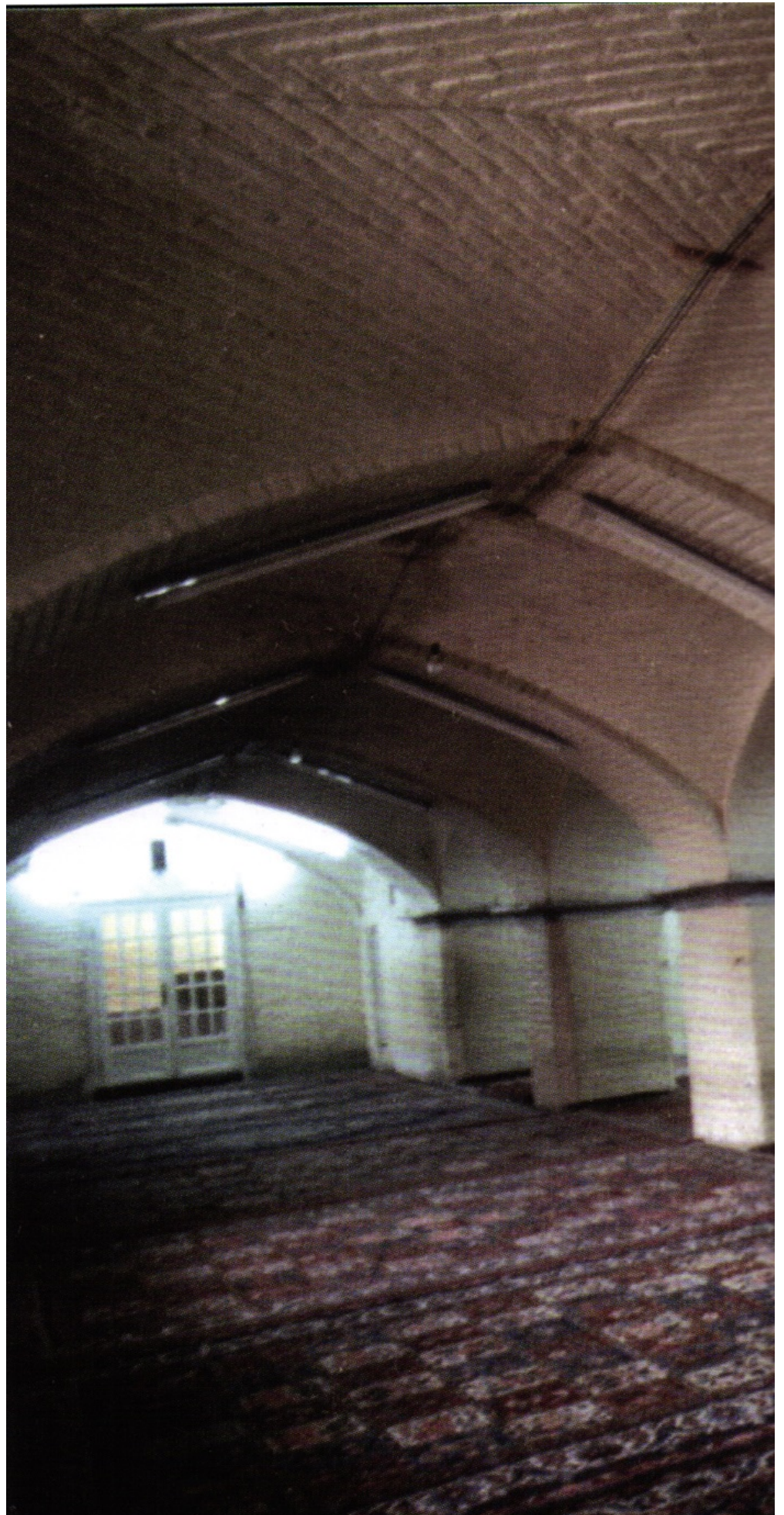
این شبستان که از کف صحن به اندازه تقریبی یک متر گودتر است، با دو راهرو و پله هایی با کف صحن ارتباط برقرار می کند. در وسط ایوان غربی، در شبستان قرار دارد که پاگرد و پله هایی ساخته شده اند تا عبور و مرور نمازگزاران را آسان کند، و معمولاً این در مخصوص مردان است که از آن رفت و آمد می کنند.

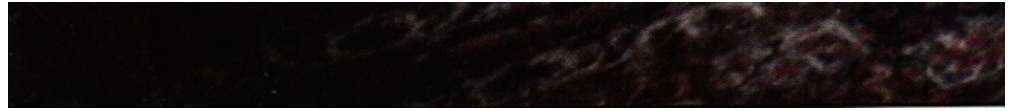
در طاقنمای شمال غربی دری تعبیه شده که با چند پله ارتباط داخل و خارج را در بر دارد و زنان برای گزاردن نماز جماعت از این در رفت و آمد دارند. نور این شبستانها در ایام قدیم از طریق شبکه های آجری که داخل طاقنماها ساخته اند تاءمین می شد ولی در زمستان شبستان از سرمای هوا در امان نبود، از این رو برای گرم کردن هوای داخل شبستان پشت شبکه های آجری را از داخل با کاغذهای بزرگ و سریش کاغذ چسبانی می کردند تا کاملاً آن رامسدود کنند و روی کاغذها را با روغن چرب می کردند تا اولاً از استحکام بیشتری برخوردار شود، ثانیاً نور بیشتری از خود انعکاس دهد و در شبها از چراغهایی که دوده کمتری داشتند استفاده می کردند (چراغهای بادی). ولی زمانی که مسجد دارای برق شد از چراغ برق برای روشنایی استفاده کردند و، به جای کاغذ چسبانی جلوی شبکه های آجری، با نبشی پنجره هایی ساختند و داخل قاب پنجره ها را شیشه کردند که این پنجره ها با لنگه های بازشو سرما و گرمای شبستان را متعادل می سازد. این پنجره ها هنوز هم در جای خود باقی است و نیاز به تعمیر دارد. کف شبستان با آجرهای چهارگوش فرش شده است. در جنوب شبستان و محل محراب طاقنمایی تعبیه کرده اند که قبله را نشان می دهد ولی از کارهای

هنری در آن خبری نیست. . برای شبکه های آجری که در طاقنماها به طور شایسته و زیبایی ساخته اند از نقش شش و نقش گل نو استفاده کرده اند و طاقنماها یک در میان با یکی از این نقشها تزئین شده که این آجرکاریها اکنون در دست تعمیر است.

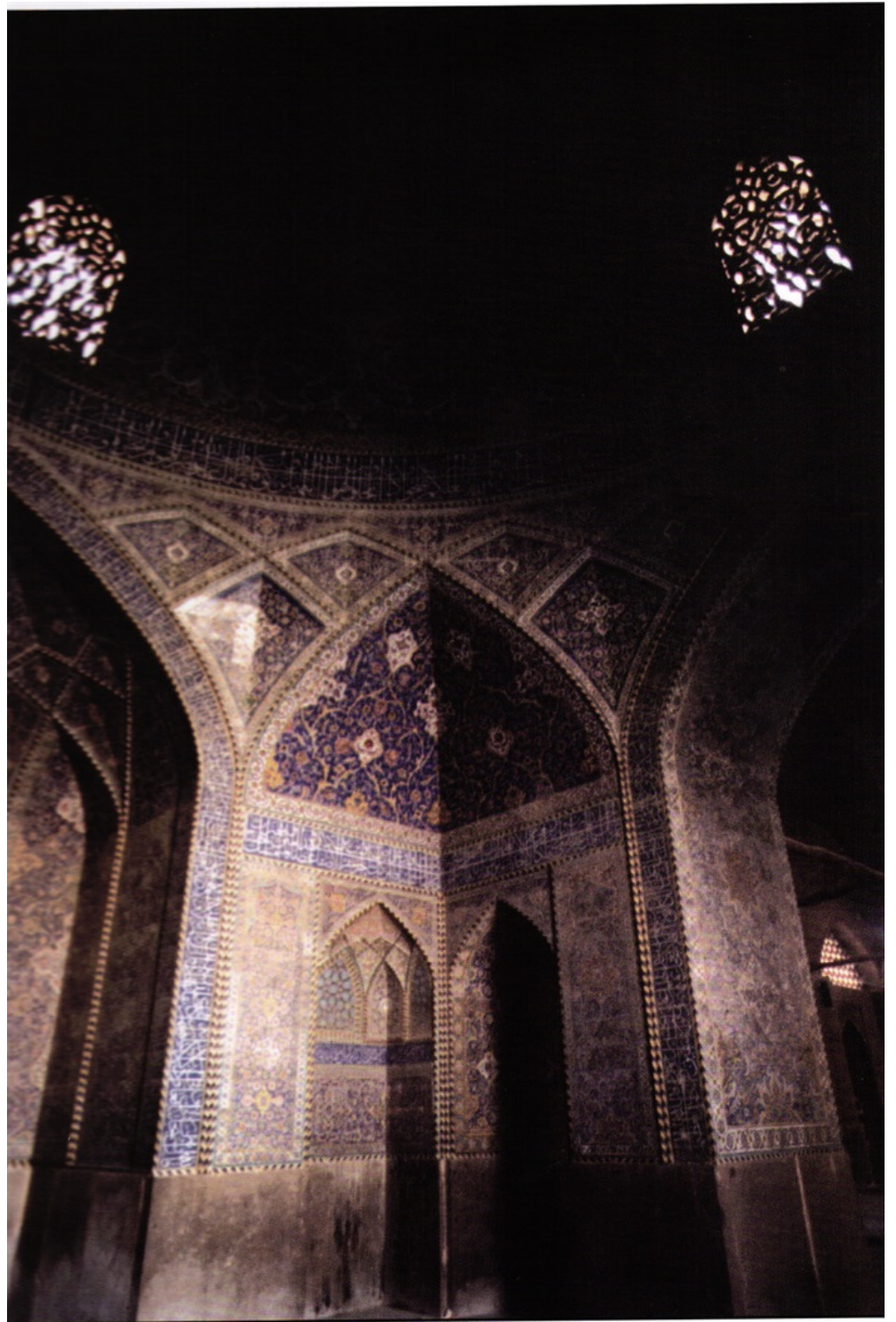
آیت الله شفتی مسجد را کاملاً در جهت قبله بنا نهاده و چون ابعاد زمین در جهت شمال و جنوب بوده، بعد از ساخت مسجد در گوشه و کنار زمینهایی باقی مانده که بعضی از آنها مثلثی یا به شکل لچکی است. این زمینها را بدون بنا و جای برف انداز مسجد قرار داده اند تا در زمستان برفهای سنگی باعث اذیت و آزار همسایگان نشود.

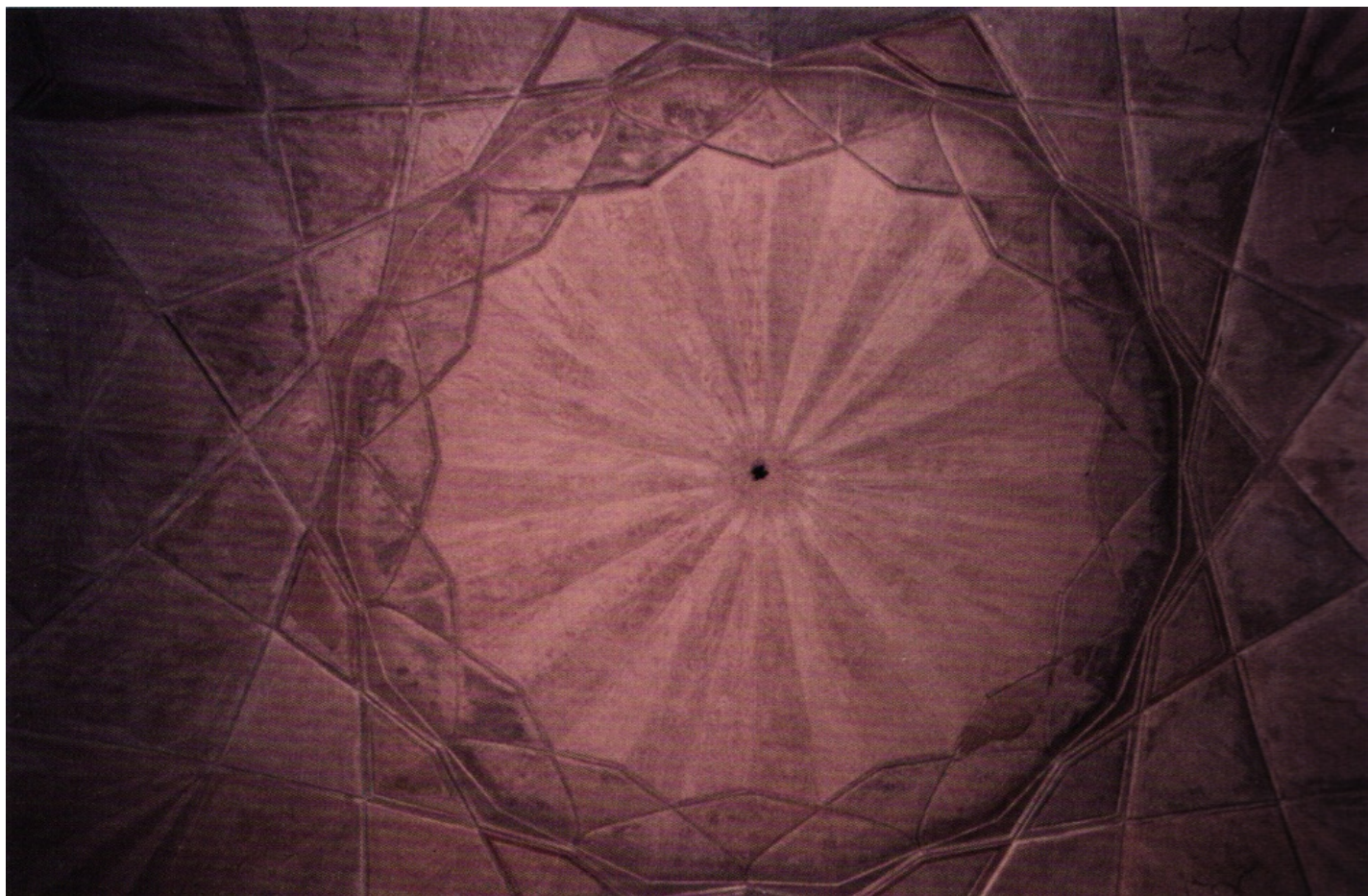

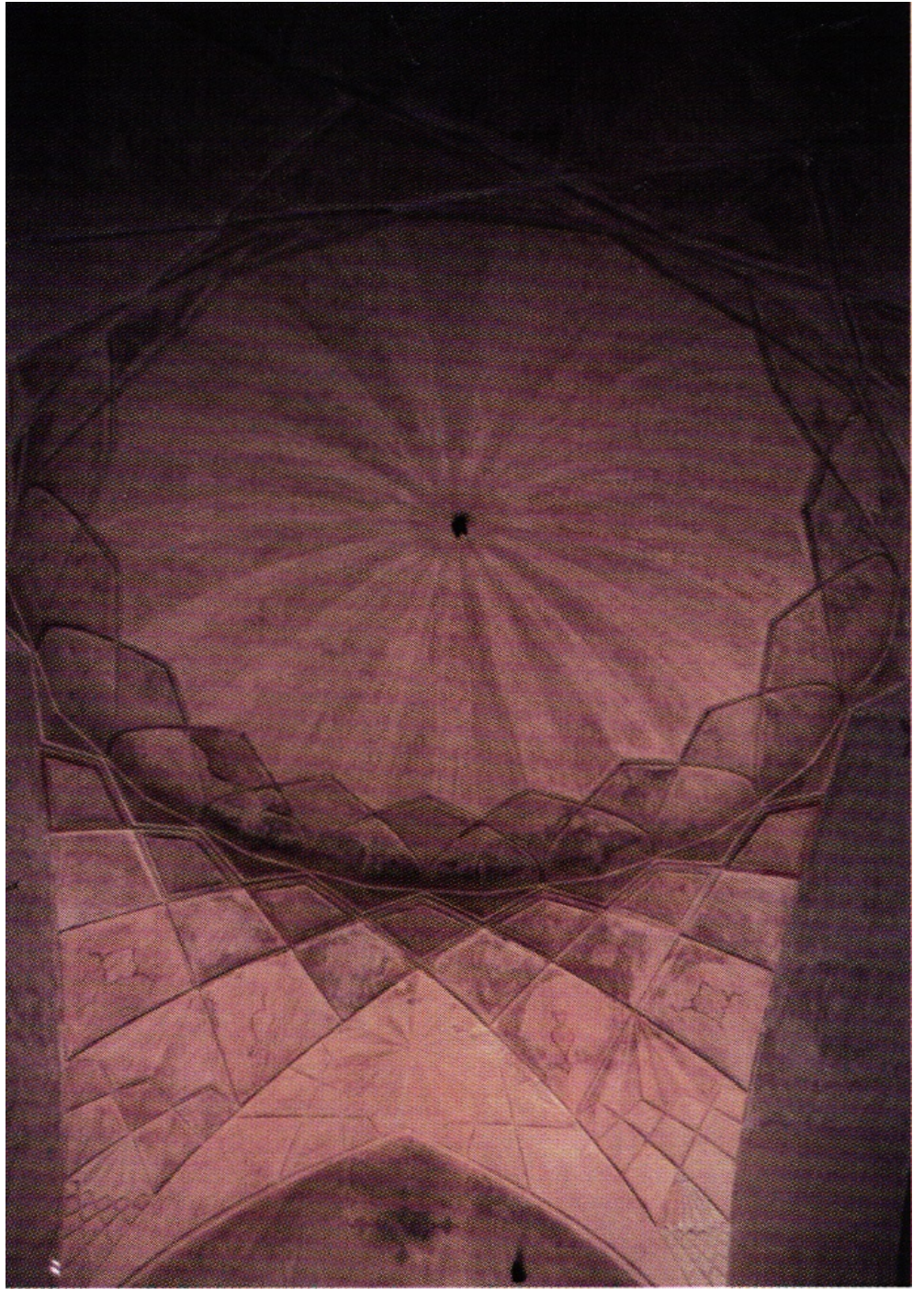

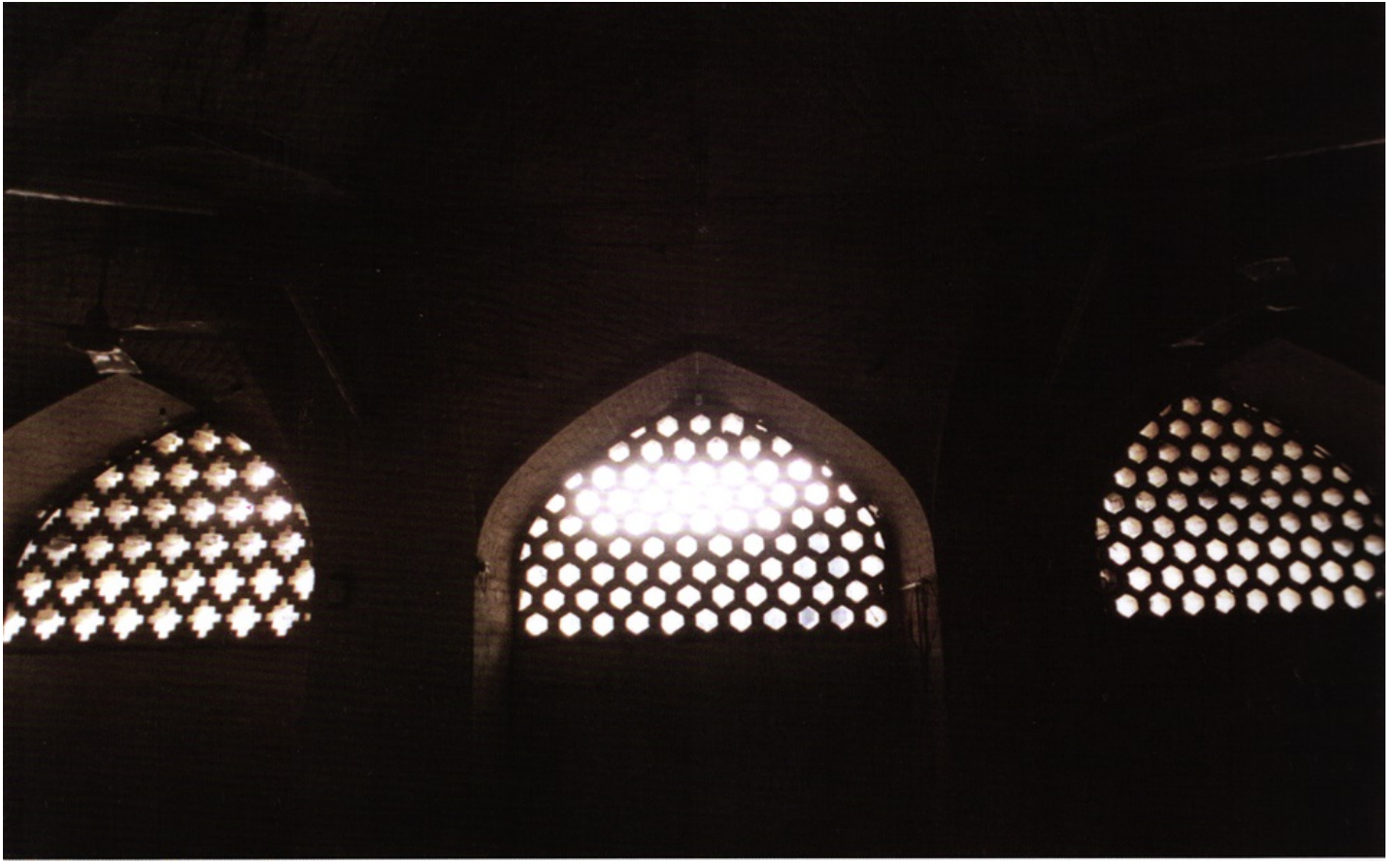
قسمتی از شبستان زیر گنبد

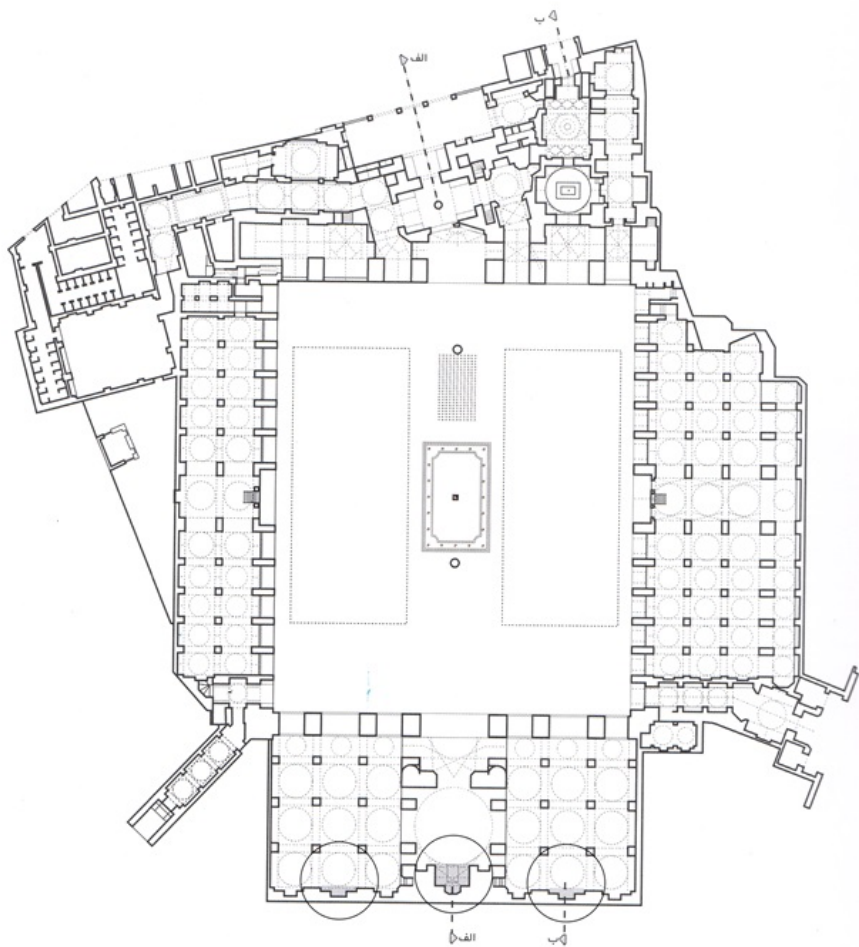
شبکه های نور گیر شبستان غربی

فصل ششم: محرابها

اشاره

ص: ۱۳۹

به طوری که در کتابها ثبت شده است، در شبستان زیر گنبد سه محراب کنار یکدیگر قرار دارد: محرابی در وسط دیوار جنوبی و دو محراب کوچک در طرفین محراب بزرگ. اما باید گفت شبستان زیر گنبد را به شکل مربع و با طول و عرض ۱۰۶۰×۱۰۶۰ سانتیمتر ساخته اند و شمار پایه ها و طاقنها در سه دیوار شرقی و غربی و جنوبی قرینه سازی شده، با این تفاوت که دو طاقنمای طرفین محراب با کاشیکاری بسیار زیبایی همراه است که از لحاظ تزینات مشابه محراب اصلی به شمار می آید. این دو طاقنما از لحاظ بنا قرینه دیوار شرقی و غربی شبستان است که به دیوار جنوبی تکیه دارد.

مساحت شبستان زیر گنبد گنجایش ساختن سه محراب را در دیوار جنوبی که طول آن ۱۰۶۰ سانتیمتر است ندارد. بنابراین می توان طاقنما و تزینات کاشیکاری دیوار جنوبی را ادامه تزینات محراب بزرگ دانست، یا هنرمندان با ذوق خواسته اند برای دلمشغولی خود کاشیکاری به این زیبایی ارائه کنند و یادگاری از خود به جای گذارند.

محراب بزرگ مسجد سید، که پشت تا پشت آن را به عرض ۵۴۰ سانتیمتر و عمق ۲۷۰ سانتیمتر از بر دیوار جنوبی ساخته اند، هنر هنرمندانی را عرضه می کند که توانسته اند چهار طاقنمای اصلی شبستان را، با قرینه سازی و کاشیکاری، مشابه سازی کنند.

محراب بزرگ را در دو مرحله ساخته اند: اول طاقنمایی که مشابه دیگر طاقنهاهای شبستان و به عمق ۲۷۰ سانتیمتر از بر دیوار جنوبی شامل تزیناتی جداگانه از محراب اصلی است و می توان آن را پیشخان محراب اصلی دانست. سنگ ازاره داخل طاقنما از نوع سنگ داخل شبستان و هم تراز یا آن نصب شده و سپس از روی سنگ ازاره با ترسیم رسمی بندی در بالای طاقنما و به دست آوردن سوسنی ها، فیلیوشها، پاباریک ها و ترنجهها. که اجزای رسمی بندی اند. توانسته اند محراب اصلی را در دل سوسنی رسمی بندی پایه ریزی کنند.

از روی سنگ ازاره با تقسیماتی که با محاسبات اولیه همراه بوده است توانسته اند در عمق طاقنما ترکیب یک رسمی را به وجود آورند و خطوط آن را با جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد مشخص کنند. در نبش بیرونی و درونی طاقنما بر پیشخان کتیبه ای به عرض ۴۰ سانتیمتر با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی، بعد از جمله «قال الله تبارک و تعالی»، آیه هایی از سوره مؤمنون نوشته شده است که در آخر کتیبه به این عبارت ختم می شود: «صدق الله العلی العظیم کتبه محمد باقر الشیرازی (۱۲۵۹)».

رسمی بندی داخل طاقنمای پیشخان و قاب بندی با جوکهای جناقی و مشخص کردن اشکال هندسی و حاشیه سازی در هر شکل هندسی به فراخور اشکال به طور جداگانه، و نقش و نگارهایی که با طراحی اسلیمی و ختایی، همراه است بسیار زیبا کاشیکاری شده و توانسته اند اطراف و داخل شمسه بالای پیشخان محراب را به طرز چشمگیری به نمایش گذارند.

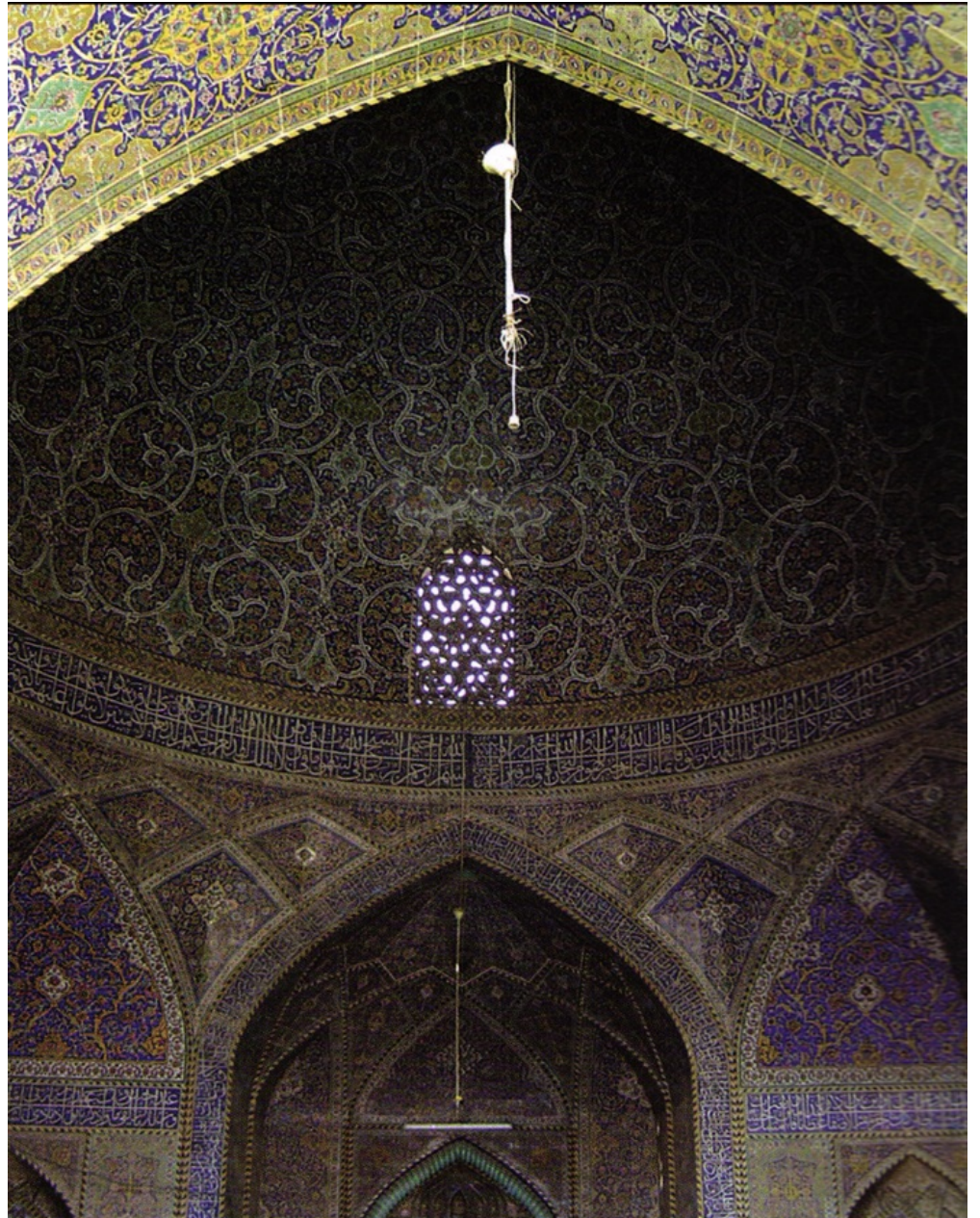
در مرحله دوم محراب اصلی را به شکل نیم هشت ضلعی به عرض تقریبی ۲۶۰ سانتیمتر و ارتفاع ۳۱۰ سانتیمتر و عمق تقریبی ۱۱۰ سانتیمتر در وسط دیوار جنوبی پیشخان ساخته اند که به همراه دو اسپر طرفین آن هر کدام به عرض تقریبی ۹۰ سانتیمتر است.

اطراف محراب را با سنگ ازاره و دو نبش بیرونی و درونی محراب را با دو پایه گلدان سنگی، که از کف محراب به ارتفاع سنگ

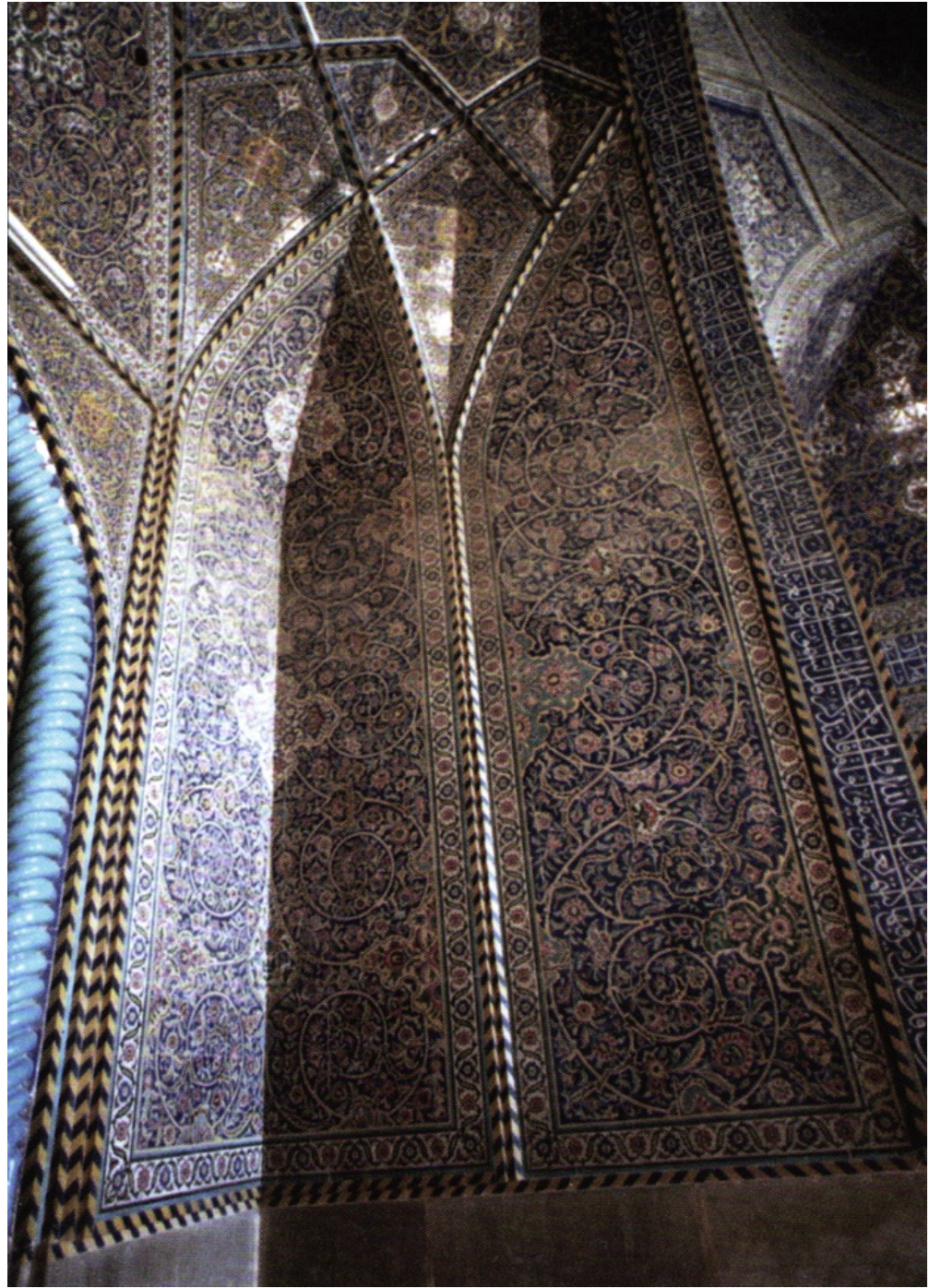
سردر محراب شبستان زیر گنبد وادامه طرفین آن

روشنایی شبستان زیر گنبد

نمایی از فیلیوشهای شبستان زیر گنبد

ازاره است، پوشانده اند. پایه گلدانها از کف با بدنهای تنگ مانند صیقلی داده شده و سپس با مقرنسی همراه است که انتهای مقرنس را به جای درپوش با پایه کاشیهای پیچ هماهنگ کرده اند و از روی سنگ ازاره اطراف محراب با کاشیهای پیچ به شکل زیبایی تا تیزه قوس از دو طرف ادامه داده اند.

کاشیهای پیچ دور محراب را دو جوک جناقی به رنگ زرد و لاجوردی همراهی و آن را محاط می کند و سه ردیف جوک جناقی در پشت بغل بالای قوس و همچنین خطوط رسمی را شکل می دهد.

داخل محراب از روی سنگ ازاره مقرنسی پایه ریزی کرده اند که سوسنهای پایه مقرنس با حاشیه بندی و حرکت تکراری گلهای حاشیه همراه بوده و متن سوسنی ها از نقشهای گیاهی بسیار زیباست و در وسط هر سوسنی نقش قابی هشت ضلعی با کاشی شبیه قابهای چوبی تعبیه کرده اند.

بر بدنه سوسنی رو به قبله و قاب وسط آن با خط نستعلیق سفید بر زمینه لاجوردی و دو سوسنی طرفین بر زمینه کاشی قهوه ای رنگ نوشته است: «یا مجیب الدعوات یا الله» - یعنی این جمله در هر سه سوسنی تکرار می شود. در بالای قابها در سه مصرع و در سه سوسنی جمله «یا سامع المناجات» با خط نستعلیق سفید بر زمینه سبز و در دو سوسنی طرفین بر زمینه قهوه ای نوشته شده است (که رنگ قهوه ای را با سیر و روشن کردن آن خط نمایان کرده اند. در زیر سوسنی وسط سال اتمام کاشیکاری محراب را «۱۲۹۶ هـ ق» ذکر کرده اند. کاشیکاری سوسنی ها با گلهای زیبا و برجسته به روش قطعه قبلا ساخته و پخته شده است و سپس در محل کار کنار هم نصب کرده و به نمایش گذاشته اند. (کار قطعه پختن به دست استادان خبره و معروف بوده که نامی از آنان برده نشده است).

ادامه مقرنس از سر سوسنی ها با حمیل بندی و حاشیه سازی در دل هر طاسه و گره سازی در متن طاسه و نیم طاسه ها همراه است و توانسته اند مقرنس و قطار بی نظیری بسازند.

گره های داخل مقرنس محراب از کاشیهای هفت رنگی است که ریزترین و دقیق ترین تراش کاشی را در بر دارد. کاشیهای محراب از زمانهای دور مورد توجه دوستانان هنر بوده است و امروز هم طالبان بسیاری دارد.

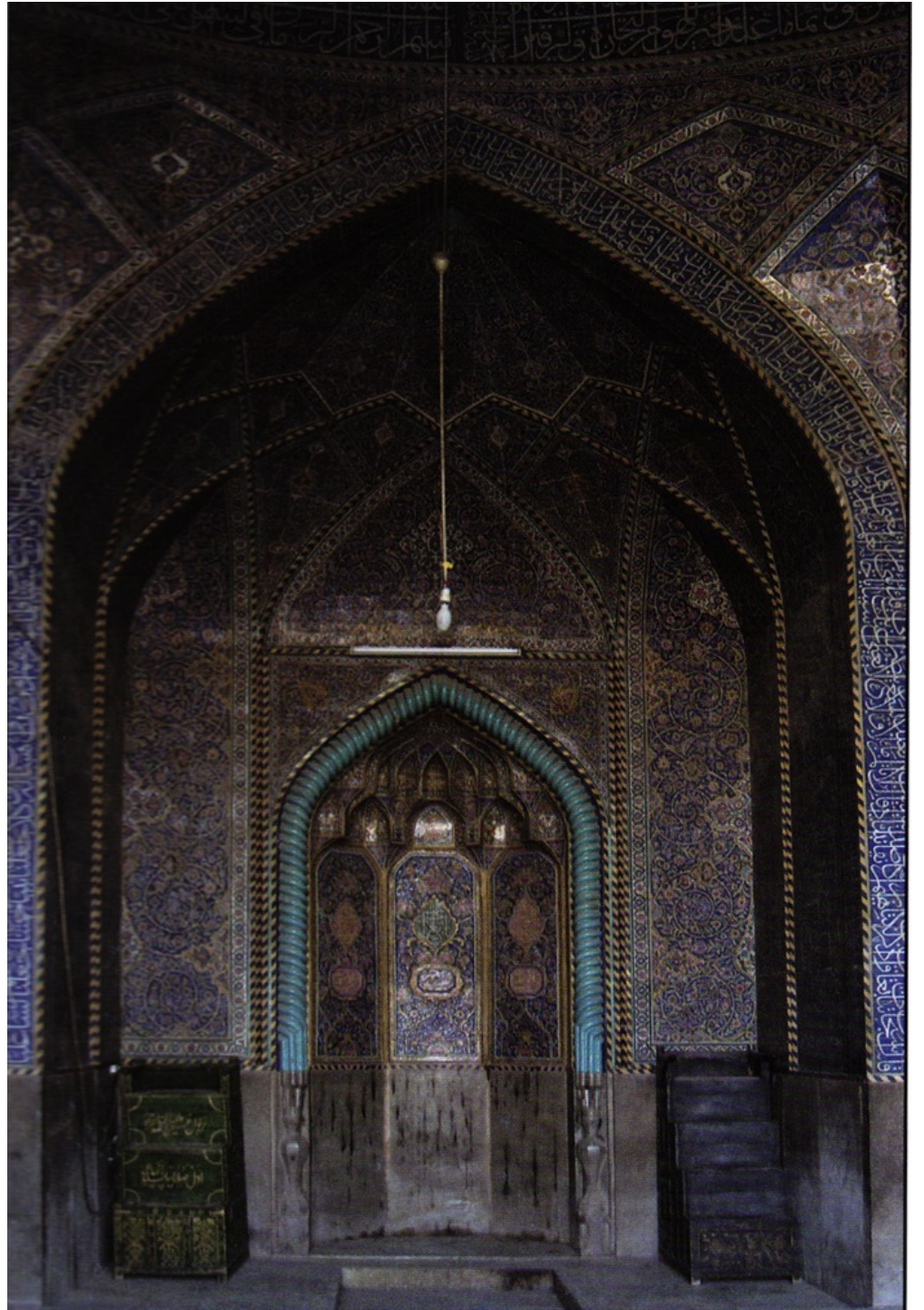
دو پشت بغل بالای محراب را با جوک جناقی و حاشیه سازی و طراحی اسلیمی و ختایی و ترنجهایی در میان لچکی ها با کاشی هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

کف محراب را با سنگ مرمر فرش کرده اند. در پیشخان محراب چاله محرابی از سنگ مرمر مشاهده می شود با عرض ۱۴۰ سانتیمتر و طول ۲۳۰ سانتیمتر و عمقی که کف آن با کف صحن مسجد هم تراز و شاید پایین تر و رو به قبله است. چاله محراب را معمولا در محرابهایی می سازند که کف شبستان بالاتر از کف بیرون شبستان یا صحن باشد. چاله محراب محلی است که امام جماعت در آن نماز جماعت اقامه می کند.

امام جماعت زمانی نماز جماعت را در چاله محراب اقامه می کند که جمعیت نماز گزار بیشتر از فضای شبستان باشد و صف نماز به بیرون شبستان کشیده شود، چون امام جماعت همیشه باید پایین تر از جمعیت نماز گزار یا همکف با آنها به نماز بایستد.

در مساجدی که کف شبستان بلندتر از صحن مسجد و جمعیت نماز گزار زیاد باشد، چاله محراب می سازند. نوشته اند که در زمان

محراب بزرگ شبستان زیر گنبد

آیت الله شفتی صف نمازگزاران مسجد سید تا بازار بید آباد کشیده می شده است. در مسجد سید اصفهان چند چاله محراب وجود دارد: یک چاله محراب در شبستان زیر گنبد، دو چاله محراب در مهتابیهای طرفین حوض وسط مسجد، دو چاله محراب در دو شبستان زمستانی. ناگفته نماند چون شبستان زمستانی فاقد محراب بود از چاله محراب استفاده می کردند، ولی در زمان معاصر در شبستان شرقی در دل دیوار طاقنمای جنوبی. که چاله محراب ساخته شده بود. با کاشی خشت هفت رنگی محرابی پایه ریزی کرده اند.

در طرفین محراب بزرگ مسجد سید که در دل دیوار جنوبی شبستان زیر گنبد قرار دارد، دو طاقنما با کاشیکاریهای بسیار نفیسی طراحی و ساخته شده است که گاهی طاقنما را به جای محراب می دانند. طاقنماها هرکدم به عرض ۱۵۰ سانتیمتر و عمق ۸۰ سانتیمتر و ارتفاع ۳۷۰ سانتیمتر ساخته شده است که در بالا به قوس و دو پشت بغل در اسپرهای طرفین محراب منتهی می شود و در دل فیلیوشهای دو گوشه ضلع جنوبی شبستان است.

ارتفاع سنگ ازاره داخل طاقنماها با ارتفاع سنگ ازاره اطراف شبستان هم تراز و از همان نوع است. از روی سنگ ازاره داخل طاقنما، با جوک جناقی زرد و لاجوردی دور تا دور طاقنما را محاط کرده اند و سپس به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر سه بدنه طاقنما را محاط، و داخل متن را با حمیل سازی و نقوشی از گل و گیاه با کاشی هفت رنگی بر زمینه خشت لاجوردی طراحی و اجرا کرده اند.

در ارتفاع ۹۰ سانتیمتری بالای سنگ ازاره، کتیبه ای به عرض ۲۵ سانتیمتر با جوک جناقی محاط شده است. در متن کتیبه با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته: «طاقنمای سمت راست شامل آیه اول تا آیه دهم از سوره علق» و در داخل قطار طاقنما به خط بنایی مشکی بر زمینه سفید نام کاشیکار این قسمت چنین آمده است: عمل استاد حسن بن استاد علی».

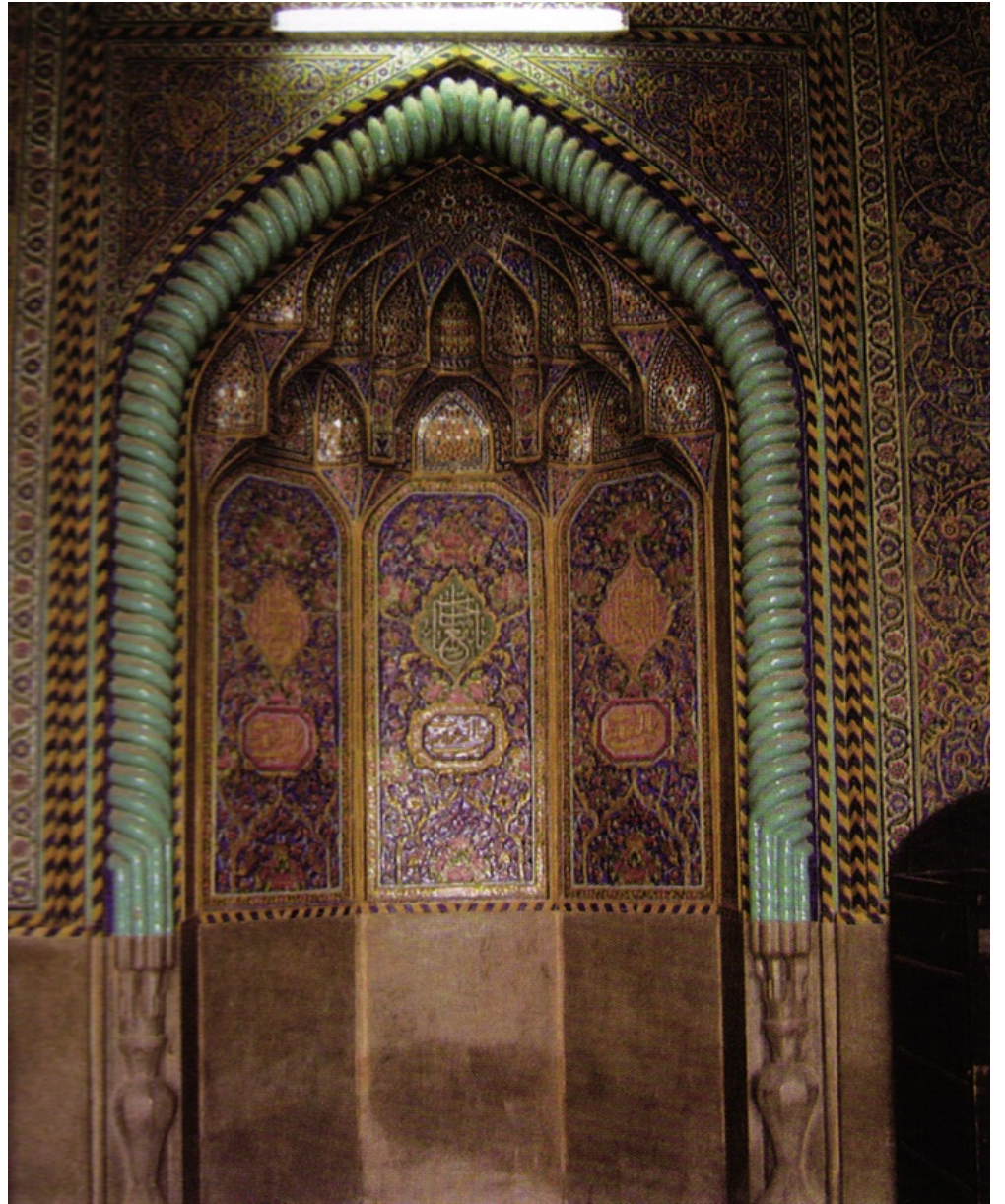
در طاقنمای سمت چپ (شرق) به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی از ابتدای آیه یازدهم سوره علق تا آخر این سوره نقل شده است. یادآور می شوم آیه آخر به جمله «واسجد و اقترب» ختم می شود که در کتیبه مذکور به این ترتیب نوشته شده است: «و اس ج دواقترب». کتیبه در انتها با این عبارت خاتمه می یابد: «صدق الله العلی العظیم و النبی الکریم کتبه عبدالجواد ابن عبدالحمید ۱۲۹۷».

از بالای کتیبه با جوک بندی جناقی لاجوردی و زرد پایه ریزی

ورودی محراب از ایوان جنوبی

محراب نمایی از چهل ستون غربی

یک رسمی دوازده دیده می شود که خطوط آن را با جوک مشخص کرده اند. رسمی دارای یک سوسنی در وسط، دو فیلیپوش در طرفین، چهار پا باریک، شش ترنج و یک ربع شمسه بوده و بسیار زیبا طراحی شده است.

در دل سوسنی پس از حاشیه سازی از معقلی مداخل، متن طاقنما را با ترسیم گره ده تند ماکودار با حمیلهای لاجوردی ساخته اند که حمیلهها مشخص کننده گره اند و داخل نقشمایه ها را با گره کند معرق با رنگهای متنوع کار کرده اند. سپس داخل ترنجهاء پنج پریها و سه پریها را با کاشی یک تکه پخته شده نهاده اند با رنگهای سفید و قرمز و نقشهای زیبایی که روی کاشیها به کار رفته و در دل گره از آن استفاده شده است. این نوع گره با مشکلاتی که دارد نقش را زیبا می سازد. بنابراین توانسته اند نقش گره موزونی هدیه کنند.

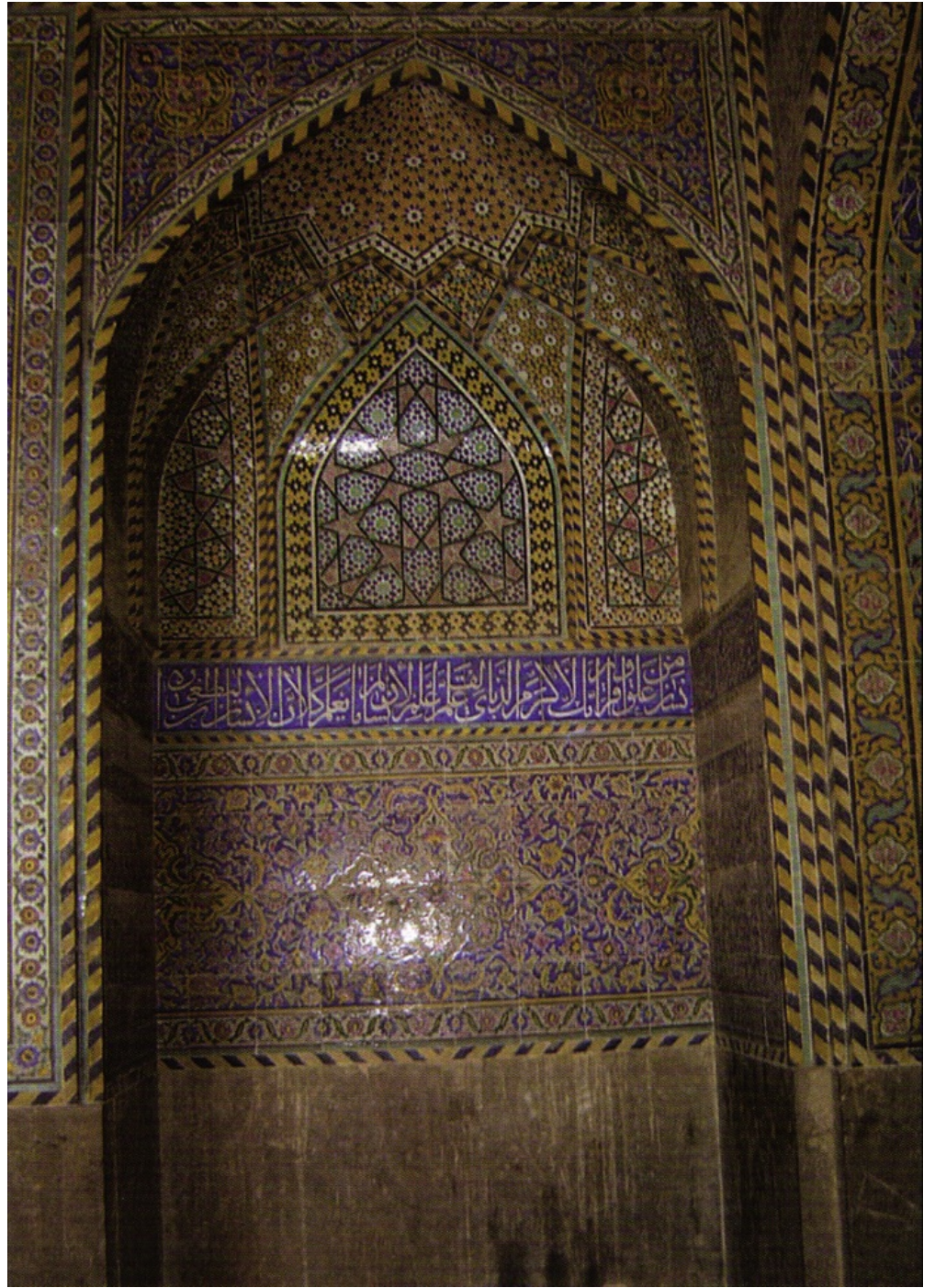
در دل فیلیپوشها، مانند گره سوسنی عمل کرده و در دل پاباریک ها، بعد از حاشیه بندی با کاشی هفت رنگی، گره معرقی ساخته اند که رنگ سفید آن جلوه بیشتری می کند.

داخل ترنجهها را گره سازی معرق کرده اند که رنگ زرد در آن نمایش بیشتری دارد و بالای آنها حاشیه ای، با حمیل سازی و نقش تکراری سیاه بر زمینه سفید، ربع شمسه را از ترنجهها جدا می سازد. در دل شمسه که حاشیه ای ندارد، با کاشیهای هفت رنگی گره ده تند معرق را به اجرا گذاشته اند، به طور کلی باید گفت که طاقنمایی با کاشیهای هفت رنگی و نقشهایی از انشعابات کاشیکاری به طور شایسته و چشمگیر ارائه کرده اند.

دو پشت بغل بالای قوس طاقنما را پس از جوک بندی و حاشیه سازی با نقوش گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به پایان برده اند.

طاقنماهای طرف چپ و راست قرینه سازی شده اند. به طور کلی مجموعه ای که در دیوار جنوبی شبستان دیده می شود به نام محراب بزرگ مسجد سید شهرت دارد.

محراب کوچک، طرفین محراب بزرگ

محراب چهلستون غربی

در دیوار جنوبی چهل ستون غربی در طاقنمای وسط محرابی ساخته اند به طول ۲۸۵ و عمق ۱۱۵ و ارتفاع ۴۳۰ سانتیمتر که سنگ از راره به شکل نیم هشت ضلعی از سنگ دو تیشه ساده است و در بالائی سنگ ازاره، کاشیکاری را در زاویه مستطیل شکل (۹۰ درجه) انجام داده اند.

اسپر طرفین محراب پس از حمیل بندی با کاشیهای هفت رنگی با نقش گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی محاط شده است و دو نیش محراب را از روی سنگ ازاره با کاشی پیچ تا تیزه قوس اطراف آن با حمیل بندی جناقی محاط کرده اند.

داخل محراب از روی سنگ ازاره به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر با حاشیه بندی از گره هشت در هشت تنگ دار از کاشی خشت هفت

رنگی بهره برده اند و گره سازی را با یک حمیل کاشی ۴ سانتیمتری محاط کرده اند. در بالای گره سازی، کتیبه ای به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی رنگ وجود دارد که بعد از جمله قال الله تبارک و تعالی، آیه های ۸۳ تا ۱۰۰ از سوره مؤمنون نوشته شده است و قسمت آخر کتیبه به این عبارت ختم می شود:

صدق الله العلی العظیم کتیبه محمد باقر شیرازی فی ۱۳۹۵.

بالای کتیبه، با رسمی بندی و کاشیکاری هفت رنگی در دل سوسنها، از نقشهای گیاهی استفاده کرده و نقشها را بر زمینه کاشی خشت لاجوردی و فیروزه ای افکنده و کاشیکاری را به داخل پاباریک های رسمی و شمسه تا تیزه قوس ادامه داده اند.

دو پشت بغل قوس بالای محراب را با نقش اسلیمی سه بندی و رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت لاجوردی رنگ طرح ریزی کرده و در دو طرف محراب از طاقنماهای آجری و کاشی حمیل فیروزه ای و خط بنایی یک رگی بهره برده اند که تصویرها گویای آنند

محراب چهل ستون غربی

محراب چهلستون شرقی (طاقنمای وسط)

در دیوار جنوبی چهل ستون شرقی سه محراب ساخته اند تا هر طاقنما دارای یک محراب باشد. در طاقنمای میانی محرابی است به عرض ۲۷۰ سانتیمتر که پشت تا پشت کاشیکاری نشان می دهد. فاصله داخلی محراب ۱۸۵ سانتیمتر و به عمق ۱۱۲ سانتیمتر و ارتفاع ۴۵۰ سانتیمتر است که تا پای دور یا پاکار قوس محراب امتداد دارد.

دور تا دور محراب را سنگ ازاره نصب کرده اند و بر روی دو اسپر طرفین آن کتیبه ای با خط ثلث سفید جای گرفته که بعد از «قال الله تبار و تعالی» آیه ۳۵ سوره نور بر روی کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است.

از روی سنگ ازاره به ارتفاع ۹۰ سانتیمتر، پس از حاشیه بندی جناقی و حمیل سازی با کاشی معرق، از گل و گیاه بر زمینه کاشی لاجوردی بهره برده اند و از بالای کاشیکاری، مقرنس را در سه پا تنظیم کرده که بعد از سوسنی ها با کاشیکاری معرق گل و گیاه بر زمینه کاشی لاجوردی تا تیزه قوس کار را به پایان برده اند.

در پشت بغل قوس بالای محراب را پس از حاشیه سازی با حمیل و گل و برگ گیاهی بر زمینه کاشی لیمویی با تراش معرق زیبا ساخته اند.

در دو لچکی پشت بغل با خط نستعلیق طلایی بر زمینه مشکی نوشته اند: «الله، محمد، علی، فاطمه، حسن، حسین».

در دو طاقنمای طرفین محراب که با آجر و حمیل کاشی فیروزه ای بوده سه مربع قناس جا گرفته است: یک مربع بزرگ در وسط و دو مربع کوچک در بالا و پایین آن. در مربع قناس وسط با خط بنایی یک رگی سیاه بر زمینه کاشی زرد سوره حمد و در مربع بالا و پایین «محمد» را دورانی طراحی کرده و نوشته اند. در پشت بغل قوس بالای طاقنماها را با گل و گیاه و کاشی معرق بر زمینه کاشی فیروزه ای آراسته و در انتها در یک مستطیل بالای پشت بغل ها با کاشی معرق بر زمینه لاجوردی از گل و گیاه استفاده کرده و کل محراب را به شکل چشمنوازی به پایان برده اند.

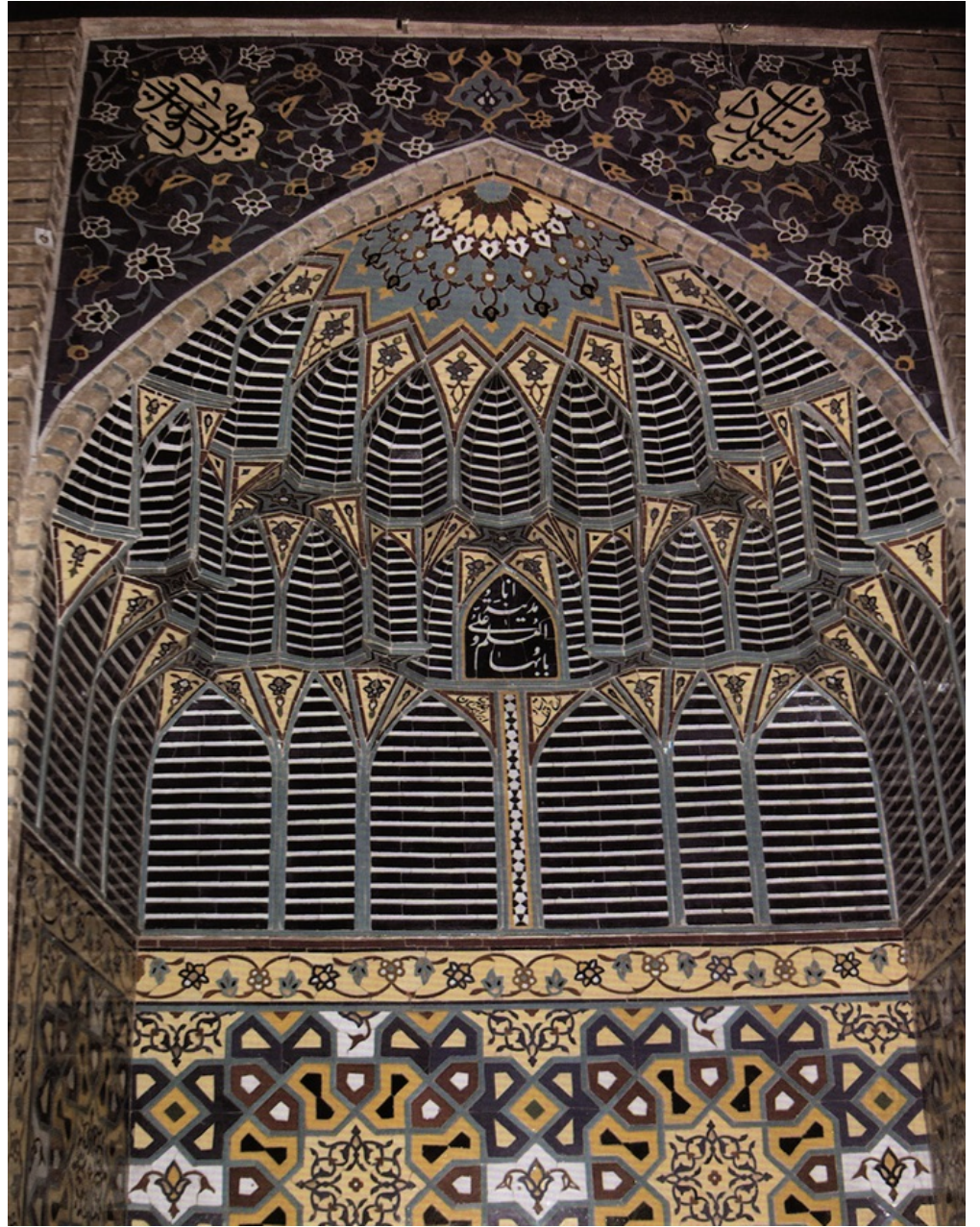
محراب چهلستون شرقی (طاقنمای شرقی و غربی)

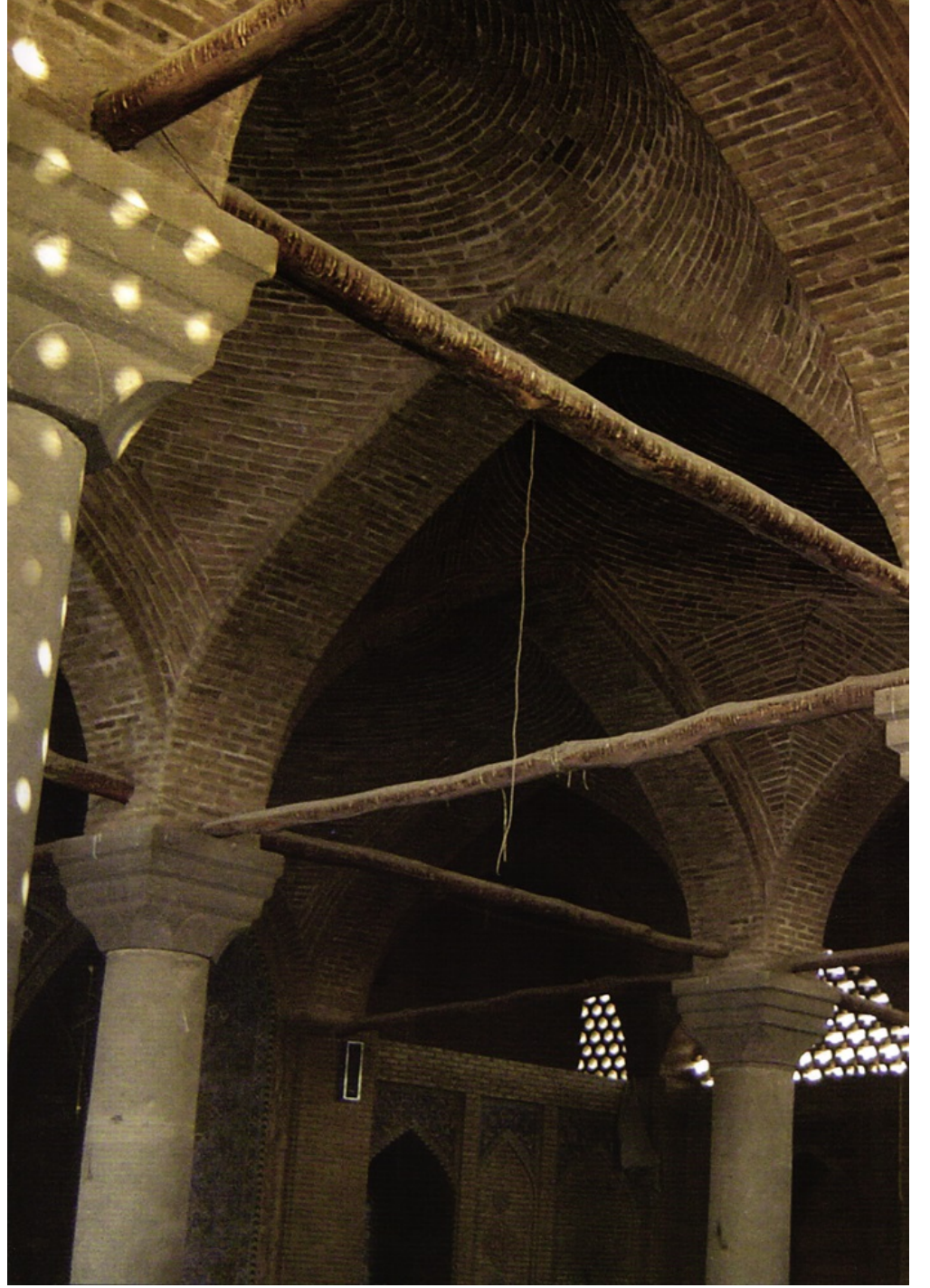
داخل چهل ستون شرقی و داخل طاقنمای جنوب شرقی و غربی چهل ستون، دو محراب مشابه ساخته اند که به شرح یکی از آنها می پردازیم:

محرابی به عرض ۱۶۰ سانتیمتر و عمق ۸۰ سانتیمتر و ارتفاع ۴ متر که از روی سنگ ازاره بعد از گره سازی از نقش هفت رنگی استفاده برده و سه پا مقرنس را به شکل رج چینی (رگ) افقی با حمیل کاشیهای نرهای سیاه به نمایش گذاشته که از پایه مقرنس شروع شده و تا تیزه قوس ادامه یافته است. در دل مقرنس روی یک کاشی با خط نستعلیق سفید بر کاشی خشت لاجوردی نوشته است: «انا مدینه العلم و علی بابها».

پشت بغل قوس بالای مقرنس محراب را، بعد از حمیل بندی با کاشی سفید، به گل ختایی هفت رنگ بر کاشی خشت لاجوردی مزین کرده اند.

داخل ترنج لچکیها در طرف راست به خط ثلث سیاه بر زمینه زرد «یا رافع الدرجات» و در چپ: «یا ولی الحسنات» نوشته شده است.

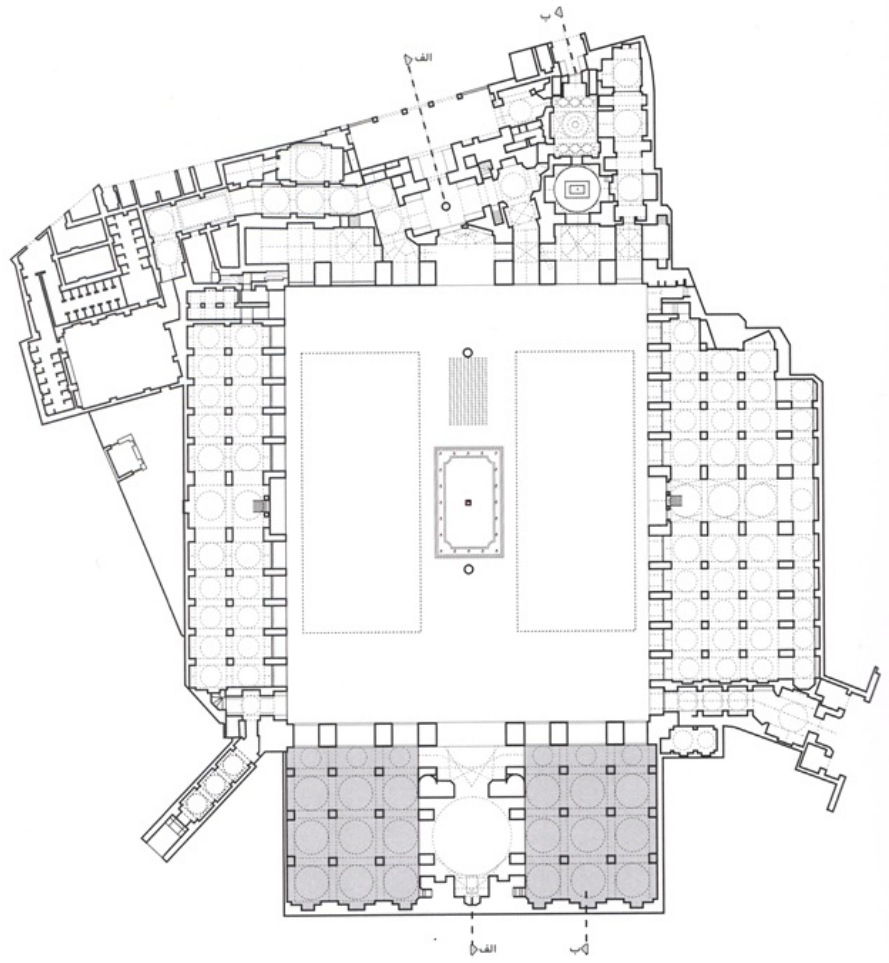

فصل هفتم: چهل ستونها

اشاره

ص: ۱۵۱

چهلستون ها

در دو طرف ایوان جنوبی که به ایوان ساعت نیز شهرت دارد دو چهل ستون بسیار زیبا ساخته اند: یکی در شرق و دیگری در غرب ایوان با طول و عرض ۲۱×۱۸ متر با شش عدد ستون که از نظر معماری مورد توجه بوده است.

به طور کلی بنا با آجر و بند کشی ساخته شده (بند کشی ها از حمیل کاشی فیروزه ای بوده و سقفهای گنبدی شکل با طاق و چشمه طراحی گردیده است. دیوارها را طرف غرب بنا با پایه هایی ساخته اند که در ردیف ستونها از دیوار اصلی برآمدگی دارد و بین دو پایه به شکل طاقنمایی اجرا شده است. دیوار جنوبی با سه طاقنا و گودی پیش بینی شده برای محراب و دیوار پشت به شبستان زیر گنبد یا شبستان گنبد خانه و در شمال سه دهنه ورودی کوچک و بزرگ از صحن مسجد به چهل ستون، شکل اصلی بنا را مشخص می کنند.

چهل ستونها از نظر معماری جالب و در خور توجه است. یعنی اول پایه های اصلی ستونها به ابعاد ۱۱۰×۱۱۰ سانتیمتر و به ارتفاع ۶۰ سانتیمتر به شکل چهار گوش است که با ابزار زنی های مختلف سطح پایه ستون را به دایره ختم می کند. سپس ستونها را از روی پایه ستون تا ارتفاع زیر سرستون. که طول آن در حدود سه متر و نیم و در دو تکه به شکل استوانه ای با قطر ۶۰ سانتیمتر است از سنگ پارسی تراشیده و روی پایه ستونها نصب کرده اند. سرستونها مانند پایه ستونها از دایره شروع می شود و به ارتفاع ۶۰ سانتیمتر با ابزارهای متنوع و در انتها به شکل مربع (چهار گوش) ستون را تمام می کند. پطاق سقفهای گنبدی شکل روی این ستونها قرار دارد. ستونهای سنگی

یعنی پایه ستون، بدنه ستون و سرستون) که به شکل چهار پارچه از سنگ پارسی تراشیده شده اند دیده ها را به خود جلب می کند.

پایه ستون را با ابعاد و وزن سنگینی که دارد می توان با اهرم و جابه جا کردن در محل ستون نصب و آن را ثابت کرد. ولی گفتیم که ستونها به شکل استوانه ای و با طولهای مختلف و قطر ۶۰ سانتیمترند که با تیشه سنگتراشی روی آن را صاف کرده اند، ولی کف دایره ای سون را که باید روی سنگ دیگر (پایه ستون) قرار گیرد با کلنگ سنگتراشی گود و بلند ساخته اند تا از لغزندگی دو صفحه صاف روی هم جلوگیری شود.

ستونها با وزن سنگینی که دارند، و لبه های سنگ که نیش کار است، و دو سنگ با این وزن روی هم قرار دادن، باید با تجربه استادان فن همراه باشد. بنابراین معماران در زمانهای قدیم برای به اجرا گذاشتن سنگها و جلوگیری از شکستن لبه آنها، ورقی از سرب که ضخامت آن در حدود پنج میلیمتر بود روی صفحه سنگ قرار می دادند و سپس ستون استوانه ای را با خاک ریز کردن یا از طری داربستهای کوتاه و بلند و شاید با تخته بندیهایی در شیب و اهرمهای مختلف و شاید هم با داربست و قرقره و طناب مانند گاورو عمل می کردند و سنگها را با چند گاو به بالای سر ستون می بردند سنگهای استوانه ای را روی صفحه سرب قرار می دادند تا از شکستن لبه سنگ جلوگیری شود و با اهرمهای مختلف و مهار کردن و حرکتهای آهسته ستون را در جای خود نصب می کردند. از آنجا که قلع از نرمی خاصی برخوردار است، فشار سنگین ستون، قلع را له می کرده و اضافات آن از اطراف درز ستون خارج می شده است و فقط قلع در خلاء بین دو سنگ باقی و جایگیر می شد و از حرکت سنگ به اطراف جلوگیری می کرد. عمل قلع مانند ملاط بین دو مصالح ساختمانی کار خود را انجام می داد.

بعد از تراز کردن و عمودی نگه داشتن ستون و محکم کردن آن با داربست یا خاکریز کردن، سنگ سرستون را مانند خود ستون نصب می کردند؛ یعنی صفحه قلع را در سرستون استوانه ای قرار می دادند و سرستون را روی قلع مانند ستون جاسازی می کردند. قلعهای له شده که از لابه لای درز ستون خارج شده بود با حرارت دادن آب می شد و می توانستند اطراف ستون را تمیز کنند. برای مهار کردن ستونها و جلوگیری از رانش طاقها روی سرستونها کلاف کشی می کردند. طریقه کلاف کشی چنان بود که روی سنگ سرستون سوراخی به قطر تقریبی ۱۰ تا ۱۵ سانتیمتر با عمق تقریبی ۱۵ تا ۳۰ سانتیمتر به وجود می آوردند و چوب گردی از تنه درختان را که خشک و بدون رطوبت باشد به ارتفاع دو تا سه برابر ارتفاع سوراخ در سوراخ سنگ جاسازی و اطراف آن را با دوغاب گچ محکم می کردند. سپس روی ستونها را با تیرهای چوبی، همان طور که در تصویر مشاهده می کنید، با نیم و نیم کردن یا با تسمه و اسکوب چهار کلافی که از چهار طرف ستون به یک ستون ختم می شد و محل تلاقی کلافها بود می دوختند. بنابراین، روی هر ستون این عمل انجام می گرفت تا از حرکت ستونها یا مایل شدن آن به طرفین جلوگیری کند، سپس ساختن سقف را آغاز می کردند. البته پوشش سقفهای آجری به موازات یکدیگر ساخته می شد ولی اگر سقفی را زودتر از دیگر سقفها پوشش می کردند و با مانعی روبه رو نبود، چوبهای کلاف از رانش آن جلوگیری می کرد. ناگفته نماند که چوبهای به کار رفته باید از چوب خشک و کاملاً آغشته به روغنهای گیاهی باشد تا از خطر پوسیدگی و موربانه در امان بماند. و کف چهل ستون را با کاشیهای چهار گوش به ابعاد ۲۰×۲۰ سانتیمتر در رنگهای سفید و فیروزه ای فرش کرده اند. در دیوار غربی، داخل طاقنماها از جنوب به شمال، بعد از سنگ ازاره و آجرچینی با حمیلهای کاشی فیروزه ای، سه طاقنما در بدنه هر دیوار ساخته اند با قوس و لچکیهای پشت آن و با جوکهای لاجوردی بر زمینه زرد که در وسط هر طاقنما با خطوط بنایی یک رگی در مربعهای قناس

نوشته هایی هست به این شرح: ا در مربع قناس اول که اضلاع آن ۴۵ تا ۵۰ سانتیمتر است با خط

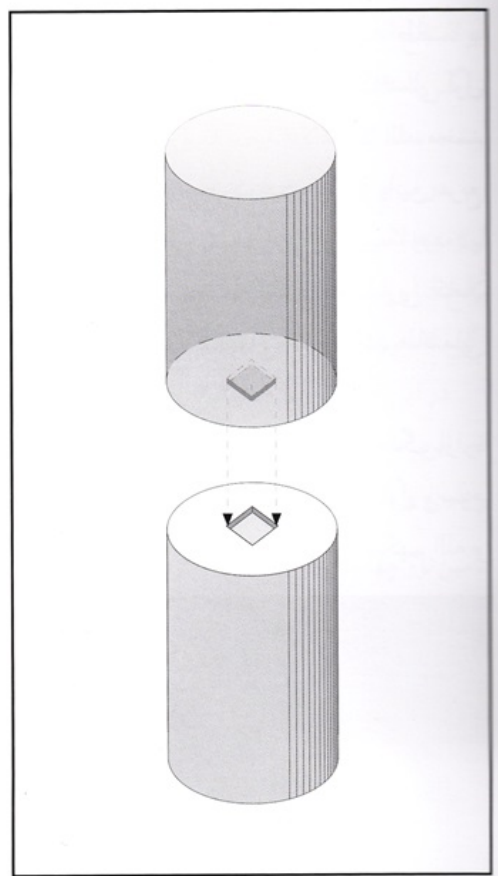
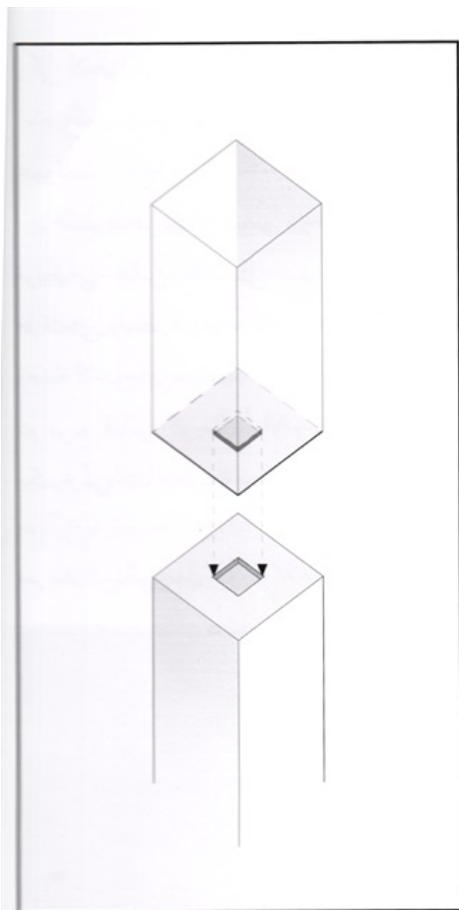
بتائی یک رگی لاجوردی بر زمینه سفید نوشته شده: «سبحان الله و الحمد لله ولا اله الا الله و اله اکبر» و این مربع قناس با دو حمیل تزئین شده است. در دو مربع قناس کوچک که یک چهارم مربع قیاس بزرگ بوده، یعنی به ابعاد ۲۰ تا ۲۵ سانتیمتر، با خط بنایی یک

پایه ستونهای چهل ستون

سر ستون سنگی چهل ستون و کلاف کشی

تأمین نور چهلستون

رگی لاجوردی بر زمینه زرد نوشته شده است: «الملک لله». و

ناگفته نماند که قطر هر سه مربع قناس در امتداد یکدیگر

عمودند.

خطوط مربعهای قناس در طاقنمای اول با خطوط نوشته شده در مربعهای قناس طاقنمای سوم کاملاً قرینه سازی شده ولی در طاقنمای وسط در مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی زرد بر زمینه لاجوردی نوشته: «لا حول ولا قوه الا بالله العلی العظیم»، و در دو مربع قناس کوچک بالا و پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی «یا احمد» نوشته شده است. در طاقنمای بزرگ وسط

دیوار غربی مانند طاقنمای اول از روی سنگ ازاره سه طاقنما با جوک و خط بنایی ساخته اند که در مربع قناس بزرگ طاقنمای اول با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه سفید «لا اله الا الله، محمد رسول الله، علی ولی الله»، و در دو مربع کوچک بالا و پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه زرد «یا رحمن» نوشته شده است. در این سه طاقنما قرینه سازی کاملاً مشهود بوده، یعنی مربع و نوشته های طاقنمای سوم مانند طاقنمای اول تکراری است.

در طاقنمای شمال غربی یا طاقنمای سوم از روی سنگ ازاره پس از تقسیمات طاقنها، در مربع قناس بزرگ طاقنمای اول و سوم با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه سفید «فسیکفیکهم الله و

سر ستون سنگی چهل ستون و کلاف کشی

هو السمع العليم»، و در دو مربع قناس کوچک بالا و پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه زرد «الحکم لله» نوشته شده است.

در مربع قناس بزرگ طاقنمای وسط با خط بنایی یک رگی زرد بر زمینه لاجوردی «و لا حول ولا قوه الا بالله العظیم»، و در دو مربع قناس کوچک بالا و پایین مربع قناس بزرگ با خط بنایی یک رگی لاجوردی بر زمینه زرد «یا قدیم» نوشته شده است.

در این طاقنما هم خطوط قرینه سازی گردیده است. ناگفته نماند که این خطوط را کاشیکاران از خطوط مدرسه چهارباغ کرده برداری و در این طاقنماها از آن استفاده کرده اند.

در قسمت جنوبی و غرب چهل ستون، از روی کلافها به بالا شبکه های آجری زیبایی طراحی و از نقش آجرکاری شش تبعیت کرده اند که در طاقنماهای اطراف صحن استفاده شده است.

در دیوار شرقی چهل ستون، در داخل اولین ستون آجری، پلهای تعبیه شده که راه ورود به حجره ای است برای طلاب که در بالای دهنه اول ورودی شبستان چهل ستون ساخته اند، و قرینه این حجره در غرب دهانه بزرگ روی دهانه کوچک چهل ستون ساخته شده که پله آن از داخل راهروی خروجی مسجد است.

در قسمت شرقی ایوان ساعت چهل ستونی نظیر چهل ستون عربی است که در دوره معاصر جلوی ورودیهای آن را با در و پنجره از نوع گره چینی زیبا ساخته اند و برای مجالس عزاداری از آن استفاده می کنند.

تأمین نور چهلستون

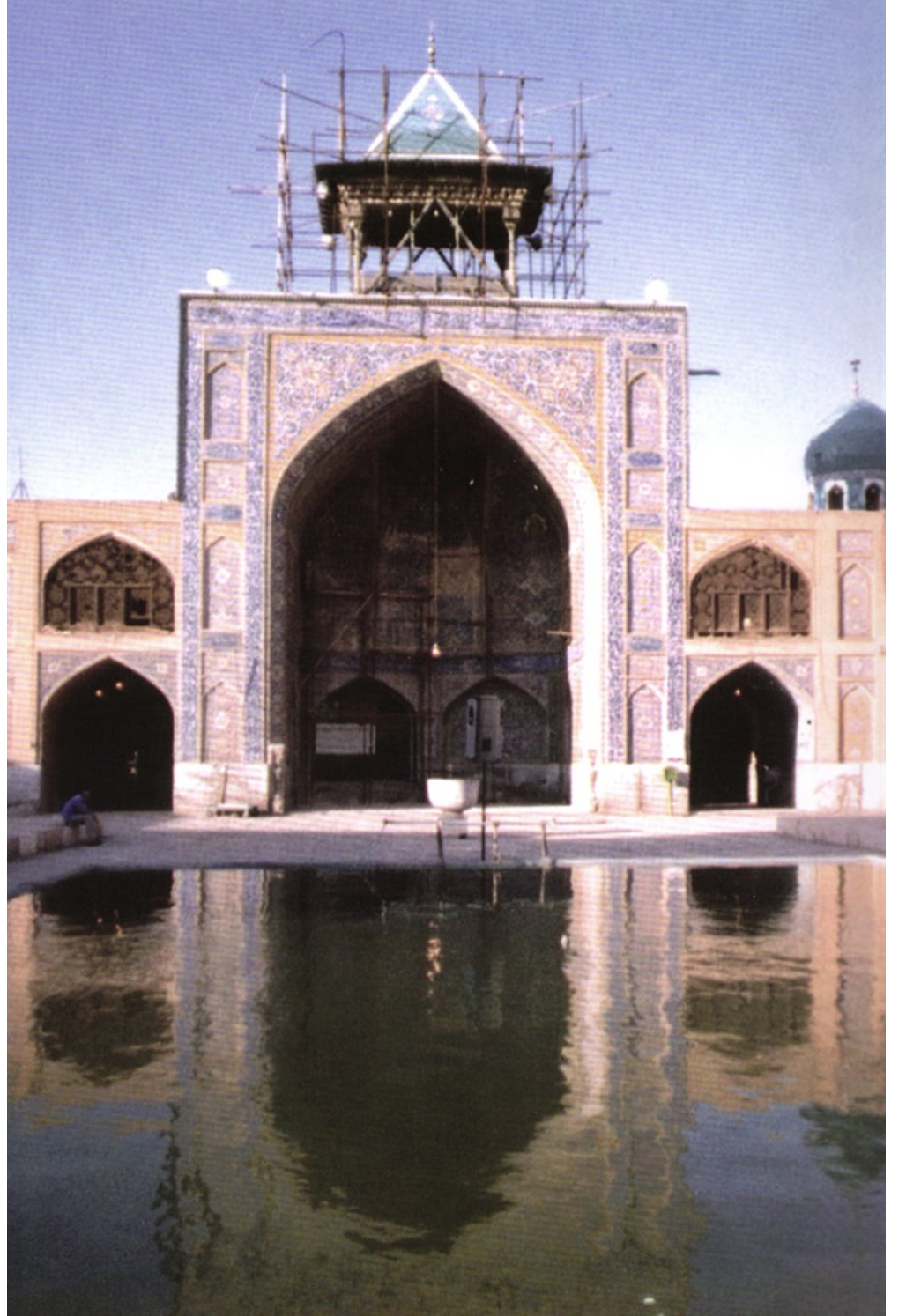

فصل هشتم: نماها

اشاره

ص: ۱۵۹

نمای شمالی مسجد به عرض تقریبی ۵۰ متر شامل ایوان وسط می شود با ارتفاع ۱۴ متر و عرض تقریبی سیزده متر و نیم که مؤذنه ای در بالا دارد، و طرفین ایوان مشتمل بر دو راهروی ورودی از در شمالی و دو ایوان بزرگ (محل نمازگزاران است و در انتها، راهروی پشت مقبره در شمال شرقی قرار دارد که امروزه به شکل اتاق از آن استفاده می کنند. همچنین در غرب فضایی است متصل به ایوان شمال غربی که با آجرکاری و کاشیکاری تزئیناتی فراهم آورده اند و به شرح آن می پردازیم.

بعد از سنگ ازاره، پایه های طرفین ایوان بزرگ را به تقسیمات افقی و عمودی مشابهی بخش کرده اند که در عرض هر پایه دو اسپر به عرض تقریبی ۴۵ سانتیمتر در طرفین و یک طاقنما به عرض تقریبی ۱۱۰ سانتیمتر در وسط قرار دارد و بر دو اسپر طرفین آیاتی از کلام الله مجید، شامل آیه های ۲۵ تا نصف آیه ۴۵ از سوره اسراء با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است که به این عبارت ختم می شود: کتیبه محمد باقر الشریف الشیرازی الا تشی فی سع

و خمسین و هاتین بعد الف).

غیر از این تاریخ، در دو جای دیگر از این کتیبه تاریخ ۱۳۰۸ به صورت ۱۳۸ نوشته شده است و چنین استنباط می شود که کتیبه ها را در سال ۱۲۵۷ محمد باقر شیرازی نوشته و در سال ۱۳۰۸ هجری قمری کاشیهای آن تهیه و نصب گردیده است.

در داخل ایوان شمالی نیز کتیبه دیگری شامل قسمتی از کتیبه نمای خارج مشاهده می شود که در سال ۱۲۹۹ گرده برداری و

کاشیهای آن تهیه و نصب گردیده است. نوشته های کتیبه ها از اسپر دست راست یا شرقی ایوان شروع، و پس از پوشش دادن این اسپر و کتیبه بالای ایران در انتهای اسپر طرف چپ و روی سنگ ازاره تمام می شود. نوشتار کتیبه در روی اسپرها دوستونی است ولی در کتیبه بالای ایوان یک ردیف بیشتر نیست.

کتیبه های روی اسپرها که طاقنمایی در میان دارند با آجرهای ۵٪۵ سانتیمتر و بند کشی کاشیهای فیروزه ای محاط شده است و در هر اسپر، طاقنماها سه بار تکرار می شوند. طاقنمای میان دو اسپر، که به عرض تقریبی ۱۱۰ سانتیمتر است و در بالا- به قوس و دو پشت بغل ختم می شود، بعد از عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر از بر اسپرها با هره آجری و بند کشی کاشی فیروزه ای طاقنما را محاط می کند. داخل طاقنماها بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی و مصرع بندی با طراحی شبه اسلیمی و گل و گیاه زیبایی خاصی به طاقنماها بخشیده اند.

هر پشت بغل طاقنما را با ساختن مصرع و در میان داشتن گل‌های سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

در بالای دو پشت بغل مستطیل خوابیده ای ساخته اند به عرض ۱۱۰ سانتیمتر و ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر که با هره آجری و بند کشی کاشی فیروزه ای ادامه هره های طاقنماست و بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی، متن طاقنما را با مصرع سازی در وسط و گل و برگ گیاهی به رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزئین کرده اند. سپس ادامه هره بندی و ساختن مستطیل خوابیده در بالای همین مستطیل مشاهده می شود که بعد از حمیل بندی و

حاشیه سازی یک مصرع که سطح مستطیل را پوشانیده است با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی ادامه داده اند.

طاقنمای روی اسپرها سه بار و مستطیلهایی که اشعار روی آن نوشته شده چهار بار تکرار گشته است، ولی برای زیبایی بنا و ردیفهای آجرکاری که باید نشانه و جوابگویی داشته باشد فقط در بالای طاقنمای اول از یک مستطیل خوابیده با نقش و نگار استفاده کرده اند. برای زیبایی و هم تراز بودن خطوط اصلی بناء مستطیل بیت دوم اشعار را در ردیف آجرکاری انتهایی ساختمانهای طرفین ایوان قرار داده اند و برای اینکه طاقنمای سوم از ارتفاع طاقنماهای اول و دوم تبعیت کند مربعی در بالای طاقنمای دوم تعبیه کرده اند و متن مربع را پس از عقب نشینی به اندازه ۵۵ سانتیمتر از بر آجرکاری و حمیل سازی و مصرع بندی، با طرحهای اسلیمی و گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند.

اشعار روی دو اسپر که در امتداد و به موازات هم نوشته شده چنین است: «سلیل الحجه الاسلام قطب الانقیا جعفر

که بر چرخ شرف قطب است و بر قطب» «حیامحور» «از او هر چیز شد ناشی و زو هر فیض شد مشتق

چنان کاعراض از جوهر چنان کافعال از مصدر» «ز فیضش چون عیان گردید دین در مکه این زمزم

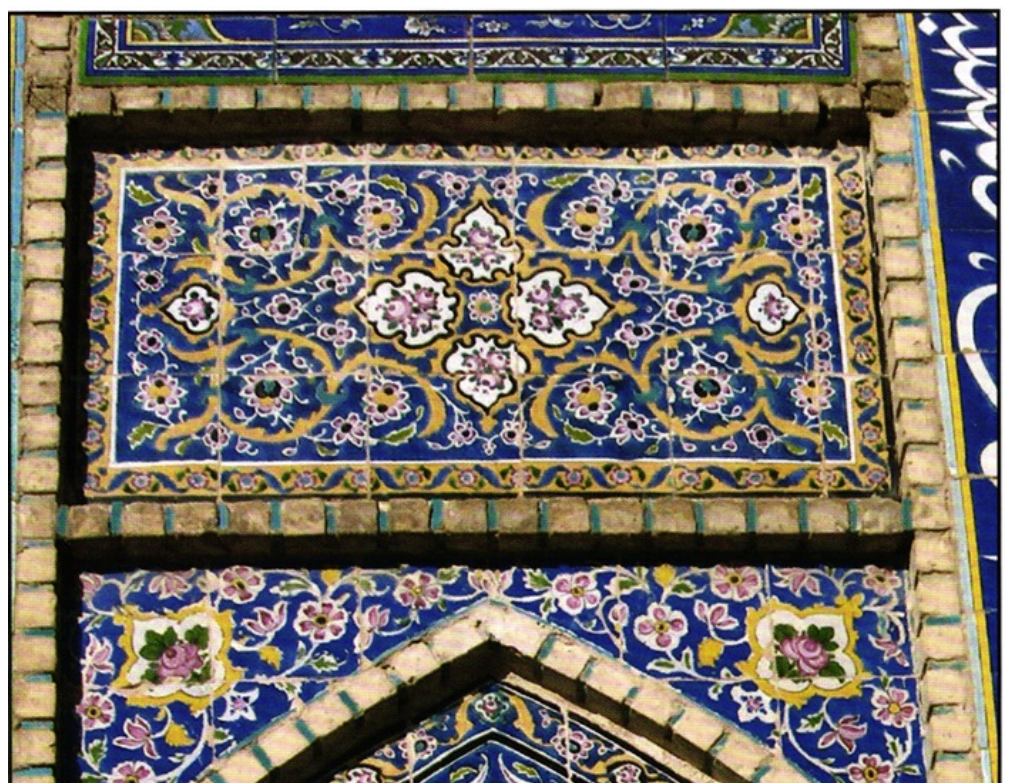
از سعیش چون هویدا گشت در این کعبه این مشعر» «بدانا از پی تاریخ اتمامش خرد گفتا

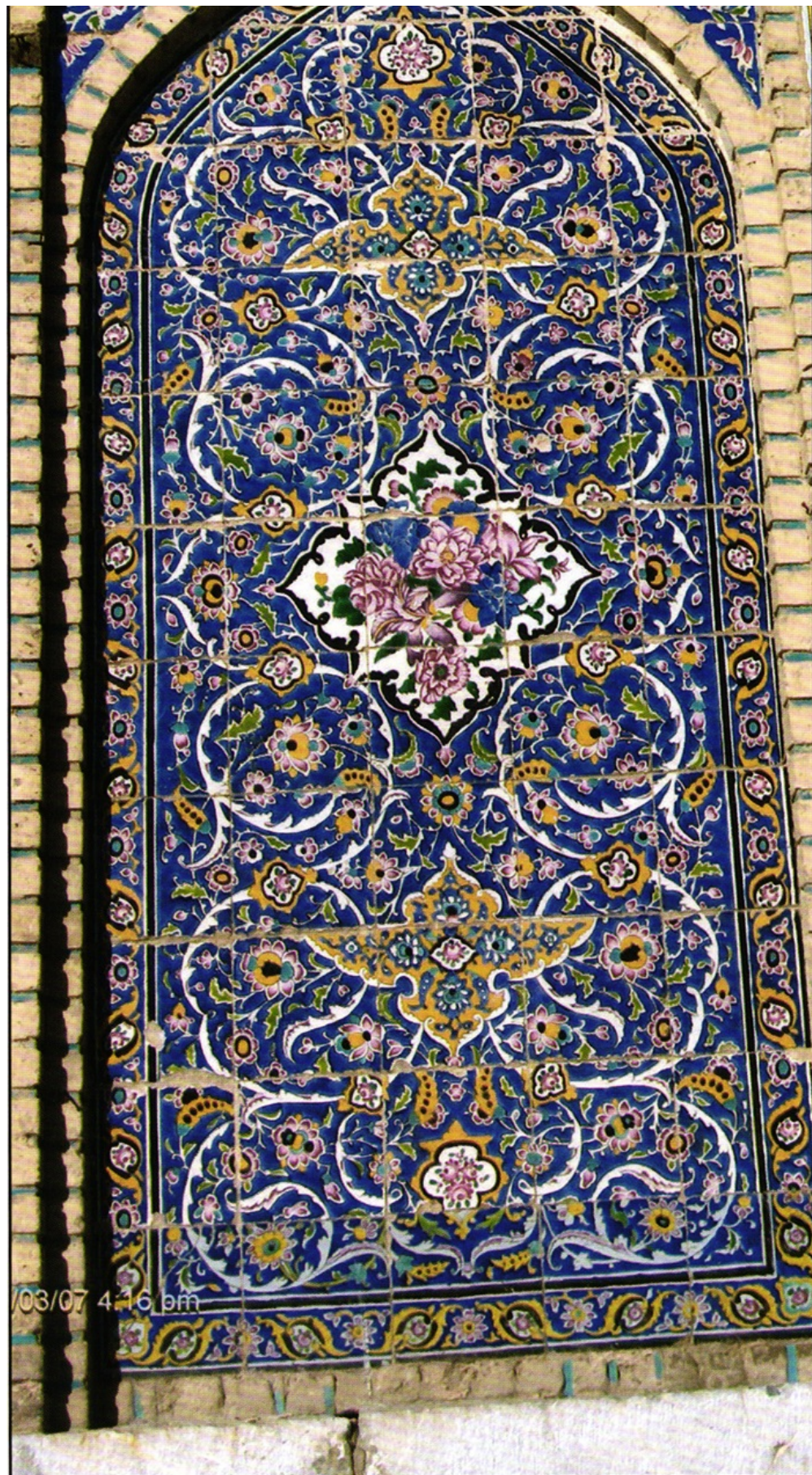
پدیدار آمد رکنی دگر بر کعبه دیگر»

در زیر مصرع بدانا از پی تاریخ اتمامش خرد گفتا، نام استاد سازنده کاشیها به این شرح ذکر شده است: «عمل آقاجان کاشی پز غفر له»، و در

زیر مصرع دوم: پدیدار آمد رکنی دگر بر کعبه دیگر، نوشته شده است: «کنیه الاحقر اسدالله غفرله و ستر ذنوبه بزمه ۱۳۰۸»

دردو پشت بغل بالای قوس ایوان، پس از هره بندی با آجر و کاشی فیروزه ای و عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر از بر آجرکاری اطراف ایوان، حاشیه ای است به عرض ۱۵ سانتیمتر با حمیل بندی و نقش گل و بوته تکراری بر زمینه کاشی خشت زرد که متن لچکی را با ترنجی موزون با گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید و اسلیمی سه بندی . که دو سفید و یک لاجوردی در میان دارد . و

گل‌های ختایی بسیار زیبا بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به زیبایی به اتمام می‌رساند.

چنانکه پیشتر گفته شد، نمای شمال مسجد شامل ایوان بزرگ در وسط نماست به ارتفاع ۱۴ متر که حدود پنج و نیم متر بلندتر از بناهای اطراف آن است. بناهای طرفین ایوان به ارتفاع هشت و نیم متر از کف صحن ساخته شده است. بنابراین بعد از دیوار ایوان بزرگ راهروی ورودی مسجد از در شمالی قرار دارد که ارتفاع ساختمان راهرو را به نصف تقلیل داده و روی راهرو حجره ای برای طلاب بنا کرده اند.

بالای راهرو به قوس و دو پشت بغل منتهی می‌شود که با هره آجری محاط شده و بعد از حمیل بندی و حاشیه سازی و طراحی ترنجی در هر یک از لچکها با گل‌های سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید از طراحی اسلیمی به رنگ زرد و طراحی ختایی و گل و گیاه با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی استفاده کرده و پشت بغل ورودی به مسجد را زیبا ساخته اند.

در بالای تیزه قوس به ارتفاع ۵۰ سانتیمتر آجرکاری با رجهای عمودی و بند کشی با ملاطی هم‌رنگ آجرها انجام شده است. سپس ارسی ای به عرض دهانه راهرو که در بالا قوسی مشابه قوسهای دیگر دارد نصب کرده اند. ارسی سه لنگه در کشویی دارد که عمودی باز و بسته می‌شوند و با گره چینی چوبی و شیشه های رنگی ساخته شده که روزها از داخل حجره بسیار زیباست و شبها اگر چراغی داخل حجره روشن باشد از خارج می‌توان ارسی را زیبا دید .

بالای قوس ارسی را در پشت بغل شکل می دهد که بعد از حمیل سازی و حاشیه بندی و طراحی ترنجی در وسط هر لچکی، با نقشهای اسلیمی و ختایی بر زمینه کاشی خشت لا-جوردی کار کرده اند. (رنگ لا-جوردی آن بر اثر تابش نور آفتاب کمرنگ شده است چون از لعابهای خوبی استفاده نکرده اند.)

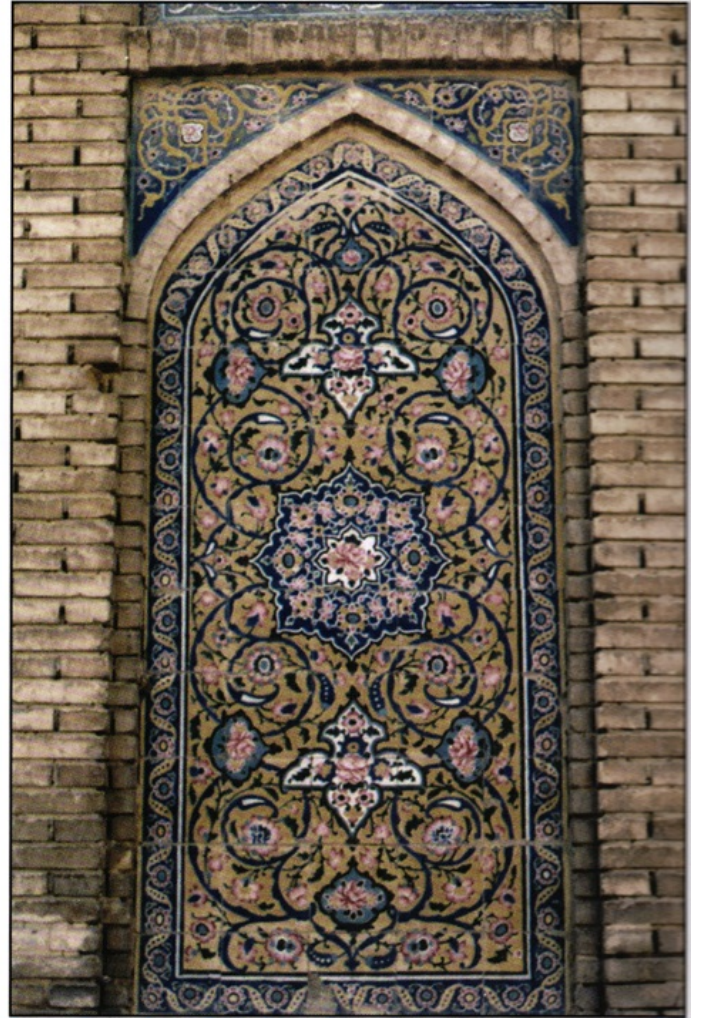
اسپر بعد از راهرو یا پایه میانی ایوان جلوی مقبره و راهرو به عرض ۲۵۰ سانتیمتر با تقسیماتی همراه است:

از روی سنگ ازاره، پایه را با دو اسپر در دو طرف آن با آجرکاری به عرض تقریبی هر اسپر (۵۰ سانتیمتر) که طاقنمایی در وسط دارد و در بالا- به قوس و دو پشت بغل ختم می شود و بند کاشی هم رنگ اجرا ساخته اند. طاقنمای اول با فرورفتگی به عرض ۵ سانتیمتر به شکل مستطیل است و دومی به عمق ۵ سانتیمتر در بالا- قوس و در پشت بغل را همراه دارد. متن طاقنما را پس از حمیل بندی و حاشیه سازی با گل‌های تکراری، و مصرع بندی با طراحی اسلیمی به رنگ

کاشی سفید و گل و برگ ختایی با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی کار کرده اند و در انتها در پشت بغال بالای قوس را با حمیل بندی و مصرع بندی و نقش اسلیمی در زمینه کاشی خشت تغاری به پایان برده اند. بعد از هره آجری، بالای طاقتمان مستطیل خوابیده را با مصرع بندی و طراحی اسلیمی و گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند، بنابراین انتهای مستطیل با تیزه قوس بالای راهروی ورودی هماهنگ شده و انتهای چهار متر اول است. مشابه طاقنمای اول در قسمت دوم یعنی چهار متری بالای آن تکرار شده است، با این تفاوت که در مصرع بندی و طراحی آن تفاوتی به چشم می خورد.

بعد از اسپر طرف راهرو، ایوانی است به عرض تقریبی ۶ متر و ارتفاع تقریبی ۸ متر که ارتفاع بناهای جانبی ایوان وسط است. در طرف راست ایران، پایه یا اسپری برابر با پایه و اسپر طرف چپ ایوان طرح ریزی و ساخته شده است. ایران در ارتفاع ۴ متری به بالا به

تصویر

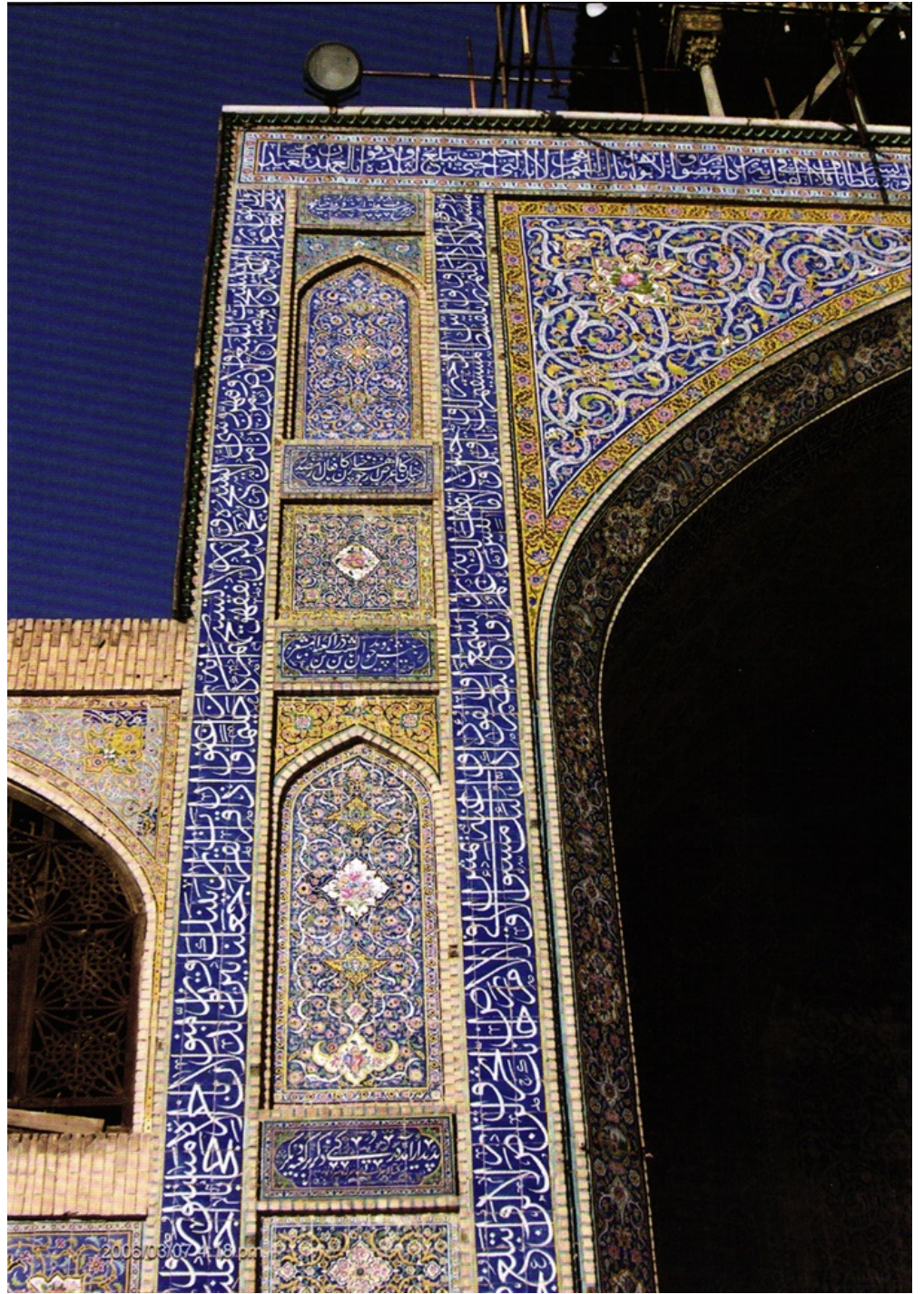

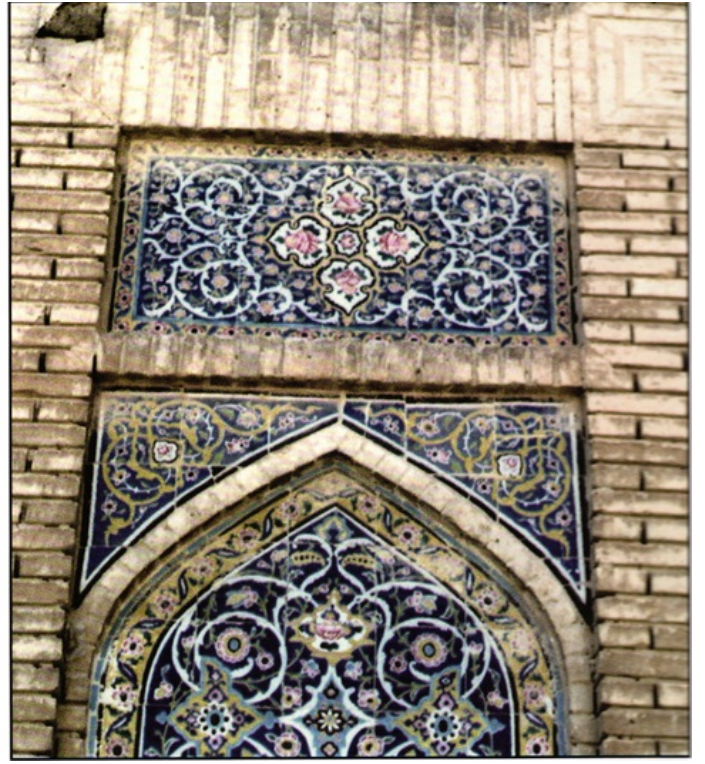
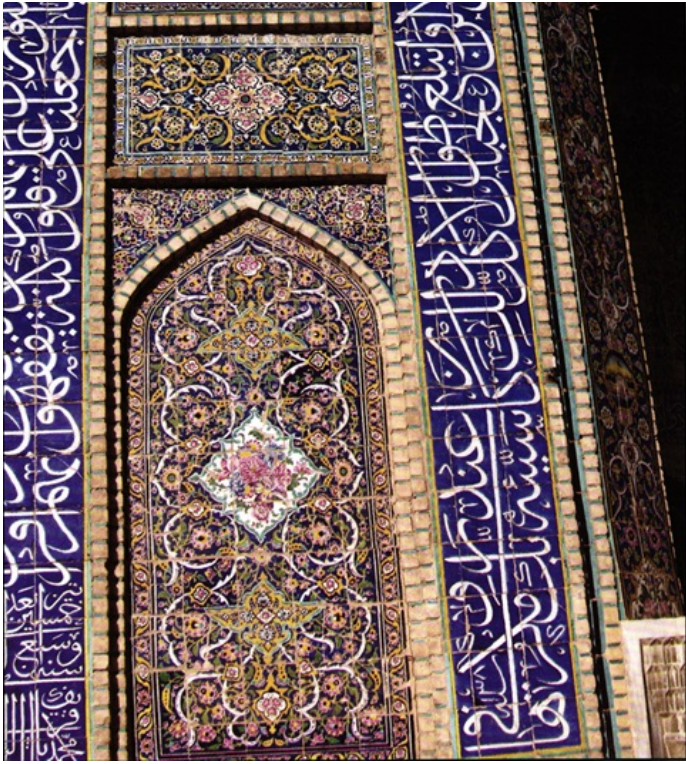
قوس و دو پشت بغل منتهی می شود که تیزه قوس حدود یک متر پایین تر از لبه بام است.

از روی سنگ ازاره به بالا، با عقب نشینی به اندازه ۵ سانتیمتر و ادامه آن تا پشت بغل قوس، حمیل سازی و حاشیه بندی اطراف لچکیها را با کاشی هفت رنگی بر کاشی خشت لاجوردی انجام داده اند و سپس متن طاقنما را با مصرع بندی و طراحی اسلیمی و گل و گیاه ختایی با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت زرد کار کرده و طاقنما را زیبا ساخته اند. در تیزه قوس بالای طاقنما در مصرع بندی انتهایی با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند: «تو کلت علی الله».

طاقنمای راهروی شرقی و پشت مقبره حجه الاسلام شفتی را مانند راهروی ورودی از شمال شرقی به پایان برده اند. لغاز انتهایی کار با آجر، و بندکشی هم رنگ آجرهاست و در انتها نمای شمال شرقی را در نمای شمال غربی تکرار کرده اند.

نمای شمالی مسجد هماهنگ با نماهای دیگر از آجرکاری و کاشیکاریهای زیبا و استوار بوده که نشانه استقامت و پایداری معماری سنتی ایران است.

فضای مسجد سید در یک مستطیل خلاصه می شود. بنابراین ضلع شمالی و جنوبی مسجد برابرند و نمای جنوبی مانند نمای شمالی بوده که در تزیینات آن تغییراتی داده شده است.

نمای ایوان زیر ساعت به عرض تقریبی ۱۵ متر و ارتفاع ۱۶ متر است که ساختمان چهل ستون ها با ارتفاع هشت و نیم متر در دو طرف آن قرار دارد. سالهاست ساعت بالای ایوان با نواختن زنگ مهمانانی را برای پرستش خدای یکتا به مسجد دعوت می کند که از دور و نزدیک به مسجد می آیند و در کنار هم به اقامه نماز می پردازند.

در طرفین ایوان دو اسپر مشابه با تقسیماتی قرار دارد. هر پایه از روی سنگ ازاره شامل دو اسپر می شود که هر اسپر به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر با فاصله ای به عرض تقریبی ۱۱۰ سانتیمتر دور تا دور ایوان را به طور موازی پوشش داده است. روی اسپرها با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی در دو ردیف آیه هایی از سوره اسراء نوشته شده که تا آخر آیه ۲۵ ادامه پیدا کرده است. انتهای کتیبه به این عبارت ختم می شود: «کتیبه محمد باقر الشیرازی فی ۱۲۵۶». دور تا دور کتیبه ها را با هره آجری و بند کاشی کاشی فیروزه ای و حمیل بندی محاط کرده اند.

در فاصله دو کتیبه افقی نمای بالای ایوان (زیر ساعت) چهار لوح بزرگ هست که هر کدام از لوحها به شکل هندسه کمائی ترکیب تریج ماندی تشکیل داده و به شکل زیبایی با هم ارتباط برقرار کرده اند که پیوستگی و هماهنگی بودن آنها را می رساند. (به طور کلی کاشیهای ایوان جنوبی همه رنگ پریده شده اند و معلوم نیست آنها را تعمیر کرده اند یا کاشیهای اولیه است. بعضی از کاشیهای کتیبه ها به کلی سفید شده اند، به طوری که نمی توان آنها را خواند و بقیه رنگ پریده اند که نامرغوب بودن آنها را از روز اول می رساند).

در این چهار لوح به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته است:

قال الله (۱) تعالی یا ایها الذین آمنوا ان تنصرو الله ینصرکم الله فلا غالب لکم وان یخذلکم فمن ذا الذی ینصرکم من بعده و علی الله فلیتوکل المؤمنون (۲) أن المتقین فی جنات النعیم کتبه محمد باقر الشیرازی»

-۱

در بوش کتیبه از آجرهای دندان موشی بوده و روی آن با آجرهای نظامی ۵۰*۵۰ سانتیمتری پوشش داده شده است.

طاقنمای میانی دو اسپر پایه های طرفین ایوان به اندازه ۵ سانتیمتر از بر هره آجری عقب نشینی کرده و توگود بودن طاقنماها ارتفاع نمای خارجی ایران را به شکل مستطیل و پنج مستطیل خوابیده تقسیم کرده است. بالای طاقنما سه مربع در آورده اند که اشعاری روی آنها نوشته شده است. طاقنمای اول در بالا به قوس و دو پشت بغل منتهی می شود که متن طاقنما را، پس از حمیل بندی و حاشیه سازی با گلهای رنگی تکراری بر زمینه کاشی خشت زرد و مصرع بندی، با طرح اسلیمی و گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت لاجوردی به نمایش گذاشته اند. در پشت بغل بالای قوس را با حمیل بندی و حاشیه سازی و مصرعی در وسط هر لچکی با گل و گیاه رنگی بر زمینه کاشی خشت سفید آراسته اند. بالاتر از طاقنما مستطیل خوابیده ای هست که با آجر و کاشی فیروزه ای هره بندی شده و در متن آن اشعاری در پنج بیت است.

نیم بیت های اول در اسپر غربی و نیم بیت های دوم اشعار در اسپر شرقی ایران به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده که چنین است:

که کیوانش برد حسرت همی بر خادم ایوان
شه ملک سیادت حجه الاسلام آن کآمد
بدم چون عیسی مریم بکف چون موسی عمران
بامرش شد بنا این مسجد عالی بآن نزهت
که باشد هر شبستانش نظیر روضه رضوان
سزد گر کعبه اش خوانی که شد سرکار اتمامش
سمی زاده آزر سلیل خواجه کیهان(۳)
چو شد معمور این معبد هلال از بهر تاریخش
بگفتا شد بنای کعبه ثانی باصفاهان

۱۲۵۵

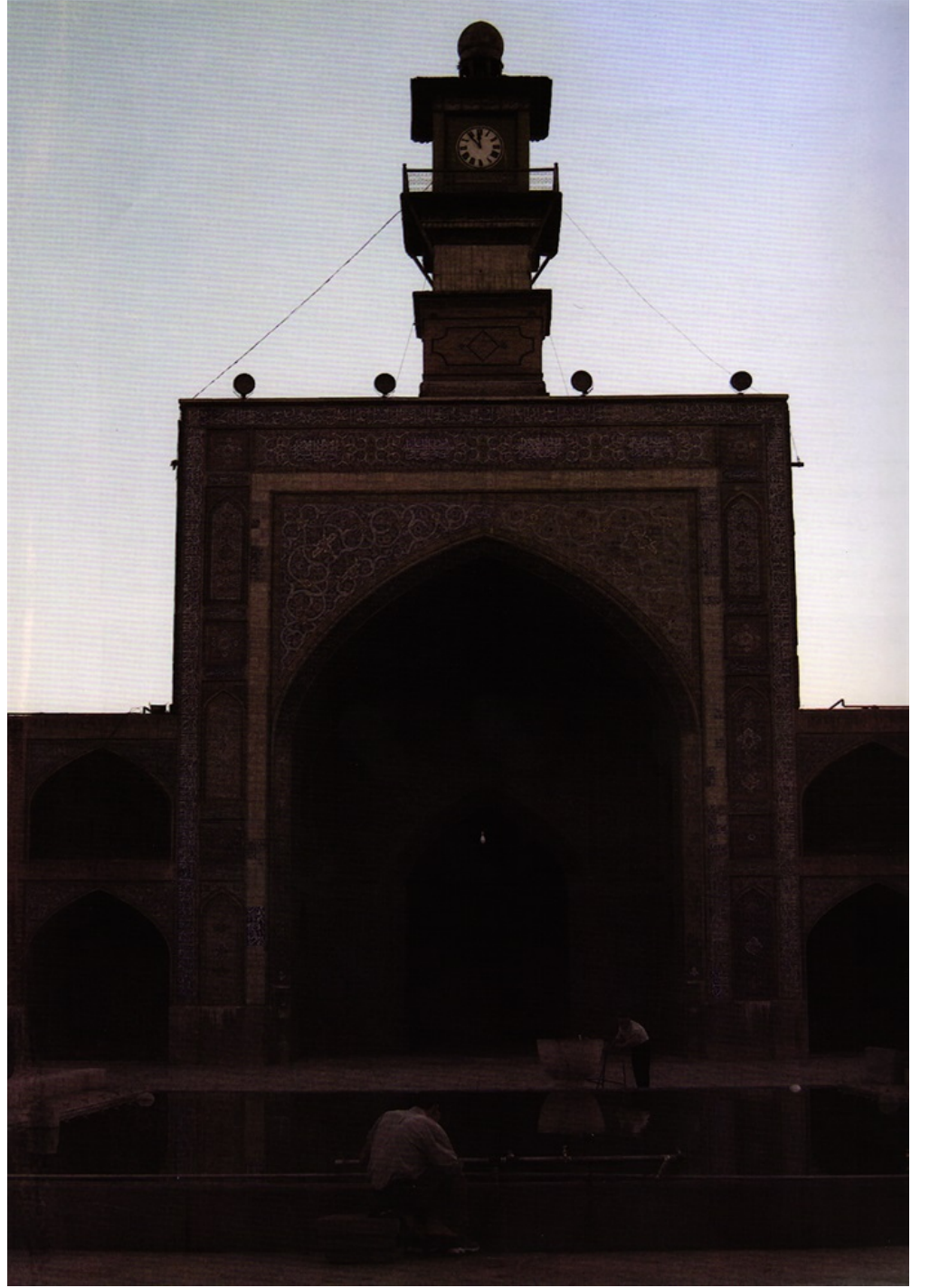
روی مستطیل خوابیده ای که اشعار بر آن نوشته شده مربعی ترتیب داده اند که با هره آجری و بندکشی فیروزه ای محاط گشته است و پس از حمیل بندی و مصرع بندی و طراحی گل و گیاه بر زمینه رنگ تغاری، آن را به پایان برده اند. طاقناها و مربعها هر کدام سه بار تکرار می شود ولی با نقشها و رنگهای متفاوت. مستطیلهای خوابیده بالای طاقنما پنج

ص: ۱۶۸

۱- کلمه « الله » در کتیبه نوشته نشده است .

۲- آیه ۱۶۰ از سوره آل عمران

۳- مقصود از « سمی زاده آزر » سید ابراهیم کابلی است که معمار مسجد و نیز عموزاده مرحوم حجه الاسلام شفقتی هم بوده و سرپرستی و نظارت اتمام ساختمان مسجد را به عهده داشته است .

بار تکرار می شود که هر کدام شامل نیم بیتی از اشعار است.

نمای پایه های چهل ستون ها با آجر همانند نمای شمالی است و از روی سنگ ازاره دو اسپر آجری که یک طاقنا در وسط دارند مشاهده می کنید. طاقناها با پستی و بلندی از بر اسپرها در بالا به قوس و دو پشت بغل و یک مستطیل خوابیده منتهی می شود و با

طرحها و گلها و رنگهای متفاوت و آجرکاری و ارسی های متنوع نمای طرفین را زیبا می سازد.

چهل ستون شرقی ایوان را با نصب در و پنجره محفوظ کرده اند و درهای زیبایی از گره چینی و التهای چوبی و شیشه های رنگی در دوره معاصر ساخته اند که مجالس عزاداری در آنجا برگزار می گردد، ولی چهل ستون غربی همانند سابق بدون در و پنجره است.

بنابراین نمای جنوبی مسجد با ارتفاع زیاد ایوان که بلندترین نما را دارد، و نصب ساعت بر روی تاج آن، زیبایی خاصی در برابر دید نمازگزارانی که از در شمالی به مسجد وارد می شوند به نمایش می گذارد.

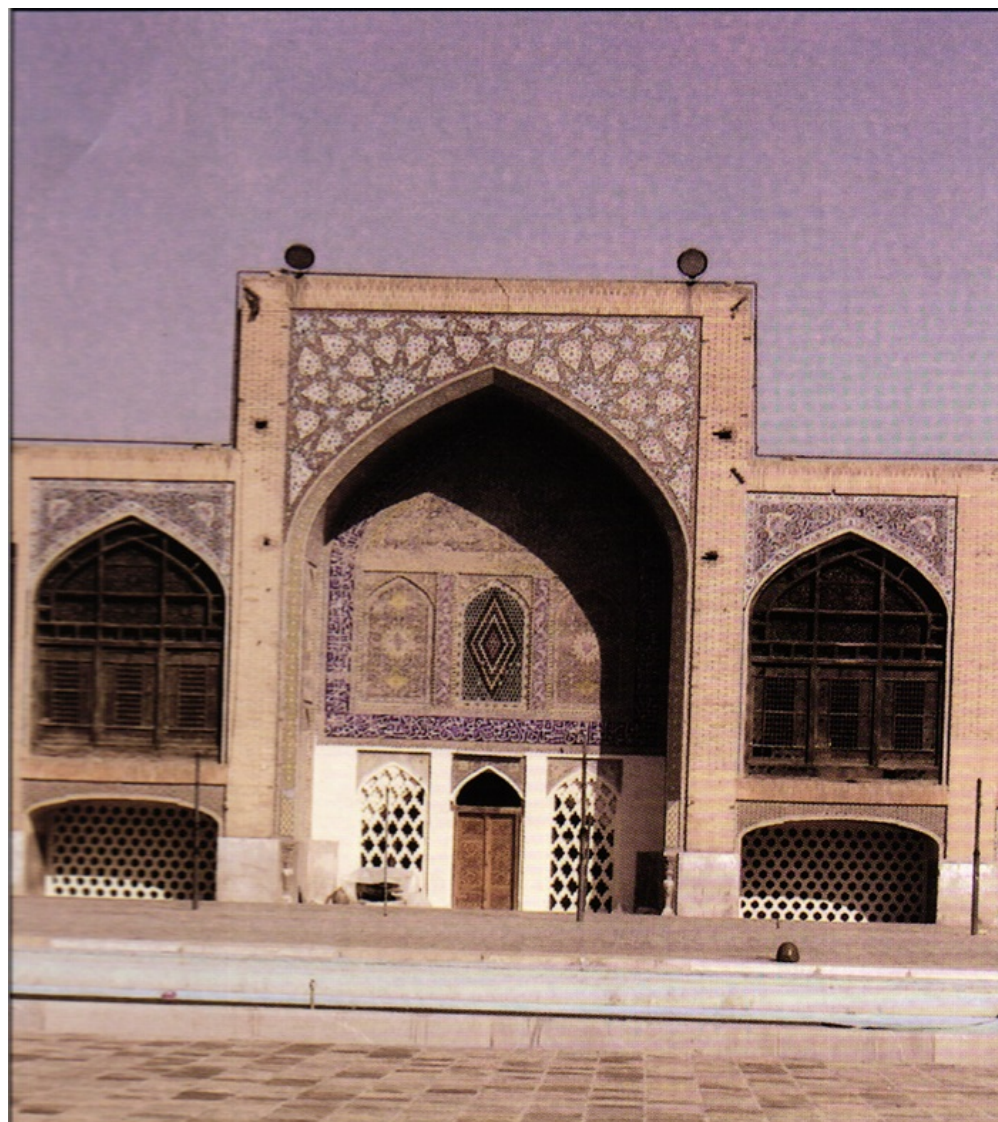
نمای شرقی

همان طور که در تصویر مشاهده می شود، ایوانی رفیع با کاشیکاریهای متنوع در وسط قرار دارد و نمای دو حجره در طرفین ایوان روی طاق شبستان زمستانی جلوه می کند، به همراه حجرههایی که تمام آن کاشیکاری شده است. پس و پیش بودن نما و دو حجره که در زاویه شمال و جنوب نمای شرقی دیده می شود نما را بسیار زیبا جلوه می دهد. طاقناهای طرفین ایران از روی سنگ ازاره با آجرکاریهایی همراه است و سقف بالای طاقناها را با قوس کلیل و آجر و بندکشی بسیار زیبایی پوشانیده‌اند. پشت بغل قوسها را بعد از حاشیه بندی از گره معرق با کاشیهای رنگی که از قواعد خاصی برخوردار است تزین کرده‌اند. داخل طاقناها که روشنایی شبستان زمستانی را در روز تأمین می کند، با شبکه بندی از آجر و نقشهای شش در شش و شبکه گل نو، نمای شرقی مسجد را زیبا ساخته است.

نمای غربی

نمای غربی مسجد سید مانند نمای شرقی است و همان طور که در توضیحات ایوان غربی یادآور شدیم نمای داخلی ایران، بخصوص دیوار غربی، از نمای خاص خود برخوردار است و چون در نمای غربی ارسی نداریم . که در نمای شرقی در جلوی مدرس بود. به جای آن از کاشیکاری و خط ثلث استفاده کرده اند.

روشنائی شبستان زیر مهتابیها با قوس کلیل ، باگره کشی و تراش معرق در پشت بغل قوسها

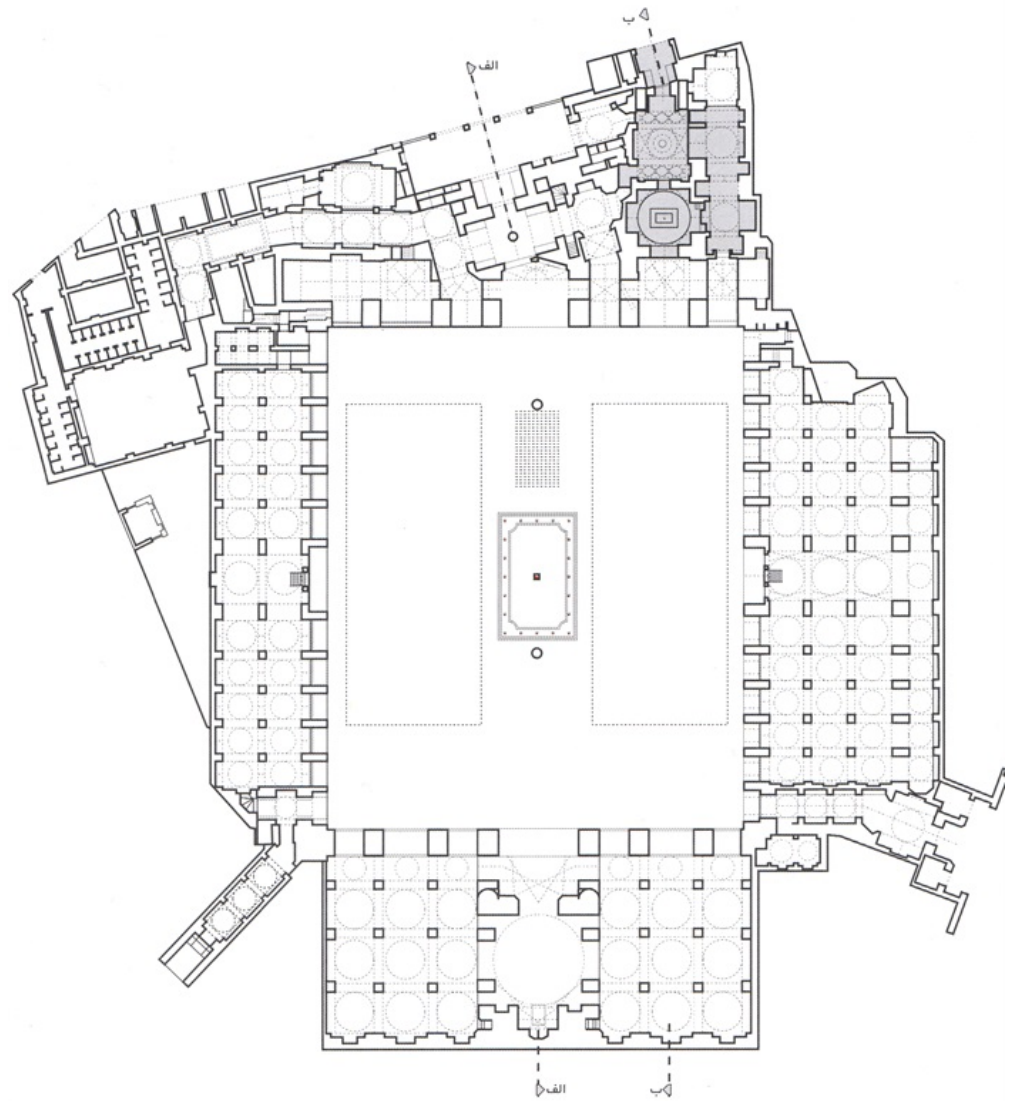

فصل نهم: مقبره

اشاره

ص: ۱۷۳

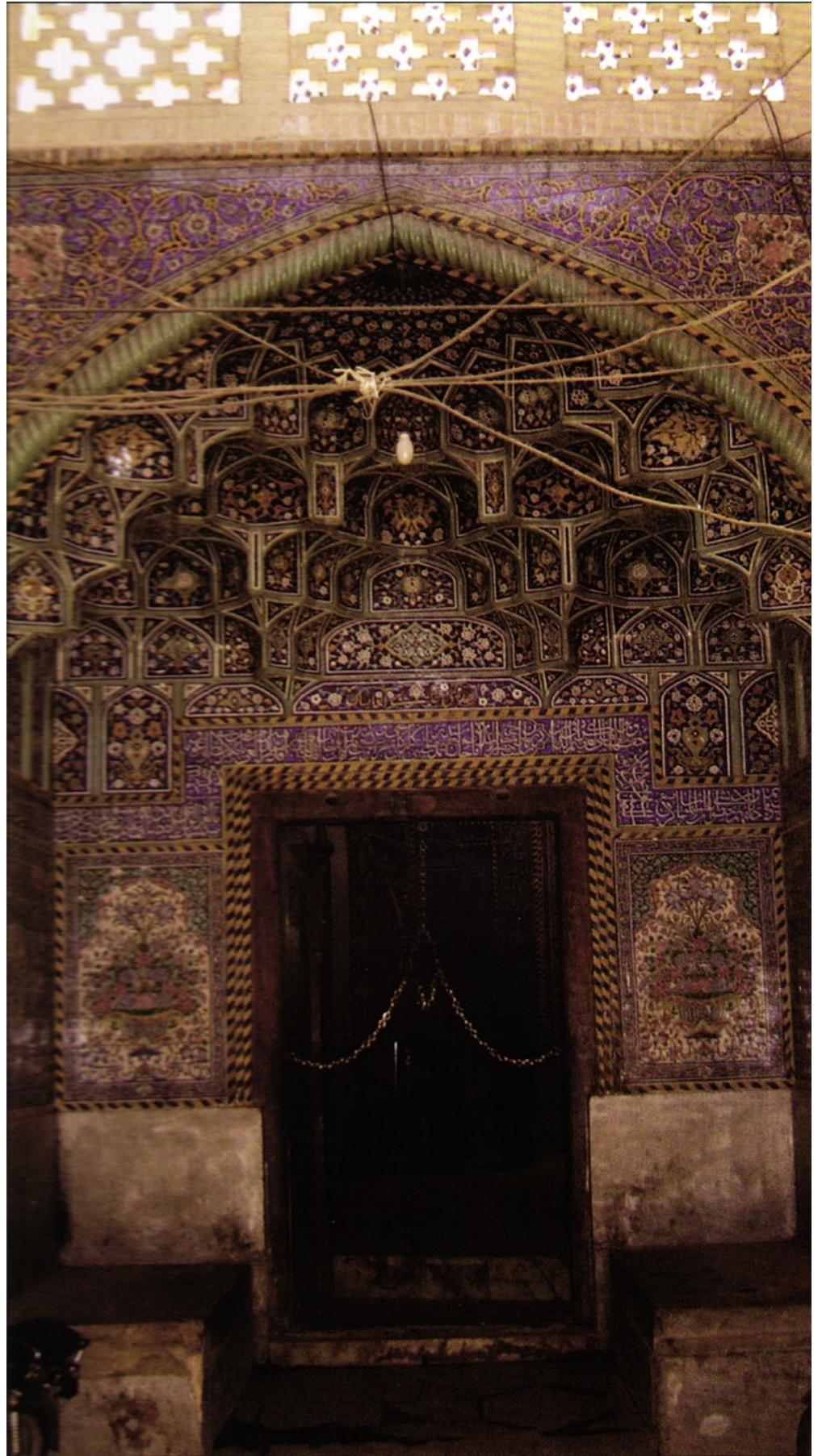
مقبره و راهرو پشت مقبره

حجه الاسلام حاج سيد محمد باقر شفتی، همزمان با بنای مسجد، در شمال شرقی آن، محلی را برای پس از حیات خود ساخت تا زمانی که به سرای باقی شتافت وی را در آن محل به خاک بسپارند. او عصر یکشنبه دوم ربیع الثانی سال ۱۲۶۰ ه ق بدرود حیات گفت و

طبق وصیتش، نامبرده را در همین محل به خاک سپردند که امروزه به نام مقبره آیت الله شفتی معروف بوده و زیارتگاه مردم و مؤمنین است. یادآور می شوم که عده ای از بستگان آیت الله نیز در همین مقبره به خاک سپرده شده اند.

مقبره سيد شفتی شامل جلوخان، سردر، رواق و بقعه می شود که به شرح آن خواهیم پرداخت. این مجموعه با تزییناتی از آجرکاری، کاشیکاری، گچبری و نقاشی همراه است که به دست هنرمندان زمان خود شکل گرفته است و امروزه یکی از دیدنیهای هنر ایران در زمان قاجاریه به شمار می آید.

سردر مقبره

بقعه در گوشه شمال شرقی مسجد سید و در محله بید آباد اصفهان واقع است. سردر مقبره با جلوخانی به عرض ۴ متر و عمق ۳۲۰ سانتیمتر بر بازار بید آباد آجرکاری و بند کشی شده و سقف آن که با قوسی همراه بوده از تزئینات آجرکاری و رسمی بندی بهره مند گردیده است.

بعد از جلوخان، سردر ورود به رواق به ترتیب با کتیبه و کاشیکاریهایی زینت داده شده که اول سنگ ازاره از سنگ پارسی دو تیشه به ارتفاع ۱۳۰ سانتیمتر و ضخامت تقریبی ۱۵ سانتیمتر دور تا دور سردر را پوشانیده است. سپس نبش دو طرف سردر، از روی سنگ ازاره دو گلدان سنگی هر کدام به ارتفاع ۵۵ سانتیمتر با کنده کاری بسیار زیبا پایه گذار کاشیهای پیچی به رنگ فیروزه ای شده که با امتداد و ادامه آن تا تیزه قوس، زینت بخش سردر ورودی گشته است. در دو طرف کاشیهای پیچ، جوکهای جناقی به رنگ لاجوردی بر زمینه زرد، از روی گلدانهای سنگی، کاشی پیچ را همراهی کرده و دو جوک تا تیزه قوس ادامه یافته و سپس سه جوک اطراف پشت بغل سردر را زینت داده است.

دو سکو در طرفین در به عرض ۹۰ سانتیمتر و طول ۲ متر و ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر تعبیه شده و در پوشی از سنگ پارسی با تراش دو تیشه به قطر تقریبی ۱۵ سانتیمتر سطح سکو را یکپارچه پوشانده است. سپس اطراف سردر را از روی سنگ ازاره به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر در دو دیوار شرقی و غربی با جوک جناقی قاب بندی کرده و داخل قاب بندی را با گل و گیاه از رنگهای مختلف بر زمینه کاشی خشت سفید، فیروزه ای و لاجوردی زینت داده اند. قاب بندی دو اسپر طرفین در با جوک جناقی لاجوردی و زرد و نقش گل و گیاه توانسته است سردر را | زیبا جلوه گر سازد.

روی قاب سازها به ارتفاع ۲۵ سانتیمتر با جوک کاشی لاجوردی بر زمینه زرد دور تا دور سردر را باز قاب بندی کرده اند. داخل قاب بندی با خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی اول در دو طرف در تا زاویه های بالای چهارچوب بعد از «بسم الله الرحمن الرحیم»، «آیت الکرسی» و در انتهای کتیبه «فاخلع نعلیک انک بالواد المقدس طوی»

نوشته اند. در وسط کتیبه به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است:

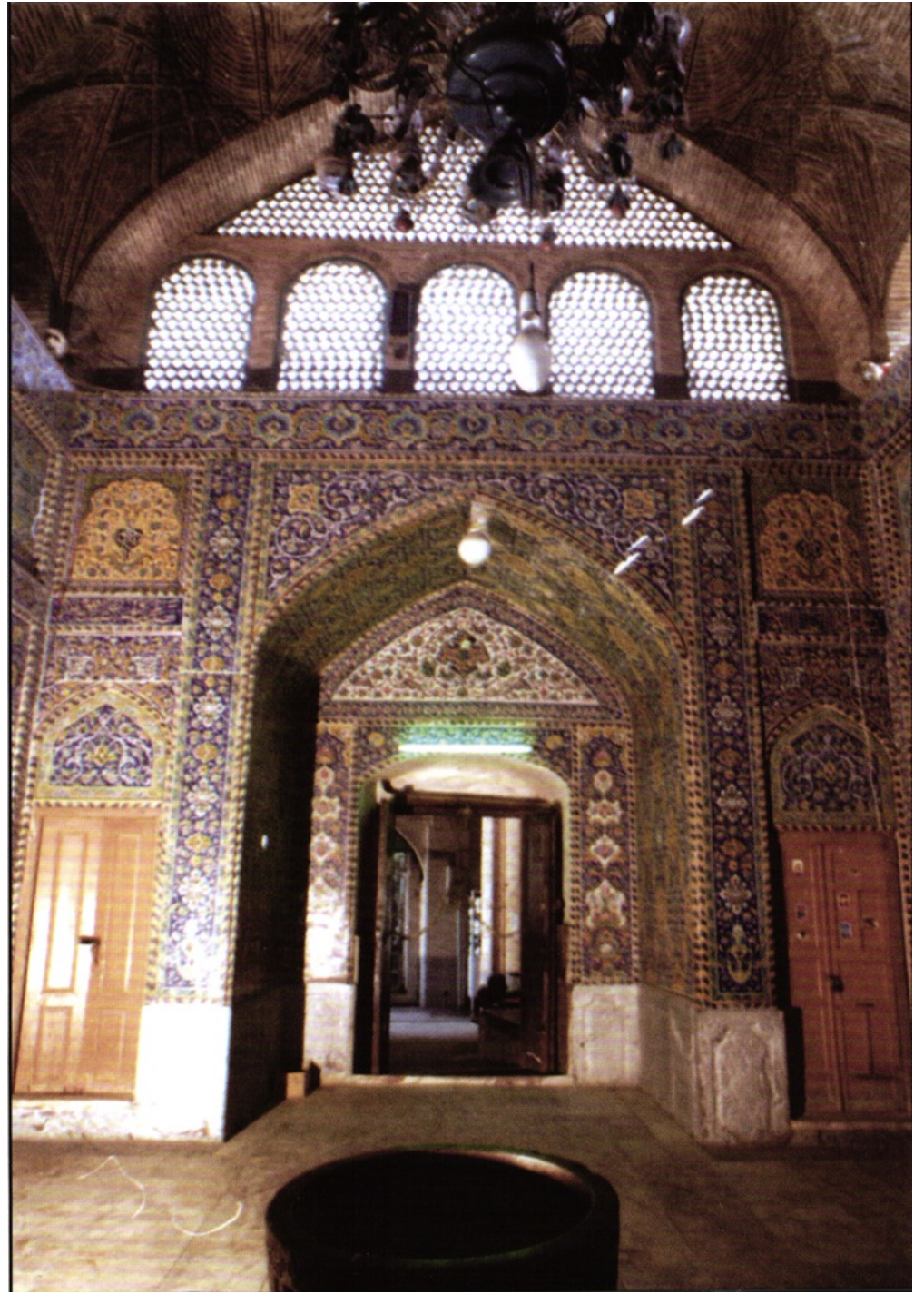
در زمان تولیت حضرت حجه الاسلام آقای حاج سید محمدرضا شفتی کاشی کاری سر درب مقبره بسعی و هزینه آقای حاجی آقائی اتمام یافت.»

در بالای کتیبه هایی که به خط ثلث نوشته شده است مقرنسی پایه ریزی کرده اند. مقرنس از سوسنهای دو طرف چهارچوب سردر شروع می شود و تا تیزه قوس با طاس و نیم طاس ها ادامه دارد که از هفت رنگ کاشیکاری بهره برده است. مقرنس را با رنگهای شاد و متنوع آن طور که در شان مقبره حجه الاسلام شفتی بوده باشد تمام کرده اند.

دو پشت بغل بالای قوس را، بعد از جوک بندی جناقی پشت کاشیهای پیچ، حاشیه ای به عرض تقریبی ۱۰ سانتیمتر داده اند و در متن

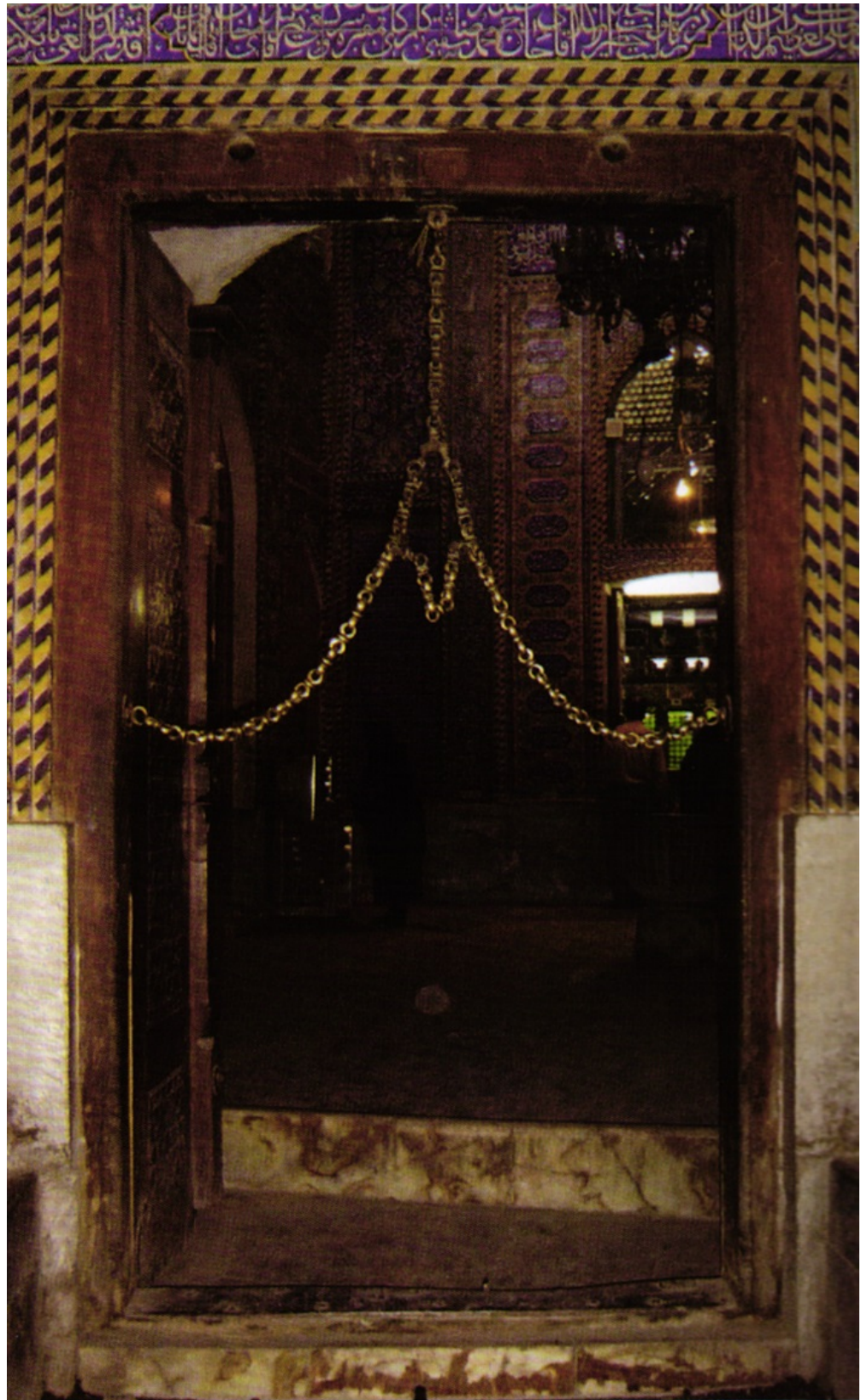
پشت بغل بعد از طراحی ترنج از گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید، با نقش اسلیمی از کاشیهای زرد بر کاشی زمینه خشت لاجوردی آن را تمام کرده اند. اطراف سردر با هره آجر و ملاط کاشی فیروزه ای محاط شده است.

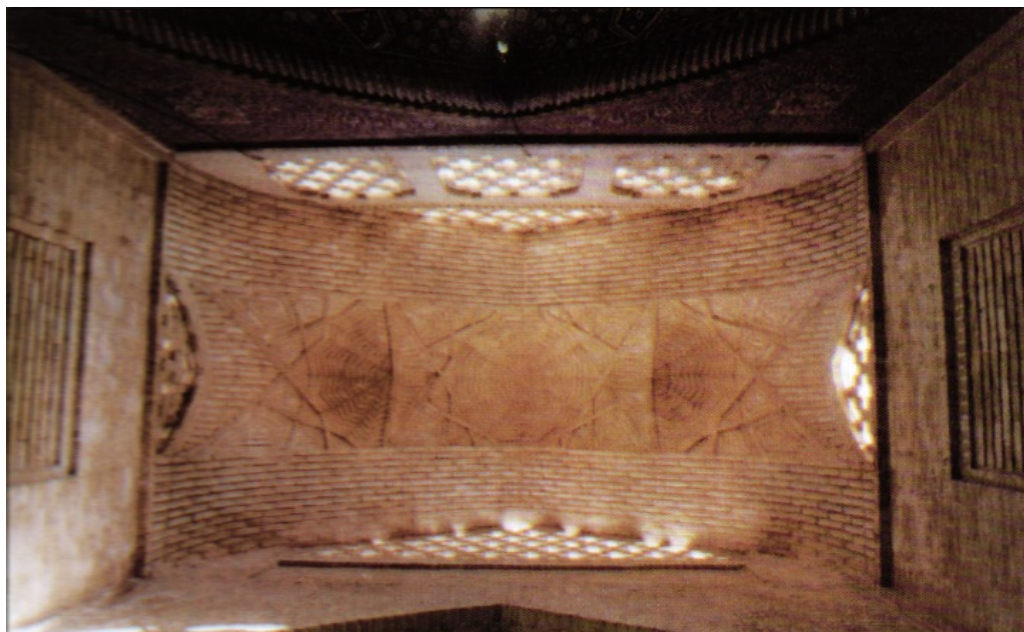
دیوار شمالی رواق

کف پاگرد بین دو سکو را که به اندازه ۱۵ سانتیمتر از کف جلوخان بلندتر است با سنگ پارسی فرش کرده اند. در رواق جلوی بازار به عرض و طول ۲۷۰×۱۸۰ سانتیمتر است و چهار چوبی شامل وادار، آستانه و کلاهک دارد که ضخامت وادارها به ابعاد ۲۰×۱۵ سانتیمتر است و نیش بیرونی چهار چوب را مانند کاشیهای پیچ بالای سردر حکاکی کرده اند. داخل چهارچوب دو لنگه در به ابعاد مساوی باز می شود که لنگه درها از چوبهای سخت و مرغوب بائوسازی شده است و داخل بائوهای هر لنگه در را به شکل

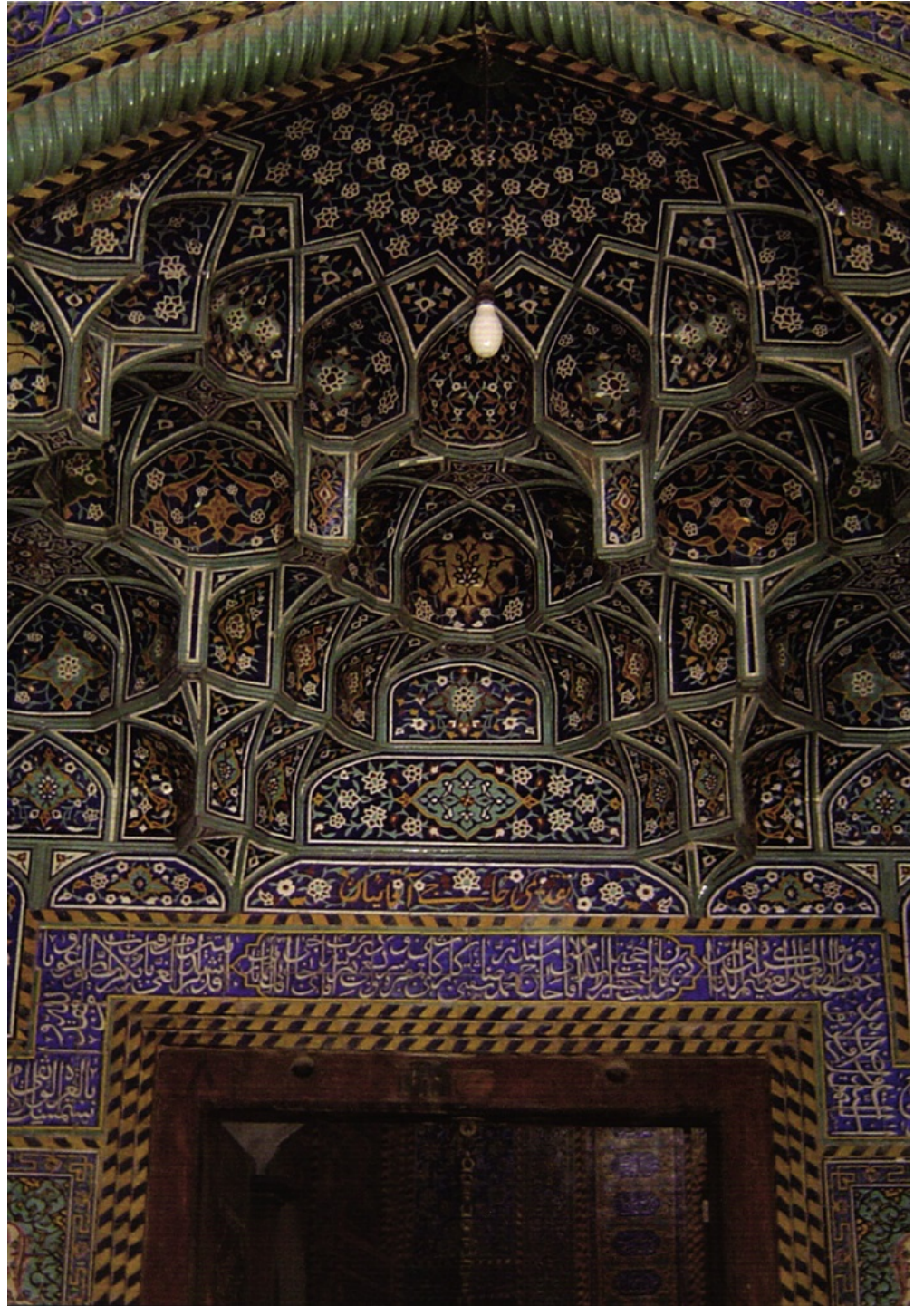
زنجیر بست

پیشخوان آجر کاری شده ورود به مقبره

سه قسمت قاب بندی کرده اند: دو قاب در بالا و پایین به شکل مربع و یک قاب در وسط به شکل مستطیل. داخل قابها را با گره تند ده برگ چناری از چوب روشن زینت داده اند و حمیلهایی از چوب تیره به گره سازی جلوه خاصی بخشیده است.

پشت در نیز مانند روی در با گره سازی تزیین شده، یعنی پشت و روی در همانند یکدیگر است. پشت آستانه در، یک درگاهی ذوزنقه ای شکل سردر را به پاگرد رواق متصل می کند. چون مسجد مقابل قبله است و راسته بازار عمود بر قبله نیست، قناسی به وجود آمده را در درگاهی و دیوار شمالی رواق حل کرده اند. بنابراین سردر از بیرون به موازات بازار و در داخل رواق کاملاً مقابل قبله ساخته شده است.

با حل شدن مسئله قناسی، یک طرف درگاهی به عرض لنگه در و طرف دیگر درگاه به اندازه ۴۰ سانتیمتر بلندتر از لنگه در است.

یک زنجیر برنجی دانه درشت به وسط کلاهک چهارچوب در وصل کرده اند و دو سر زنجیر که به طرف پایین است به وسط وادارهای طرفین چهارچوب (همان طور که در تصویر مشاهده می شود) نصب گردیده که به زنجیر بست شهرت دارد.

در زمانهای گذشته به در مساجد زنجیر بست نصب می کردند و چنانچه مجرمی به مسجد پناه می برد و از زنجیر بست عبور می کرد، دیگر کسی حق تعرض به وی را نداشت چون به خانه خدا پناه برده و در پناه ایزد یکتا بود، تا زمانی که از بست خارج شود و او را دستگیر کنند.

رواق

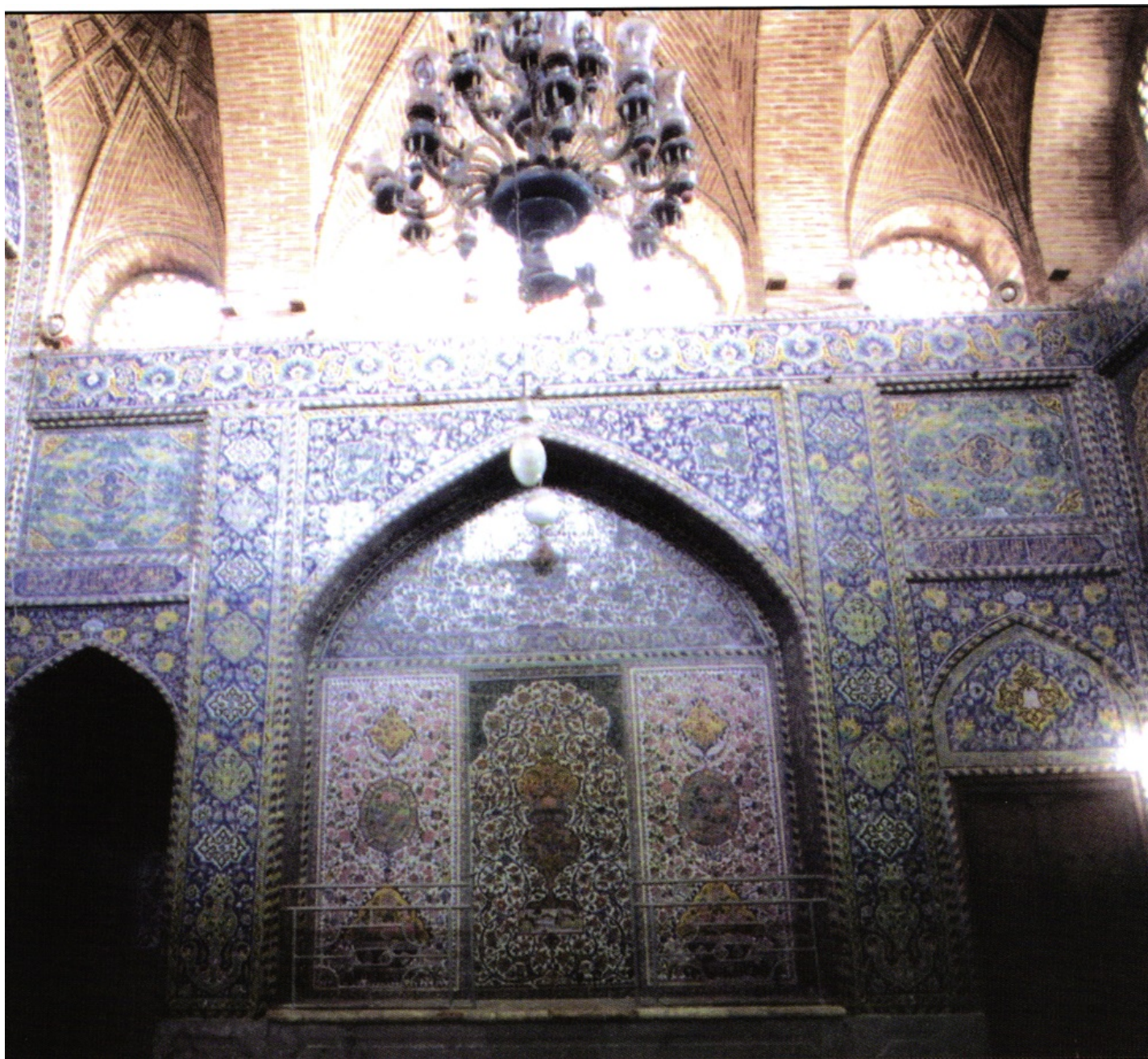
بعد از درگاهی وارد پاگردی می شویم که قسمتی از رواق محسوب می شود. این پاگرد که در طول دیوار شمالی رواق قرار دارد به عرض ۳۱۰ سانتیمتر و به عمق ۱۶۰ سانتیمتر (نسبت به دیوار شمالی) وسعت دارد و در بالا به قوسی ختم می شود. بعد از سنگ ازاره که به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر دور تا دور رواق را می پوشاند، با جوك جناقی در دو ردیف تا تیزه قوس را قاب سازی کرده و با کاشی خشت هفت رنگی و نقش و نگار بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زینت داده اند. داده اند.

دو اسپر طرفین پشت در را که هر کدام به عرض تقریبی ۵۵ سانتیمتر است با جوك جناقی قاب بندی کرده و با مصرع بندی و نقش و نگار بر زمینه کاشی خشت سفید و اطراف آن را با گل و گیاه اسپر غربی رواق (فصل لربك وانحر* ان شانكك هو الابتر)

دست چپ:سوره اخلاص نوشته شده است.

نما سازی قسمت کناری سردر (داخل رواق)

نما سازی قسمت بالای پشت سردر (داخل رواق)

بر زمینه کاشی خشت لاجوردی آرایش داده اند. بالای سردر را از داخل رواق با حاشیه سازی و حمیل بندی با گل و برگ بر کاشی خشت لاجوردی تزیین کرده اند. زمینه کار را با حاشیه و نقش اسلیمی گل و برگ با رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت سفید به پایان برده اند. ارتفاع کف رواق سه پله بلندتر از کف بازارچه است.

بعد از اسپرهای پاگرد در ورودی به دو اتاق که به شکل انباری در دو پایه طرفین پاگرد و داخل پایه های سردر جاسازی شده است، توانسته اند نمای انباریها را با دو در چوبی و قابی از جوک جناقی لاجوردی بر زمینه زرد و نیز اطراف در و طاقنمای بالای در را که به قوسی ختم می شود تزیین کنند. (ناگفته نماند اتاقکهایی که در دو طرف در ورودی قرار دارد، به اضافه اتاقکی که در جنوب شرقی رواق است، سابق در اجاره بزازهایی بود که اطراف رواق پارچه فروشی داشتند و شبها اجناس خود را در این اتاقکها نگهداری می کردند.)

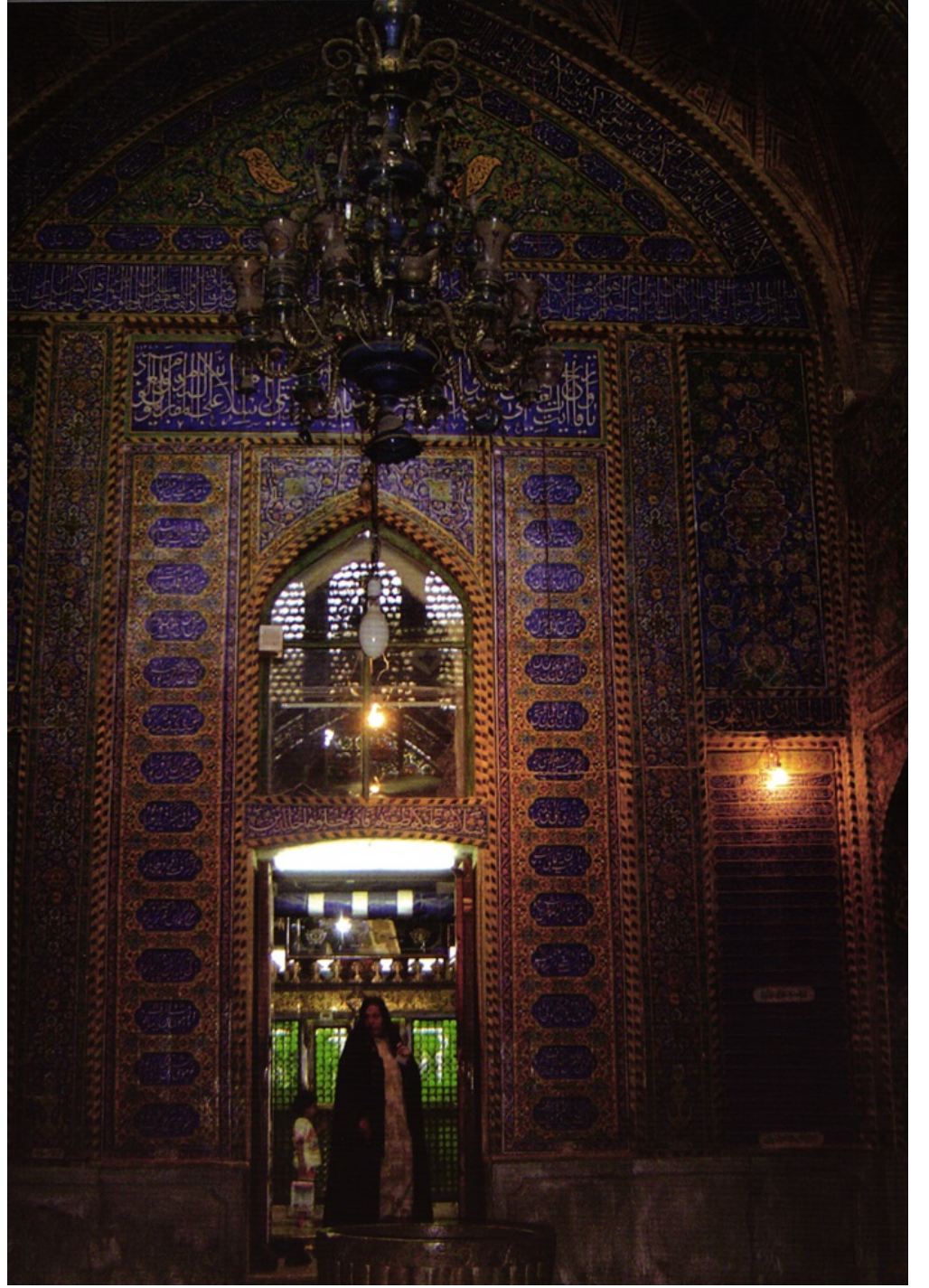
متن طاقنما را با نقش اسلیمی و ختایی از کاشی سفید طراحی، و بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بالای سردر را نماسازی کرده اند.

بالای طاقنما با حمیل لاجوردی و سفید پشت بغل را محاط

کرده و در متن پشت بغل با کاشیهایی به رنگ زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی، نقش اسلیمی و ختایی به کار برده اند.

در بالای دو پشت بغل به ارتفاع ۳۰ سانتیمتر و عرض طاقنما طرف شرق دیوار شمالی رواق با خط ثلث زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی سوره کوثر به این شکل نوشته شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم انا اعطيناک الکوثر» و بقیه سوره «فصل لریک وانحر» در بالای طاقنمای غربی است.

در دیوار غربی رواق یک طاقنمای بزرگ به عرض ۳۴۰ سانتیمتر در وسط و بعد از دو پایه دو در ورودی هریک به عرض ۱۴۰ سانتیمتر قرار دارد. در جنوبی به حجرهای باز می شود که به جلوخان مسجد ختم می شود و در شمالی به مسجد راه دارد. دیوار غربی رواق کاملاً قرینه سازی شده است. متن طاقنما را تا شروع قوس (قسمت عمودی) به سه قسمت مساوی تقسیم، و با جوک بندی جناقی قاب بندی کرده اند. متن طاقنما را با گل و گیاه و مصرع بندی، و قسمت بالای تقسیمات را در دل قوس با نقوش مینیاتوری، و کل طاقنما را با طراحی گل و گیاه بر زمینه کاشی خشت سفید، بسیار زیبا

آراسته و به دوستاناران هنر هدیه کرده اند.

در گوشه دیوار غربی، لغازی از روی سنگ ازاره تا تیزه قوس سقف با جوک بندی جناقی محاط شده و نقش گل و گیاه از گلهای سرخ بر زمینه کاشی خشت سفید آن را تزئین کرده است.

در بالای ورودی به حجره غربی دو ردیف جوک بندی جناقی به موازات هم قرار دارد که اولی اطراف در را محاط می کند و جوک جناقی دوم قوس بالای در را، و با مصرع بندی و نقوشی بر زمینه کاشی زرد همراه است. در پشت بغل قوس را، پس از قاب بندی با جوک جناقی، با گل و برگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزئین کرده اند.

پس از قاب بندی دور در، کتیبه ای به عرض تقریبی ۳۰ سانتیمتر هست که با جوک جناقی قاب بندی شده و در متن کتیبه با خط زرد بر زمینه کاشی خشت لاجوردی بعد از «بسم الله الرحمن الرحیم» سوره اخلاص نوشته شده است و به جمله «بهزینه حاجی آقائی» ختم می شود.

در بالای کتیبه، با جوک بندی جناقی لاجوردی بر زمینه زرد، قابی مربع شکل با حاشیه ای از کاشی لاجوردی طراحی، و متن طاقما را با کاشیهای هفت رنگ بر زمینه کاشی فیروزه ای تزئین کرده اند.

کاشیکاری طاقمای شمالی دیوار عینا در جنوب دیوار قرینه سازی شده و فقط راهروی ورود به مسجد بدون در است.

داخل دهلیز ورود به مسجد از کاشیکاریهای زرد و لاجوردی استفاده شده است و بر روی یک گل کاشی در دل دیوار شمالی راهرو با خط نستعلیق لاجوردی بر زمینه زرد نوشته اند: «به لعنت خدا گرفتار شود هر کس بر این کاشیها خسارت وارد بیارود.» در ارتفاع کاشیکاری دو رواق را به عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر، که با جوک بندی جناقی قاب بندی گردیده است، با کاشیهای هفت رنگی بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تمام کرده اند.

کف رواق با سنگ مرمر به عرض معین و طول آزاد فرش شده است. دیوار شرقی را همانند دیوار غربی قرینه سازی، و به جای

طاقما از در چوبی استفاده کرده اند. در سابق راهروی شرقی رواق و فضای پشت مقبره در اجاره قهوه خانه ای بود و زمانی که قهوه خانه را تخلیه کردند، برای استفاده بیشتر، جلوی راهروی بر رواق را با دری از گره چینی چوبی، که بشود باز و بسته کرد، بستند. روبه روی راهروی ورود به مسجد نیز انباری هست که در آن گره چینی چوبی بسیار زیبایی دارد. ساخت و نصب در مربوط به دوره معاصر می شود و به جای در شمال شرقی رواق از کاشیکاری استفاده کرده اند. |

دیوار جنوبی رواق که پشت به بقعه آیت الله شفتی امتداد دارد با و تقسیماتی همراه است که به شرح آن خواهیم پرداخت.

در مقبره به ابعاد ۱۲۰*۲۲۰ سانتیمتر در وسط دیوار جنوبی رواقی قرار دارد. کف بقعه را به اندازه ۲۰ سانتیمتر از کف رواق بلندتر و با سنگ مرمر ساخته اند. در ورود به مقبره بر داخلی بقعه نصب شده است و لنگه های آن در داخل در گاهی (پاگرد) به طرف رواقی باز و بسته می شود. در گاهی پشت در با عرض تقریبی ۷۰ سانتیمتر با گچ سفید پوشانده شده است و هیچ گونه تزئینی ندارد.

دو اسپر طرفین در با جوک بندی جناقی آرایش شده که در دو مرحله انجام گرفته است: یک ردیف از جوکها قاب بندی اسپر بغل در را محاط کرده است و جوک بعدی قاب بندی اطراف در را تا زیر کتیبه در بر دارد

در بالای در، کتیبه ای به عرض ۲۰ سانتیمتر قرار دارد که بعد از جوک بندی جناقی با حمیل فیروزهای محاط شده و به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است: «سلام علیک طبتم نادخلوها خالدین». لابه لای نوشته ها را با گلهای مینیاتوری تزئین کرده اند.

در نوشته بالای در، پنجره ای به عرض در ورودی است که در بالا به قوس و دو پشت بغل ختم می شود. دور پنجره را با جوک جناقی قاب بندی کرده اند و در پشت بغل قوس با حاشیه ای از کاشیهای رنگی بر زمینه زرد، و متن لچکیهای قوس با ترنج و نقش اسلیمی مانند بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تزیین شده است که یک حمیل فیروزه ای آن را محاط می کند. در حال حاضر داخل طاقنمای بالای در ورودی چهارچوبی نصب است که دلالت بر داشتن پنجره ای می کند، اما گویا واشوی های آن شکسته یا از بین رفته است.

در دو اسپر طرفین در، بعد از جوک بندی در متن اسپرها، اول به عرض تقریبی ۸ سانتیمتر با کاشی زرد و گل مینیاتوری حاشیه ای بر زمینه کاشی خشت لاجوردی دور تا دور اسپر قاب بندی کرده اند و سپس داخل متن اسپر با مصرع بندی و تزیینات مینیاتوری از رنگهای متنوع بر زمینه کاشی خشت زرد کار شده است. داخل مصرعها اشعاری از صغیر اصفهانی به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته اند:

«آنکه این مسجد زمین همتش برپا بود

تاقیامت آستانش قبله دلها بود)

زین بنا باشد صفای باطن بانی پدید

باطن جنت بلی از باطنش پیدا بود)

کرد آباد این جهان و آن جهان را زین بنا

مسجد اینجا و بهشت جاودان آنجا بود)

«حوض آبش می دهد گوئی خبر از سلسبیل

صحن آن چون ساحت فردوس روح افزا بود)

ص: ۱۸۳

گنبد پر نقش و ایوان رفیعش بین چسان

از بلندی طعنه زن بر گنبد خضرا بود»

گر گشائی گوش جان گلدسته اش روز و شبان

خلق را داعی بسوی خالق یکتا بود»

همچو طرف گلشن از هر صفه اش نقشی بدیع

و میکند جلب نظر بس دلکش و زیبا بود)

هر بنا باشد برای حق گر از حق نگذری

بهر بانی بهتر از دنیا و مافیها بود

جندا بر همت این سید عالی نسب

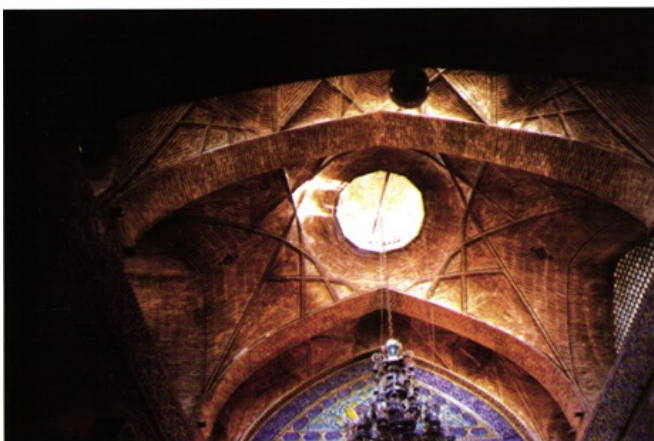
کز شرافت افتخار دوره طاهابود»

نام نیکش باقر و کنز علوم دین و شرع

شرح احوالش رقم بر صفحه □ دنیا بود)

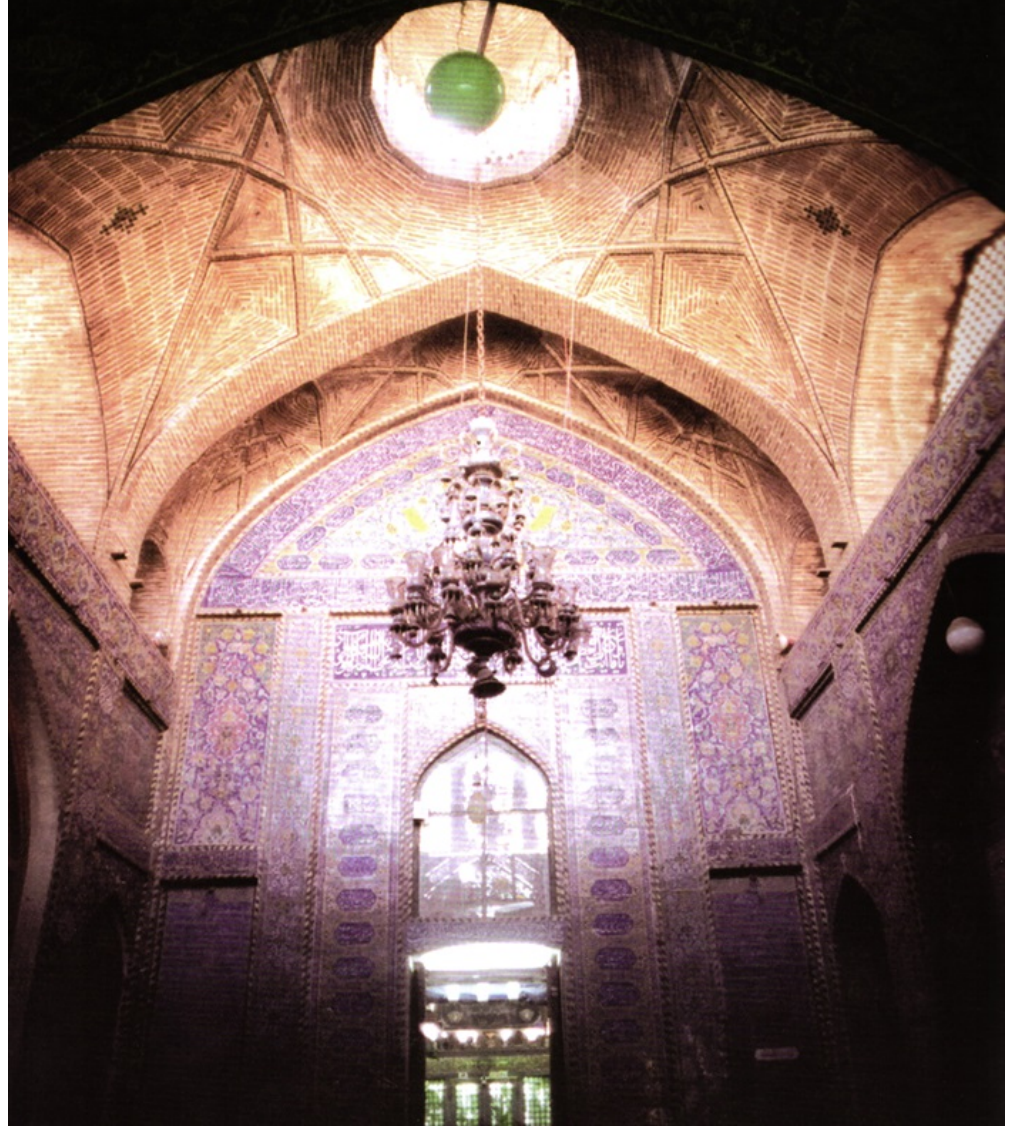
تا قیامت گشت اندر مسجد خود معتکف

آجر کاری سقف رواق

تصویر

بندگی را باید اینان بنده پابرجا بود)

جلوه حق کرده مدهوشش تو گوئی تا ابد

او بود موسی و این بیت الشرف سینا بود»

مجری احکام جدش مصطفی بی خوف و بیم

پورموسی شبل حیدر زاده زهرا بود)

گفت این تاریخ در تعمیر در گاهش صغیر

حکم سید نثر شرع سید بطحا بود»

۱۳۶۸

در کتیبه ای بالای در ورودی مقبره، زیر کتیبه انتهایی، به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تاریخ وفات حجه الاسلام شفتی این طور نوشته شده است:

تاریخ وفات آیه الله العظمی فقیه اهل بیت طه ویس و ملاذ الشیعه حامی الشریعه الحاج سید محمد باقر الموسوی الرشتی حجه الاسلام اعلی الله له المقام، دوم ربیع المولود سنه ۱۲۶۰.

بر لوحهای کوچکی جداگانه به خط نستعلیق مشکی بر زمینه کاشی سفید نام بانیان کاشیکاری رواق و بقعه سید حجه الاسلام شفتی به این شرح آمده است:

به هزینه مشهدی عباس حاجی آقائی»، «به هزینه آمریزا آقا حاجی آقائی»، «به هزینه آمرتضی حاجی آقائی»، به هزینه آقا محمد حسین حاجی آقائی»

در بالاترین کتیبه بالای سردر مقبره، بعد از جوک بندی جناقی لاجوردی بر زمینه زرد، کتیبه ای به عرض تقریبی ۳۰ سانتیمتر قرار دارد که با حمیل کاشی فیروزه ای محاط شده و به خط ثلث سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی قسمتی از آیات سوره جمعه نوشته شده است و به جمله «سنه ۱۳۷۰» ختم می شود. در وسط سردر دیوار جنوبی بر لوحی به خط نسخ زرد بر زمینه کاشی لاجوردی تاریخ کاشیکاری رواق به این شرح آمده است:

رواق سید در زمان تولیت حضرت ملاذالاسلام الحاج میرزا علی جعفر سبط حجه الاسلام به خرج حاجی آقائی بکاشی تزیین شده).

بعد از کتیبه حاشیه ای به عرض ۲۰ سانتیمتر بالای سردر و قوس

بالای سقف است که به شکل نیم بیضی تقریبی مشاهده می شود و پس از جوک بندی جناقی و حمیل کاشی فیروزه ای، با تقسیمات و مصرع بندیهایی با کاشی زرد اطراف مصرعها را تزیین کرده اند و سپس داخل مصرعها اشعاری به عربی به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نقش شده که درباره مقام روحانی حجه الاسلام و تأسف بر فقدان اوست. این اشعار را نیز، یکی از

شعرای معاصر اصفهان، سروده و به خط خود او بر دیوار رواق نقش شده است. و این اشعار مورخ سال ۱۳۶۰ ه ق و چنین است:

روض قدس ام هناجئات عدن سرنا

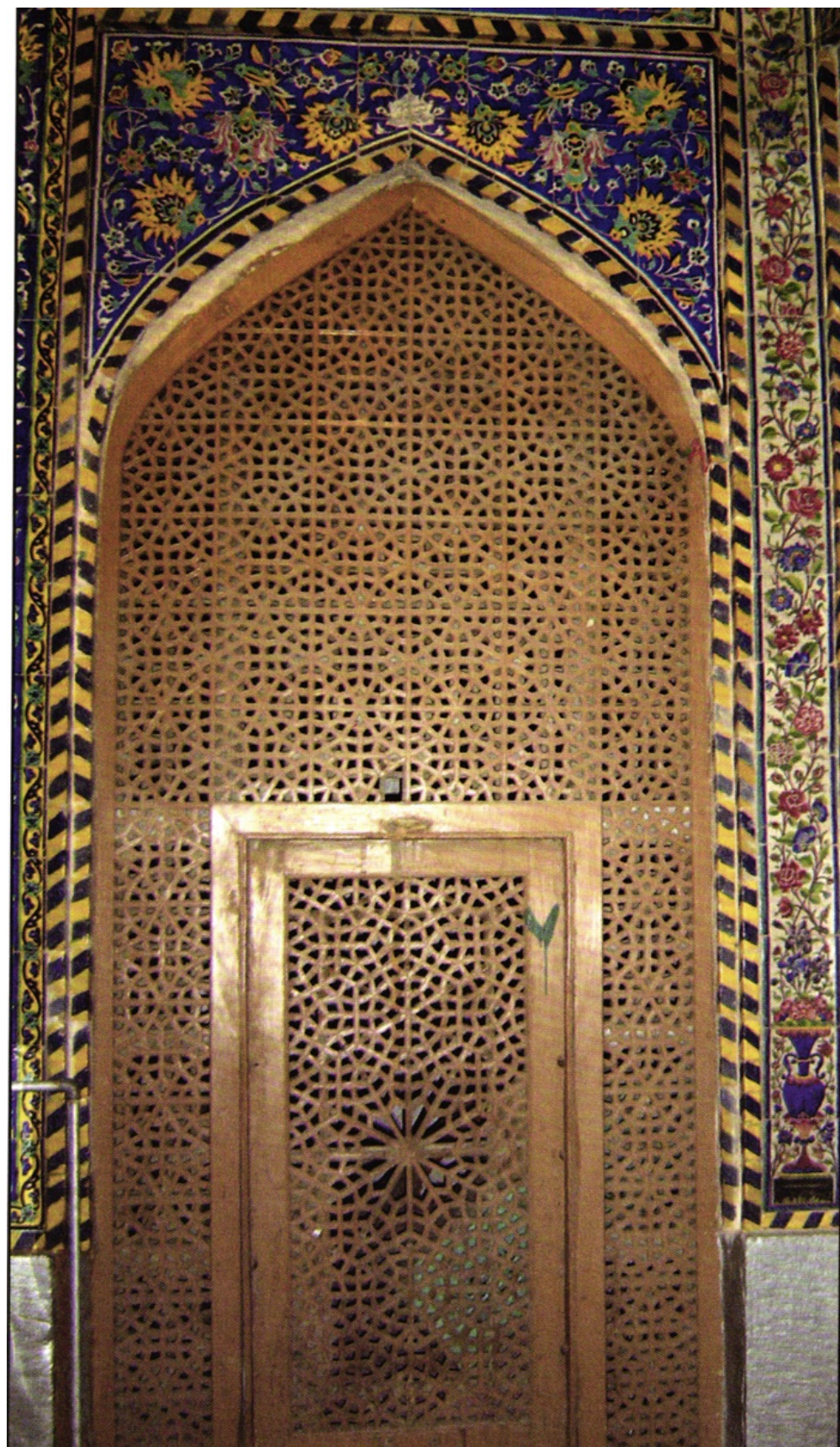
قف لك البشرى و زمرن فيه قد نلت المنى)

«لهفى لفقدان مولى اعطى النعما

العلم و المال و الترويج و الكرمه)

السيد الحججه الاسلام فى الزمن

درب مشبك ضلع جنوب شرقى رواق

و باقر منه كان الشرع منتظماً»
يدعوا الاله و يبكى فى تهجده
يجرى الحدود من الخوان منتقماً)
و مسجد جامع فى اصفهان بنى
يعد تاليه فى الغبراء متعدماً)
ميراث اولاد زهراء استردلهم
من غاصبى فذك فى طوفد الحرما»
«الموسوى الذى قد عاش حضرته
فى مذهب الجعفرى شاخصاً علماً
راحت الى الروح روح منه ثاويه
و استوطن الخلد بالاجداد معتصماً)
بدر المضيئى مضى شمس العلى افلت
و من موته صار جبل الدين منفصماً)
بحر السخا جف عين الدهر باكيه
فنال بالفضل عند الله مبتسمه)
نجم الهدى غاب كنز المجد يستتر
و يعجز المدح منه اللوح والقلم
و كوكب القدس و التوحيد منتشر
فى فوته فترى الاسلام ملتطماً)
يا نير اكتبه للتاريخ من سنه:
من فقد سيد ناركن التقى همدا

«يا ايها الزائر انظر ذى البناء تجد

لدى التشرف فيها جنه ارما)

«لما انقضت مأه من عام رحلته

بالامر من سبطه تعميرها ختماً

روی دیوار جنوبی رواق، اسپرهای طرفین در قرینه سازی شده

ضریح بقعه آیت الله شفتی

است. یعنی بعد از اسپرها با کاشی حمیل فیروزه ای قابی با عرض تقریبی ۴۰ سانتیمتر محاط، و از روی سنگ ازاره گلدانی را طراحی کرده و با مصرع بندی و گل‌های مینیاتوری با کاشی هفت رنگ بر زمینه کاشی خشت لاجوردی تا زیر کتیبه اصلی بالای در ادامه داده اند. در کنار حاشیه طاقنمایی به عرض تقریبی یک متر دیده می شود و ارتفاع از روی سنگ ازاره تا زیر کتیبه انتهایی را سه قسمت کرده اند: در قسمت اول که جنب دهلیز ورود به مسجد است با جوک بندی جناقی و حمیل فیروزه ای و خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی زیارت اهل قبور نوشته شده و سه مستطیل کوچک در بالا، وسط و پایین این طاقنماست که با خط نستعلیق با کاشی سیاه بر زمینه کاشی سفید در بالاترین آن «دعای اهل قبور علماء»، و در مستطیل وسط «دعای اهل قبور»، و در مستطیل پایین «بانیان خیر از زائرین و خوانندگان التماس دعا دارند» نوشته شده است.

در بالای طاقنما، طاقنمای دیگری به عرض طاقنمای زیرین و به ارتفاع ۲۰ سانتیمتر قرار دارد که با

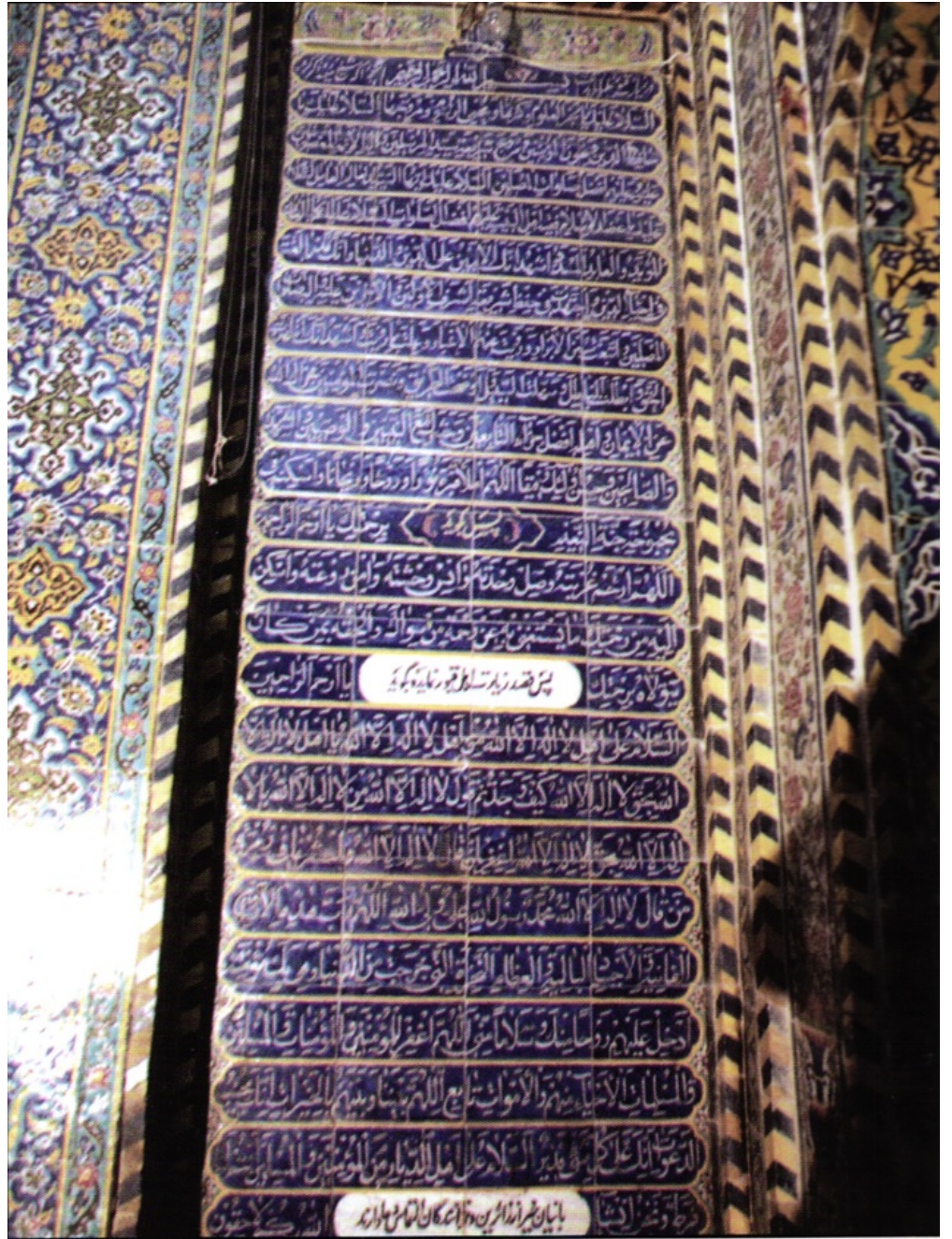
حمیل کاشی فیروزه ای محاط گردیده است. در متن این طاقنما با خط زرد بر زمینه کاشی لاجوردی نوشته اند: «تلك الجنة التي وعد المتقون».

ادامه جوک بندی طاقنما تا زیر کتیبه است و داخل طاقنما را با حمیل کاشی فیروزه ای محاط کرده و سطح طاقنما را با گلدان گل و مصرعهایی با گل و برگ از کاشی هفت رنگ مینیاتوری آراسته اند.

در طاقنمای شرقی مانند طاقنمای غربی عمل شده ولی به جای زیارت اهل قبور از زیارت وارث و زیارت علی بن الحسین و سپس از زیارت سایر شهدای کربلا با خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی استفاده شده است.

در وسط رواق سنگابی از سنگ پارسی قرار دارد.

زیارت اهل قبور

زيارت وارث و زيارت على ابن الحسين و زيارت ساير شهدا كربلا

رواق آیت الله شفتی از چهار طرف کاملاً بسته و در ورودی به رواق از بازارچه بید آباد است و سقف بازار را هم با طاق و چشمه پوشش داده و سوراخی در میان طاق برای نوررسانی به بازار ایجاد کرده اند. بنابراین نور کافی به رواق نمی رسد و برای گرفتن نور طبیعی و تهویه بهتر از سقف استفاده کرده اند.

سقف را، نسبت به پایه های اطراف رواق، با تقسیمات انجام گرفته و با رسمی بندی آجری در سه دهنه طاق و قوسهایی بنا نهاده و طاقهایی در دیوار شمالی رواق ساخته اند که فاصله آنها را با پوشش کردن به شکل طاقنما در آورده اند. سپس با آجر و بند کشی نقش شش در شش شبکه ای در داخل طاقنماها، توانسته اند تا اندازه های نور شمالی را به داخل رواق هدایت کنند.

در دیوار شرقی، با ساختن طاقنماهایی بین پایه ها و شبکه بندی با آجر

نور طلوع آفتاب را تا میانه های روز به داخل رواق کشیده اند.

با ساختن رسمی هایی با آجر در داخل پوشش سقفها، و به دست آمدن یک شمسه دوازده و آجر چینی منظم، توانسته اند یک دوازده ضلعی منتظم را در میانه شمسه پایه ریزی کنند و در گوشه های دوازده ضلعی پایه هایی به ارتفاع تقریبی یک متر استوار سازند که در انتها آن را با قوسی پوشش داده اند. بنابراین دوازده دهنه طاقنما به دست آمده است که داخل هر یک از طاقنماها را با آجر و بند کشی با نقش شش در شش شبکه بندی کرده اند تا بتوانند نور اطراف شبکه ها را به داخل رواق برسانند. بالای قوس طاقنماها را یکسان و تراز، و سقفی گتیدی شکل با خیز کم روی روشنایی رواق ساخته اند که رجهای آجر کاملاً دایره وار به دور خود چرخش دارد.

در وسط سقف، بالای روشنایی، زنجیری از مرکز دایره سقف به پایین آویخته اند تا بتوانند چلچراغ سقف را به زنجیر متصل کنند. در زمانهای قدیم داخل چلچراغ را با شمع روشن می کردند و از زمانی که برق به مسجد سید آمد، داخل چلچراغ را با لامپ روشن کردند و به این ترتیب توانستند به رواق روشنایی برسانند. (۱)

مقرنس گنبدی شکل داخل بقعه

مقرنس داخل چهلستونها

ص: ۱۸۹

۱- زمانی که کتاب زیر چاپ بود باخبر شدیم که در تاریخ دهه آخر آبانماه ۱۳۸۴ چلچراغ به سرقت رفته است.

در وسط دیوار جنوبی رواق دری تعبیه شده که به ارتفاع ۲۰ سانتیمتر از کف رواق بلند تر است. با گذر از این در به مقبره حجه الاسلام شفتی می‌رسیم که با وسعت تقریبی ۷۷۷ متر در جنوب رواق واقع است. بقعه فرورفتگیهایی در اضلاع غربی و جنوبی و شرقی دارد که به وسعت آن می‌افزاید. این فرورفتگیها در هر ضلع به عرض ۳۵۰ سانتیمتر و به عمق ۱۳۰ سانتیمتر از دیوار اصلی بوده و قبل از اینکه به کاسه گنبد برسد با قوسی پوشش داده شده است.

برای فضای داخلی بنای بقعه از مربع استفاده کرده اند تا بتوانند از فیلیوشهایی که در چهار گوشه سقف به وجود آورده اند و تا تیزه قوسهاست بهره ببرند و فاصله بین تیزه قوسها و فیلیوشها را با رسمی بندی به یک دایره تبدیل، و گنبد را روی دایره بنا کنند. به این ترتیب گنبد را روی دایره ای که از پیش طراحی شده و به نتیجه رسیده است نهاده و پوشش داده اند. این مجموعه دارای تزییناتی است که به شرح آن می‌پردازیم.

سنگفرش کف بقعه از مرمر است و اطراف بقعه سنگ ازاره به ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر نصب کرده اند و در محل طاقنماها که این ارتفاع بیش از ۹۰ سانتیمتر نیست از سنگ مرمر استفاده کرده اند.

روی دیوار شمالی بقعه از روی سنگ ازاره، بعد از ساختن دو اسپر طرفین در با گچبری و رنگ طلایی، دو طاقنما مشاهده می‌شود که طاقنمای شرقی را با طراحی نقش اسلیمی و گل و برگ گیاهی، که گلدانی در وسط دارد و رنگ آمیزی طلایی شده است، و متن طاقنما را با گچ سفید به پایان برده اند.

در طاقنمای غربی طاقنمایی مشابه ساخته اند که در متن آن اشعاری را به صورت برجسته گچبری کرده و برای رنگ آمیزی اشعار از رنگ طلایی بهره برده و متن طاقنما را با گچ سفید گچکاری کرده اند. اشعار چنین است:

دلا بخلد برین خواهی ار گذاری گام

قدم گذار بدرگاه حجه الاسلام»

کجا بلندتر از بارگاه رفعت اوست

ز بعد قبه شاهنشهان عرش مقام)

هزار قرن کند مرغ وهم اگر پرواز

بشرط آن که نگیرد به یک نفس آرام»

تزیینات گچبریهای داخل بقعه

هنوز مانده باول مقام رفعت او

دو صد هزار حجاب و دو صد هزار مقام)

بظل پرچم امرش قلمرو خورشید

را که از سفیده صبح است تا بظلمت شام))

برای مژده شهان تخت و تاج میدادند

که آورند ز خدام در گهش پیغام)

چو آن همای بلند آشیان پاک سرشت

| بعزم سیر بهشت برین پرید از دام))

نوشت از پی تاریخ رحلتش کفاش:

ای که در درج کرم در جنان نمود مقام)

در اسپر جنوبی بقعه، مقابل طاقنمای شمالی، طاقنمایی

قرینه سازی شده ولی اشعار آن متفاوت است:

«دلا قدم چو گذاری درین بلند مقام

بکن سلام نخستین بحجه الاسلام)

سمی قبله پنجم محیط علم و عمل

طراز مسند اکرام حجه الاسلام»

کجاست چشم حقیقت که بیندش در خلد

بصدر بزم تقرب نشسته با اکرام)

چشید از لب یاقوت فام حورا قوت

کشیده از کف گوهر فشان حیدر جام)

کسیکه جد کبارش حبیب حضرت حق

کسیکه جده او دختر رسول آنام)

روا بود که برویند حوریان بهشت

غبار بارگهش را ز زلف عنبر فام)

غرض رسید چو آن گلبن ریاض رسول

خزان به گلشن عمرش ز گردش ایام)

خرد سرود به تاریخ او که ای کفاش:

مقام را بجنان کرده حجت السلام)

اشعار دو طاقنما که به خط نستعلیق نوشته شده اثر کفاش، شاعر اصفهانی، است و در مقام حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی سروده است.

در اسپرهای طرفین فرورفتگیها، طاقنماهایی با گل و گیاه گچبری شده که برجستگیها را به رنگ طلایی مزین کرده اند و برای طاقنما از گچ سفید بهره گرفته اند. در فرورفتگیهای دیوار بقعه در غرب، با تقسیمات انجام شده، طاقنماهایی طرح ریزی کرده و با گچبری و

تزئینات گچبریهای داخل بقعه

تصویر

آینه کاری که بیشتر به یک کار مداخل شبیه است آنها را زیبا ساخته اند.

در طاقنمای شرقی، با تقسیمات انجام گرفته، در وسط دیوار دری نصب شده که به راهروی پشت مقبره . که به صحن راه دارد. باز می شود و طرفین در را با دو طاقنما (طاقچه) و تزیینات قطار بندی و گچبری به پایان رسانده اند.

در طاقنمای جنوبی مقبره و دیواری که مشرف به ایوان شمال شرقی است، از بالای سنگ ازاره یک ارسی به عرض و ارتفاع طاقنما با چوب ساخته اند که با آلت چینی و نقش و نگارهای چوبی همراه است و در بین آلت‌های چوبی با بهره گیری از شیشه های رنگی، پنجره را بسیار زیبا جلوه داده اند. بقیه دیواره های طاقنما را با گچبری و آینه کاری تمام کرده اند. در حال حاضر درهای کشویی ارسی در بالا نگهداری می شود، زیرا به جای آنها از پنجره و شیشه و حفاظ آهنی بهره | برده اند تا روشنایی بیشتری به مقبره برسد.

در ارتفاع ۳ متری از کف و در بالای در ورودی بقعه یک کتیبه کمربندی به ارتفاع ۳۰ سانتیمتر مشاهده می شود که اشعاری با خط نستعلیق بر آن گچبری شده است. برجستگیهای اشعار را سفید و گودی متن گچبری را لاجوردی رنگ کرده اند که دور تا دور بقعه را می پوشاند. اشعار چنین است:

. «بسم الله الرحمن الرحيم»

قدم ز روی ادب نه در این خجسته مقام

که جایگاه کرام است و قبله گاه آنام»

صفای کعبه و پاکی زمزم ار خواهی

مقیم باش دلا اندرین خجسته مقام»

حریم کیست که آید پی زیارت او

از عرش روح قدس با فرشتگان عظام»

حریم حجه الاسلام باقر ثانی

که هست حرمت او همچو کعبه در اسلام»

طراز طره حورا برند و روضه خلد

ز خاک تربت او ساکنان دار سلام

بیت الارشاد»

از آن خجسته شد این بقعه شریف که هست

خجسته مدفن نوباو رسول آنام)

مگر ریاض بهشت است کز تفرج او

نیم روضه فردوس آیدم بمشام»
برفت آن که از و تازه بود شاخ کرم
بمرد آن که ازو زنده بود نام کرام»
یتیم شد هنر و فضل و کس نمی بینم
بزیر سایه الطاف پرورد ایتام
درین سرای مجازی نیست آری دل
از کجا بجیفه کند میل مرغ عرش مقام»
«پیام ارجعی آمد بگوش او چه ز دوست
پرید طایر روحش ز شوق آن پیغام»
چه بود روضه فردوس منزلش آغاز
بسوی اصل خود آهنگ کرد در انجام»
نه گشت تیره چرا آفتاب و چهره ماه
که آفتاب شریعت نهفت رخ بغمام
هلال وار رخس زرد بود و قامت خم
ز بس که روز و شب اندر صیام بود و قیام»
باب الاکرام»

کلام او همه الهام بود زانکه نبود
بجز کلام خدا و حدیث خیر الانام
کسی نکرد در ایام او ز معن حدیث
کسی نبرد بدوران او ز حاتم نام)
«موحدی که باو بود معنی توحید
مسلمی که باو بود معنی اسلام»

شکست دام و نمود آشیان بعالم قدس

که میزبید طاوس عرش بسته دام»

بلفظ تازی تاریخ رحلتش گفتم:

چه بشمری ماتین است و الف و ستین عام»

در وسط این اشعار شماری «اسماء الله» نیز گچبری شده است.

کتیبه ای در قسمت فوقانی سه گوشواره شرقی، غربی، جنوبی داخل بقعه هست که به خط ثلث برجسته طلایی رنگ بر زمینه رنگ لاجوردی چهارده معصوم به این شرح گچبری شده است:

«نبی عربی و رسول مدنی و اخیه اسدالله مسمی علی و بزهره بتول و بام ولدتها و بسبطیه و شبلیه هما نجل زکی و بسجاد و بالباقر و الصادق حقا و بموسی و علی و تقی و نفی و بذی العسکر و الحججه القائم بالحق. الذی یضرب بالسیف بحکم ازلی و علیهم صلواتی و سلامی ماه الفاء بلیال و نهار و غدو و عشی.»

در بالای در ورودی مقبره، پنجره زیبایی نصب بوده که بالای آن

ص: ۱۹۲

به خط نستعلیق عبارت «انا مدینه العلم و علی بابها ۱۲۷۲ هجری قمری» گچبری شده و در زیر آن این شعر بر گچ نقش افکنده است:

یا امام حسین ادر کنی) در گاه تو قبله گاه جان است

محراب زمین و آسمان است»

این پنجره با گچبری مشبک ساخته شده بوده که در حال حاضر خراب گردیده و جای آن باز است و فقط آثاری از آن به چشم می خورد.

همان طور که گفتیم در چهار زاویه بقعه چهار فیلپوش ساخته اند و در بین آنها از رسمی بندی استفاده کرده اند تا بتوانند در کل به یک دایره برسند که پایه طاق را روی آن بنا نهند. در دل پاباریک ها و ترنجهای رسمی بندی از نقشهای موزونی مزین به رنگ طلایی استفاده کرده و در مجموع، از بالای کتیبه کمر بندی با ساختن سوسنهای پایه ریزی مقرنسها را به وجود آورده، و سپس از پطاق مقرنس سازی را شروع کرده و تا انتهای تیزه فیلپوشها ادامه داده اند. مقرنس و رسمی بندی به طور مداخل با حرکتی آرام و چشمنواز توانسته است چهار گوشه مقبره آیت الله شفتی را زیبا سازد و ابتدای کار جدیدی قرار گیرد که همانا ساختن گنبد است.

با پوشش گنبد و کتیبه ای که مقرنس داخل گنبد را از سایر تزیینات زیر کاسه سقف جدا می سازد، با خط ثلث برجسته به رنگ طلایی بر زمینه گچ لاجوردی رنگ بعد از جمله قال الله تعالی، آیه ۲۰ تا ۴۴ سوره ص و در انتها به سال ۱۲۷۲ هجری شده است.

کتیبه را با دو ردیف نقش زنجیره ای آینه کاری و محاط کرده اند. از روی کتیبه، و با تقسیمات انجام گرفته، یک ردیف سوسن پایه ریز مقرنس شده که سقف مقبره حجه الاسلام شفتی را بسیار زیبا به پایان رسانده است.

در وسط سقف از یک کلاهک هشت ضلعی برای گرفتن نور استفاده کرده و بعد از نصب هشت پایه و هشت پنجره، سقف هشت ضلعی را با مقرنس تمام کرده اند.

به طور کلی با حرکتی از بالای کتیبه کمر بندی و درهم قرار گرفتن رسمی بندیها، مقرنسها و کتیبه ها توانسته اند در هم پیچیدگی بسیار زیبا و موزونی را چشمنواز هر بیننده کنند.

در وسط بقعه در اطراف سنگ قبر آیت الله شفتی ضریح فولادی بسیار ظریفی به طول ۳۲۰ و عرص ۲۲۵ و ارتفاع ۱۹۵ سانتیمتر ساخته شده که اشعار فارسی و عربی و شجره نامه

حجه الاسلام و آیاتی بر آن است و به شرح آن خواهیم پرداخت.

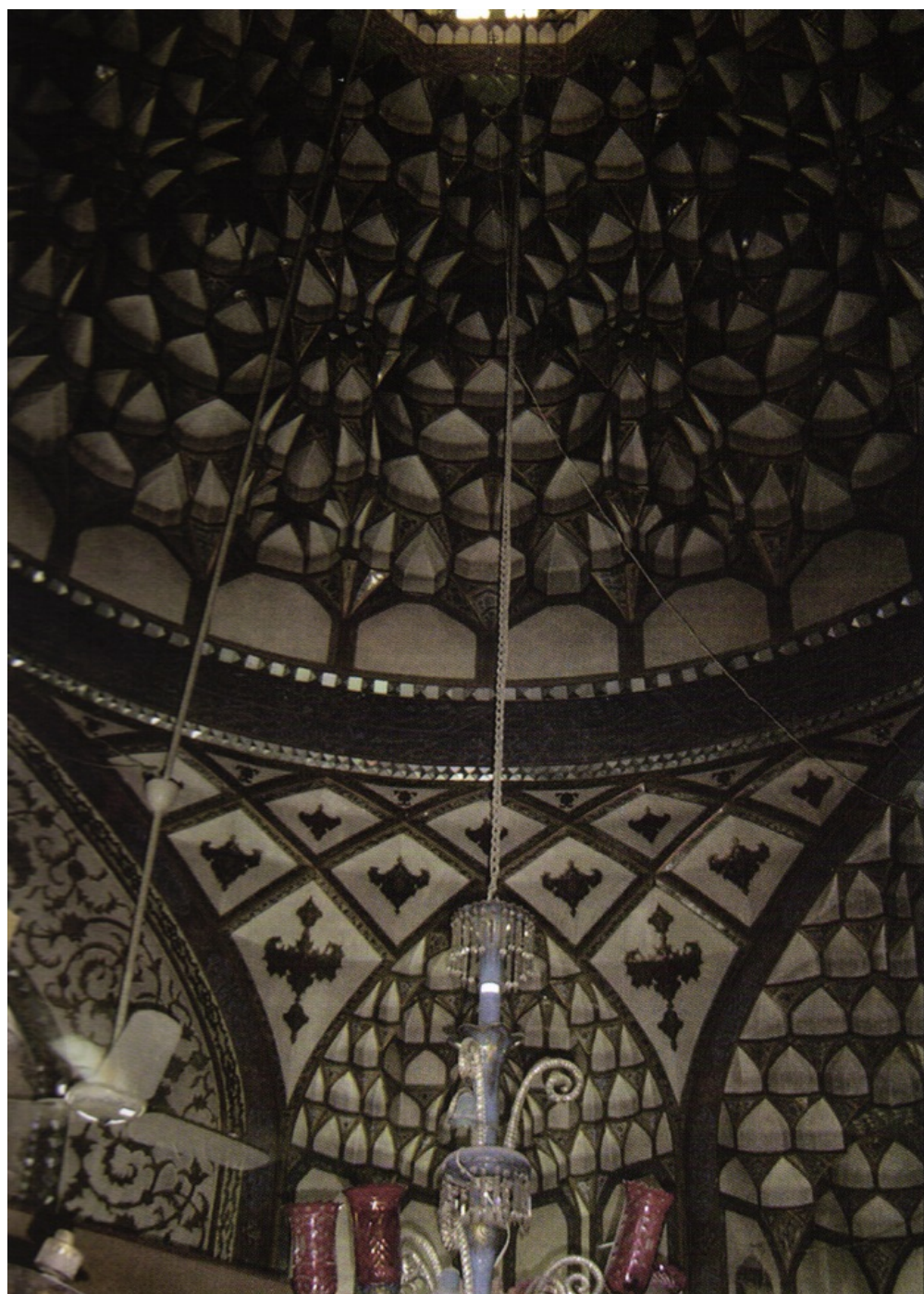
در اطراف ضریح فولادی آرامگاه به خط ثلث طلایی بر زمینه مشکی «آیه الکرسی» و سوره اخلاص نوشته شده و در قسمت آخر کتیبه نام خطاط آن «کاظم شریف» و سال ساختن و پرداختن آن ۱۳۲۲ ه.ق ذکر شده که به شرح زیر است:

من یعظم شعائر الله فانها من تقوی القلوب کتبه سلطان الکتاب کاظم الشریف (۱۳۲۲).

شجره نامه سید حجه الاسلام بر ضریح فولادی آرامگاه

کتیبه دیگر ضریح به خط نستعلیق طلایی بر زمینه مشکی شامل شجره نامه حجه الاسلام است به این شرح:

«قد جد بنصب ضریح جده سمیه ابن حجه الاسلام الحاج سید اسدالله بن حجه الاسلام آیه الملک العلام الحاج سید محمد باقر بن محمد تقی بن محمد زکی بن محمد تقی بن شاه قاسم بن میر اشرف

بن شاه قاسم بن شاه هدايت بن الأمير هاشم بن السلطان السيد على قاضى بن السيد على بن السيد محمد بن السيد على بن السيد محمد بن السيد موسى بن السيد جعفر بن السيد اسمعيل بن السيد احمد بن السيد محمد بن السيد احمد بن السيد محمد بن السيد ابى القاسم بن السيد حمزه بن الامام موسى بن جعفر بن محمد بن على بن الحسين بن على بن ابيطالب ١٣٢٢ كته الاثم فتح الله).

اشعار عربى ضريح مورخ سال ١٣٢٢ هجرى

اشعار عربى كه به صورت الراحى بر اضلاع عمودى ضريح به خط نستعليق طلايى رنگ بر زمينه مشكى نقش بسته به اين شرح است:

١٣٢٢

هذا ضريح للثريا سماو شاءنه فاق ضراح السما

و الحججه الاسلام اعنى به العالم العلامة العيلما

باقر علم الله مستودع امين السر الغيب حامى الحمى

ناب عن الحججه فى عصره فكان عنه النائب الأعظما

عمل كمترين حاجى اسدالله)

اشباله الاساد كم خلقو

الغابه المجد لهم ضيغما «

« و سبطه الباقر من طوقت

كفاه اجياد الورى العما «

« علامه الدهر الذى فخره السامى

على هام السما قدسما «

« قد خص فى خدمته جده

و جده احرى بان يخدما «

« فها له الأمر لما قد راعى

« ضريحه قارب ان يعدما «

« فصمم العزم لتشييده

« وليس الا الرشده أن يعزما «

« و حیثما قد تم و استوثقت

اركانه فی الأرض و استحکما »

« و قد تعالی شاعنه رفعه

ارخه فاق ضراح السما»

۱۳۲۲

کتیبه های در نفیس ضریح آرامگاه (کار استاد رمضان طلاکوب

بر لنگه راست در نفیس ضریح، به خط نستعلیق طلایی بر زمینه مشکی، این اشعار نوشته شده است:

« بحر الندی باب الهدی شرعته

ما وافق السنه و الكتابا»

« لما دعاه ربه مبادرا

الی جنان خلدده اجابا»

« فعطلت کل الوری لفقده

المسجد و المنبر و المحرابا»

« و مذ تواری نوره مستترا

عن الوری ارخت نور غابا »

« و باقر العلم الذی علومه

قد فتحت الی الهدی ابوابا»

« و نوره ان اشکلت عویصه

ان یرفع عنها الستر و الحجابا»

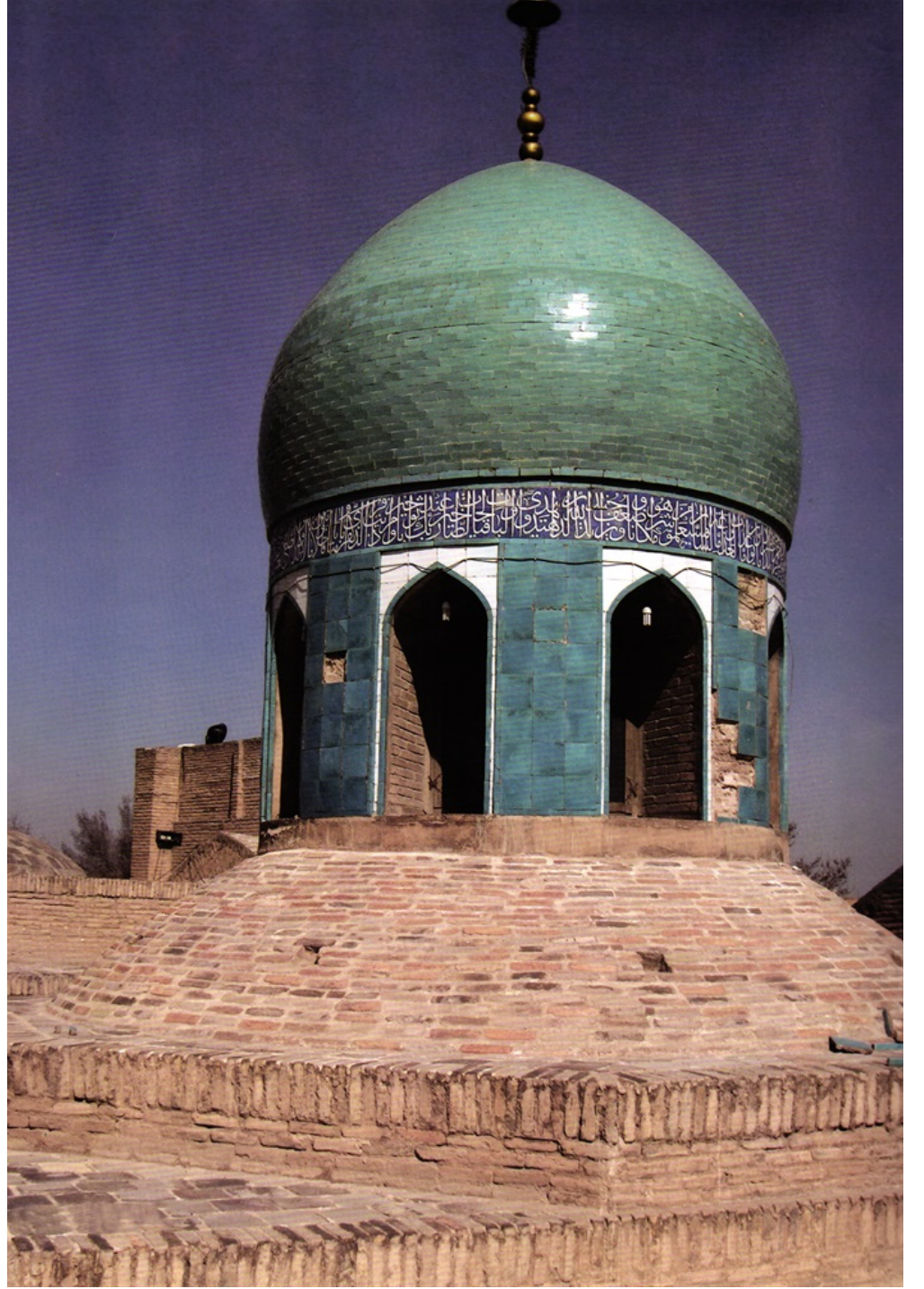
« نو شجر البرغدت راقمه

و الانس و الجن معاً کتابا»

« یمدها البحر لحصر فضله

گنبد و بارگاه حججه الاسلام شفتی

الما راو لفضله حسابا «

بر لنگه راست در ضریح، غیر از اشعار عربی مذکور، سه شعر فارسی نیز به این شرح نوشته شده است :

« مه برج ایمانکه در گاه اوست

سپهر برین از هجوم نجوم)

« ز بعدش برفت از حقیقت نشان

زفقدش نماند از شریعت رسوم»

« فلک تیره کردند و تاریخ گشت

شد اندر سحاب آفتاب علوم «

۱۲۶۰

و بر لنگه چپ در ضریح به خط نستعلیق این اشعار خوانده می شود:

« این بقعه که خلق را شب و روز

از بهر زیارتش هجوم است «

« محشر ز توجه نفوس است

غوغاز تراکم نجوم است»

« هر کس که دعا کند باخلاص

اینجا باجابتش لزوم است ر «

از باقر علم مصطفی آنک

معروف جهان بروس و روم است»

« مشکوه هدی نبیره او

باقر که امام بر عموم است»

« آراست ضریح او ز پولاد

. کش علم بکف بسان مومست «

« پرسید خلف (۱) که این کرامات

و ظاهر ز کدام مرز و بومست »

دانائی گفت بلر تاریخ

از این مرقد باقر علوم است »

۱۳۲۲

« باقر علم آسمان حلم که خورشید

پرتو رایش بود بچرخ مفرنس »

« ساخت ضریحی ز بهر مرقد جدش

ک آمده محمود نه رواق مسدس »

فرد وجود است و عقل گفت بتاریخ

کلی ایجاد ای ضریح مقدس »

۱۳۲۲

بر دماغه در ضریح به خط نستعلیق طلایی بر زمینه مشکی اسامی هنرمندانی که در ساختن و پرداختن ضریح سهیم بوده اند به این شرح آمده است:

عمل استاد رمضان طلاکوب اصفهانی - مباشر عبدالباقی . عمل حاج غلامعلی - کارخانه اعلا. عمل استاد یدالله.

بر یک لوحه کوچک کاشیکاری به خط خوش نسخ که در قسمت فوقانی سر در ورودی رواق شرقی بقعه مشرف به صحن نصب شده دو فرد شعر به شرح زیر نقش بسته است:

بنده اهل حقیقت خادم اهل یقین صانع نقش، علی نام اقل المؤمنین هفت بر اعداد تاریخش بیفزود و بگفت دار امن فادخلوها | بسلام آمین
۱۳۹۵ (هجری قمری)

کسانی که در ساخت بقعه کمک مالی کرده اند

جرز غربی به هزینه مشهدی عباس حاجی آقایی

اسپر جنوب غربی به هزینه آمیرزا آقا حاجی آقایی

اسپر جنوب شرقی به هزینه آمیرزا حاجی آقایی

جرز شرقی به هزینه حسین حاجی آقایی

اسپر شمال شرقی به هزینہ حاجی آقای

اسپر شمال غربی به هزینہ حاجی آقای

داخل سکوی غربی خادم رواق محمد تقی مسجدی

به هزینہ حاجی آقای .

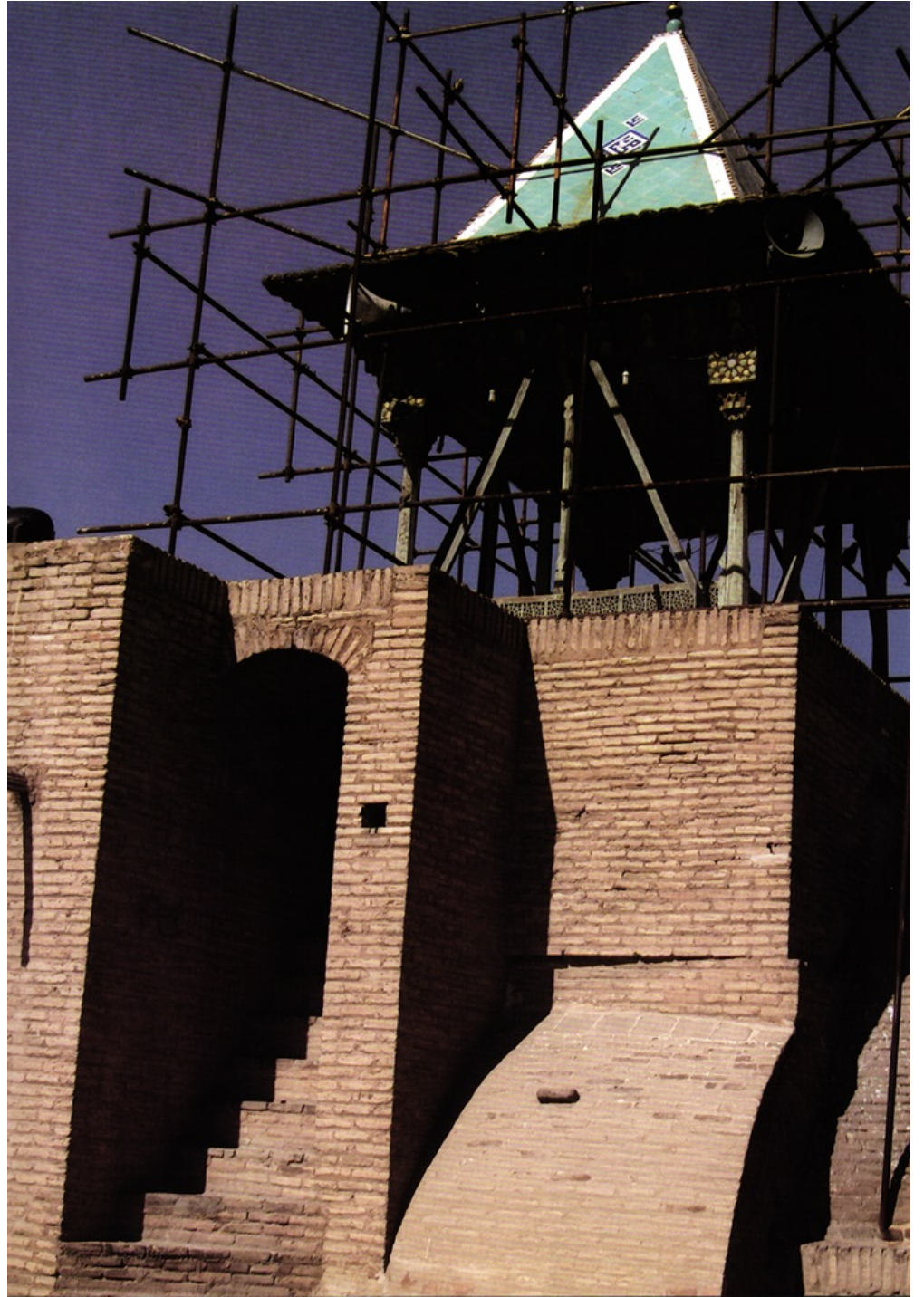
ص: ۱۹۶

۱- خلف تخلص حاج سلیمان خان رکن الملک است که در دوران حکمرانی ظل السلطان نایب الحکومه اصفهان بود. وی نویسنده ای توانا و شاعری خوش قریحه بوده و بانی ساختمان مسجد رکن الملک در اول تخت فولاد اصفهان است .

فصل دهم: هنرمندان، مدرسین، مؤذین و...

اشاره

ص: ۱۹۷

سید ابراهیم کابلی، فرزند سید ابوالحسن عالم فاضل، از بنی اعمام مرحوم سید حجه الاسلام شفتی بود که مورد توجه و عنایات مخصوص آن مرحوم و از طرف ایشان سرپرست و ناظر قسمتی از بنایی مسجد سید بوده است.

در بیت چهارم اشعاری که میرزا محمد حسین هلال، شاعر، در ماده تاریخ اتمام بنای ساختمان مسجد سید سروده و در بالای اسپرهای طرفین ایوان جنوبی مسجد کتیبه شده است چنین می گوید:

« سزد گر کعبه اش خوانی که شد سرکار اتمامش

اسمی زاده آزر سلیل خواجه کیهان»

مراد از «سمی زاده آزر» همین سید ابراهیم است. او تا سالهای پس از وفات مرحوم حجه الاسلام حیات داشته و پس از فوت در مقبرهای کوچک در انتهای دالان شمال شرقی مدفون گردیده است. گویا تاریخ وفاتش به سال ۱۲۷۴ است.

اسامی هنرمندانی که نامشان در کتیبه های مختلف مسجد سید نوشته شده است:

۱. آقاجان کاشی پز سال ۱۲۹۹ .

۲. محمد اسمعیل (ظاهرا حجار بوده است).

۳. حاج اسمعیل حجار، سال ۱۳۰۹.

۴. حسن بن حسینعلی حجار، سال ۱۳۰۹ .

۵. حسن بن استاد علی کاشیکار .

۶. حاجی سید حسین موسوی زاده کاشی ساز.

۷. مشهدی حسینعلی خادم، سال ۱۳۰۸.

۸. استاد محمود نجار .

۹. معصوم کاشی پز، سال ۱۲۵۵ .

۱۰. میرزا هاشم نقاش، که بنا بر نقل قول نبیره ایشان کلیه نقاشیهای روی کاشی مسجد اثر اوست.

۱۱. کاشی سازی ماهر.

در زمان تولیت حاج آقارضا شفتی معماری مسجد سید به عهده آقای حاج غلامعلی ما هر نقش بود که گفته اند محراب شبستان زیر گنبد از کارهای اوست و سپس بعهده آقای حاج اسمعیل ترابی که یکی از معماران مجرب اصفهان بشمار میرفت محول شد و پس از فوت نامبرده آقای حاج حسن ترابی ، پسر آقای حاج ابوالقاسم معمار، که معماری را از اجداد خود به ارث برده بود قبول مسئولیت کرد. نامبرده حدود ده سال قبل به مکه معظمه مشرف شده بود که در همانجا به رحمت ایزدی پیوست. بعد از ایشان کسی قبول مسئولیت نکرده و تعمیرات و

نوسازی مسجد به امید خدا رها شده و هر کس هر کاری به نظرش خوش آمده انجام داده است که تعمیرات و نوسازیهای آخر تناقض فاحشی دارد.

خطاطان مسجد سید

در مسجد سید از سه نوع خط استفاده شده است: خط ثلث، خط نستعلیق و خط بنایی که اسامی خطاطان در کتاب بیان المفاخر به این شرح آمده است.

۱. اسدالله رجالی در سالهای ۱۳۰۸-۱۳۱۱-۱۳۱۳-۱۳۱۸ .

محمدباقر شریف آتشی شیرازی از سال ۱۲۵۵ تا ۱۲۹۸ .

ص: ۱۹۹

۳. حبیب الله بن محمد ابراهیم فضائلی استاد خط از معاصرین.

۴. عبدالجواد بن عبدالحمید در سال ۱۲۹۷ (پدر اسدالله رجالی خطاط معروف).

۵. کهرنگی و جواد علی کربلایی دو خطاط معاصر دیگرند که نامشان با نام آقای فضائلی در کتیبه سردر شمالی مسجد سید (در زنجیر) ذکر شده و تاریخ آن ۱۳۷۷ است.

توضیح: محمدباقر شریف آتشی شیرازی، خطاط معروف قرن سیزدهم هجری، ساکن اصفهان بوده است و آثار او در مساجد اصفهان

مسجد سید، مسجد حکیم، مسجد آقانور و غیره) از سال ۱۲۵۴ تا سال ۱۳۰۸ دیده می شود.

شعرای مسجد سید

شماری از شعرای معاصر آیت الله شفتی و بنای مسجد سید اشعار و ماده تاریخ هایی سروده اند که بر کاشیکاریها و گچبریهای اطراف مقبره نوشته شده است و به این شرح از آنها یاد می کنیم:

۱. بانی: شاعری بدین تخلص در قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم هجری در اصفهان می زیسته و از او قطعه ای در ستایش حاج سید جعفر بید آبادی و تاریخ کاشیکاری، سال ۱۳۰۵، موجود است.

مطلع قطعه نامبرده به قرار زیر است:

«ایوان این گلدسته را پرداخت از حسن عمل

سید محمد جعفر آن بدر امم صدر ملل»

مقطع (پس از چهار سطر، یعنی قطعه جمع شش بیت است).

تاریخ اتمامش یکی میخواست بانی گفتمش

گاه نماز آمد بگو: حی علی خیر العمل» که به تاریخ ۱۳۰۵ می شود و باید همزه «آمد» را «یک» حساب کرد و یاء مشدد «حی» را نیز «ده» به حساب آورد.

۲. طغرل: میرزا علی محمد فرزند میرزا محمود چهارمحالی، متولد ۱۲۷۴ و متوفی در ۱۳ رجب ۱۳۳۲، شاعر ادیب. از این شاعر در مسجد سید فقط یک ماده تاریخ نقل گردیده که ظاهراً در مقطع قطعه ای بوده است:

۷۸۹۷۸۷۸۹۸

« در رواج مذهب جعفر چو شد پیدا از این مسجد

بگو تاریخ او طغرل «رواج مذهب جعفر»

۳. حاج میرزا فتح الله: سراینده اشعار عربی در ستایش مرحوم سید حجه الاسلام و مقبره و تاریخ کاشیکاری ایران مقابل آن (ایوان شمال شرقی مقابل مقبره) مشتمل بر هشت بیت.

مطلع آن:

هنا مصرع العلم و القدس و التقى

هنا مطلع الانوار من جهة العلى

مقطع:

« مسلت عن التاريخ قال كما بدا

هنا مصرع العلم و القدس و التقى

۴. گویندگان ناشناسی که نام و نشان و تخلص آنان در جایی نیامده است و اشعاری به عربی و فارسی سروده اند که در مدح بنا و بانی تعمیرات است و جا دارد که یادی از آنها بشود:

۱. چهار سطر شعر در داخل ایران شمالی مسجد که کاشیکاری در زمان مرحوم حاج سید جعفر انجام شده و ماده تاریخ آن چنین است:

« پابنه اندر مقامان بهر تاریخش بگو در صفة مسجد میامد قبله گاه خاص و عام (۱۳۰۷ مساوی ۱۳۱۰.۳)

۲. نه سطر شعر کتیبه سردر جنوب شرقی (در حمام دوقلو) از تزئینات زمان حاج سید جعفر که ماده تاریخ آن چنین است:

« در آن محفل یکی از اهل دل داخل شد و گفتا

بسوی ما گشود ابواب رحمت لطف یزدانی

۳) شش سطر شعر کتیبه در اطراف حاشیه های اسپرهای طرفین همین سردر که از آثار دوره نولیت مرحوم حاج سید محمد جعفر . رحمت الله علیه . بوده و ماده تاریخ آن چنین است:

ص: ۲۰۰

« هاتفی از پی تاریخ ندا داد ز غیب

فتح الباب الی الجنه امنا للناس

(۱۳۱۱)

۴) سه سطر شعر کتیبه در دو اسپر طرفین سر در جنوب غربی در ملاعلی میرزا) از آثار دوره تولیت مرحوم حاج سید محمد جعفر. علیه الرحمه . که ماده تاریخ آن چنین است:

« یکی ز غیب بتاریخ آن در آمد گفت

گشود باز خدا باب کعبه اجلال

(۱۳۱۱)

۵) هلالی: آقا محمد حسین فرزند آقامحمد علی مذهب (صاحب «تذکره یخچالیه» و غیره). تخلص او «هلال» و «همت» بوده و گویا اوایل قرن چهاردهم هجری نیز زنده بوده است. از آثار او در مسجد سید پنج بیت شعر بوده که در بالای اسپرهای ایوان جنوبی (ایوان مقصوره و ایوان زیر ساعت) به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی خشت لاجوردی نوشته شده است:

« چو شد معمور این معبد هلال از بهر تاریخش

بگفتا: شد بنای کعبه ثانی با صفاهان

(۱۲۵۵)

تزیینات سقف جلوی مدرس قبل از تعمیر

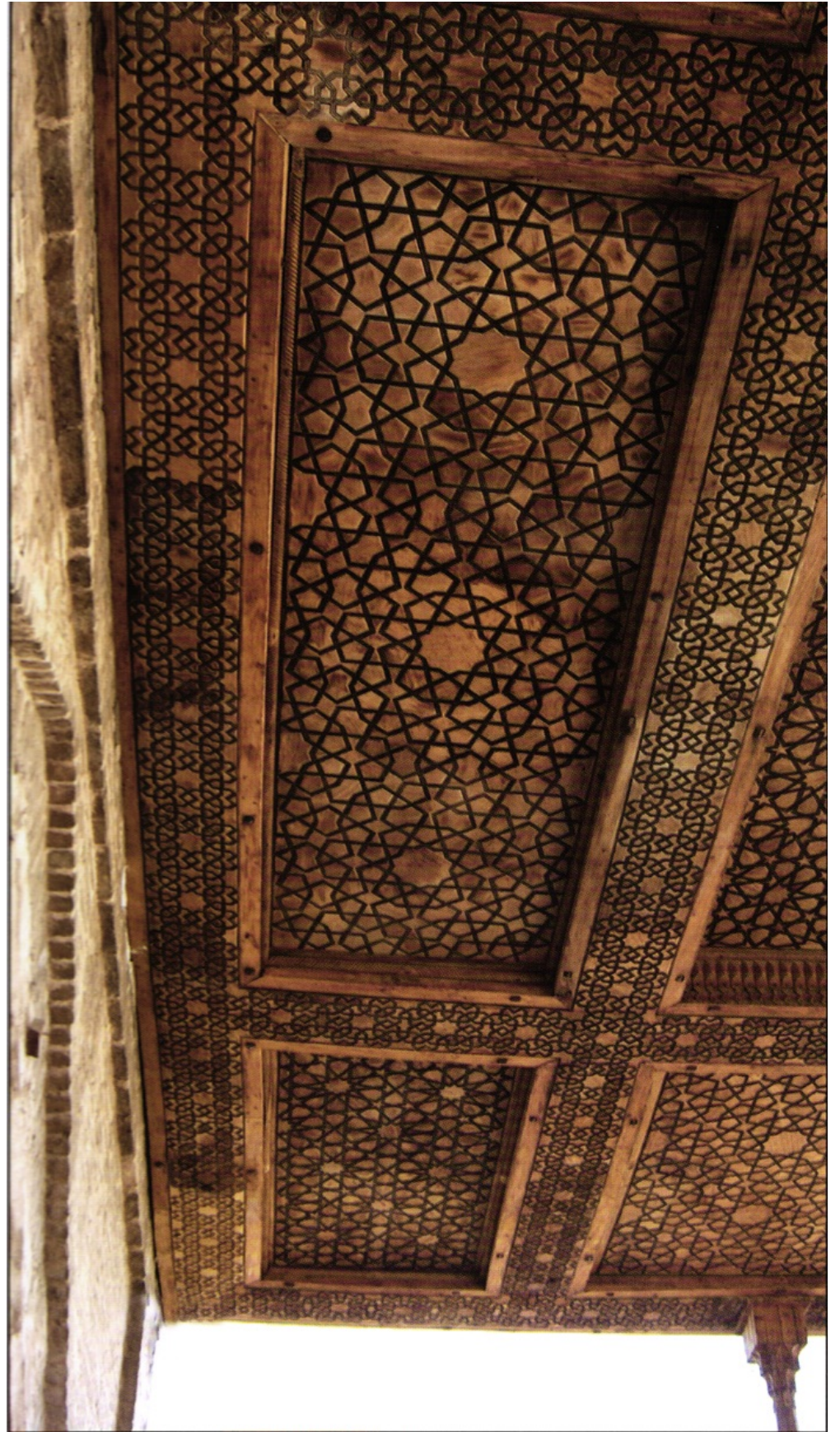
مدرسين مسجد سيد

مدرسينی که پس از ساختن مسجد در آن به تدریس اشتغال داشتند . بنا بر آنچه روايت شده است . بدین قرارند:

مرحوم حجه الاسلام حاج سيد محمد باقر شفتی، مرحوم حاج سيد اسدالله بيدآبادی، مرحوم آقا سيد مؤمن نجل جليل سيد حجه الاسلام.

همچنين عده ای از فضلايی که در حجرهها سکونت داشته اند، علاوه بر تحصيل، تدریس هم می کرده اند؛ از جمله آخوند ملاحسين نائینی از اساتید مرحوم، عالم بزرگوار حاج محمدرضا کلباسی، شيخ

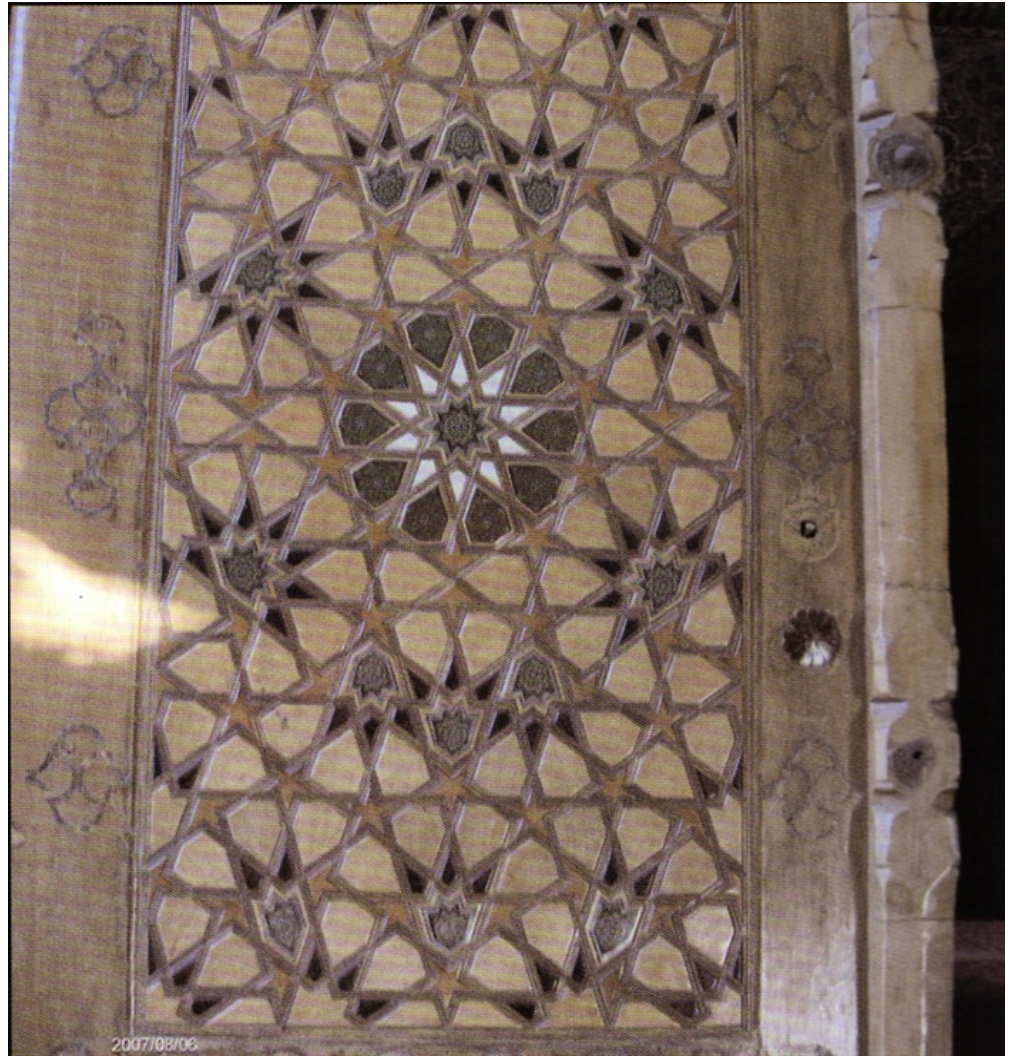
تزیینات سقف جلوی مدرس بعد از تعمیر

عبدالصمد بن حسین محلاتی اصفهانی از شاگردان مرحوم حاج سید اسدالله بیدآبادی و مرحوم ملا خدابخش، مرحوم شیخ عبدالوهاب زاهدی، عالم فاضل و ادیب از فضلاء معاصر که سالها در دبیرستان علیه که از مدارس جدید دوره پهلوی بود به تدریس ادبیات فارسی و عربی و فقه اشتغال داشت و در مسجد سید اصفهان نیز جمعی در خدمت او به تحصیل مشغول بوده اند. ایشان از فضلا و مشایخ بیدآباد به شمار می رفت.

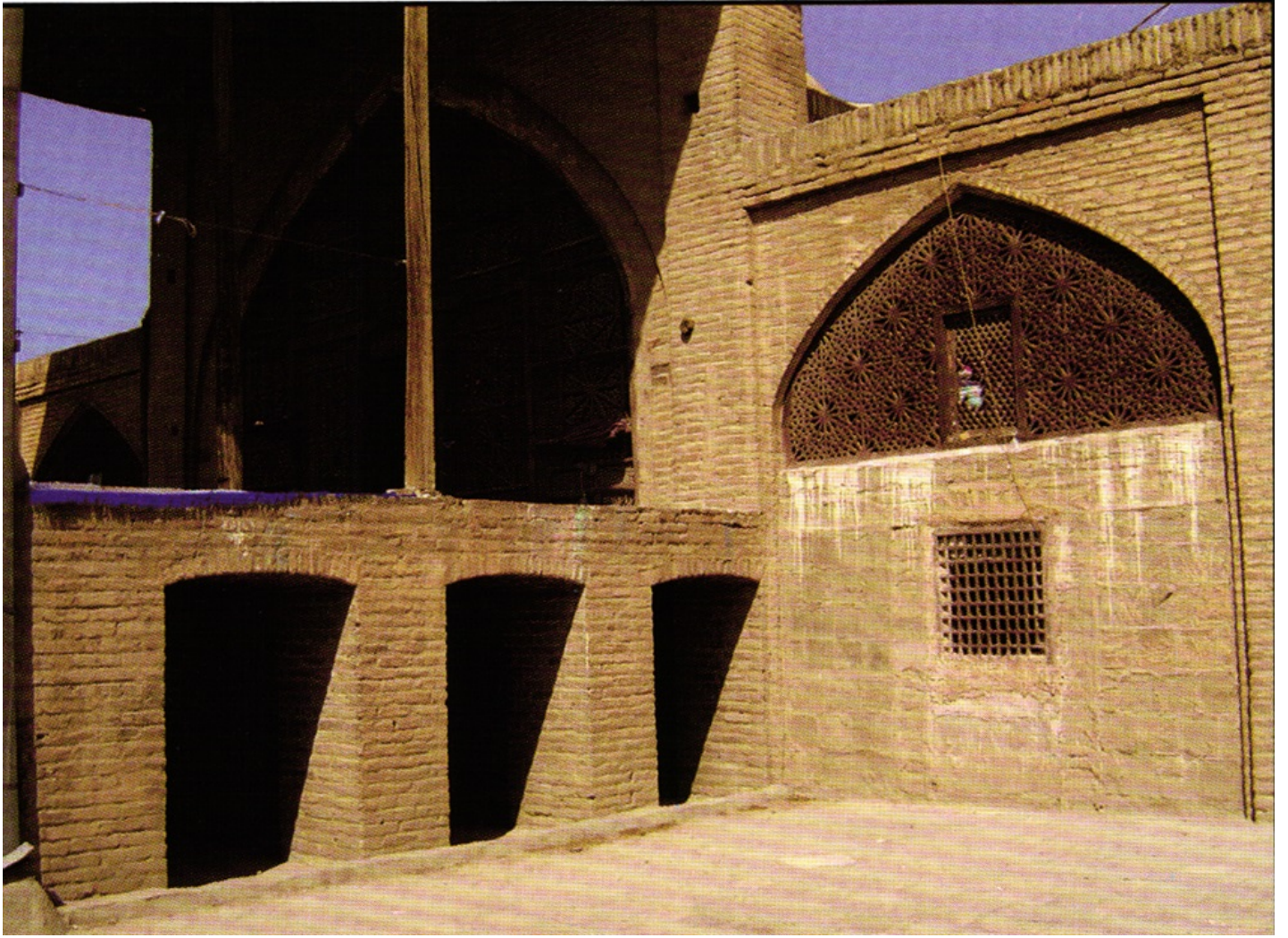
مؤذنین مسجد سید

۱. سید علی نقی عرب کاظمینی در زمان مرحوم سید حجه الاسلام شفتی.
 ۲. ملاعلی بن صادق بن ملاعلی در زمان سید ثانی.
 ۳. ملا یوسف بن ملاعلی
 ۴. ملاعلی میرزا که شغل او کتابفروشی بوده و در زمان مرحوم حاج سید جعفر مؤذن مسجد بوده است.
 ۵. میرزا عبدالرحیم فرزند ملاعلی میرزا
 ۶. حاج میرزا علی حریری بزار.
 ۷. میرزا عبدالرحیم بن ملاعلی میرزا.
 ۸. حاج میرزا علی حریری.
 ۹. آقا محمد حسین.
- پله های شرقی مدرس

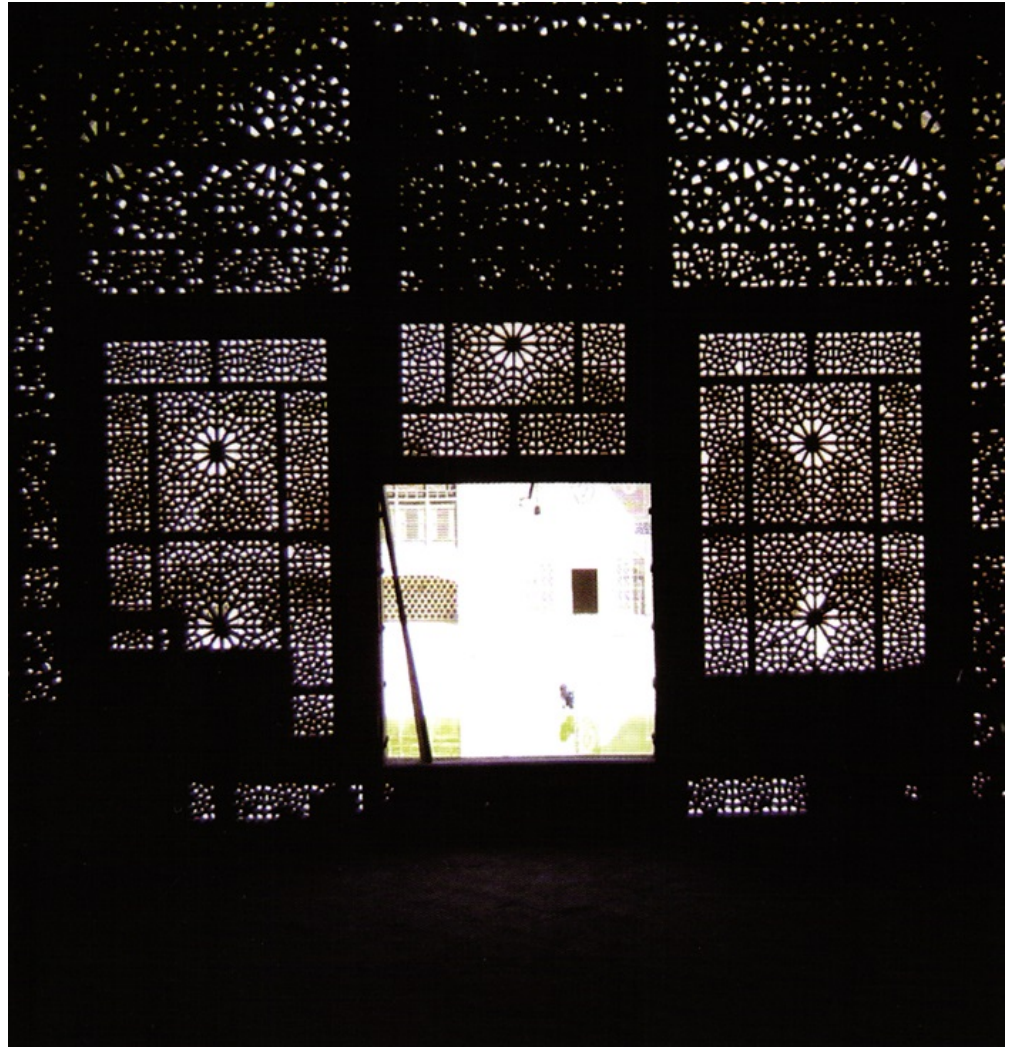

تصویر

تصویر

بشت بام ایوان شمالی مسجد که به ارتفاع ۵۵۰ سانتیمتر بلندتر از بامهای اطراف خود است، به طول ایوان و عرض تقریبی ۳۵۰ سانتیمتر از روی بام، پله هایی طراحی کرده اند تا بتوانند به مؤذنه دسترسی داشته باشند. بنابراین اول دیواری حجیم به عرض تقریبی ۱۵۰ سانتیمتر با آجرکاری بنا نهاده اند، به طوری که از لبه بام . که جان پناه ندارد. عقب تر باشد، سپس در کنار دیوار آجری محل پله ها را به عرض تقریبی ۱۰۰ سانتیمتر تعبیه کرده و دیواری به عرض تقریبی ۵۰ سانتیمتر ساخته اند و بالای پله ها را با سقف آجری پوشش داده اند تا از گزند باد و برف و باران محفوظ باشد. پله ها در دو طرف قوس بالای ایوان کاملاً مشابه ساخته شده و دسترسی به مؤذنه را میسر کرده است. در انتهای پله که با پیچی ۹۰ درجه همراه است به سطحی می رسیم که وسعت آن ۶۰۰×۷۰۰ سانتیمتر می شود و توانسته اند مؤذنه را روی آن بنا کنند. ابعاد مؤذنه ۴۵۰×۳۲۰ سانتیمتر و به ارتفاع ۳۲۰ سانتیمتر است که با پایه های چوبی تراش داده شده و پوشش آن را از بیرون به شکل هرمی چهاروجهی ساخته اند و روی آن را ابتدا آب بندی و سپس سطح مثلثها را با کاشیهای مربع شکل فرش کرده اند. دور تا دور مثلثهای هرمی شکل را به عرض ۱۰ سانتیمتر کاشی سفید و در وسط هر مثلث سه مربع قناس در امتداد یکدیگر قرار داده اند که مربع قناس بالا و پایین $۱/۲$ مربع قناس وسط است. با خط بنایی یک رنگی لاجوردی بر زمینه کاشی خشت سفید در مربع قناس میانی «لا اله الا الله» و در دو مربع قناس بالا و پایین «علی» نوشته شده و بقیه سطح هر مثلث به رنگ کاشی فیروزه ای است.

بالای مؤذنه قبه ای به ارتفاع تقریبی ۷۰ سانتیمتر نصب و

زینت بخش آن کرده اند. همچنین بالای مؤذنه را به اندازه ۳۰ سانتیمتر با چوب مقرنس سازی و روی مقرنس را با پیش آمدگی به اندازه ۴۰ سانتیمتر با درپوشی از چوب پوشانیده اند تا مؤذنه از گرند باران و برف مصون بماند.

سقف مؤذنه را بعد از گیلویی سازی و تزئینات گره و حمیل از داخل با قاب بندیهای چوبی و حاشیه سازی از گره تند ده برگ چناری حمیل دار ساخته و حاشیه آن را با گره هشت و زهره حمیل دار با چوب گره سازی کرده اند.

بالای چهار پایه چوبی . که اسکلت اصلی مؤذنه است . به ارتفاع ۴۰ سانتیمتر مانده به کلاف اصلی دور تا دور سقف، از مقرنس بسیار زیبای چوبی برخوردار است. دور تا دور مؤذنه را به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر با چوب گره سازی مشبک کرده و در قسمت شمال مؤذنه یک در پیش بینی شده است تا بتوانند وارد محوطه گردند.

کف مؤذنه با آجر و کاشی به طور زیبایی فرش گردیده است. دور تا دور مؤذنه از داخل چوب سازی هایی به شکل نیمکت انجام گرفته است تا هم جای نشستن باشد و هم پشتوانه استحکام مؤذنه گردد. دور تا دور آن راهرویی به عرض تقریبی ۱۲۰ سانتیمتر تعبیه شده است تا مؤذنه بتواند به راحتی وارد این محل گردد.

مؤذنه در زمان خود با دقت هنرمندان بسیار زیبا ساخته شده بود ولی بر اثر مرور زمان و نرسیدن به آن و سرما و گرما و پوسیده شدن بعضی از چوبها و خراب شدن رنگها در حال حاضر به شکل اسفناکی در آمده و شاید شش سال است که اطراف آن داربست آهنی نصب کرده اند تا تعمیراتی انجام دهند، ولی آنها زنگ زده و پوسیده شده است و کسی به تعمیر آن توجهی ندارد. .

در گوشه شمال شرقی از چهل ستون جنوب غربی نمای قبری مشاهده می شود که با کاشیهای فیروزه ای به ارتفاع ۴۰ سانتیمتر و طول ۲ متر و عرض ۱۲۰ سانتیمتر تعبیه شده است.

روایت کرده اند روزی که حجه الاسلام شفتی نقشه مسجد را طراحی می کردند، در این گوشه از بنا خانه ای متعلق به آقا سید سعید نامی بوده که در آن زندگی می کرده است. (مترائ آن در جایی نوشته نشده است.) حجه الاسلام شفتی از نامبرده طلب ملاقات می کنند و با او به صحبت می نشینند که خانه را به سید بفروشد، چون اگر مسجد را بدون زمین این خانه بنا می کردند چهل ستون، راهروی پشت چهل ستون، و در ورود به محله غربی مسجد از بین می رفت و مسجد ناقص می شد. پس از مذاکره و فکر کردن آقا سید سعید با شرطی موافقت خود را اعلام می دارد. شرط او این بود که نامبرده را پس از مرگ در وسط خانه خود دفن کنند. حجه الاسلام شفتی، با بررسی کامل و در نظر گرفتن محل قبر، موافقت خود را اعلام می دارند. سید سعید خانه را در اختیار سید قرار می دهد و پس از مرگ، نامبرده را در آن محل دفن می کنند و از آن زمان مردم مؤمن از دور و نزدیک بر مزار او حاضر می شوند و با خواندن فاتحه و روشن کردن شمع او را زیارت می کنند.

ناودان، جان پناه و آب رو مهتابیها

ناودان مهتابیهای مسجد سید را از سنگ پارسی یکپارچه به طول تقریبی یک و نیم متر و قطر ۳۰ سانتیمتر به شکل نیم استوانه ای ساخته و داخل آن را گود و نیم گرد تراشیده اند.

به اندازه نیمی از طول ناودان داخل کار و زیر جان پناه جاسازی شده است و نیمه دیگر آن آب را به بیرون هدایت می کند. ناودان با شیب تقریبی سه درصد است تا آب بتواند به راحتی در آن حرکت کند. سر دیگر ناودان داخل کار و زیر جان پناه و آجر فرش کف قرار دارد.

لبه جان پناه ایوان را سر تا سر از سنگی ساخته اند به ارتفاع تقریبی ۶۰ سانتیمتر و ضخامت ۱۵ سانتیمتر با تراشی دو تیشه و با ریشه ای که توان نگهداری سنگ جان پناه را داشته باشد. طول جان پناه را به سه بخش مساوی تقسیم کرده اند و در وسط دیواره جان پناه، سنگهایی نصب گردیده است به ابعاد ۳۰×۳۰ سانتیمتر با ریشه ای توانا که نگهدارنده سنگ جان پناه باشد.

کف مهتابیها روی سقف طاق و چشمهای شبستان زمستانی قرار

دارد (اگر قوس سقفها بلند بود و پر کردن فاصله قوسها به مصالح بیشتری نیاز داشت، فاصله بین پستی و بلندی سقف را گربه رو یا توخالی می ساختند تا سقف بار کمتری متحمل شود و سبک باشد) و سپس روی آن را با شفته زیرسازی و شیب بندی کرده اند. طریقه عمل چنان بود که اول محل ناودان را مشخص می کردند و سپس تمام شیب مهتابی به طرف ناودان نشانه گذاری می شد. بنابراین با گرم بندی و شمشه گیری شیب بام به دست می آمد و محلهای خالی بین شمشه ها را با شفته و مانند آن پر می کردند و فرش بام را با آجرهای چهار گوش و گل نیم کاه که خوب عمل آورده بودند فرش می کردند.

برای اینکه بتوانند روی آجرهای فرش شده قبل از بند کشی راه بروند و آجرها در جای خود لق و باعث عبور نم نگردد، بعد از دوام شدن گل نیم کاه زیر آجرها، فاصله آجرها (بند آجر) را با دوغاب گچ استحکام می بخشیدند. یعنی در تقاطع ملاط آجرها گلدانی که

ناودان، جان پناه و آب رو مهتابیها

تصویر

ته آن سوراخ بود قرار می دادند و دوغاب گچ را داخل گلدان روان می کردند، تا بین ملاط آجرها در شیب حرکت کند و آجرها را به هم چسباند. سپس گلدان را جابه جا می کردند و دوباره عمل دوغاب ریزی را تکرار می کردند تا آخر. البته دوغاب ریزی از بلندترین نقطه شیب شروع می شد تا پایین ترین آن که همان نقطه آب رو باشد. پس از خودگیری گچ و محکم شدن آجرها در جای خود، فاصله بین آجرها را با گچ زنده و ماله بند کشی به طریقی بند کشی می کردند که ملاطها پر و با آجرها همرو باشد تا آب باران و برف به راحتی بتواند در شیب به طرف ناودان حرکت کند.

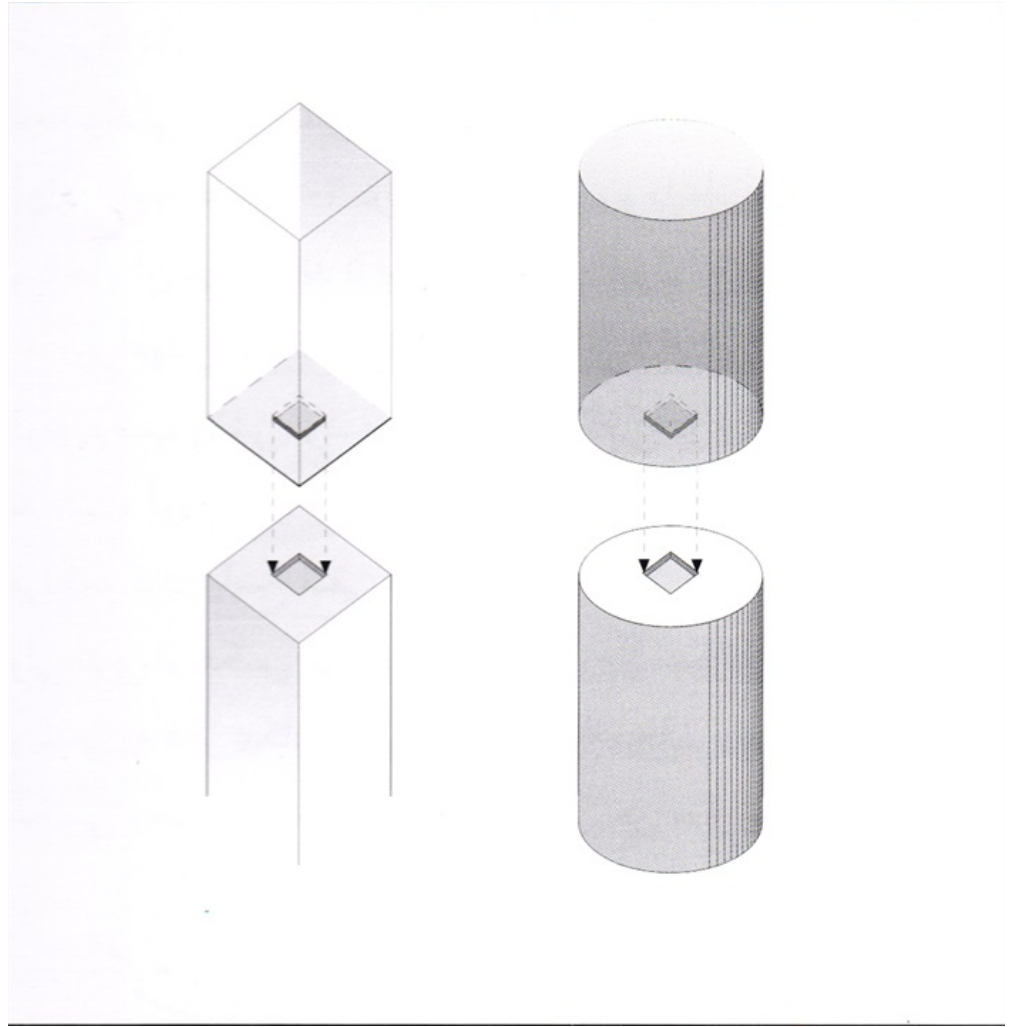
نصب ستون سنگی

برای نصب ستونهای سنگی دو پارچه یا بیشتر رسم بر این بود که اولاً بعد از تراش دادن محل اتصال ستونها به شکل کلنگی که کاملاً ناصاف باشد، در میانه مقطع بدنه ستون گودالی مربع شکل به اندازه دلخواه با گودی ۴ تا ۵ سانتیمتر حفر می کردند و در مقطع بدنه ستون به ابعاد گودی پایه ستون برجستگی ایجاد می کردند تا به شکل کام و زبانه یا نر و ماده سنگ داخل هم جایگیر شود. پس از آماده شدن و نصب پایه ستون، به جای ملاط از قلع استفاده می کردند. ورق قلع را روی محل اتصال می کشیدند که تمام سطح و حتی محل مادگی را پر کند، سپس بدنه ستون را به آرامی روی قلع در جای خود نصب می کردند. قلع برای این بود که اولاً از شکستگی لبه سنگها جلوگیری کند، ثانیاً در محل گودی بنشیند و جاخالیهای به وجود آمده را پر کند. ستون با وزنی که داشت بر قلع فشار وارد می کرد و باعث می شد که اضافات قلع بر اثر له شدن از اطراف درز بیرون زند، سپس با حرارت دادن قلعهای اضافی بریده می شد و ستون از لغزش باز می ایستاد.

چراغانی مسجد سید

چنانکه گفته شد، مسجد سید در قرن دوازدهم ه.ق و زمان حجه الاسلام حاج سید محمد باقر شفتی ساخته شد و مورد توجه مؤمنان بود و از دور و نزدیک همه مردم محله ها و دهات اطراف و دور دست به جماعت به این مسجد روی می آوردند و صفهای جماعت گاهی بازار بید آباد را در بر می گرفت و اعتقاد مردم به جماعت و مسجد سید محکم بود.

در اعیاد مخصوصاً در عید نیمه شعبان مسجد نورباران می شد. یعنی کاسبهای بازار بید آباد هر کدام غرفه ای از غرفه های شرقی و غربی مسجد را برای چراغانی انتخاب می کردند و داخل غرفه را که عمق نسبتاً خوبی داشت و از گزند باد و باران در امان بود با تخته و چوب منبر بندی می کردند. در آن زمان که چراغهای لاله، گردسوز، مردنگی، آویز، حباب دار و غیره فراوان بود از خود و همسایگان به طور امانت می گرفتند و منبرها را با تزئین خاص خود آرایش می کردند. چراغانی نیمه های شعبان معمولاً یک هفته و کمترین آن سه روز ادامه داشت و ایوانهای شمال و جنوب مسجد که از وسعت بیشتری برخوردار بود و نیاز به چراغ و چراغانی مفصلتری داشت و از عهده یک نفر خارج بود، چندین کاسب به طور مشترک دست در دست یکدیگر می گذاشتند و آنها را منبر بندی می کردند. شاید ارتفاع این منبرها به ۵ تا ۶ متر می رسید. البته یادآور می شوم که این چراغانیها آسان نبود بلکه با مشکلاتی مواجه می شد، زیرا آن روزها برق نبود و تمام چراغها با نفت می سوخت. حالا فکر کنید تفت ریختن در چراغها در ارتفاع ۳ متری یا ۵ متری و خاموش و روشن کردن آنها چقدر مشکل بود؛ بنابراین از افراد باتجربه استفاده می کردند. به یاد دارم که برای روشن کردن این چراغها باید لوله آن که به لوله لامپا معروف بود از روی چراغ برداشته شود و فتیله را روشن و نور آن را تنظیم کنند. چون اگر فتیله از حد معمول بالاتر بود دود می کرد و لوله لامپا از دوده نفت سیاه می شد و منظر بدی پیدا

می کرد. بنابراین تنظیم آن اجباری بود ولی برای خاموش کردن، یک لوله توخالی که با حلبی به دست حلبی سازان ساخته شده بود و سر آن در زاویه تقریبی ۹۰ درجه بود نزدیک و داخل لوله لامپا می بردند و داخل آن می دمیدند تا چراغ خاموش شود.

چراغها را معمولا از غروب آفتاب روشن می کردند و تا ساعت دوازده شب روشن بود. خیلی سعی کردم که از چراغانیها عکسهایی به دست آورم و چاپ کنم ولی متأسفانه به هر عکاسی قدیمی که مراجعه کردم پاسخ منفی شنیدم. به خانه های اشخاص مراجعه کردم ولی اثری از عکس ندیدم چون در آن زمان عکاسی در ایران کم بود و کسی به فکر عکاسی کردن از این نوع مجالس نبود. البته شاید هم عکسی وجود داشته باشد که از دسترس من خارج بود.

مکتب خانه

اصفهان پایگاه مذهبی اسلام به شمار می رفت و از مدارس علوم دینی بسیاری برخوردار بوده است. بنابراین مردم در ساختن مدارس علوم دینی و وقف کردن آن همیشه پیشقدم بودند.

برای آشنا شدن با خط و خواندن و نوشتن، شیوخ و ملاحایی که در زیبا نوشتن تبحر داشتند و به کار تدریس آشنا بودند مکتب خانه هایی تأسیس می کردند تا افرادی که تمایل داشتند فرزندانشان باسواد شوند در این مکتب خانه ها درس بخوانند. در کنار مدارس علوم دینی مدارس برای سایر علوم فعالیت می کردند و در کتابهای محققان و جهانگردان از مدارس اصفهان و مدارس علوم دینی، مساجد، حمامها و غیره نوشته هایی موجود است ولی درباره بیدآباد در دوره قاجاریه و حضور حجه الاسلام شفتی و پیوستن این محله به محدوده شهر مطلبی نوشته نشده است.

نوشته اند مدرسه میرزا حسین که در ضلع شرقی مسجد سیدا بوده از آثار باستانی است و سابقه آن به دوره صفویه می رسد.

مدرسه میرزا مهدی که سر جوی بیدآباد یا کنار نهر باباحسن ساخته شده محل زندگی عده ای طلاب است و قدمت بنای آن به دوره صفویه می رسد. بعد از انقلاب مدرسه را تجدید بنا کرده اند.

مرحوم علی قلی آقا موقع ساختن مسجد علی قلی آقا شماری اتاق برای سکونت طلاب پیش بینی کرده و در وقفنامه حقوقی برای آنها در نظر گرفته بود.

مرحوم حجه الاسلام شفتی هم در مسجد سید حجره هایی برای سکونت طلاب و در ضلع شرقی مسجد نیز مدرسی برای تدریس

ساخته بود که سالها در این مدرس تدریس می شده است. از مدارس دیگر محله بیدآباد مدرسه باقریه و مدرسه ترکها را در محله درب کوشک باید نام برد که تاریخ آن را به دوره صفویه نسبت می دهند.

در دوران گذشته در کنار مدارس که از دوره صفویه به بعد فعالیت داشتند و شمار آنها محدود بود، برای باسواد شدن و پیگیری فزاینده مذهبی از مکتب خانه ها بهره می بردند. بنابراین در هر محله ای شمار محدودی مکتب خانه دایر بود که در محله بیدآباد هم وجود داشت و اشخاص مذهبی آنها را اداره می کردند و به آموزش می پرداختند؛ از جمله مکتب خانه آمیرزا، سرجوی باباحسن در کنار مدرسه میرزا مهدی، مکتب خانه شیخ عزیز در مهتابی شمال شرقی مسجد سید، مکتب خانه ای در قبله دعا، و مکتب خانه دیگری در کوچه قومیه منشعب از قبله دعا که خانمی به نام حاجیه خانم آمنه بیگم آن را اداره می کرد و به تدریس دختران و پسران زیر ده سال اکتفا کرده بود. شاید مکتب خانه های دیگری نیز بودند که حقیر از آن اطلاعی ندارم.

روش تدریس در این مکتب خانه ها متفاوت بود و کتابهایی که برای تدریس نوشته می شد بسیار محدود. در زمانهای گذشته به سوادآموزی

دختران کمتر توجه می شد و درصد بیسوادی هم بالا بود، چون مردم زیر خط فقر زندگی می کردند و مجبور بودند قناعت پیشه خود کنند. آنان که برای خواندن و نوشتن به مکتب می رفتند و کاغذ برای نوشتن نداشتند، مشق خود را روی ورقهای حلبی . که حلبی سازها به اندازه کاغذ A۴ می بریدند و اطراف آن را صاف می کردند. می نوشتند و بعد از نشان دادن به معلم خود و تعلیم گرفتن، حلبی را می شستند و برای نوشته بعدی آماده می کردند.

در سال ۱۳۲۸ ه.ق (۱۹۱۰ م) مدرسه ای به نام مدرسه نیر اعظم به سرپرستی شیخ محمد حسین مشکوه در محل چهارسوق شیخ ابواسحاق (چهار سو در شیخ) گشایش یافت ولی چندان موفق نبود. پس از یکی دو سال مؤسس آن محمد حسین مشکوه با تغییر نام مدرسه و تعویض محل، آن را در نزدیکی باغ همایون به نام مدرسه اقدسیه افتتاح کرد (۱۳۳۳ ه.ق). بعد از فوت محمد حسین مشکوه، پسران باکفایت او کارش را دنبال کردند. مدرسه اقدسیه برای آموزش دوره ابتدایی و متوسطه فعالیت داشت و علوم روز و جدید در آن تدریس می شد. بعدها مدرسه ایران نزدیک بازارچه شاطر باشی برای دوره ابتدایی تاسیس شد و به مرور زمان مدارس دیگری افتتاح شد که مردم را به سود آموزی ترغیب می کردند.

ص: ۲۰۶

مسجد سید اصفهان یکی از نادرترین مساجدی است که شماری اتاقی یا حجره برای تعلیم و تعلم طلاب در آن تعبیه شده است. این اتاقها در طبقه بالا در اطراف مهتابیها ساخته شده که ارتباط مهتابیها با صحن مسجد از طریق پله هایی میسر بوده که در شمال شرقی و شمال غربی و جنوب شرقی و جنوب غربی ساخته شده است.

مسجد با وسعتی که دارد حدود سه تا چهار محله را با هم ارتباط می دهد. بنابراین اشخاصی که در این محله ها زندگی می کنند محل عبور خود را از مسجد نزدیکتر می بینند و راه خود را از راهروهای داخل مسجد انتخاب می کنند.

در گذشته هم همین طور بوده است. بنابراین در زمان آیت الله شفتی وقفنامه ای برای مسجد نوشته نشده بود. شاید به عللی که پنهان است موجه بوده و شاید هم ساختمان مسجد به اتمام نرسیده بود. چنانکه نوشته اند، سفت کاری و اسکلت بنای مسجد و فضاهای لازم و مورد نیاز در زمان حیات حجه الاسلام شفتی به اتمام رسیده و مورد استفاده قرار گرفته بود. ولی کارهایی که ناتمام ماند کاشیکاری و نماسازی صحن، سر درها و راهروهایی بوده؛ یا زمانی که موقع نوشتن وقفنامه بوده عمر سید کفاف نداده است و شاید هم به عللی دیگر! چون سید در زمان حیات به هر کاری دست می زد آن را به پایان می برد.

بنابراین سید ثانی که از نجف به اصفهان آمد وقفنامه مسجد سید را که یکی از مهمترین کارها بود تنظیم کرد و به اتمام رسانید. وقفنامه ای که آن روز تنظیم شد امروز در دسترس ما نیست.

در مسجد سید اصفهان و به طور کلی مساجد بزرگ که چند در دارد و محل عبور عده ای از اهالی محل است، وقفنامه را طوری تنظیم می کردند که محل عبور عابران از محل نمازگزاران جدا باشد و محل نمازگزاران را با سنگ پارسی به اندازه ۱۵ سانتیمتر کمتر یا بیشتر از کف صحن یا ایوان بلندتر نشانه گذاری می کردند و کف محل نمازگزاران را با مصالحی مانند کاشی یا مصالحی که با مصالح محل عبور فرق داشته باشد نشان می دادند.

در مسجد سید اصفهان شبستان زیر گنبد، ایوان جلوی آن که زیر ساعت قرار دارد، دو شبستان طرفین آن، با دو چهل ستون طرفین شبستان - که امروزه یکی از این شبستانها را محفوظ کرده و برای مراسم ختم یا عزاداری در نظر گرفته اند و به این منظور مورد استفاده قرار می گیرد. جزو مسجد یا محل نمازگزاران به شمار می رود.

شبستان زیر گنبد و ایوان جلوی آن و چهل ستونها با کاشیهای سفید و فیروزه ای فرش شده و جزو مسجد است.

مهتابیها را محل نمازگزاران قرار داده اند که دو طرف حوض و به ارتفاع تقریبی ۳۰ سانتیمتر از کف صحن بلندتر ساخته شده و اطراف آن با سنگ پارسی و کف آن با آجرهای چهار گوش فرش گردیده است. در نمای شمالی، ایوان وسط که زیر مؤذنه است و ایوان جلوی مقبره آیت الله شفتی و مشابه آن در شمال غربی (که کف ایوانها را با کاشی فیروزه ای و رنگی، و در زمان کنونی چون کاشیها خراب شده با سنگ پلاک مفروش کرده اند) جزو محل نمازگزار است و بقیه فضا را برای عبور عابران قرار داده اند. (۱) یادآوری می شود که دو شبستان طرفین مسجد که زیر حجره ها و مهتابیهای شرقی و غربی قرار دارد نیز

جزو مسجد و محل نماز گزار، و محوطه داخلی مقبره آیت الله شفتی مانند تمام مقابر برای نماز گزار تعبیه شده و پاکیزه نگاه داشتن آن وظیفه مردمانی است که از آن محل استفاده می کنند.

سید ثانی قسمتهای ذکر شده را وقف بر مسجد کرده که احکام شرعی مسجد از لحاظ طهارت و غیره در آن رعایت شود.

از زمانهای گذشته تا دهه پنجاه هجری شمسی محوطه جلوی مقبره آیت الله شفتی، که به در زنجیر معروف است، از فضایی سرپوشیده دور از باد و باران و برف برخوردار بود و اطراف آن با طاقما و کاشیکاری بسیار زیبایی ساخته شده بود. تا آنجا که به یاد دارم هر کدام از طاقماها را به بزازی اجاره داده بودند و گرداگرد این محوطه بزازها به خرید و فروش پارچه می پرداختند و دو سکوی طرفین ورودی در زنجیر نیز در اجاره بزازها بود و خانواده هایی که برای زیارت حجه الاسلام می آمدند خرید خود را هم انجام می دادند. طاقماهایی که بزازها در آن مشغول کسب و کار بودند در و محل محفوظی برای بستن نداشت، بنابراین آنان اجناس خود را | شب در محل شبستان کوچک مسجد که به «شبستان شله» معروف بود نگهداری می کردند. در ضمن یادآور می شوم که راهروی شرقی پشت مقبره آیت الله شفتی که عابران را از در زنجیر به فضای مسجد می رسانید و از وسعت خوبی برخوردار بود به قهوه خانه ای اجاره داده بودند و پاتوق کارگران و کارفرمایانی بود که همدیگر را در این محل ملاقات می کردند. همچنین فضای ایوان شمال غربی و قسمتی از برف انداز جنوب شرقی مسجد، جنب دالان دری که به سمت حمام دو قلو و کوچه مشایخ بود، برای قهوه خانه به اجاره رفته بود. به یاد دارم که در بعضی از شبهای ماه مبارک رمضان در آن قهوه خانه ها نقالی و خواندن شاهنامه مرسوم بود و در فصلهایی از سال که هوا مناسب بود، در محوطه و محل عبور عابران نیمکت و تختهایی در اطراف قهوه خانه ها می گذاشتند تا مشتریان بتوانند روی آنها بنشینند و با نوشیدن دو فنجان چای و کشیدن قلیان استراحت کنند.

محوطه جلوی در بزرگ مسجد دارای فضای مناسبی بود و طرف شرق به بقالی و طرف چپ آن به کسبه جزء اجاره داده شده بود.

یکی از این مغازه ها دلو فروشی بود که در آن انواع و اقسام دلوها برای فروش عرضه می شد. چون آب خانه های اصفهان از چاه تأمین می شد و هر خانه ای برای کشیدن آب از چاه نیاز به دلو داشت. بنابراین مغازه دلو فروشی دارای رونق خوبی بود.

یادآور می شوم که مسجد سید مانند مساجد دیگر اصفهان

موقوفاتی داشت که از زمان سید و بعد از آن وقف مسجد شده بود و متاسفانه اکنون به شماری مغازه های اطراف مقبره و ضلع شمالی مسجد بسنده شده و تمام موقوفات از بین رفته است. |

ویژگیهای وقف نامه

از اصل وقفنامه نسخه ای در دست نیست؛ آنچه موجود است سه رونوشت از اصل آن است که به سه خط مختلف و در اندازه های گوناگون نگارش یافته و تصاویر هر سه در آرشیو اداره اوقاف اصفهان موجود است و از نظر متن کاملاً با یکدیگر مطابقت دارد. فقط اصل یکی از سه رونوشت به نظر نگارنده رسیده و در اینجا به عنوان متن قرار گرفته است. این نسخه نزد نواده مرحوم سید، حجه الاسلام حاج سید مهدی شفتی امام جماعت راتب مسجد سید، موجود است. این نسخه دارای جلد چرمی شامل هیجده برگ و در ۳۵ صفحه ۱۰ سطری به قطع ۲۰×۱۵ سانتیمتر است که به خط نسخ حسین

طباطبائی در صفر ۱۲۹۰ ه.ق تنظیم شده و در ابتدا و انتها با اشعاری در مدح مرحوم سید زینت یافته است.

مطابق این وقفنامه، وقف مسجد در طول ۱۱ سال در چهار مرحله انجام گرفته است:

اول: یوم سه شنبه هشتم رمضان ۱۲۶۲ ه.ق در مدرس مسجد؛

دوم: شب چهارشنبه سیم ربیع المولود ۱۲۶۴ قی؛

سوم: شب دوشنبه هیجدهم رمضان المبارک ۱۲۷۱ ه ق

چهارم: شب پنجشنبه بیست و دوم رجب ۱۲۷۳ ه ق.

از ویژگیهای این وقفنامه، نگارش آن در کمال روانی و خالی بودن نثر آن از هر گونه تکلف و تعقید است. وقفنامه در حضور چند تن از علما از جمله آقا میر محمد مهدی و مرحوم سید زین العابدین فرزندان مرحوم سید تنظیم یافته و در پایان نسخه موجود، صحت و مطابقت آن با نسخه اصل مورد تایید سید مؤمن فرزند دیگر مرحوم سید و نیز محمد شفیع خوئی قرار گرفته و به مهر آنان مزین گردیده است.

همچنین مرحوم ملاحسین فشارکی در شوال ۱۳۴۱ ه ق، ضمن تأیید صحت و مطابقت نسخه موجود، میرزا محمدحسین از نوادگان مرحوم سید را به تولیت مسجد منصوب نموده است.

متن وقفنامه مسجد سید اصفهان

هو

صورت وقف نامه مسجد جدیدی که بنا فرمودند سرکار فیض

ص: ۲۱۰

آثار مرجع الاكابر و الاغانام، كفيل الفقراء و الايتام، مروج شريعت سيد الانبياء، عليه و على آله السلام، حجت الاسلام سمي جده امام الخامس سيد السند حاجي سيد محمد باقر الرشتي، اعلى الله مقامه في دار الجنان، در محله بيدآباد دارالسلطنه اصفهان.

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين و الصلوه و السلام على خير خلقه محمد و آله اجمعين اما بعد، نظر به اين كه بعض مواضع مسجد جديد حضرت حجت الاسلام، اعلى الله مقامه في دار السلام، وقفيت و مسجدت آن غير معلوم بود، بلكه معلوم العدم بود بعض آن، لهذا جناب مستطاب مقتدى الاغانم ملاذالاسلام آقاي آقا سيد اسدالله، مدظله العالى، و جناب مستطاب مولى الاعظم الاعظم الافخم سمي الحجه آق مير محمد مهدي، سلمه الله تعالى، به تاريخ يوم سه شنبه هشتم شرعى شهر رمضان المبارك سنه ۱۲۶۲ در مدرسه مسجد حاضر شدند و در خدمت ايشان بودند جناب عمده الفضلائي حاجي ملا شفيح ترك خويي و جناب عمده الفقهائي آخوند ملا محمد رفيع رشتي و جناب فضائل مآب آقا شيخ صدرال تنكاباني و جناب قدوه السادات حاجي مير محمد صادق كليشادي و جناب آقا زين العابدين شفتي و آخوند ملاحسن، ولد مرحوم آخوند ملا مؤمن، قرار وقت اجزاء و مواضع مسجد به نحو آتى ذكره اصاله و وكاله از قبل ساير اخوان مقرر و وقف فرمودند.

اما آنچه جناب حجت الاسلام، اعلى الله مقامه، اخبار فرمودند به عنوان مسجد بودن گنبد و ايوان و دو چلستون طرفين گنبد و ايوان است و دو مهتابي بزرگ در صحن مسجد است به عباره اخري دو سكوي بزرگ در دو طرف حوض است و تمامی شبستان بزرگ است بدون سطح بام آن كه از توابع حجرات است و ايران تحت گلدسته است.

اما آنچه صيغه وقف آن را جاري فرمودند به تاريخ مسطور صقه مقابل مقبره را به انضمام صقه قرينه آن را كه نجارخانه بود وقف فرمودند بر عامه مصلين به اين معنى كه مسجد كردند آنها را و همچنين شبستان كوچك را وقف فرمودند به عنوان مسجد بودن بر عامه مسلمين و همچنين وقف فرمودند جميع حجرات فوقانيه مبنيه در مسجد را مع سطح چهار مهتابي كه سواى مدرسه بزرگ موازي چهل و پنج باب حجره است بر عامه طلبه علوم دينيه.

و اما مدرسه وقف شد بر مدرّس طلاب و اما گلدسته وقف شد بر مؤذن و قراء و ممجدين.

و اما حوض بزرگ وقف باشد بر عامه متطهرين از مسلمين خواه كسانى كه از همين موضع حوض وضوء ساخته و در همين مسجد نماز گزارند و خواه در جايي ديگر.

و اما صحن مسجد قرار وقف بر اين شد كه صحن مجانى چلستون الی دو مهتابي، يعنى دو سگو و يك زرع به حوض مانده به عنوان مسجدت وقف بر مصلين بوده باشد؛ مگر به قدر شارع پهلوى سكوها كه آن مستثنى است از دم دالانها الی منتهای سكوها و داخل توابع است، يعنى بر عابرين در مسجد و حجرات و تتمه صحن و بيست باب فخریهای جنب شبستانها وقف بر مسلمين واردین در مسجد اعم از نماز گزار و قارى و تعزیه دار و محصلين مسائل و عابرين به حجرات.

و اما چاه و منبع وقف است بر مصالح مسلمين به جهت آب حوض بزرگ صحن و حوض سرگر و خلاها و كرها و سقاخانه و شرب مسلمين.

و اما كره و خلاها وقف است بر عامه مسلمين و اما در بهای مسجد و دالانها وقف است بر عابرين در مسجد و طلاب.

و اما ارض مزبله و دكاكين وقف بر مصالح مسجد از بوريا و چراغ و خدام و آبكش و مؤذن و تعمير.

به تاريخ شب چهارشنبه سيم شهر ربيع المولود سنه ۱۲۶۴ جناب مقتدى الانامى آقا سيد اسدالله به انحاء مسطوره بعد اوقات مسطوره را صيغه وقف جاري فرمودند.

اولا سقاخانه جديد را وقف فرمودند بر عامه مسلمين كه از آن شرب نمايند و ثانيا دكاكين جنب گاورو را و فوق گاورو و فوق مزيله را الی

خانه حاجی جواد عصار را مع سکوها به انضمام سقاخانه قدیم و آرسی جنب آن و فضای محاذی آن و سکوهای درب مسجد و آرسیها الی دکان قصابی و فضای محاذی جراحی آنها و امکنه که انتفاع از آن ممکن باشد در آن فضا تمام را به استثنای شارع مسجد از فضای درب مسجد وقف فرمودند از جانب خود و جمیع ور

جناب جنت مآب حجت الاسلام، اعلی الله مقامه، بر مسجد و مصارف آن از خادم و مؤذن و فرش و چراغ و غیره و ایضا وقف فرمودند سکوهای دالان درب بزرگ را و مواضع از دالان را که انتفاع از آن توان بردن به نحوی که مضر به ماه نباشد به استثناء چهار فخری که کفشکن بر ایوان زیر گلدسته و صقه نجارخانه و صفه مقابل مقبره است بر مصارف مسجد و ایضا معبر دالان را وقف فرمودند به عامه مسلمین از عابرین که از شرب. و بردن آب به

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ
 الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى
 خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ
 أَزْوَاجًا بَعْدَ نَظَرٍ بِأَيْنِكَ بَعْضِ
 مَوَاضِعِ مَسْجِدِ جَدِيدِ حَبْرٍ

حجة الاسلام على الله
 مقامه في دار السلام
 وفيت مسجدستان
 غير معلوم بود بلكه معلوم
 العدم بود بعض ان ظننا
 جناب مستطاب مقتدك
 الانام ملاذ الاسلام
 انما سبقتك بالعلم
 فان جناب مستطاب مولانا
 الاعظم الاعظم الانام

سَمِيَّ الْحِجَّةِ أَفَامُ مُحَمَّدٍ مَهْلِكِ
 سَلَّمَ اللَّهُ تَعَالَى بِنَارِ بَيْتِ نُو
 سَهْ شَدْبَه هَشْتَمِ شَرَعِي
 شَهْرِ مِضَانِ الْمُبَارَكِ مُنْتَهَا
 دَرِ مَدْرَسِ مَسْجِدِ حَاضِرِ
 شَدْنَدِ وَدَرِ خَدْمَتِ الشَّيْخِ
 بُوْدَنْدِ جَسْتَا عَمَّنِ الْفَضْلَا
 حَاجِي مَلَا شَفِيعِ تَرْكِ حَوْتِ
 وَحَبَابِ عَمْدَةِ الْفُقَهَاءِ اِخْوَانِ
 مَلَا مُحَمَّدِ رَفِيعِ رَشْتِي وَحَبَابِ

ضبط

فَضَائِلِ مَابِ افَا شَيْخِ صَدِيقِ
 شَكَابَةِ وَحَبَابِ فَدَقِ السَّلَامِ
 حَاجِي مِيرِ مُحَمَّدِ صَادِقِ كَلِيشِ
 وَحَبَابِ افَا سِيدِ زَيْنِ الْعَيْنِ
 شَفْتِ وَأَخُونِ مَلَا حَسَنِ وَوَلَدِ
 مَرْحُومِ اِخْوَانِ مَلَا مُؤَمَّرِ فَرِيدِ
 وَقَفِيَّتِ اجْزَاءِ وَمَوَاضِعِ مَجِيدِ
 بِنُحُوْءِ ذِكْرِ اِصَالَةِ وَوَكَاةِ
 اَزْ قَبْلِ سَا پَرِ اِخْوَانِ مَقَرِّ
 وَوَقْتِ فَرْمُودِنْدِ لَوْ كُنَّا

وَلَيْسَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فَرَمُودِ نَدْفِ قَبْرِ الْأَنْبِيَاءِ مُنَوَّرَةِ حَجَّةِ
الْإِسْلَامِ رَابِعًا دَرُورًا
وَأَرْسَى تَوَابِعَ الْأَنْبِيَاءِ
بِأَرْبَعِ زَاوِيَّاتٍ مِنْهَا
وَقَارِيَّاتٍ مِنْهَا بِبَعْضِ شَيْءٍ
وَقَارِيَّاتٍ مِنْهَا بِبَعْضِ شَيْءٍ
بِقَعْدِ فَرِيضَةِ اللَّهِ تَعَالَى
وَأَبْقَى فَرَمُودِ دَكَاكِينِ
جَنبِ مَقْبَرَةِ رَاوِسْكَوَهَاءِ

عَلَا

دَاخِلٌ وَخَارِجٌ أَنْزَعُ طَلْعًا
وَكَرْجِي دَوْدِي وَعَلَا تَبَكُّ
وَبَزَّازِي وَخَشْكَ بَارْفَرُو
بِاسْتِثْنَاءِ دَكَاكِينِ بَرِخَا
بِقَعْدِ وَقَارِيَّاتٍ مِنْهَا
دَرُورًا بِبَعْضِ شَيْءٍ
مَصَالِحِ زَاوِيَّاتٍ مِنْهَا
وَأَمْثَالِهَا

فَرِيضَةِ اللَّهِ

تَعَالَى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Handwritten marginal notes in Persian script, including the word 'ملح' (Melch) and other illegible text.

حیاض و کرها و سقاخانه منتفع شوند و ایضا وقف فرمودند منبع کوچک را بر عام مسلمین.

و ایضا وقف فرمودند گاورو را بر مسجد به جهت گاورو و ایضا وقف فرمودند دالان معبر کر و خلاها و مبال را به انضمام خلاها و کرها و مبال و حوض سرکر و خلا را به انضمام اطراف آن بر عامه مسلمین به جهت رفع حاجات آنها.

و ایضا وقف فرمودند ممر فاضل آب را به انضمام فاضل آب و بقیه چهارصد زرع زمینی خربه به جهت کوت ورز بر مسجد و ایضا وقف فرمودند دو اوطاق واقع در دالان کر و خلا متصل به یکدیگر را به انضمام سکوه‌های دالان و اوطاق کوچک دم دالان که دلاکی است بر مسجد و ایضا وقف فرمودند قطعه خربه جنب شبستان کوچک را که درب آن سر حوض کر و خلاست بر مسجد و ایضا وقف فرمودند منبع بزرگ را بر مسجد و متعلقات مسجد و عامه مسلمین به جهت آب برداشتن و خوردن، رفع حاجات طلاب مسجد و به جهت وضوء ساختن و غسل نمودن عند الحاجة و بردن آب به حیاض مسجد و کرها.

و ایضا وقف فرمودند ایوان بزرگ زیر گلدسته را و ایوان جنب تجارخانه حال را و ایوان و صقه مقابل مقبره بر عام مسلمین از مصلین للصلوه به جهت مسجد بودن و قطعه زمین که حال خاک در آن ریخته واقع در پهلو صفه مقابل مقبره مستثنی از مسجد است و ایضا وقف فرمودند نجارخانه حال را بر مسجد لیعمل فیها ما یلزم العمل فیہ للمسجد وللمسلمین أن یصلوا فیها ما لم یزاحم الأعمال اللزومه للمسجد و ایضا وقف فرمودند چهار فخری که در جنب ایوان گلدسته و صفه های جنبین دو دالان است بر مسجد، لکن مادامی که حاجت به عبور نباشد انتفاع از آنها به جهت مسجد مقدم و اولی است بر عبور.

جرت الصیغ حسبما صدر فی تاریخ الصدر حرره الاقل اسدالله الموسوی.

محل خط مبارک سرکار مقتدی الانام ملاذ الاسلام مولینا حاجی سید اسدالله دام ظلّه،

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين و الصلوه و السلام على خير خلقه محمد و آله اجمعين، به تاریخ شب دوشنبه هیجدهم شهر رمضان المبارک سنه ۱۲۷۱ جناب شریعت مآب مقتدی الانامی مولانا حاجی سید اسدالله، سلمه الله تعالی، قربه الی الله تعالی، از جانب خود و جمیع

ورثه جناب حجت الاسلام، اعلی الله مقامه، وقف مؤبد و حبس مخلد فرمودند مجموع: حجرات و بیوتات قابل سکناى واقعات در اطراف اربعه مسجد را به انضمام شوارع و توابع آنها را از مهتایها و طالار و مدرس بر عامه طلبه دینی، حجراتی که فوقانی است و مدرس به عنوان مدرس بودن به جهت تدریس و حوض بزرگ واقع در وسط مسجد را وقف فرمودند بر عامه مسلمین از طلاب و مصلین و عابرین و واردین و هکذا شله را وقف فرمودند بر مسجد به جهت آنکه مادام که محتاج الیه است به جهت متاع بزاها و غیرهم اسباب خود را در آن گذارده باشند و هکذا وقف فرمودند حجر؛ معرف به چراغخانه را بر مسجد به جهت چراغ خانه و صیغه وقف را جاری فرمودند. فی التاریخ و ایضا وقف فرمودند چاه گاو و اسباب آن را بر حیاض مسجد و منابع و کرها و سقاخانه ها.

نعم، الأمر كما فيه في التاريخ حرره الحقیق اسدالله الموسوی

محل خط سرکار شریعت مدار نائب الامام حجت الاسلام فخر المحققین و سید المجتهدین مولینا الاعظم حاجی سید اسدالله دام ظلّه.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوه والسلام على خير خلقه محمد و اله اجمعين. به تاریخ شب پنجشنبه بیست و دویم شهر رجب المرجب سنه ۱۲۷۳ جناب شریعت مآب، دام ظلّه، وقف فرمودند از جانب خود و جمیع ورثه غفران مآب حجت الاسلام، اعلی الله مقامه صحن فضای سنگبست

مسجد را از اطراف دو مهتابی بزرگ و آنچه برابر ایران گلدسته و جنبین آن است و صحن متصل به گنبد بزرگ و ایوان بزرگ و محانی دو چلستون و اطراف حوض بزرگ و فخرها متصل به دو شبستان طرفین مسجد را بر مؤمنین و مؤمنات از مصلین و وعاظ و مستمعین و ذاکرین مصائب ائمه هدی، صلوات الله علیهم، و مستمعین مسائل دینیه و طلاب و عابریین بر مهتابیها و مساجد مذکوره اطراف مسجد و مصلین بر اموات و با حاجت مصلین بر این مواضع مذکوره، مصلین اولی و اقدام خواهند بود از غیر مصلین، لکن معابر شبستانها و حجرات فوقانی جهت عبور حین الحاجه در شبستانها و حجرات اقدام خواهد بود و اولی و ایضا وقف فرمودند دالان و معبر سمت کوچ قصابها را از ابنیه و عرصه بر عابریین در مسجد و حواشی و متعلقات آن را بر مسجد و ایضا وقف فرمودند راه سمت خانه مشایخ و حمام را از معبر و دالان و سردر و جلوخان آن

ص: ۲۱۵

را و توابع آن را بر عابرين مسجد و بر مسجد و جرت الصيغه.

جرت الصيغ في تاريخ الصدر، اسدالله الموسوي.

محل خط سرکار شریعت مدار ملجاء الانام حجت الاسلام نائب الامام مروّج شریعه سيد الأنام، عليه و على آله السلام، حاجی سيد اسدالله الموسوي.

و ايضاً في) به تاريخ بيست و دويم شهر رجب سنه ۱۲۷۳ وقف فرمودند مقبره منوره حجت الاسلام به انضمام دروب و أرسى و توابع آن و چراغخانه آن بر زائرين آن بقعه شريفه و قارى قرآن در آن بقعه و خادم بقعه، قربۀ الى الله تعالى، و ايضاً وقف فرمودند دكاكين جنب مقبره را و سكوهاى داخل و خارج آن از عطاري و كرجى دوزى و علاقه بندى و بزازى و خشكه بار فروشى به استثناء دكان قصابى بر خادم بقعه و قارى قرآن كه دائم در آن بقعه قرائت نمايد و مصالح زائرين از فرش و روشنائى و امثال آن، قربه الى الله تعالى.

نعم، الأمر كما فيه، في رجب ۱۲۷۳، اسدالله الموسوي.

محل خط سرکار شریعت مدار سيد المحققين و فخر المجتهدين ملجاء الانام، ملاذ الاسلام، مولينا حاجی سيد اسدالله الموسوي.

تمام اوراق وقف نامه مقابله با نسخه اصل شد مطابق و صحيح است، في ۱۰ شهر جميدى الاولى سنه ۱۲۹۰ محل مهر عبده مؤمن بن محمد باقر الموسوي.

مقاله با نسخه اصل شد، مطابق و صحيح است بالتمام في شهر جميدى الاولى سنه ۱۲۹۰، محل مهر محمد شفيح بن ...

بسم الله الرحمن الرحيم قد صح طباق هذا الكتاب مع اصوله المطاعه الصادره من حصون الاسلام خص منهم حجه الاسلام الحاج سيد اسدالله، طاب رمسه الشريف، ثم اتى جعلت السيد السند الجليل و العالم الصالح النبيل التقى المعتمد الامين الحاج ميرزا محمد حسين بن الحاج ميرزا هاشم بن الحاج سيد جعفر بن الحاج سيد محمد باقر البانى للمسجد العظيم و المبانى الشريعه سيد المرسلين، اعلى الله مقامهم العلى، في ثالث عشر صفر المظفر سنه اربعين بعد ثلثمائه بعد الالف، لصلاحه و حسن امانته و علمه و فضله و سداده فجعلته متولياً مستقلاً تاماً فعليه القيام بما يجب عليه متوليه ولا يجوز منعه و مزاحمته و مضادته لان مزاحمته صد عن سبيل الله و اخراج عن الصراط المستقيم. حرره الضعيف حسين الفشاركى ...، شوال ۱۳۴۱ محل مهر: «حسين منى و انا من حسين» (۱)

ص: ۲۱۶

پشت بغل : دو طرف بالای قوس

لچکی : هر پشت بغل قوس را لچکی نامند چون مثلثی شکل می باشد

الغاز : برآمدگی در زاویه دو دیوار عمود بر هم

اسپر : دیوارهای طرفین یک طاقنما

مصراع : تک شکلی با رنگ مغایر که متن زمینه ای قرار گیرد و داخل آن نوشته با گل و برگ داشته باشد.

شمسه : شکل خورشیدمانندی به اضلاع مختلف

حمیل : باریکه های کاشی که سر و ته آن به یک اندازه باشد و حدود ۳ تا ۲۰ میلیمتر یا بیشتر از کاشی می برند.

معرق : کاشی بریده شده به شکلهای مختلف که پس از پهلوی هم قرار دادن نقش اصلی را می سازد.

گره چینی : نقشهای هندسی که با چوب ساخته شود.

طاقنما : راههای ورودی و درگاه هایی که با قوس پوشش داده شود.

ارسی : درهای چوبی مشبک که بازو آنها عمودی بالا و پایین رود.

گره چوبی : نقشهای هندسی که با چوب و کاشی ساخته شود.

آلت چینی : چوبها و باریکه هایی به شکلهای هندسی که به طور موزونی پهلوی هم قرار بگیرند.

جوک : کاشیهای دو رنگی که مانند لوزیهایی رنگ شده در نبش دیوارها در کاشیکاری از آن استفاده شود.

اسلیمی : طرحهای منظم ماریچی

ختایی : گلهایی که لابه لای اسلیمی نقش آفرین باشد.

ترنج: نقش موزونی که در لچکیها و جاهای مناسبی از طرح به کار گرفته شود.

رسمی بندی: طرحهایی که از چهار گوشه سقفهای قوسی به شکل موزونی بوده و با رسمهای مختلف نقش سقفها یا ایوانها شده باشد.

و مقرنس: طاسه و نیم طاسه هایی که در سقف شکل می گیرد. آستانه: چوب پایین در کلاهک: چوب بالای در بائو: چوبهای عمودی طرفین لنگه در مدرس: اتاق درس پایه: دیوارهای اصلی ساختمان گیلویی: زاویه دیوار و سقف که گرد ساخته می شود. دندان موشی: آجرها را زیگزاگ به کار بردن کرده برداری: از روی نقشی نمونه برداری کردن دماغه: روی درز دو لنگه در را می پوشاند.

کتیبه: نوشته هایی که در اماکن متبرکه می نویسند، همچنین قسمت بالای دیوار یا سر در را که به شکلی متمایز از بنا در آید کتیبه گویند.

پطاق: مکانی که طاق از آنجا شروع شود. جرز: دیوار هشت و گیر: اتصال یا قفل و بست آجرها در دیوار هره: آجرها را عمودی یا افقی از ضخامت پهلوی هم قرار دادن طاقچه: حفره هایی منظم که در دیوار اتاق ساخته شود.

رف: حفره های منظم که بالای طاقچه ها سازند و به نام طاقچه بلند هم معروف است.

مداخل: نقشهایی که به طور منظم داخل یکدیگر قرار گیرند. غلام گردش: پاگرد پله یا پاگرد جلوی اتاق ارسی

کاربندی: «طاق دز» یا «طاق دزد» که برای نگهداری بقیه طاق استفاده می کنند تا طاق را سبکتر بسازند.

نقشمایه: یک شکل از کل شکلهای هندسی

سنگاب: سنگهای توگودی که برای سقاخانه ها می ساختند تا در آن آب بریزند.

آجر چینی خندان: روکارهایی که ملاط آن گودتر از حد معمول باشد و سپس روی آن را بند کشی گود کنند.

تنوره: قسمتی از یک مقرنس پله پیچ: پله ای که گرد محوری چرخش داشته باشد.

تاج: بالای هر چیز تاج آن است (تاج بالای قوس که همان تیزه باشد).

هرمی شکل: چند ضلعی هایی که در انتها مخروطی شکل شود.

کوره پوش: پوشش طاق به شکل نیمدایره در کل سقف یکنواخت

کاشی نرهای: آجرهای معمولی که ضخامت آن را به لعاب آغشته کرده باشند.

نره سازی: آجر با کاشیهای لعابدار که از ضخامت پشت سر هم قرار گیرد.

تراش تیشه ای: سنگهایی که با تیشه تراش داده اند و تیزی تیشه مانند دنده های شانه باشد.

تراش کلنگی: روی سنگ را با تیشه هایی تراش داده اند که سر تیشه مانند سر کلنگ باشد در اندازه کوچکتر.

۱. هنرفر، لطف الله ، گنجینه آثار ملی اصفهان .
۲. رفیعی مهرآوری ، ابولقاسم ، آثار ملی اصفهان ، تهران ، ۱۳۵۲.
۳. کتابی ، سید محمد باقر کتابی ، رجال اصفهان ، ۱۳۷۵.
۴. جابری انصاری ، میرزا حسن خان ، تاریخ اصفهان ، تصحیح و تعلیق جمشید مظاهری (سروشیان)، ۱۳۷۸.
۵. مهدوی ، سید مصلح الدین ، بیان المفاخر ، جلد دوم، ۱۳۶۸.
۶. کتابخانه آستان قدس رضوی ، (مناظر شاه وسید).
۷. محاسن اصفهان ، تهران ، انتشارات کتابخانه اقبال ، چاپ اول .
۸. میراث جاویدان سال چهارم شماره ۱
۹. بنای موجود

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ ه. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
 ۲. ارتباط با مراکز هم سو
 ۳. پرهیز از موازی کاری
 ۴. صرفا ارائه محتوای علمی
 ۵. ذکر منابع نشر
- بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه
۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی
۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و ...
۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...
۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com
۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ...
۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی
۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...
۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)
۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)
۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و ... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نمایم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

